istorie

BRONISLAW BACZKO

Ieşirea din Teroare

Termidor şi Revoluţia

HUMANITAS

BRONISLAW BACZKO este profesor de istorie la Universitatea din Geneva. Preocupat îndeosebi de istoria Luminilor, el a mai publicat următoarele studii: *Rousseau, solitude et communauté*, (1974); *Lumières de l'utopie*, 1978; *Les imaginaires sociaux: mémoire et espoirs collectifs*, (1984) şi este autorul unei culegeri de texte reprezentative pentru Revoluţia franceză, intitulată *Une éducation pour la démocratie*, (1982).

BRONISLAW BACZKO

IEŞIREA DIN TEROARE

Termidor şi Revoluţia

Traducere de
TEODORA CRISTEA

HUMANITAS
BUCUREŞTI, 1993

Coperta colecţiei
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

BRONISLAW BACZKO
COMMENT SORTIR DE LA TERREUR
Thermidor et la Révolution

ISBN 973-28-0398-3

Prefaţă

Cartea de faţă s-a născut dintr-o surpriză şi o mirare. Citind, întrucîtva din întîmplare, jurnalul ţinut în timpul Revoluţiei de un oarecare Célestin Guittard de Floriban, burghez din Paris, am dat de pagina în care autorul povesteşte cum în noaptea de 9 spre 10 termidor umbla la Paris zvonul că Robespierre ar fi vrut să se proclame rege şi ar fi avut chiar de gînd să ia în căsătorie pe fata lui Ludovic al XVI-lea, deţinută la Temple[1]. Trecînd la verificările necesare, am constatat că acest zvon absurd se bucurase de o audienţă destul de largă şi influenţase desfăşurarea evenimentelor de mai tîrziu. Cum a fost cu putinţă aşa ceva? În ce context politic şi mental şi-a croit drum acest zvon cu un succes la prima vedere paradoxal? Am ajuns astfel să mă interesez de evenimentele din 9 termidor şi chiar mai mult, de întreaga perioadă termidoriană, atît de tulbure şi de tulburătoare.

În 10 termidor[2], nimeni nu ştie încă şi nici măcar nu-şi închipuie unde va duce Revoluţia căderea „ultimului tiran". Importanţa perioadei nu constă într-un plan politic sau ideo-

[1] Reşedinţa principală a Templierilor din Franţa, construită în 1212; după suprimarea ordinului, în 1312, clădirile au fost atribuite în parte ordinului Sfîntului Ioan de la Ierusalim. În timpul Revoluţiei franceze turnul acestei construcţii a fost folosit ca închisoare (*n.t.*).

[2] În calendarul republican, adoptat de Convenţie la 24 noiembrie 1793 şi folosit pînă la 31 decembrie 1805, figurau următoarele luni: vandemiar [*vendémiaire*] (22/24 sept. — 21/23 oct.), brumar [*brumaire*] (22/24 oct. — 20/22 nov.), frimar [*frimaire*] (21/23 nov. — 20/22 dec.), *nivôse* (21/23 dec. — 19/21 ian.). *pluviôse* (20/22 ian. — 18/20 feb.), *ventôse* (19/21 feb. — 20/21 mart.), germinal [*germinal*] (21/22 mart. — 19/20 apr.), floreal [*floréal*] (20/21 apr. — 19/20 mai), prerial [*prairial*] (20/21 mai — 18/19 iun.), mesidor [*messidor*] (19/20 iun. — 18/19 iul.), termidor [*thermidor*] (19/20 iul. — 17/18 aug.), fructidor [*fructidor*](18/19 aug. — 21/23 sept.) (*n.t.*).

logic iniţial, ci în problemele cu care au fost confruntaţi şi pe care au trebuit să le rezolve protagoniştii politici implicaţi. Pe cît de şovăitoare şi adesea contradictorii erau răspunsurile, formulate numai pe măsură ce se desfăşurau evenimentele, pe atît de coerente în înlănţuirea lor ni se înfăţişează astăzi probleme. Ce era de făcut cu temniţele ticsite? Cine — şi cînd — trebuia eliberat? Ce formă trebuia să capete dreptatea „pusă la ordinea zilei“? Ce libertate trebuia acordată presei? Cum să vindeci sechelele politice, culturale şi psihologice ale Terorii? Cum să demontezi definitiv Teroarea? Cine purta răspunderea Terorii şi celor vinovaţi li se cuvenea oare o pedeapsă?

Întrebările acestea parţiale se completează unele pe altele şi ridică toate o singură problemă: *cum se poate ieşi din Teroare*? Prin ce opţiuni şi pe ce căi? Ce spaţiu politic trebuia făurit în perioada de după Teroare? Şi, ca urmare, cum să închei Revoluţia şi cum să asiguri Republicii un nou început? Cercetarea mea se referă deci la *experienţa politică termidoriană*, care asigură acestei perioade de cincisprezece luni unitate şi originalitate, integrînd-o în experienţa politică globală a Revoluţiei.

Mi-am dat repede seama că această investigaţie era strîns legată de alta, de care de fapt nu putea fi despărţită. Cum a fost posibil ca simbolismul şi imaginarul revoluţionar triumfătoare în anul II să se dezintegreze într-un timp atît de scurt, doar în cîteva luni? Care este contra-imaginarul, antiterorist şi antiiacobin, produs şi înăbuşit în timpul Terorii care, de îndată ce frica se domoleşte, iese la iveală cu brutalitate, marcînd pentru multă vreme cu obsesiile sale memoria colectivă? Căci slăbirea fricii şi progresele libertăţii de exprimare i-au constrîns pe actorii politici să formuleze unele întrebări dureroase: „Cum de *ni* s-a întîmplat *aşa ceva*?“ Cum a putut Revoluţia, plecînd de la principiile din ’89 să ajungă la practicile teroriste din anul II? Se puteau oare împăca aceste principii cu istoria ei? Cu alte cuvinte, ce lumină aruncă momentul termidorian asupra drumului sinuos deja parcurs, asupra experienţei şi mecanismelor Revoluţiei, asupra instituţiilor sale politice şi mediului lor mental?

Revoluţia franceză a devenit repede un model, un fel de matrice, pentru revoluţiile ulterioare. Şi astfel, revoluţionarii s-au identificat rînd pe rînd cu girondinii, cu iacobinii, cu sanculoţii... Ei vor visa la propriul lor 14 iulie sau 10 august. Niciodată însă nu s-au identificat cu *termidorienii*, iar ideea de a-şi avea *propriul Termidor* îi urmărea ca un vis urît.

Desigur, sînt multe întrebări pentru o singură carte, fără îndoială prea multe. Ele se înlănţuie însă prin forţa lucrurilor; această carte este un eseu: ea invită la reflecţie şi nu propune răspunsuri definitive.

Problematica acestei cărţi a fost mai întîi schiţată cu prilejul unor conferinţe ţinute în cadrul seminarului prietenilor mei François Furet şi Mona Ozouf, la *École des Hautes Études et des Sciences Sociales*. Dialogul nostru permanent şi deosebit de viu din timpul colocviilor consacrate temei „Revoluţia franceză şi cultura politică modernă" m-a îmbogăţit şi stimulat. Pentru tot ceea ce mi-au dat le mulţumesc încă o dată cu multă căldură.

N-aş putea aprecia îndeajuns ceea ce această carte datorează lui Jean-Claude Favez, prieten de nădejde, interlocutor şi cititor privilegiat, exigenţei lui intelectuale, simţul său critic al istoriei.

Cartea de faţă este dedicată soţiei mele; în timpul vieţii sale prezenţa şi ajutorul ei m-au susţinut zilnic şi m-au ajutat să înving marile greutăţi acumulate pe parcursul elaborării ei; după moartea sa, amintirea ce i-o port m-a îndemnat să termin totuşi redactarea acestui text.

CAPITOLUL I

ROBESPIERRE-REGE...

„Astăzi, luni după-amiază, Robespierre şi împreună cu el 21 de conjuraţi au fost duşi la Tribunalul Revoluţionar pentru ca să li se confirme condamnarea la moarte, deoarece, fiind vorba de oameni în afara legii, soarta procesului lor era hotărîtă dinainte. Se decretează că vor fi executaţi în piaţa Ludovic al XV-lea, astăzi piaţa Revoluţiei. Au fost duşi acolo trecînd pe strada Saint-Honoré şi peste tot au fost întîmpinaţi cu insulte de poporul înfuriat că fusese înşelat. Şi li s-a tăiat capul la ceasurile 7 ale serii. În 24 de ore s-a terminat totul; nu se aşteptau să moară atît de repede, ei, cei care îşi puseseră în gînd să măcelărească 60 000 de oameni din Paris. Iată cum mîna lui Dumnezeu a făcut ca aceşti scelerați să piară chiar atunci cînd erau gata să-şi ducă la îndeplinire planurile.

Robespierre era sufletul conjuraţiei ajutat de un alt scelerat, Couthon. Se spune că voia să se proclame rege la Lyon şi în alte departamente ale Franţei şi să ia în căsătorie pe fiica lui Ludovic Capet... Cum se poate oare ca un simplu muritor să nutrească asemenea gînduri? Scelerat mînat de ambiţii, iată unde te-a dus trufia ta. O dată cu moartea lui, ca şef al conjuraţiei, totul s-a prăbuşit.[1]

Célestin Guittard de Floriban, care rezumă astfel evenimentele din 9-10 termidor, este un martor nepreţuit. El consemnează în jurnalul său amănuntele vieţii sale de rentier, din ce în ce mai scăpătat, în acest Paris revoluţionar. Neobosit, el străbate străzile în goana după ultimele veşti, citind afişele şi ziarele, discutînd în „grupurile" adunate în piaţa Carrousel. Este atît de dornic să afle tot felul de zvonuri, cărora le dă crezare fără discernămînt, încît stai să te întrebi dacă această naivitate

[1] *Journal de Célestin Guittard de Floriban, bourgeois de Paris, sous la Révolution*, prezentat şi comentat de Raymond Aubert, Paris, 1974, pp. 437-438.

este adevărată sau prefăcută. Se bucură de arestarea lui Hébert care „scoate foaia lui Moş Duchesne“: „Este o adevărată fericire că a fost descoperit acest complot şi trebuie să nădăjduim că toţi capii vor fi daţi în vileag“. Două săptămîni mai tîrziu, la 16 germinal din anul II al Revoluţiei, primeşte cu satisfacţie vestea dezvăluirii unei alte conspiraţii. „Era o mare mulţime în piaţă“ cînd au fost decapitaţi „cincisprezece binecunoscuţi conspiratori“. Danton „era capul acestei conspiraţii“. Alt complot zădărnicit: Chaumette, „un tînăr de treizeci şi unu de ani, cu studii serioase şi cu mintea luminată..., s-a pus în fruntea unei conspiraţii care urmărea să gîtuie Adunarea Naţională. Şi au avut parte, el şi complicii lui, de ceea ce meritau cu toţii pe deplin: moartea, şi au pierit astăzi. În ce haos ar fi aruncat Franţa!“. În ziua de 4 a lunii floreal, Guittard s-a dus cu secţia lui la Convenţie pentru „a-l felicita pe Collot d'Herbois, deputat, şi pe Robespierre“ pentru că scăpaseră de „Amiralul asasin“ şi de „o altă posedată de diavol“, Cécile Renault; din fericire „au fost amîndoi arestaţi“[1]. Ceea ce nu-l împiedică, o lună mai tîrziu, să nu se mire deloc că acelaşi Robespierre este executat şi că voia să se proclame rege.

Oricît de credul ar fi fost Guittard, el nu era singurul care să dea crezare acestei veşti uimitoare. Georges Duval, un tînăr secretar care lucra la un notar, în termidor, anul II, şi care va deveni, cîteva luni mai tîrziu, unul din şefii „tineretului de aur“, ne încredinţează în amintirile lui că, după supliciul lui Robespierre, „s-a zvonit, şi toţi cei care trăiau pe atunci îşi amintesc acest lucru, că îndrăznise să aspire la mîna orfanei închisă la Temple; unele mărturisiri dau de gîndit că acest zvon nu era tocmai lipsit de temei. Iar în cazul că ar fi conceput un plan atît de neruşinat, fără îndoială că spera ca sora regelui, Elisabeta, care îi datora viaţa, să pună o vorbă bună pentru el la augusta sa nepoată. Robespierre, ucigaşul lui Ludovic al XVI-lea, soţul fiicei lui Ludovic al XVI-lea! şi, fără îndoială, urmaşul său la tron.“[2] Georges Duval era un pamfletar fără ruşine. El dădea drept adevărate toate zvonurile care agitau spiritele în Parisul

---

[1] *Ibid.*, pp. 326, 334, 337-338.

[2] G. Duval, *Souvenirs thermidoriens*, Paris, 1844, vol. I, p. 146. Duval ne asigură că „Robespierre nu tuna şi fulgera împotriva englezilor decît pentru a înşela gloata şi a acoperi cu un văl des relaţiile secrete pe care le avea cu ei, în scopul de a se aşeza într-o zi, cu ajutorul lor, pe tronul lui Ludovic al XVI-lea, după ce contribuise atît de mult ca acest tron să rămînă vacant la 21 ianuarie 1793“, *ibid.*, pp. 201-202.

revoluţionar. Mărturia lui poate fi acceptată numai în măsura în care el se face ecoul unor zvonuri şi al unor născociri. În acest caz este un mincinos demn de toată încrederea.

ISTORIA UNEI NĂSCOCIRI

Zvonul că Robespierre ar fi vrut să-i urmeze la tron lui Ludovic al XVI-lea nu a fost trecut cu vederea de istoricii Revoluţiei şi mai ales de către aceia dintre ei care au studiat 9 termidor. Cei mai mulţi n-au întîrziat să-l neglijeze şi să-l nesocotească cu dispreţ: era prea absurd şi, pe deasupra, ticluit de la început pînă la sfîrşit. Şi totuşi, ni se pare că merită să fie luat în seamă. Nu pentru a-i stabili temeiurile; dimpotrivă, tocmai pentru că, în mod evident, e fals ne-a reţinut atenţia. Există un loc comun, prea adesea uitat, şi anume că un zvon fals este un fapt social real; prin aceasta el închide în sine o parte de adevăr istoric — nu în ce priveşte ştirile răspîndite, ci despre condiţiile care au făcut posibilă apariţia şi difuzarea lui, despre starea de spirit, despre mentalităţi, despre capacitatea imaginară a celor care l-au acceptat ca veridic. De aceea, din ce un zvon care se răspîndeşte este mai neadevărat, mai absurd, mai fantasmagoric, dintr-aceea istoria lui este mai bogată în învăţăminte. Iar povestea lui Robespierre-rege a circulat efectiv în Parisul tulbure din zilele de 9 şi 10 termidor; ea a fost socotită, cel puţin de către unii din protagoniştii acestor evenimente, drept dezvăluirea unui adevăr pînă atunci tăinuit. Aşa se face că ea dovedeşte mai mult decît propria sa existenţă. Dacă în 9 termidor ea a reuşit să se cuibărească în imaginaţia socială, trebuie să examinăm această imaginaţie şi evenimentul însuşi, de care zvonul era atît de strîns legat încît, oricît ar fi fost de fals, nu putea să nu-i influenţeze deznodămîntul.

Nu putem să reconstituim istoria acestei plăsmuiri decît parţial. Din două motive: ea n-a lăsat decît urme trecătoare, iar mărturiile pe care le avem sînt adesea confuze. Zvonul s-a răspîndit prin publicaţii şi din gură în gură. Această deosebire este de altfel foarte relativă. Ziarele, afişele, broşurile care relatau ştirile erau distribuite de vînzători care strigau cît îi ţinea gura ca să atragă atenţia publicului. Pe străzi şi în pieţe oamenii se adunau în grupuri, iar textul era deseori citit cu voce tare şi comentat pe loc. Maldărele de texte din perioada

revoluţionară care au ajuns pînă la noi nu pot ascunde faptul că, în acea vreme, cultura era cu precădere orală şi că informaţia politică îndeosebi circula în masele populare mai ales pe cale orală. Aşa se întîmpla în „zilele revoluţionare" la Paris cînd zeci de mii de oameni intrau direct în contact, pe străzi. Drumul oral urmat de un zvon lasă puţine urme iar cînd acestea există sînt nesigure. Astfel, dispunem de o documentaţie bogată cu privire la noaptea de 9 spre 10 termidor cînd a fost zămislită povestea noastră: dările de seamă asupra dezbaterilor Convenţiei, procesele verbale ale Comitetelor Revoluţionare şi ale adunărilor pe secţii; rapoartele pe care aceste comitete, ca şi comandanţii forţelor armate de secţie, le trimiteau din oră în oră Comitetelor Salvării Publice şi Siguranţei Generale; procesele verbale ale Comunei; nenumăratele mărturii etc. Dar această masă de documente trădează în primul rînd confuzia care domnea în acea noapte printre protagoniştii evenimentelor. Toată această bogăţie nu acoperă anumite lacune, ci, mai degrabă, adaugă unele contradicţii la confuzia care caracterizează relatarea evenimentelor. Pe deasupra, povestea lui Robespierre-rege este, ca toate zvonurile publice, proteiformă. Ea cunoaşte mai multe variante, de la cea mai rudimentară la cea mai elaborată, cu mai multe ramificaţii. Istoria ei nu se poate face decît pe baza inventarului variantelor, aşa cum procedează antropologii, dar acesta rămîne în mare parte incomplet.

În 9 termidor dimineaţa, la şedinţa Convenţiei care se va termina prin punerea în stare de arest a lui Robespierre, Couthon, Saint-Just şi a celorlalţi, zvonul nu se răspîndeşte încă. *Tiranul*, acesta este termenul, totodată cap de acuzare şi epitet injurios, pe care Billaud-Varenne îl aruncă lui Robespierre. Membrii Convenţiei îl vor prelua strigînd *Jos tiranul!* exorcizîndu-şi prin strigăte spaima şi împiedicîndu-l, prin ţipete repetate, pe Robespierre să ia cuvîntul. Tallien va adăuga şi alte epitete: *un nou Cromwell, un nou Catilina*. Printre acuzaţiile aduse lui Robespierre, pe cît de numeroase pe atît de disparate, nu figurează aceea de a fi vrut să restaureze monarhia şi pe deasupra de a fi aspirat să devină el însuşi rege. În această dezbatere, aluzia la „tron" nu apare decît o singură dată, într-un elan retoric îndreptat de către Fréron împotriva lui Couthon: „Couthon este un tigru însetat de sîngele reprezentanţilor naţiunii. El a îndrăznit, ca un divertisment regal, să vorbească în Societatea iacobinilor de cinci – şase capete ale Convenţiei.

Şi acesta nu era decît începutul, el voia să-şi facă din cadavrele noastre tot atîtea trepte spre tron." Simplă oratorie de o ridicolă cruzime; Couthon se mulţumeşte să răspundă, arătîndu-şi picioarele paralizate: „Voiam să mă urc pe tron... da." În timpul acestei furtunoase dezbateri, nimeni nu-şi dă osteneala să precizeze ce anume formă de guvernămînt voia să adopte „noul tiran". Elie Lacoste vorbeşte în termeni vagi despre un triumvirat format din Robespierre, Saint-Just şi Couthon. Barère pomeneşte de ameninţarea unei dictaturi militare, denunţînd cîrdăşia „conspiratorilor" cu aristocraţii şi străinii. El se referă la „un ofiţer duşman" anonim, care, luat prizonier în Belgia, ar fi mărturisit: „Toate succesele voastre nu valorează nimic; noi tot sperăm să tratăm condiţiile păcii cu un partid, oricare ar fi el, cu o fracţiune din Convenţie şi să schimbăm în curînd guvernul." În continuare îşi exprimă indignarea împotriva „aristocraţiei, satisfăcută de cursul evenimentelor actuale..., această aristocraţie pe care, cu toate strădaniile noastre, nu reuşim s-o anihilăm şi care se ascunde în noroi atunci cînd nu se scaldă în sînge, aristocraţia care fierbe de ieri într-o activitate care seamănă cu o mişcare contrarevoluţionară". *Proclamaţia Convenţiei Naţionale către poporul francez*, votată la sfîrşitul acestei şedinţe, dar redactată cu cîteva ore înainte, de Barère, atrage atenţia asupra tuturor pericolelor care ameninţă Revoluţia. „Guvernul revoluţionar, spre care se îndreaptă ura duşmanilor Franţei, este atacat chiar din mijlocul nostru; formele puterii republicane se năruie, aristocraţia pare să triumfe iar regaliştii sînt gata să ridice capul. Cetăţeni, vreţi să pierdeţi într-o zi şase ani de revoluţie, plini de sacrificii şi de curaj? Vreţi să puneţi din nou capul în jugul pe care l-aţi zdrobit?... Dacă nu vă alăturaţi Convenţiei Naţionale [...] victoriile se vor transforma într-un flagel; poporul francez este lăsat pradă tuturor învrăjbirilor interne şi răzbunărilor tiranilor. Ascultaţi glasul patriei în loc să vă amestecaţi strigătele cu ale răuvoitorilor, ale aristocraţilor, ale duşmanilor poporului şi, în felul acesta, patria va fi încă o dată salvată."

Identificarea „conspiratorilor" cu regaliştii capătă contur prin subînţelesuri şi aluzii la obiectivul lor comun şi anume, distrugerea Republicii; dar despre Robespierre-rege nu se vorbeşte încă. Pragul este trecut în seara zilei de 9 termidor, în spaima care pune stăpînire pe Convenţie. După reluarea şedinţei, cam pe la orele 19, ea primeşte, ceas după ceas, veşti din ce în ce mai alarmante: rebeliunea Comunei care face apel la secţii

„să se ridice în picioare“, mişcările forţelor armate ale secţiilor despre care sosesc informaţii contradictorii; venirea tunarilor în faţa Convenţiei, în piaţa Réunion (fostă piaţa Carrousel) care l-au eliberat pe Hanriot (sechestrat în cursul după-amiezii la Comitetul Siguranţei Generale, el străbate acum călare străzile, vorbind tunarilor şi companiilor de secţie); eliberarea lui Robespierre şi a altor deputaţi arestaţi. Şi totuşi, nu în dezbaterile Convenţiei vom găsi primele urme ale zvonului. Nici decretele care-l pun în afara legii pe Robespierre, pe ceilalţi deputaţi şi Comuna rebelă şi nici discuţia, agitată şi dezordonată, care urmează după adoptarea lor nu menţionează „ambiţiile regaliste“ ale lui Robespierre. Zvonul se răspîndeşte pe străzi, mai ales în piaţa Grève, şi în secţii. Comitetele de secţie sînt în tot acest timp în legătură permanentă cu Comitetele Salvării Publice şi Siguranţei Generale; în plus, ele fac schimb de informaţii între ele. Zvonul este, fără îndoială, colportat atunci cînd, pe străzi, la lumina torţelor, aprozii dau citire proclamaţiei de scoatere în afara legii. El este de asemenea difuzat de o parte, cel puţin, din cei doisprezece membri ai Convenţiei care-l asistă pe Barras, numit comandant general al gărzii naţionale. Încinşi cu tricolorul, cu sabia la şold, purtînd pălăria cu panaş, ei pornesc la asediul oraşului, pentru a mobiliza în apărarea Convenţiei şi împotriva conspiratorilor batalioanele gărzii naţionale, pe tunari, comitetele şi adunările de secţie, pe scurt, toată populaţia. Informaţiile asupra acestei activităţi febrile sînt incomplete. Astfel, Léonard Bourdon, unul dintre cei doisprezece membri ai Convenţiei din jurul lui Barras, demască vehement pe Robespierre în secţia Gravilliers care va juca un rol important în desfăşurarea evenimentelor ce aveau să vină; ne lipsesc însă informaţii asupra argumentelor invocate în sprijinul acuzaţiei. Alţi reprezentanţi, pentru a convinge secţiile din foburgul Saint-Antoine, care şovăiau, le vorbesc despre pecetea cu floare de crin găsită la Robespierre (vom reveni asupra acestei peceţi); Barère, care relatează episodul în raportul său din 10 termidor, nu citează numele acestor membri ai Convenţiei. Se poate presupune, cu mai multă sau mai puţină certitudine, că zvonul s-a răspîndit în noaptea de 9 spre 10 termidor, cel puţin în vreo cincisprezece secţii (sau în batalioanele lor), printre care cele din foburgurile Saint-Antoine şi Saint-Marcel, ca şi în unele secţii din centrul oraşului.

Totuşi nimic nu ne îndreptăţeşte să limităm răspîndirea zvonului numai la secţiile despre care ne-au parvenit informaţii.

O dată pornit, zvonul aleargă de la o secţie la alta, găseşte noi colportori, este discutat cu aprindere pretutindeni unde, în agitaţia şi nesiguranţa care domnesc, lumea este dornică să afle cît mai mult despre evenimentele care se desfăşoară confuz. Astfel, adunarea secţiei Indivizibilităţii, care a oscilat un timp între Comună şi Convenţie, primeşte mesajul de la secţia lombarzilor, care o înştiinţează că, prin comitetul său revoluţionar, au fost arestaţi „cinci scelerați", fără îndoială complici ai Comunei aceştia, „voind să profite de o împrejurare pe care o socoteau favorabilă planurilor lor, îl proclamau rege pe fiul lui Capet".Ştirea, care dezvăluia adevăratele planuri „ale celei mai cumplite conspiraţii", nu figurează în nici o arhivă din alte secţii. În acest timp, secţia lombarzilor „fraternizase" cu alte douăzeci de secţii şi se alăturase în primul moment Convenţiei, trimiţîndu-şi acolo delegaţii. Se poate deci presupune cu oarecare temei că aceşti emisari n-au întîrziat să răspîndească peste tot vestea zguduitoare. Ca şi secţia lombarzilor, cea mai mare parte a secţiilor fidele Convenţiei comunică între ele şi caută să convingă secţiile şovăielnice, alcătuind astfel o densă reţea de circulaţie a veştilor, a zvonurilor.

De fapt, ce se povestea? Ştirea uimitoare cunoaşte mai multe versiuni, ca şi cum s-ar fi deformat pe măsură ce se răspîndea (nu este de altfel deloc sigur că toţi colportorii iniţiali o relatau în acelaşi fel). Elementul constant este aproximativ acesta: Robespierre este un regalist; el a fost în sfîrşit demascat; aşa se explică şi scopul conjuraţiei şi măsurile de salvare publică luate de Convenţie. Pe această ţesătură se improvizează, se brodează, se aduc dovezi. Versiunile, de la cea mai simplă la cea mai elaborată, ar putea fi grupate după cum urmează: s-a găsit la Robespierre (şi/sau la Comună, la funcţionarii de la poliţie) o pecete cu floarea de crin; doi indivizi au încercat să-l elibereze din Temple pe „tînărul Capet"; cinci „scelerați" voiau de pe acum să-l proclame rege; Robespierre vrea să ia de soţie pe fiica lui Ludovic Capet, contractul de căsătorie fiind deja semnat.

În aceeaşi noapte se zvoni că „regaliştii", adică „partidul străinului", erau în cîrdăşie cu Comitetele Convenţiei. Robespierre cel tînăr, abia eliberat de la Force[1], rosteşte la Casa Comună un discurs în care acuză cu vehemenţă facţiunea care „voia să îngenuncheze poporul, să-i nimicească pe patrioţi, să

---

[1]Fostă închisoare din Paris, desfiinţată în 1850 (*n.t.*).

deschidă Temple pentru a-l scoate de acolo pe tînărul Capet". Noaptea tîrziu, Comitetul Executiv al Comunei se decide să ordone arestarea unui număr de vreo cincisprezece deputaţi care „oprimă" Convenţia. Totodată el promite o cunună civică „generoşilor cetăţeni care vor aresta pe aceşti duşmani ai poporului... care au îndrăznit chiar mai mult decît o făcuse însuşi Ludovic al XVI-lea, de vreme ce au pus în stare de arest pe cei mai buni dintre cetăţeni". Să reţinem faptul că a vorbi despre „oprimarea" Convenţiei de către „o mînă de scelerați", „duşmani ai poporului" însemna să lămureşti în acelaşi timp atît de spinoasa problemă a legitimităţii insurecţiei. Comuna şi „cei mai buni patrioţi" ar reprezenta astfel „poporul în picioare" care îşi recapătă suveranitatea, dar care nu se ridică împotriva Convenţiei, forul reprezentativ naţional. El nu acţionează decît pentru a o elibera de „oprimarea" la care „o supun conspiratorii". O altă tentativă a Comunei, poate cea mai disperată, despre care ar sta mărturie ciorna unei proclamaţii a Comitetului său Executiv, citată de Courtois: „Poporul este prevenit că o patrulă din partea străinului, care domina Comitetul Salvării Publice, s-a prezentat la Temple, pentru a le răpi pe infamele vlăstare ale lui Capet; patrula este arestată iar Consiliul i-a ucis pe Capeţieni." Să fie un ecou deformat al zvonurilor care nelinişteau strada, de vreme ce Comitetele trimiseseră într-adevăr un detaşament al forţelor armate pentru a apăra Temple? Sau semnul unui val de panică ce izbucneşte în aceste ultime ceasuri ale Comunei cînd, după miezul nopţii, piaţa Grève se goleşte treptat iar ultimele companii de tunari încep s-o părăsească? Oricum ar sta lucrurile, aceste proclamaţii şi difuzarea lor efectivă nu puteau decît să contribuie la confuzia generală. Zvonurile se ţineau lanţ şi se contopeau într-unul singur: regaliştii se agitau şi voiau să elibereze „infamele vlăstare ale lui Capet".

Zvonul atinge apogeul în zorii zilei de 10 termidor cînd, după luarea Casei Comune, Robespierre şi ceilalţi deputaţi „declaraţi trădători de patrie" sînt transferaţi în sala Comitetului Salvării Publice, vecină cu cea unde îşi are sediul permanent Convenţia. S-ar fi zis că valul se întorcea: zvonul, amplificat, revine la punctul de plecare. Convenţia dispune, în sfîrşit, de dovada materială a complotului regalist urzit la Casa Comună: sînt aduse „registrele Comunei şi pecetea conspiratorilor, pe care fusese gravată de curînd floarea de crin, găsită pe biroul Comunei". Să reţinem că diversele versiuni ale relatării şedinţei diferă într-un punct precis: cine a adus „infama pecete"? „Cetăţeni

din secţia Gravilliers"? „Judecătorul de pace din secţia Gravilliers"? „O legaţie a comisarilor de secţii"? „Un judecător de pace însărcinat de reprezentanţi să facă percheziţia în Casa Comună"? Oricum ar fi, mai mulţi deputaţi susţin sus şi tare că au văzut într-adevăr această pecete. Dovada fiind făcută, comentariile nu mai contenesc. Între deputaţi şi, desigur, prin tribune se povesteşte că „Robespierre nutrea la căsătoria cu fiica lui Ludovic al VI-lea, că voia să-l readucă pe fiul lui Capet pe tron", iar aceste discuţii „agitau spiritele" (dacă e să-l credem pe Barras, care menţionează acest lucru în *Memoriile* sale, adăugînd totuşi că „personal nu dă nici o crezare acestor vorbe"; vom reveni asupra mărturiei lui). Savurîndu-şi victoria, toţi se lasă în voia zvonurilor; rumorilor care circulau în cursul nopţii vin să li se adauge invectivele. Convenţia este înştiinţată că „nemernicul de Robespierre se află acolo" şi întrebată dacă vrea să-l vadă. Răspunsul este plin de indignare. „Să aduci în mijlocul Convenţiei trupul unui om acoperit de toate crimele ar însemna să lipseşti această minunată zi de toată strălucirea pe care o merită. Cadavrul unui tiran este purtător de molime; locul ce i se cuvine, lui şi complicilor lui, este piaţa Revoluţiei. Cele două Comitete trebuie să ia măsurile necesare ca paloşul legii să lovească neîntîrziat." Thuriot, care îşi exprimă astfel indignarea, nu va întîrzia să aducă lămuriri asupra acestor „crime". Prilejul îi va fi oferit, cîteva ore mai tîrziu, de Fouquier-Tinville, care, om de lege rigorist, ridică în Convenţie o chestiune spinoasă. Înainte de a se trece la executarea rebelilor scoşi în afara legii, trebuie să li se stabilească identitatea în faţa funcţionarilor municipali din comuna lor; dar, se întîmplă că toţi aceşti funcţionari sînt ei înşişi scoşi în afara legii... Thuriot, care prezidează şedinţa, trece dispreţuitor peste această dificultate: „Convenţia a vrut moartea cea mai grabnică pentru conjuraţi. Nu mai putem aştepta. Comitetele să-şi facă raportul şi trădătorii să urce pe eşafod. Sîntem atît de bine informaţi cu privire la nemernicia duşmanilor noştri *încît ştim, de pildă, că Robespierre era în stare să se proclame rege la Lyon şi în alte comune ale Republicii.*" Şi totuşi, mărturiile cele mai grăitoare şi cele mai dramatice asupra răspîndirii acestei născociri nu provin din sala Convenţiei, ci din aceea a Comitetului Salvării Publice, unde Robespierre zace întins pe o masă. Un întreg cortegiu a însoţit mutarea lui; mulţimea se înghesuie să-l vadă. I se ridică braţul ca să i se descopere faţa însîngerată, insultele nu mai contenesc. Printre aceste invective, zvonul revine neîncetat

ca un refren. *„Ce rege frumos, zău aşa!"*; *„Sire, Majestatea Voastră suferă"*; *„Trebuie să-ţi spun adevărul în faţă: tare m-ai înşelat, nemernicule"*; *„Daţi-vă la o parte, ca domnii* (Saint-Just, Dumas, Payan, care tocmai fuseseră aduşi) *să-l vadă pe regele lor culcat pe o masă ca orice muritor"*. Pentru a opri sîngele care-i umple gura, Robespierre se serveşte de un săculeţ de piele albă pe care stă scris: „Marelui Monarh, Lecourt, armurier al regelui şi al trupelor sale, strada Saint-Honoré." I se dăduse acest toc de pistol din întîmplare sau în batjocură? Greu de spus, dar însemnul negustorului stîrneşte insulte despre „felul cum se manifestase ambiţia lui". Înainte de transferul la Conciergerie, un chirurg, care-i panseazǎ falca zdrobită, îi pune un bandaj pe cap — prilej de noi sarcasme: *„Iată că Majestăţii Sale i s-a pus diadema pe cap..."*[1]

Astfel, textul lui Guittard, cu care am deschis acest dosar, reuneşte mai multe versiuni ale născocirii, care circulau a doua zi după 9 termidor. Reluată şi amplificată, ea va servi la consolidarea victoriei. Mai întîi pe plan simbolic, prin punerea în scenă a execuţiei lui Robespierre şi a complicilor săi. Convenţia a hotărît, cu entuziasm, ca ghilotina să fie deplasată din piaţa Tronului, desfiinţată, (bariera Vincennes) în piaţa Revoluţiei, chiar pe locul simbolic al morţii „ultimului tiran". Căruţele, plecînd de la Conciergerie, trebuiau să străbată centrul oraşului. Circulau de altfel zvonuri că rămăşiţele pămînteşti ale celor executaţi fuseseră aruncate în groapa unde se aflau trupurile lui Ludovic al XVI-lea şi al Mariei Antoaneta, groapă deschisă anume pentru acest prilej excepţional. Barras şi-a revendicat

---

[1]Următoarele lucrări şi documente se dovedesc de mare utilitate pentru a urmări diferitele versiuni şi drumul parcurs de această născocire în 9 şi 10 termidor: *Archives parlementaires*, Paris, 1982; vol. XCIII (o ediţie remarcabilă, îngrijită de Françoise Brunel, care menţionează diversele versiuni ale dărilor de seamă ale şedinţelor Convenţiei); Ch. Duval, *Projet du procès-verbal des séances des 9, 10 et 11 thermidor*, Paris, anul II (text neaprobat de Convenţie); procesele verbale ale secţiilor în: E.B. Courtois, *Raport fait au nom des Comités de salut public et de la sûreté générale sur les événements du 9 thermidor, an II*, Paris, anul III; G. Walter, *La conjuration du Neuf Thermidor*, Paris 1974; Ph. Buonarotti, *Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf*, Paris, 1830, vol. I; A. Mathiez, *La Politique de Robespierre et le 9 thermidor expliqués par Buonarotti*, „Annales révolutionnaires", 1910; Guyot, *Relation sur le 9 thermidor*, AN F 7 4432; *Faits recueillis aux derniers instants de Robespierre et de sa faction dans la nuit du 9 et 10 thermidor*, Paris, anul II, BN Lb41 1149; *Courrier republicain*, 12-30 termidor; Barras, *Mémoires*, Paris 1895, vol. I; A. Mathiez, *Autour de Robespierre*, Paris, 1957; P. Sainte-Claire Deville, *La Commune de l'an II*, Paris, 1946.

gloria acestei iniţiative. Desigur, memoriile lui, scrise în timpul Restauraţiei, sînt pline de lăudăroşenii şi de născociri. Să reţinem, totuşi, tocmai în interesul acestei născociri, o anecdotă macabră pe care o relatează în felul lui, ca să iasă el în evidenţă şi ca să adauge pitorescului o notă lugubră. „Cetăţeanul Sanson, călăul însuşi" s-ar fi apropiat de el şi l-ar fi întrebat „cu pălăria în mînă, foarte umil şi plin de respect: «Unde vor fi depuse corpurile lor, cetăţene reprezentant?» «Să fie aruncate în groapa lui Capet, am răspuns supărat, Ludovic al XVI-lea valora mai mult decît ei. Aşa va avea parte de regalitate Robespierre, că tot ţintea el spre asta, după cît se pare.»"[1]

În raportul său, prezentat la 10 termidor în numele celor două Comitete, Barère relatează versiunea oficială a evenimentelor. Zvonurile din ajun îşi găsesc aici locul ca tot atîtea fapte confirmate: pecetea cu floarea de crin confiscată la Comună; indivizii misterioşi care se duseseră la Temple. El promite noi dezvăluiri, care nu vor întîrzia să vină, cu privire la planurile conspiratorilor. De unde şi măsurile drastice de securitate luate de Comitete: „Le Temple e păzit cu grijă, ca şi La Conciergerie; aceleaşi interese cheamă poporul să le păzească." Totuşi el nu se aventurează să reia povestea cu căsătoria, numai plănuită sau chiar înfăptuită, a lui Robespierre cu fiica lui Ludovic al XVI-lea. Locul acordat în raport „ambiţiilor regaliste" ale lui Robespierre este, de altfel, destul de limitat. Tonul este liniştitor iar accentul se pune pe sfîrşitul fericit al evenimentelor, pe excelenta stare a secţiilor şi a opiniei publice, pe devotamentul întregului popor faţă de Convenţie.

Evenimentul de referinţă nu este cel din 21 ianuarie, ci din 31 mai; „La 31 mai, poporul şi-a făcut propria revoluţie; *la 9 termidor, Convenţia a făcut-o pe a ei*; libertatea le-a aprobat deopotrivă pe amîndouă." Ura faţă de această libertate şi de popor apropie şi uneşte pe toţi „tiranii", pe cei vechi, ca şi pe cei noi. „Fie ca această cumplită epocă, în care apar noi tirani, mai periculoşi decît cei pe care îi încoronează fanatismul şi servitutea, să fie ultima furtună prin care trece Revoluţia."[2]

Collot d'Herbois şi Billaud-Varenne sînt cei care-şi iau asupra lor sarcina de a face noi dezvăluiri despre „sistemul conjuraţilor în fruntea cărora se găsea Robespierre". Şi o fac în faţa iacobinilor. În noaptea de 9 spre 10 termidor, aceştia ţineau

---

[1] Barras, *op. cit.*, vol. I, pp. 199-200.
[2] *Moniteur*, vol. XXI, pp. 346-347.

o şedinţă şi mai furtunoasă ca de obicei şi trimiteau Comunei mesaje de solidaritate unanime. Adunarea lor a fost împrăştiată de membri ai secţiilor, fideli Convenţiei. Întruniţi două zile mai tîrziu, iacobinii îşi exprimă într-un glas ralierea la Convenţie şi indignarea împotriva „conjuratorilor", a „asupritorilor poporului" care îi înşelaseră. Ei află cu uimire „cîteva amănunte privitoare la conspiraţie", dezvăluite rînd pe rînd de Collot şi Billaud. „Reiese că în înţelegere, Saint-Just, Couthon şi acest monstru (Robespierre), urmau să-şi împartă imperiul. *Antonius* Couthon avea să domnească în sud, *Lepidus* Saint-Just, în Nord, iar *Catilina* Robespierre, în Centru. O scrisoare a unui membru al parlamentului englez a informat de curînd Comitetele despre acest lucru." Pe de altă parte, raportul unui dezertor spune că „puterile străine se înţeleseseră cu Robespierre şi nu voiau să trateze decît cu el". Din toate aceste dezvăluiri, Billaud trage un învăţămînt moral şi politic. „Acest exemplu să vă fie de învăţătură să nu vă mai închinaţi la idoli... Strîngeţi-vă în jurul Convenţiei care, în aceste vremuri de furtuni, a dat dovadă de cea mai mare fermitate." În aceeaşi zi, el va anunţa Convenţia că în curînd va fi prezentat „un raport al Comitetelor care, cu dovezi în mînă, vor demonstra cum conjuraţii plănuiau să ucidă ieri şaizeci de mii de cetăţeni".[1] Convenţia va rămîne însă nesatisfăcută; promisiunea nu va fi ţinută, iar dovezile zdrobitoare nu vor fi niciodată cunoscute.

În zilele următoare „fericitei revoluţii", ziarele se întrec, la rîndul lor, să dea la iveală „nenumăratele urzeli ale groaznicei conspiraţii care urmărea să sugrume libertatea, făcînd să pălească crimele din noaptea Sfîntului Bartolomeu". Se brodează mai ales pe marginea informaţiilor cuprinse în rapoartele Comitetelor şi în dezbaterile Convenţiei, adăugîndu-se tot mai multe epitete şi scene de groază. „Chiar în zilele acelea urma să fie reclădit la Paris, pe mormane de cadavre, tronul însîngerat al lui Carol al IX-lea. Un tiran, tot atît de odios, trebuia să ucidă chiar cu mîna lui şi să predea călăilor, pe care-i

---

[1] A. Aulard, *Société des Jacobins*, Paris, 1897, vol. VI, pp. 298-299; *Courrier républicain*, 12 termidor, anul II; *Moniteur*, vol. XXI, p. 356. La 11 termidor, Barère a declarat, la rîndul său, în faţa Convenţiei: „Totul trebuia să contribuie la restabilirea tiraniei pe un tron însîngerat... Saint-Just urma să aibă puteri depline în Nord, Couthon şi Robespierre cel tînăr asupra congresului de pace din Sud; Robespierre, fratele cel mare, avea să domnească la Paris, peste mormane de cadavre". *Moniteur, op. cit.*, vol. XXI, pp. 358-359.

conducea, pe toţi republicanii hotărîţi care ar fi refuzat să i se supună." Zvonul proiectului de căsătorie cu „fiica lui Ludovic Capet", care nu era reluat de documentele oficiale, se răspîndi cu mai multă furie. „*Noi şi interesante amănunte ale cumplitei conspiraţii a lui Robespierre şi a complicilor lui. Dovezi găsite sub sigiliu la aceşti scelerați. Complicitatea lui Hanriot care a sprijinit planurile lor ticăloase de a nimici Convenţia Naţională şi de a căsători pe fiica lui Capet cu Robespierre pentru ca apoi să domnească împreună şi să ucidă optzeci de mii de cetăţeni.*" Autorul anonim al pamfletului ce purta acest titlu îmbietor adaugă, între altele, un „interesant amănunt" care prelungeşte zvonurile răspîndite în noaptea de 9 spre 10 termidor: „În ziua de 8, un funcţionar municipal spunea cetăţenilor care se bucurau de succesele Republicii: «Aţi fi foarte surprinşi dacă mîine ar fi proclamat un nou rege». În ziua de 10, fiica tiranului Capet, împotriva obiceiurilor ei, s-a sculat în zori şi s-a gătit. În 12, şi-a pus haine cernite."[1] O altă broşură, publicată la Rouen, anunţa vestea căderii lui Robespierre cu titlul senzaţional, care trebuia să fie strigat pe străzi, *Îngrozitoare conspiraţie pentru a-l proclama rege pe Robespierre. Pecetea cu floarea de crin sechestrată la Comună pe masa lui Robespierre.* Dacă nici un amănunt nou nu vine să îmbogăţească versiunea propagată de textele oficiale, concluzia nu lasă însă nici o urmă de îndoială: „Conspiratorii voiau să restabilească regalitatea în Franţa". La care se adaugă relatarea execuţiei „tiranului" şi a complicilor lui. „Mulţimea era nenumărată, tonurile de veselie, aplauzele, strigătele *Jos tiranul, Trăiască Republica*, blestemele de toate felurile au răsunat din toate părţile, de-a lungul drumului. Poporul se răzbuna astfel pe laudele comandate de teroare sau de omagiile uzurpate de o lungă făţărnicie."[2]

Zece zile după execuţie, *Jurnalul lui Perlet* nu se mulţumeşte să repete zvonurile, ci discută pe larg temeinicia lor. „Se vorbeşte că, pentru a-şi da mai multă strălucire în ochii viito-

---

[1] *Nouveaux et intéressants détails...*, Paris, fără dată, BN Lb[41], 3971. Se mai găsesc aici şi alte „detalii interesante": numărul „cetăţenilor care trebuiau să fie ucişi" este mărit la 80 000; juraţii Tribunalului Revoluţionar deţineau lista lor iar Comuna îşi pregătise dinainte o carieră în care să încapă optzeci de mii de cadavre. Agenţii poliţiei menţionează în rapoartele lor interesul deosebit pe care-l stîrnesc broşurile şi ziarele: „Ziarele sînt citite cu glas tare în pietele publice. Mulţi cetăţeni se strîng în jurul cititorului şi apoi discută despre ceea ce au auzit" (raport din 17 termidor), A. Aulard. *Paris pendant la reaction thermidorienne...*. Paris, 1898 vol. I, p. 16.

[2] *Horrible conspiration...*, Rouen, fără dată, BN Lb[41], 3972.

rilor săi confraţi încoronaţi, tiranul avea s-o silească pe tînăra capeţiană să-l ia de soţ. Cum s-ar explica altfel eforturile, din noaptea de 9 spre 10 termidor, de a lua în stăpînire Temple?" Acest „concurs de împrejurări" n-ar putea să mire decît pe cei care nu-i cunosc „pe ambiţioşi şi curţile regale". Într-adevăr, „căsătoria putea să-i apară un mijloc de a le impune puterilor străine să-l recunoască în cazul în care acoliţii săi ar fi reuşit să-l proclame rege aici". Oare regii Europei n-au recunoscut în Cromwell protectorul Angliei? Şi, tot aşa, n-au recunoscut-o şi pe Ecaterina care a pus stăpînire pe tron „ucigîndu-l pe ţar, soţul ei"? „Tiranii de azi ar fi urmat de bună voie aceeaşi cale. Totul era ca Franţa să aibă un stăpîn, puţin le păsa dacă era Robespierre sau Capet."[1] „Interesantele amănunte" cu privire la viaţa particulară a „tiranului" aruncau o lumină nouă asupra ambiţiilor lui regaliste. Pretindea că este „incoruptibil" şi făcea mare caz de virtutea lui. Dar acum se ştie prea bine că a pus mîna la Issy pe „încîntătoarea casă a fostei prinţese de Chimay". „Acolo se puneau la cale comploturile care urmăreau să nimicească libertatea; acolo, în mijlocul celor mai zgomotoase orgii, împreună cu Hanriot, Saint-Just şi alţi cîţiva complici, pregătea ruina poporului. Era Trianonul continuatorului Capeţienilor; acolo, după ospeţele pentru care era rechiziţionat tot ce se găsea prin împrejurimi, tiranul se tăvălea în iarbă, se prefăcea că e scuturat de convulsii şi, în prezenţa curţii care-l înconjura, făcea pe iluminatul în chipul lui Mahomed ca să-i impresioneze pe proşti şi să cîştige încrederea escrocilor." Robespierre avea de altfel concubine „în aproape toate comunele" din Île-de-France, în timp ce Couthon şi Saint-Just dispuneau de propriile lor palate — tot atîtea „cuiburi de desfrîu".[2]

Atacurile împotriva lui Robespierre-rege nu-şi prea găsesc loc în nenumăratele mesaje de felicitare venite de la secţii, de la administraţiile departamentale, de la municipalităţi, de la societăţi populare, de la armată etc. Desigur, din cînd în cînd, este amintită pecetea cu floare de crin şi sînt înfieraţi „coalizaţii care aveau nevoie de un rege". Secţia Gravilliers, care s-a dis-

---

[1] *Journal de Perlet*, 20 thermidor, anul II.

[2] *Journal de Perlet*, 20 thermidor, anul II; *Nouveaux et interessants détails...*, *op. cit.*; zvonurile despre orgii ajunseseră la Convenţie încă din 10 thermidor. Barras amintea, de asemenea, de „locuri de desfrîu" pe care conjuraţii, „aceşti sultani", „aceşti satiri", le deţineau în aproape toate comunele din jurul Parisului şi unde „se dedau la toate excesele", *Moniteur*, vol. XXI, p. 497.

tins în „noaptea memorabilă“ şi a cărei delegaţie este viu aplaudată de Adunare, găseşte chiar o formulă inedită denunţîndu-i pe Robespierre şi complicii lui drept nişte „regalişti populari“.[1] Cea mai mare parte a mesajelor — asupra cărora vom reveni — îl condamnă cu violenţă pe „noul Cromwell“, pe „noul Catilina“, pe „despot“ şi pe „tiran“, fără a menţiona totuşi ambiţiile lui regaliste. Ca şi cum zvonul s-ar fi stins încetul cu încetul, ca şi cum ar fi fost limitat la o scurtă perioadă de timp, nerăspunzînd decît propriilor sale necesităţi şi constrîngeri. Evoluţia situaţiei politice pare să-l lase într-un plan secund. Ceea ce nu înseamnă că dispare cu desăvîrşire. Apropierea între Robespierre şi „ultimul Capet“ va fi perpetuată trecînd într-un plan simbolic, mai ales în timpul serbărilor civice. Astfel, la Lyon, în timpul sărbătorii „Reîntoarcerii şi a Concordiei“ (din care nu răzbătea decît răzbunarea împotriva teroriştilor), organizată la 30 *pluviôse*, anul III, pentru a sărbători ridicarea dispoziţiilor penale care afectaseră oraşul, „un car al terorismului“ străbătea tot oraşul sub huiduieli. Purta patru manechine: „regele Robespierre“, „zeul Chalier“, falsul denunţător şi iacobinul din 9 termidor.

În timpul serbărilor comemorative — îndeosebi cele din 21 ianuarie, de la 10 august şi din 9 termidor — vor fi arse două tronuri, al lui Capet şi al „tiraniei triumvirale“, sau manechinul unui iacobin purtînd o coroană pe cap. Convenţia se gîndea chiar la posibilitatea de a contopi într-una singură cele două serbări, cea din 10 august şi cea din 9 termidor, celebrînd în felul acesta, în acelaşi timp, triumful Republicii asupra celor „două tronuri“[2]. Pe de altă parte, povestea lui Robespierre-rege va obseda istoriografia lui 9 termidor; ea îşi va găsi, încă din

---

[1] Cf. de pildă *Moniteur*, vol. XXI, p. 375 (societatea populară din Tours); p. 376 (administraţia districtului Lille); p. 385 (delegaţia secţiei Gravilliers); p. 396 (ofiţeri invalizi din armata Rinului); p. 435 (societatea populară din Maubeuge).

[2] Cf. *Messager du soir*, 4 *pluviôse*, anul III; A.D. Allier 791 (informaţie comunicată de Mona Ozouf); R. Fuoc, *La réaction thermidorienne à Lyon*, Lyon, 1975, pp. 72-73; *Moniteur*, vol. XXV, pp. 315; 354. Convenţia însăşi a făcut apropierea simbolică între cei „doi tirani“, decretînd la 21 ianuarie 1795, în urma celebrării executării lui Ludovic al XVI-lea, că va fi instituită de aici înainte o sărbătoare comemorînd, la 9 termidor, ziua căderii „ultimului tiran“. Să mai menţionăm un ecou îndepărtat al născocirii: *l'Orateur du peuple*, ziarul lui Fréron, va relata la 5 vandemiar că, după ştiri provenind... din Martinica, Robespierre îi protejase pe copiii lui Capet şi ar fi vrut să-i ajute să fugă la Londra.

anul III, partizani înfocaţi şi detractori înverşunaţi. În anul III, linia de demarcaţie dintre unii şi ceilalţi este relativ clară: zvonul nu este apărat decît de termidorieni şi nu este respins decît de regalişti (lipsesc deocamdată „robespierrişti" care să-l combată...). Dintre aceste luări de poziţie, nu reţinem decît două exemple: cel al lui Courtois şi cel al lui Montjoie.

Courtois, însărcinat cu întocmirea raportului asupra evenimentelor din 9 termidor (nu-l va prezenta decît în 8 termidor anul III, „ajunul aniversării căderii tiranului") şi care a devenit astfel istoriograful oficial al acestor „glorioase zile", reia esenţialul din toată născocirea: pecetea cu floarea de crin; tocul cu inscripţia „marelui Monarh", „orgiile" de la Autcuil, Passy, Issy etc.; proiectele suspecte privitoare la „copiii lui Capet". El propune o interpretare nouă şi deosebit de machiavelică a acestor proiecte, aducînd ca piesă probatoare proclamaţia Comunei pe care am mai menţionat-o. Robespierre şi complicii lui ar fi vrut să răpească din Temple copiii, „rămăşiţele nevinovate ale unei familii vinovate", pentru a arunca, mai întîi, asupra Convenţiei „odioasa bănuială că ar fi vrut să restabilească un rege". Mai apoi, după ce-şi vor fi realizat „planurile ucigaşe împotriva Convenţiei", ei i-ar fi sacrificat pe aceşti copii „de teama rivalilor". Astfel, „regaliştii înverderaţi" care sperau, datorită lui Robespierre, să „vadă urcînd pe tron ultimul vlăstar al lui Capet care mai era în viaţă atunci" s-au înşelat amarnic: în mîinile conspiratorilor crinul nu era decît o momeală pentru „a atrage puterile străine de partea lor". Courtois a pus chiar să se graveze, la sfîrşitul raportului său, „desenul acestui gen de ştampilă regală", anunţînd şi alte dezvăluiri privitoare la această pecete.[1] Era, în ultimă instanţă, o prezentare într-o oarecare măsură atenuată a „regalismului" lui Robespierre. Pentru a-şi îndeplini proiectele josnice şi tiranice, Robespierre s-a servit cu siguranţă de pecetea regală şi de copiii lui Capet, dar, în fond, el nu era decît un simplu scelerat, căruia nu-i repugna ideea asasinării copiilor, şi nicidecum un adevărat pretendent la tron. Courtois nu consacră de altfel decît cîteva pagini din voluminosul lui raport tuturor acestor afirmaţii şi nu se prea preocupă să le pună de acord cu celelalte explicaţii privitoare la proiectele „conspiratorilor". Raportul lui nu se bucura de prea multă apreciere, nici măcar în rîndul „termidorienilor". Era bine cunoscut faptul că autorul era un mincinos neruşinat. Toată lumea ştia că sustrăsese mai multe documente din hîrtiile găsite la Robes-

---

[1] E.-B. Courtois, *Rapport... sur les événements du 9 thermidor, op. cit.* pp. 24-27, 73-75.

pierre, care-i fuseseră încredinţate, şi despre care făcuse mai înainte un raport. Astfel, păstrase pentru el mai multe documente (poate prindeau bine...) iar altele, mai ales scrisori de fidelitate faţă de Robespierre (numeroşi erau aceia care veniseră să le ceară după 9 termidor...), le dăduse unor membri ai Convenţiei, interesaţi. Şi totuşi, nimeni din Convenţie n-a considerat util să conteste raportul lui Courtois; toţi se mulţumeau, cel mult, cu rumorile de pe culoare.

Félix Montjoie, regalist declarat şi militant, autor al primei istorii regaliste a lui 9 termidor, trece în revistă toate ipotezele referitoare la proiectele „conspiratorilor" şi, mai ales, ale lui Robespierre: acesta îşi va fi propus să doboare Convenţia, toate autorităţile şi să devină „dictator sau tribun"; ar fi vrut să lase Franţei numele de Republică, dar înţelegea s-o guverneze „despotic cu Saint-Just şi Couthon". Dar se povestea, de asemenea, „că urmărea nici mai mult nici mai puţin decît să devină rege al francezilor şi că voia să pună mîna atît pe titlu, cît şi pe puterea regală... S-a ticluit apoi o ultimă versiune. S-a spus că voia să aşeze vlăstarul regilor Franţei pe tron şi să se bucure de marea avere pe care i-ar fi adus-o un serviciu de o asemenea importanţă." Or, pentru Montjoie „acestea sînt tot atîtea născociri bune de amuzat poporul". Dacă ar fi existat un asemenea complot, s-ar găsi indicii în hîrtiile lui Robespierre, ale lui Saint-Just sau ale lui Couthon. Dar autorităţile care deţin aceste hîrtii n-au dat publicităţii nici o dovadă. Trebuie s-o spunem deschis, deşi adevărul este cumplit: „Conjuraţia nu avea alt scop decît furtul şi crima" iar Robespierre nu era decît căpetenia „tuturor bandiţilor şi ucigaşilor din Franţa şi Dumnezeu ştie cît de numeroşi erau cei însetaţi de sînge". Nu trebuie deci să dăm crezare acestei născociri, ca de altfel nici altei poveşti puse pe seama lui Robespierre: „Scriitorii regalişti, fie din cauză că voiau să se răzbune printr-o injurie pentru răul făcut partidului lor, fie din cauză că fuseseră într-adevăr induşi în eroare de către persoane prost informate, au afirmat că era nepotul lui Damiens... Această părere, care a fost acreditată foarte repede, este astăzi destul de răspîndită, dar e o poveste care nu merită în nici un chip să fie crezută."[1] Afirmaţii care sînt tot

[1] F. Montjoie, *Histoire de la conspiration de Maximilien Robespierre*, Paris, fără dată (1795). Soarta pe care a avut-o zvonul în istoriografia şi în legendele despre 9 termidor ar merita un studiu special. Linia de demarcaţie între cei care-l consideră o simplă calomnie şi cei care îl socotesc, măcar în parte, adevărat, nu este aceeaşi cu cea din anul III. Povestea lui Robespierre-rege se suprapune cîteodată unor legende foarte răspîndite care există în jurul „misterului copilului de la Temple".

atîtea mărturii despre persistenţa — şi asta în cercurile de regalişti — a două născociri despre Robespierre: Robespierre — regicidul, nepotul lui Damiens — şi Robespierre — teroristul ambiţios care aspira să devină rege sau să-l restabilească pe tronul său legitim pe fiul lui Ludovic al XVI-lea.

TICLUIREA UNUI ZVON

Să adăugăm ultimul element la dosarul nostru.

Născocirea, pentru evoluţia căreia am oferit cîteva puncte de reper, a fost în întregime *ticluită*. Ea nu a pornit „de jos", de la o mulţime dezorientată sau din secţiile supuse unor ordine contradictorii, cele ale Convenţiei, şi cele ale Comunei. A fost lansată „de sus" de Comitetele Salvării Publice şi Siguranţei Generale, pentru a cîştiga de partea lor secţiile şi forţa armată, pentru a le canaliza sentimentele, pentru a le învinge şovăielile, reale sau presupuse. Astfel nu mai există nici o îndoială asupra elementului cheie şi anume, pecetea cu floare de crin, faimoasa dovadă materială a „ambiţiilor regaliste" ale lui Robespierre. Să amintim că această pecete ar fi fost sechestrată la Casa Comună şi depusă apoi pe masa preşedintelui Convenţiei, recunoscută ca autentică de către mai mulţi deputaţi, reprodusă, un an mai tîrziu, de Courtois în raportul său. Dar este vorba de un fals. Douăzeci de ani mai tîrziu, la Bruxelles, regicizii exilaţi îşi depănau amintirile, retrăind gloria trecută ca şi certurile de odinioară, se străduiau să înţeleagă atît istoria pe care o făcuseră, cît şi pe cea care o înduraseră. Şi, printre ei, era de notorietate publică faptul că faimoasa pecete nu fusese găsită la Casa Comună decît după ce fusese pusă acolo de agenţii Comitetului Siguranţei Generale. Vadier, care conducea operaţiunea, a mărturisit-o el însuşi. „Cambon îi spunea într-o zi lui Vadier, exilat ca şi el la Bruxelles: Cum aţi putut fi atît de ticăloşi încît să inventaţi această pecete şi toate celelalte dovezi prin care urmăreaţi să-l faceţi pe Robespierre să treacă drept regalist? *Vadier răspunse că teama de a-ţi pierde capul stimulează imaginaţia.*"[1] Să fi inventat Vadier singur toată povestea fabricînd şi

[1]Vezi nota autorilor în P.-J.-B. Buchez şi P.-C. Roux, *Histoire parlementaire de la Révolution française*, Paris, 1837, vol. 34, p. 59. M.-A. Baudot relatează o altă versiune a mărturisirii lui Vadier. „Cambon avea

dovada? Cine să mai fi fost amestecat în această manipulare? Să se fi lansat o singură versiune a zvonului — şi care anume — sau, mai degrabă, au fost difuzate mai multe versiuni concomitent în speranţa că una ar fi înlocuit-o pe cealaltă? Probabil că nu se va şti niciodată, aşa cum nu vor fi lămurite nici alte episoade ale acestei „zile". Amănunte secundare, la urma urmei, căci esenţialul rezidă în altceva. Zvonul a fost ticluit şi lansat de Comitetele Convenţiei, mai ales de Comitetul Siguranţei Generale, adică de poliţie, care avea grijă să-i asigure şi o răspîndire cît mai largă şi mai eficace. Era o manevră de diversiune politică mizînd pe credulitatea întregii populaţii, dar mai ales pe a militanţilor sanculoţi şi a Convenţiei înseşi. Ticluitorii născocirii voiau să ţintească într-un număr cît mai mare: o dată lansat pe piaţa publică, apoi repetat şi amplificat, zvonul trebuia, pe de o parte, să-i cîştige pentru Convenţie pe cei nehotărîţi iar, pe de altă parte, să-i întărească în convingeri pe cei care se găseau deja alături de ea. Obiectivul era tot atît de clar pe cît era de simplă socoteala. Barras a lămurit pe deplin acest lucru şi l-a comentat pe larg. Şi de data aceasta, i se poate acorda toată încrederea: este un maestru al calomniei şi al intrigii politice. Nu credea nici un cuvînt, ne spune el în *Memorii*, din vorbele care totuşi „agitau spiritele", răspîndite de unii membri ai Convenţiei; nu credea nici că se găsise la Robespierre o pecete cu floarea de crin, nici că acesta plănuia să o ia în căsătorie pe fiica lui Capet. (Pe drept cuvînt, putem fi siguri că Barras, numit de Convenţie „general" al forţei armate din Paris şi aflîndu-se în contact per-

---

unele dubii cu privire la florile de crin găsite la Robespierre despre care vorbeşte Courtois în raportul lui. Voia să ştie cum stăteau lucrurile şi îi ceru, într-o zi, pe un ton aprins, explicaţii lui Vadier, în prezenţa lui Teste şi a mea. Vadier a recunoscut că fuseseră aduse de la Comitetul Siguranţei Generale la domiciliul lui Robespierre după moartea acestuia." M.-A. Baudot, *Notes historiques sur la Convention nationale, l'Empire et l'exil des votants*, Paris, 1893, p. 74. (Să reţinem o evidentă eroare de detaliu în această relatare: pecetea cu floare de crin a fost înmînată preşedintelui Convenţiei *înainte* şi nu *după* executarea lui Robespierre.) Pentru a fi cu conştiinţa împăcată, să mai menţionăm şi o altă versiune a lui Vadier: Buonarroti povesteşte convorbirile sale cu Vadier cînd amîndoi erau închişi la Cherbourg, după condamnarea lor la deportare pentru participarea la conspiraţia lui Babeuf. Întrebat despre 9 termidor şi despre faimoasa pecete găsită pe biroul din Comună sau la Robespierre, Vadier a exclamat: „*Asta e o calomnie scornită de Barère!*" (Cf. notele lui Buonarroti, publicate de A. Mathiez, „Annales révolutionnaires", 1910, p. 508). Hotărît lucru, nici mărturiile lui Vadier, ca şi ale altor protagonişti ai evenimentelor din 9 termidor nu lămuresc confuzia.

manent cu Comitetul Siguranţei Generale, era „amestecat", deşi nu suflă nici un cuvînt despre aşa ceva în *Memorii*.) Şi totuşi, a socotit că „răspîndirea în popor a acestor născociri, aşa neverosimile cum erau ele, nu era poate lipsită de utilitate". Expunerea de motive în sprijinul acestei „utilităţi" seamănă în mod curios cu o relatare direct de primă mînă privitoare la intenţiile şi la calculele celor care inventaseră născocirea. „Poporul nu putea fi convins că Robespierre a fost un tiran decît dacă l-ar fi asociat cu ideile fostei regalităţi, singura care, în ochii plebei, putea prezenta un corpus de delicte sesizabile. Poporul are nevoie de ceva material, care să treacă prin simţuri pentru a putea fi înţeles. Dar, cum ar fi putut el să înţeleagă că cel care-l slăvea în fiecare zi vorbindu-i despre suveranitatea lui, despre libertate şi egalitate, care se declara apărătorul lui şi care acum pare un martir al lui, că tocmai acesta este ceea ce azi numim un duşman al libertăţii, un asupritor şi un tiran? Este ceva foarte complicat care nu poate fi sesizat imediat de imaginaţia poporului decît spunîndu-i-se, mergînd pe aceeaşi linie, că acest tiran a trădat, că se înţelegea cu duşmanii Republicii, cu foştii regi sau cu membrii familiei regale, că era deci un infam tiran. Cuvîntul trădător, la care se adaugă acela de scelerat, îi ajută pe oamenii din popor să înţeleagă, lămurind totul, şi se poate spera ca, în felul acesta, ei să devină aliaţi, întorcîndu-se imediat împotriva celor care-i sînt arătaţi ca trădători şi pe care el îi recunoaşte ca atare". Sinceritatea este admirabilă; imaginea, care se desprinde din acest text, a unui popor manipulabil şi manipulat, dar întotdeauna în numele cauzei drepte care este şi cauza lui, a unui popor „mărginit la minte" căruia trebuie să-i vorbeşti prin „simţuri", adresîndu-te „imaginaţiei" lui, ar merita un întreg comentariu. Oare această prezentare nu se înrudeşte în mod curios cu ideile despre un popor care trebuie educat ce se găsesc în miezul discursului pedagogic revoluţionar? În ciuda afirmaţiilor sale, Barras nu s-a limitat numai la a-i lăsa să acţioneze pe cei care, în jurul lui, colportau născocirea. O găsise atît de „utilă" încît a repetat-o, la rîndul lui, rostind în Convenţie raportul final asupra misiunii pe care o îndeplinise în 9 termidor, cu panaşul fluturînd şi cu sabia scoasă din teacă.[1]

---

[1]Barras, *Memoires*, *op. cit.*, vol. I, pp. 200-201; *Moniteur*, vol. XXI, p. 497. Înainte de a ne despărţi de Barras şi de amintirile lui, nu putem rezista tentaţiei de a evoca un alt episod din istoria născocirii noastre care se leagă de el. Aşa cum am mai spus, Barras se lăuda că dăduse ordin ca trupul lui Robespierre să fie aruncat în groapa unde zăceau rămăşiţele lui Ludovic

Care erau totuşi efectele reale ale acestei născociri asupra cursului evenimentelor? Făcuse oare să se încline balanţa de partea celor care o răspîndiseră? Informaţiile privitoare la felul cum a fost difuzată sînt prea lacunare, iar confuzia care domnea în acea noapte prea generală pentru ca să putem fi siguri de ceva. Retrospectiv, am fi ispitiţi să credem că s-ar fi putut renunţa foarte bine la ea. Oare Comitetele n-au supraestimat puterea lui Robespierre şi a Comunei şi, mai ales, n-au subestimat factorii care acţionau în favoarea lor? După 31 mai, cînd Convenţia a capitulat, predînd deputaţii girondini, organizatorii acestei „zile" trăseseră învăţămintele politice de pe urma propriului lor succes. Puterea montagnardă, în frunte cu Robespierre, era perfect conştientă că eventualitatea unui nou puci, proclamat în numele „poporului în picioare", nu era de neglijat. Pentru a preveni un astfel de pericol, se pusese în funcţiune un întreg dispozitiv. Ca urmare a decretului privitor la organizarea guvernului revoluţionar, Comuna pierduse practic autonomia de acţiune de care se bucura înainte. Nu numai că se găsea sub autoritatea unui agent naţional, dar îi era interzis să convoace adunări ale delegaţilor din secţii; pe deasupra, comitetele revoluţionare ale

---

al XVI-lea şi ale Mariei-Antoaneta. Dar este aproape sigur că cei executaţi în 9 termidor erau înhumaţi nu în această groapă din cimitirul Madeleine, ci în cimitirul Errancis de lîngă piaţa Tronului răsturnat, locul obişnuit al execuţiilor. Se pare că au fost săpate două gropi pentru a primi corpurile celor executaţi în 10 termidor; capetele fuseseră puse separat într-un sipet mare şi se pare că a fost aruncat un strat de var nestins peste „rămăşiţele tiranilor pentru ca acestea să nu fie divinizate într-o zi". (Vezi documentele citate de C.-A. Dauban, *Paris en 1794 et en 1795*, Paris, 1869, pp. 416-417). Se vorbea totuşi că pentru Robespierre nu numai că se mutase ghilotina în piaţa Revoluţiei, ci se deschisese şi groapa din cimitirul Madeleine. Barras, cum am mai spus-o, apăra cu grijă acest zvon, care adăuga şi mai multă strălucire gloriei sale termidoriene; poate chiar îl credea şi el. Oricum, în timpul Restauraţiei el a lansat un alt zvon, un fel de glumă morbidă. Prilejul i-a fost oferit de strămutarea rămăşiţelor lui Ludovic al XVI-lea din cimitirul Madeleine în mormintele regale de la Saint-Denis. Or, spunea el celor care voiau să afle, de vreme ce Robespierre şi tovarăşii lui erau ultimii care fuseseră aruncaţi în acea groapă în care toate trupurile fuseseră arse de varul nestins, după toate probabilităţile, Robespierre fusese şi el înhumat la Saint-Denis, „cu cîteva oase răzleţe ale lui Saint-Just, Couthon sau Hanriot". O dovadă este că, pentru a identifica rămăşiţele perechii regale, conservatorul s-a luat după nişte catarame găsite în groapă şi care nu fuseseră distruse. Or, tocmai Robespierre purta, în ziua supliciului, catarame la pantaloni şi la pantofi. (Barras, *Mémoires*, *op. cit.*, vol. IV, pp. 315-316, 416-420). Astfel, din zvon în zvon, se pare că Robespierre-rege şi-ar fi găsit locul de veci în mormintele regale de la Saint-Denis.

secţiilor aveau obligaţia să întreţină cu Comitetul Siguranţei Generale legături permanente şi directe, adică fără a trece prin intermediul Comunei. Aceste măsuri şi-au dovedit eficacitatea în timpul luptei împotriva hebertiştilor iar înfrîngerea acestora a contribuit, la rîndul ei, la ştirbirea autorităţii Comunei şi la întărirea legăturilor între secţii şi Comitete. Desigur, la 9 termidor, agentul naţional Payan, fidel lui Robespierre, s-a aflat de partea Comunei; cu toate acestea, în ansamblul lor, aceste măsuri s-au dovedit destul de eficiente. De îndată ce trece la acţiune, Comuna se găseşte într-o situaţie de ilegalitate; scoaterea ei în afara legii nu face decît să pună în evidenţă şi să sancţioneze delictul de rebeliune. Raporturile directe dintre secţii şi Comitetul Siguranţei Generale au acţionat tocmai în favoarea guvernului. După cîştigarea bătăliei împotriva lui Robespierre şi a fidelilor lui de către Convenţie, autoritatea acesteia, prezentată ca „locul de raliere al tuturor republicanilor", pare să devină mult mai mare decît a Comunei sau decît popularitatea lui Robespierre şi influenţa iacobinilor. Şi una şi cealaltă s-au dovedit mult mai limitate în fapte decît îşi închipuiseră „termidorienii". Aceştia îşi subestimaseră şi propria eficacitate, cu atît mai mare cu cît activitatea Comunei suferea de o permanentă improvizaţie, spre deosebire de ceea ce fusese ea în timpul zilei de 31 mai, pregătită dinainte cu grijă. Confuzia care caracteriza zilele din termidor avantaja cu atît mai mult puterea, care se declara totodată legitimă şi eficace, cu cît, în mod ciudat, de data aceasta, lipsea spontaneitatea revoluţionară, istovită şi vlăguită de întreaga experienţă a Terorii. Miza politică a luptei dezlănţuite între robespierrişti şi Convenţie devenea, dintr-o dată, foarte confuză (vom reveni asupra acestui aspect). Ea era totuşi subiacentă alegerii făcute de majoritatea secţiilor, şi aceasta încă de la declanşarea evenimentelor: *pentru ordinea legală*, întruchipată de Convenţie şi de guvernul revoluţionar, şi *împotriva unor noi tulburări*, chiar o rebeliune care nu se revendica decît „a celor mai buni patrioţi pe nedrept asupriţi". Imaginea „poporului în picioare" care-şi recîştiga suveranitatea îşi exercita din ce în ce mai puţin puterea mobilizatoare. Un număr tot mai mare de membri ai secţiilor nu-i mai considerau pe cei care alcătuiau acest „popor în picioare" drept simbolul cauzei revoluţionare, ci îi vedeau aşa cum erau în realitate: o minoritate care se topea încet-încet, formată din militanţi radicali, care erau tot atîţia membri ai personalului secţiilor şi al Comunei. Raportul de forţe era deci, încă de la început, net favorabil

Convenţiei, iar acest avantaj nu înceta să sporească, aşa cum o confirmă procesele verbale ale adunărilor secţiilor şi comitetelor revoluţionare. Dar, chiar în clipa cînd a fost lansată născocirea cu Robespierre-rege, protagoniştii evenimentelor aveau impresia că soarta bătăliei atîrna de un fir de păr.

„Teama de a-ţi pierde capul stimulează imaginaţia..." Geneza născocirii s-ar explica deci numai printr-un acces de spaimă al lui Vadier în momentul în care tunarii s-au adunat în faţa Convenţiei. Un elan al imaginaţiei împărtăşit totuşi în mod foarte curios. Nu numai de cei care, alături de Vadier, erau ticluitorii zvonului, ci şi de adversarii lor. Într-adevăr, am putut constata că „imaginaţia" celor care s-au întrunit la Casa Comună părea să se conformeze unei scheme aproape asemănătoare. Oare nu-i acuzau ei pe „sceleraţii care asupreau Convenţia" că erau „complicii străinului", că se dedau la manevre suspecte în apropiere de Temple, că încercau să elibereze „vlăstarele lui Capet"? Afirmaţii care nu au avut ecou, zvonuri eşuate, spre deosebire de născocirea lansată de Comitetele Convenţiei care a reuşit să se impună. Desigur, nu toţi au dat crezare acestei născociri, dar ea a circulat răspîndindu-se tot mai mult, făcînd valuri din ce în ce mai mari.

Calomnia este o armă politică tot atît de veche cît politica însăşi. Robespierre a fost, în decursul carierei sale politice, ţinta calomniilor. El însuşi ştia să mînuiască de minune această armă. Povestea inventată în 9 termidor nu era mai defăimătoare sau mai insultătoare decît alte calomnii puse pe seama „Incoruptibilului" şi pe care acesta ştiuse să le respingă. De data aceasta nu mai era vorba de o simplă defăimare, de o supralicitare a violenţei verbale ce însoţea în mod obişnuit înfruntările oratorice din Adunare şi dintre iacobini. Prin amploarea difuzării sale, născocirea calomnioasă a căpătat dimensiunile unui *zvon public*. Ea a fost concepută şi lansată ca un instrument de manipulare la scara Parisului, chiar a întregii ţări. Inventarea ei este revelatoare pentru mentalitatea politică a celor care au pus-o în circulaţie şi care socoteau că destinatarii ei *pot fi manipulaţi*: „oamenii simpli", „poporul", dar şi opinia publică, în general, ca şi clasa politică. Imaginaţie, fie, dar susţinută de o întreagă tehnică şi profitînd de o întreagă experienţă. Chiar născocirea în sine era abil construită, cu o urzeală simplă şi totodată capabilă să aţîţe imaginaţia colectivă (complotul, misterul din Temple, căsătoria cu fiica regelui, tratativele secrete cu străinii etc.); o întreagă reţea, mai ales o reţea poliţistă, a fost pusă în mişcare

pentru difuzarea ei; un fals a fost introdus la Casa Comună, apoi această „probă" a fost adusă în Convenţie. Născocirea s-a bucurat de destulă audienţă în rîndul destinatarilor ei pentru a se transforma în zvon public şi pentru ca, prin aceasta, operaţiunea să aibă efectul dorit.

Dar reuşita acestei născociri se înscrie, de asemenea, în istoria imaginarului revoluţionar şi, îndeosebi, a *zvonului revoluţionar*. Legat indisolubil de acest imaginar, îşi trage seva din el şi îl aţîţă. Context foarte vast, cu atît mai greu de cuprins, cu cît zvonurile revoluţionare îşi aşteaptă încă istoricul. Istorie încîlcită datorită caracterului specific al obiectului ei. Zvonul este proteic, omniprezent şi totodată fugitiv. Este totuşi imposibil să înţelegi evenimentele revoluţionare fără a ţine seama de rolul care revine zvonurilor în comportarea protagoniştilor acestor evenimente şi, mai ales, în exacerbarea emoţiilor şi patimilor. Într-adevăr, zvonurile apar în tot decursul Revoluţiei, mobilizează spiritele, canalizează mîniile, orientează temerile. Zvonuri despre intervenţia trupelor şi masacrarea neîntîrziată a locuitorilor Parisului, la 14 iulie; zvonuri despre briganzi, aristocraţi, trupe străine, englezeşti, poloneze şi chiar ungureşti, care ameninţă satele, în timpul „Marii Spaime"; zvonuri despre „complotul din închisori", despre agenţii străini care vor măcelări femeile şi copiii de îndată ce bărbaţii vor părăsi Parisul şi se vor duce să lupte pe front, în timpul masacrelor din septembrie; zvonuri despre „cavalerii pumnalului" care conspiră să-l răpească pe rege din Temple şi care se ascund peste tot, gata să iasă noaptea şi să-i atace pe patrioţi, în timpul procesului regelui; zvonuri despre agenţii străini şi generalii-trădători, care se ivesc cu fiecare înfrîngere; zvonuri despre cei care „înfometează poporul", care ascund grîul sau îl distrug, ce apar la fiecare criză de alimente; zvonuri despre asignate care se vor devaloriza sau care vor fi retrase din circulaţie, anulate etc. Iată numai cîteva din zvonurile cele mai cunoscute de istorici. Fiecare ar cere un studiu amănunţit, aşa cum a făcut-o Georges Lefebvre în *La Grande Peur* (*Marea Spaimă*), care rămîne un exemplu remarcabil. Dar ar trebui mai ales lărgit cadrul pentru a se trece de la studiul unui caz la analiza pe serii a zvonurilor revoluţionare. Nu există nici măcar o simplă inventariere a lor, pentru a nu mai vorbi de absenţa oricărui studiu privitor la temele şi structurile lor, la amploarea şi modalităţile de difuzare, la epicentrele şi căile urmate, la localizările lor spaţiale şi sociale, la influenţa lor asupra spiritelor. În aşteptarea unor

astfel de studii riscăm cîteva observaţii generale, pe cît de ipotetice, pe atît de provizorii.

O rapidă trecere în revistă ne permite să desprindem o temă repetitivă — aceea a *complotului* — întotdeauna legată de alta — a *duşmanului ascuns*. Zvonul este susţinut de o întreagă simbolistică, bogată şi densă, a forţelor oculte şi ameninţătoare, a tenebrelor în care scelerații îşi urzesc maşinaţiile. Scopul precis al complotului este diferit după caz şi împrejurări. Este totuşi izbitor faptul că marile valuri ale zvonurilor populare nu vorbesc numai de un complot împotriva Naţiunii, a Revoluţiei, ci şi de o conspiraţie care ameninţă însăşi substanţa vitală a poporului. „Duşmanii" ar ataca sănătatea poporului, chiar viaţa lui, femeile, copiii. Astfel, zvonurile ce însoţesc creşterea violenţei populare au ca efect direct ideea că folosirea lor trebuie trăită ca un act de legitimă apărare sau de răzbunare împotriva „sceleraţilor" care pun la cale crime odioase, dacă nu cumva le-au şi comis. Zvonuri care se grefează pe conflicte sociale şi politice reale, dar care alimentează şi stîrnesc pasiunile, teama şi ura, speranţele şi mîniile, tot acest material din care sînt făcute momentele de criză din timpul unei revoluţii. Zvonuri politice, fără îndoială, de vreme ce sînt alimentate de conflicte şi evenimente politice prin excelenţă. Foarte adesea, aceste zvonuri sînt *politizate* de Revoluţie, dar nu fac decît să prelungească într-un nou context teme şi fantasme foarte vechi. Aşa stau lucrurile cu zvonul despre „complotul foametei", admirabil studiat de Steve L. Kaplan, care revine în tot cursul secolului al XVIII-lea şi are mai multe izbucniri în timpul Revoluţiei. O dovadă în plus, dacă mai era nevoie, că Revoluţia inventează, desigur, un spaţiu politic nou şi, mai ales, instituţii politice noi, dar că *mediul mintal* rămîne cel foarte tradiţional, al Vechiului Regim. Aşa pot fi înţelese rezistenţele la inovaţiile raţionalizatoare ale Revoluţiei, adesea foarte abstracte şi doctrinare, cum este amestecul de modernitate şi de anarhism care constituie o trăsătură caracteristică a comportamentelor politice din perioada revoluţionară. Credulitatea populară, care asigură difuzarea şi eficacitatea zvonurilor, este şi ea o moştenire seculară. Ea nu poate fi disociată de o cultură în mare măsură orală, în care informaţia este răspîndită din gură-n gură. Perioada revoluţionară este marcată desigur de o explozie a scrierilor politice. Să nu uităm însă niciodată că oralul preia scrisul; născocirea despre care am vorbit este, în această privinţă, un bun exemplu: ziarele sînt în aceeaşi măsură „strigate" şi comentate oral, ca şi citite.

Într-o tipologie a zvonurilor revoluţionare un loc special trebuie rezervat zvonului politic, în sensul cel mai restrîns al termenului, de zvon datorat politicienilor. Noile sedii ale puterii — în primul rînd Adunările compuse din mai multe sute de deputaţi — şi cluburile patriotice — din care fac parte iacobinii — sînt tot atîtea epicentre ale zvonurilor ce însoţesc permanent luptele şi intrigile politice. Zvonurile frămîntă neîncetat clasa politică, cu precădere deputaţii şi birocraţia guvernamentală, din ce în ce mai numeroasă, ca şi obişnuiţii tribunelor. Între unii şi ceilalţi comunicarea se stabileşte uşor şi în mod permanent, ca şi între culoarele puterii şi spaţiile urbane, străzi şi pieţe, unde se formează „grupurile" care discută politică şi comentează ştirile. Tema „complotului" revine frecvent devenind o obsesie în timpul Terorii. Dintre toate aceste zvonuri ale politicienilor nu reţinem decît un exemplu, revelator îndeosebi pentru climatul politic în care s-a ivit 9 termidor. Bătălia împotriva lui Robespierre este pregătită cu grijă mai ales cu ajutorul unui zvon destinat în primul rînd membrilor Convenţiei. Nu este vorba de născocirea cu Robespierre-rege, născută, aşa cum am văzut, dintr-o „pornire a imaginaţiei" şi destinată străzii, poporului despre care se presupune că, mărginit cum este, nu poate înţelege decît „un corpus de delicte sesizabile". Pentru deputaţi se alcătuieşte alt „corpus de delicte", tot atît de palpabile, dar de o cu totul altă natură decît o pecete cu floarea de crin: li se vorbeşte de listele de deputaţi proscrişi întocmite de „tiran"; cîteodată, se pare, li se arată chiar aceste liste. În ajunul lui 9 termidor, ele deveneau din ce în ce mai lungi; pe culoarele Convenţiei şi, mai ales, la întrunirile intime, zvonurile ridicau cifrele la cîteva zeci, dacă nu la mai mult de o sută de deputaţi proscrişi, care s-ar fi adăugat celor şaptezeci şi trei de deputaţi girondini arestaţi la 31 mai. Evident, persoanele cu care se vorbea îşi găseau numele pe listă, iar zvonurile puse în serviciul intrigii concretizau astfel ameninţările vagi şi aluzive adresate iacobinilor de Robespierre şi de Couthon. Fără această activitate subterană, care mobiliza frica şi ura acumulate în timpul Terorii şi care, deodată, făcea din supravieţuirea fiecăruia miza imediată, ar fi strigat oare Convenţia într-un singur glas: *Jos tiranul*?

Succesul născocirii cu Robespierre-rege formează astfel un episod al istoriei imaginarului şi zvonurilor revoluţionare. Dar particularităţile acestei născociri evocă un context mai specific, acela al *Terorii*. Într-adevăr, e uşor să constaţi că ea se leagă de

alte calomnii menite să devină tot atîtea zvonuri, în întregime ticluite de puterea montagnardă, în frunte cu Robespierre. Nu era oare Hébert acuzat că organizase foametea, după ce oprise la bariere pîinea de care poporul ducea atîta lipsă? Iar Danton nu era prezentat ca şef al unei conjuraţii, ca un complice al străinilor, ca un trădător de patrie şi un protector al emigraţilor? Ca toate aceste scorneli, povestea lui Robespierre-rege este o născocire *teroristă*. Teroristă pentru că era produsul unei întregi maşinării politice şi poliţiste a Terorii, dar şi în sensul că se adresează imaginaţiei sociale modelate de Teroare. După Michelet, care vorbeşte despre împlinirea Revoluţiei, s-ar putea spune că, o dată cu Teroarea, nu totul, ci orice părea posibil. Într-o atmosferă de maximă tensiune cauzată de epurările succesive, de delaţiune, ridicată la rang de virtute civică, de supralicitare fără limită în învinuiri, de neîncetate descoperiri de noi comploturi, nimeni nu părea să mai poată scăpa vreodată de bănuieli. Nu aveau să fie astăzi demascaţi eroii revoluţionari de ieri ca tot atîţia duşmani al căror zel revoluţionar nu era decît o mască în spatele căreia se ascundeau cele mai negre planuri de viitor şi complicitatea lor cu aristocraţii şi regaliştii? Robespierre însuşi, acuzîndu-l pe Danton, nu a lansat oare apelul să nu se închine nimeni la idoli? Şi nu despre acelaşi Danton circula zvonul că voia să devină regent? Nu erau oare hebertiştii acuzaţi de Saint-Just că urziseră o conjuraţie pentru a răsturna guvernul revoluţionar şi a restabili monarhia? Perfidul şi josnicul Hébert şi-ar fi pregătit în felul acesta cariera de viitor regent, compromiţînd adunarea prin scandalul şi „dezgustul provocat de oamenii corupţi". Nici o calomnie, fie ea cît de josnică, nu mai era exclusă. În ajunul procesului Mariei-Antoaneta, nu dăduseră oare paznicii de la Temple alarma la Comună că văduva lui Capet avea relaţii incestuoase cu fiul ei şi-l făcea să guste din fructul oprit al plăcerilor solitare? Şi toate acestea — cine ar fi bănuit — în scopuri contrarevoluţionare... Căci sănătatea copilului era astfel şubrezită, iar răspunderea morţii lui n-ar fi întîrziat să cadă asupra puterii revoluţionare şi să o compromită cu desăvîrşire în ochii puterilor străine. Fantasmele care duc la asemenea născocire, susţinută în mod public de Hébert în timpul procesului reginei, spun multe despre patologia imaginarului terorist.

Teroarea îşi trage seva din acest imaginar şi, la rîndul ei, îl produce; ea inventează comploturi care contopesc toţi duşmanii în imaginea globală a „suspectului" şi se alimentează din teama

şi bănuiala pe care le secretă. Imaginaţia socială modelată de Teroare este surexcitată şi dezaxată, dar, în acelaşi timp, din aceleaşi motive, este marcată de un fel de oboseală şi de inerţie. Nu era ea acum în stare să accepte totul, ba chiar orice? Cei care au ticluit născocirea cu Robespierre-rege cunoşteau foarte bine acest concurs de împrejurări şi înţelegeau să-l exploateze cît mai mult. Elanul imaginaţiei nu era chiar atît de spontan cît ar fi vrut Vadier să se creadă. Panica ce a pus stăpînire, în noaptea de 9 termidor, pe colportorii zvonului era, fără îndoială, reală. Totuşi răspunsul pe care l-au găsit ca să contracareze pericolul imediat era rodul unei experienţe, dobîndite în timpul exercitării puterii teroriste, în fabricarea de comploturi false şi de acuzaţii false. Faţă de zvonuri şi de credulitatea populară ei şi-au însuşit o atitudine într-o oarecare măsură *tehnică*: şi unele şi cealaltă pot fi manipulate, şi unele şi cealaltă pot fi utilizate ca instrumente pentru atingerea unui obiectiv politic. Or, la 9 termidor situaţia era de aşa natură încît toate mijloacele pentru a reuşi au fost socotite bune. Dar pentru a reuşi ce?

UN EVENIMENT ÎN CĂUTAREA PROPRIEI SEMNIFICAŢII

Să nu ne despărţim încă de acea zi, glorificată de unii ca o revoltă istorică împotriva „tiranului", înfierată de alţii ca un moment tragic cînd ar fi fost distrus mecanismul însuşi al Revoluţiei. Se ştie foarte bine că Revoluţia manifestă în tot cursul ei o puternică tendinţă de a-şi teatraliza faptele şi atitudinile, de a se prezenta ca un spectacol constrîngător, impunînd actorilor săi roluri şi costume. 9 Termidor nu face excepţie nici din acest punct de vedere şi-a fost deseori sursă de inspiraţie pentru relatările despre această zi. Ar trebui totuşi ca teatralitatea acestei reprezentări să fie precizată de fiecare dată. Ne amintim de episoadele, de atîtea ori povestite, care o prezintă ca pe o dramă, chiar ca pe o tragedie antică: deputaţii care se ridică în picioare strigînd *Jos tiranul!*; aceiaşi membri ai Convenţiei, ameninţaţi de tunuri, care hotărăsc să rămînă în sală şi să moară pentru Republică, asemeni senatorilor romani; Robespierre, la Comună, şovăind să facă apel la popor împotriva Convenţiei, puterea legitimă a Republicii; sala Comitetului Salvării Publice, unde Robespierre, rănit, este întins pe o masă,

unde Saint-Just, impasibil, îşi aţinteşte privirile asupra Constituţiei afişată pe perete, şi rosteşte cuvintele: „Şi totuşi aceasta este opera mea, ca şi guvernul revoluţionar". Imagini din Epinal[1] — se va spune — dintre care multe nu rezistă criticii istorice. Nimeni nu se va îndoi de acest lucru, dar clişeele au intrat în memoria istorică pentru care reprezentările generate de un eveniment sînt adesea mai importante decît evenimentul însuşi. Însă imaginile nu trebuie să mascheze amestecul de genuri: tragicul se transformă neîncetat în grotesc. Tallien agită de la tribuna Convenţiei un pumnal de care n-are deloc intenţia să se servească, nici împotriva lui Robespierre, nici împotriva lui însuşi; Hanriot, şeful forţei armate din Paris, rînd pe rînd legat fedeleş de cîţiva jandarmi şi eliberat de adepţii lui fideli; cîteva sute de iacobini care nu încetează să-l aclame pe Robespierre şi să lanseze apeluri eroice la luptă împotriva „scelaraţilor", dar al căror număr scade mereu, aşa încît zece persoane pot să-i împrăştie şi a căror sală, „bastionul de neînvins al Revoluţiei", este pur şi simplu închisă cu cheia, ca pentru a marca sfîrşitul spectacolului. Mii de oameni înarmaţi, strînşi în batalioanele lor, par să execute un ciudat balet: aceiaşi, care după-amiaza s-au dus să susţină Comuna, se regăsesc seara de partea Convenţiei. Tunarii se duc şi se întorc, făcînd drumul între piaţa Grève şi piaţa Carrousel, fără să fi tras nici o lovitură de tun. Ca pentru a accentua caracterul grotesc al evenimentelor, personajul căruia îi revine un rol foarte dramatic în acea noapte, jandarmul care a tras în Robespierre, se numea Merda[2]. Şi era atît de ridicol, încît a fost repede rebotezat cu numele de Meddat, înainte de a fi prezentat în Convenţie, unde este primit în triumf. În această noapte, în care s-au dezlănţuit pasiunile, în care nu s-a rostit, de ambele părţi, decît jurămîntul de „a trăi liber sau a muri", nu s-au auzit decît două focuri de pistol: cel al „bravului jandarm Merda" şi cel al lui Lebas, care s-a sinucis. Adevăratul măcel nu a început decît a doua zi după victorie, în piaţa Revoluţiei: douăzeci şi doi de ghilotinaţi în 10 termidor, şaizeci şi şase în 11 termidor, cea mai mare „încărcătură" pe care a cunoscut-o Parisul de la instaurarea Terorii. Nu vom şti niciodată care ar fi fost numărul celor executaţi dacă ar fi învins partidul advers, Robespierre şi partizanii lui...

---

[1] Oraş francez, centru al imaginarului popular din secolul al XVIII-lea (*n.t.*).
[2] În limba franceză *merde*, în limbaj vulgar, desemnează materiile fecale (*n.t.*).

Ciudatul spectacol pe care-l oferă Parisul la 9 termidor este expresia confuziei ce domneşte în spiritele miilor de oameni, participanţi la un conflict care riscă în orice clipă să se transforme într-o înfruntare sîngeroasă şi a cărui miză nu se desluşeşte totuşi deloc în tot păienjenişul. Aşa cum am văzut, născocirea cu Robespierre-rege nu putea să influenţeze soluţionarea conflictului decît din cauza acestei confuzii. Totul se petrece ca şi cum evenimentul rămas în istorie sub numele de 9 termidor nu furniza, pe moment, o semnificaţie precisă nici pentru propriile sale episoade, care se înlănţuiau haotic, nici pentru protagoniştii lui. Ca şi cum evenimentul s-ar fi aflat numai în căutarea propriei lui semnificaţii politice.

Se ştie că nu există nici un eveniment politic care să nu-şi epuizeze deplina semnificaţie în clipa în care se produce. Această semnificaţie sau, mai degrabă, aceste semnificaţii, cînd sînt multiple şi, de regulă, contradictorii, îl cuprind pe măsură ce consecinţele lui se manifestă în istorie. Pe moment, protagoniştii pot să fie mai mult sau mai puţin conştienţi de ceea ce este în joc în conflictul în care se angajează. În această privinţă, ziua de 9 termidor se deosebeşte clar de alte zile revoluţionare cum sînt 10 august sau 31 mai. În clipele lui cruciale, 9 termidor nu pare a fi decît o simplă reluare a acelor zile. Cînd Comuna proclamă „poporul e în picioare“ şi mobilizează secţiile împotriva Adunării, toţi au impresia că joacă din nou un scenariu deja bine pus la punct în 10 august şi 31 mai. Referirea la aceste zile este, de altfel, explicită în proclamaţiile partizanilor lui Robespierre. Asemănarea nu duce decît la sporirea confuziei. Departe de a limpezi lucrurile, le încurcă cu atît mai mult cu cît argumentele — înţelegeţi prin aceasta acuzaţiile şi injuriile aruncate de o parte şi de alta şi care ţin loc de argumente — se aseamănă în mod curios: şi unii şi ceilalţi jură credinţă Revoluţiei şi Republicii; toţi denunţă la adversarii lor conjuraţia şi cîrdăşia cu „duşmanii“. Guvernul revoluţionar împotriva căruia Comuna cheamă poporul „să se ridice“, aşa cum o făcuse la 31 mai, nu s-a născut oare el însuşi din această zi de referinţă? Nu-şi proclamă el fidelitatea faţă de drumul pe care a pornit, nu făgăduieşte să combată cu „energie“ orice indulgenţă? Nici unul din partidele adverse nu este capabil să-şi formuleze proiectul politic. În mod paradoxal, zvonul calomnios aduce o oarecare limpezire în măsura în care, cu ură şi cu violenţă, face din Robespierre personajul cheic al conflictului. Pe dată apare miza politică centrală şi ascunsă a confruntării:

cum se poate ieşi din Teroare? Întrebare esenţială şi totuşi neformulată. Ea constituie implicitul discursului politic care, de ambele părţi, se întrece în retorica nobilă şi în injuriile cele mai josnice.

În acest sfîrşit de vară din anul II, două luni după legea din Prerial, cînd închisorile gem de suspecţi iar Tribunalul revoluţionar nu şomează decît în cea de-a zecea zi din decadă (nu va face excepţie decît în 10 termidor pentru a proceda la identificarea lui Robespierre şi a partizanilor săi...) nimeni nu îndrăzneşte să pună în mod public problema ieşirii din Teroare (la 9 termidor, cînd bătălia împotriva lui Robespierre e în toi în Convenţie, ghilotina şi-a făcut treaba de fiecare zi şi nimeni nu s-a gîndit să oprească execuţia). Pentru a-i *spune pe nume*, pentru a o „înscrie la ordinea de zi" a guvernului sau a Convenţiei, era necesar ca ieşirea din Teroare să fi început deja în fapt. Într-adevăr, după „primăvara victoriilor", după eliberarea teritoriului naţional, Teroarea a fost lipsită de acest sprijin, ba chiar de legitimitatea pe care i-o asigura discursul asupra războiului, asupra necesităţii de a apăra Republica de ameninţarea din afară[1] (persistă de altfel zvonurile despre pacea iminentă). După lichidarea „facţiunilor", a dantoniştilor şi a hebertiştilor, orice dezbatere politică, oricît de timidă, este înăbuşită de exaltarea Poporului unanim şi indivizibil. Teroarea nu-şi găseşte temeiul şi justificarea decît în discursul pe care îl ţine despre sine, contopind într-un tot denunţarea indulgenţei şi exaltarea virtuţii republicane. Oare aceasta nu cheamă la vigilenţă permanentă, nu însoţeşte practicile generate de Teroare: execuţiile, delaţiunile, frica paralizantă? Alături de exercitarea puterii, Teroarea ocupă tot spaţiul politic, blochează de la început, în cadrul acestei puteri, orice dezbatere privitoare la politica ce trebuie urmată. Divergenţele din sînul guvernului, oricare ar fi putut fi obiectul şi cauzele lor, începînd cu animozităţile şi certurile personale, se agravau datorită neîncrederii şi bănuielilor reciproce. (Analiza acestor multiple discordii nu intră în subiectul lucrării noastre; este totuşi semnificativ că cea cu privire la controlul poliţiei a fost deosebit de înveninată.) Orice conflict, chiar unul de importanţă limitată, risca să fie prins în angrenajul Terorii, să fie rezolvat de mecanismele pe care le

---

[1] Cu privire la raporturile dintre război şi Teroare în discursul revoluţionar, Mona Ozouf emite idei pertinente şi inovatoare în lucrarea sa *L'École de la France*, Paris, 1984, pp. 109-128.

oferea ea. Dar ea nu favoriza decît un singur instrument... Nenumită şi de nenumit, problema *ce se poate face cu Teroarea?* era refulată şi totodată obsesivă. Problemă prin excelenţă politică, aceea a puterii revoluţionare, şi a cărei miză era chiar viaţa celor care o exercitau. Problemă indisolubil legată de persoana lui Robespierre. În sistemul de putere izvorît din proiectul care consta în „a radicaliza Revoluţia făcînd-o conformă cu discursul ei", Robespierre ocupa, a doua zi după sărbătoarea Fiinţei Supreme şi a Legii din Prerial, locul unde se întîlneau în aceeaşi finalitate *Virtutea* şi *Teroarea.*[1] *Ce se poate face cu Teroarea? Cum se poate ieşi din ea?* Răspunsurile treceau pe la Robespierre. Ele nu puteau decît să vină de la el sau să se întoarcă împotriva lui. Ele nu puteau fi formulate decît în termeni ocoliţi, cu atît mai neclari cu cît le revenea chiar teroriştilor, chiar făuritorilor Terorii, sarcina să dea aceste răspunsuri. Dar ei nu puteau să le pună în practică decît cu mijloace teroriste. Aşa cum o spune Marc-Antoine Baudot, membru al Convenţiei, montagnard, observator pertinent şi, în acelaşi timp, protagonist al evenimentelor: „În starea confuză şi sîngeroasă în care se găsea Republica înainte de 9 termidor nu se putea ieşi din această oribilă situaţie decît prin moartea sau ostracizarea lui Robespierre... *De aceea, în lupta de la 9 termidor, nu a fost vorba de principii, ci de a ucide.*"[2]

Proiectul politic al lui Robespierre, între prerial şi termidor, se pretează la mai multe interpretări, aşa cum o dovedeşte şi dezbaterea pe care a provocat-o şi care durează de două secole. Voia oare să înceapă ieşirea din Teroare, chiar s-o oprească dintr-o dată, aşa cum ar lăsa să se creadă unele pasaje din discursurile sale şi, mai ales, reprobarea „teroriştilor" celor mai sîngeroşi, şi anume a reprezentanţilor în misiune care s-au remarcat prin samavolnicie şi corupţie? Sau, dimpotrivă, voia să continue Teroarea, s-o facă şi mai sîngeroasă, să domine şi mai mult Convenţia, aşa cum s-ar putea întrevedea din alte pasaje din aceleaşi discursuri şi, mai ales, din supravegherea vigilentă pe care o exercita asupra activităţilor Tribunalului revoluţionar şi a reprimării poliţieneşti? Să-i fi lipsit orice proiect politic în afară de acela de a-şi afirma şi mai mult puterea personală şi de

---

[1] Vezi analizele remarcabile ale lui François Furet în *Reflecţii asupra Revoluţiei franceze*, Bucureşti, ed. Humanitas, 1992, p. 70 ş. urm.

[2] M.-A. Baudot, *op. cit.*, pp. 125; 148.

a se răfui cu adversarii lui în Comitete şi la Convenţie? Să-l fi lovit un fel de paralizie care-l făcea să şovăie între măsuri contradictorii, ceea ce l-ar fi pus într-o situaţie fără ieşire? Dezbatere cu atît mai încîlcită cu cît este grevată de toate pasiunile stîrnite atît de Teroare, cît şi de persoana lui Robespierre. Dar oare această dezbatere nu reproduce, într-un alt registru, ambiguităţile şi contradicţiile inerente conjuncturii politice din acel moment? Proiectul politic al lui Robespierre nu s-ar preta oare la multiple lecturi de vreme ce este minat el însuşi de aceste ambiguităţi pe care le ascunde? Acest proiect nu este incoerent; dimpotrivă, tocmai din cauza logicii politice care îi este proprie, dar confruntat cu numeroasele probleme ale situaţiei termidoriene, Robespierre cade în ambiguitate. Totul se petrece ca şi cum ar continua planul care-l călăuzise de-a lungul Revoluţiei dar în mod ciudat s-ar încurca de îndată ce trebuie să răspundă la întrebarea inedită: ce se poate face cu Teroarea, cu acest sistem al puterii revoluţionare la care duseseră tocmai victoria acestui plan? Din cuvintele şi acţiunile lui Robespierre străbate ideea-imagine a unei *Terori purificate de înjosirea ei* şi deci un plan de acţiune care implica *mai multă şi totodată mai puţină Teroare.*

Robespierre se recunoştea în Republica pură şi virtuoasă aşa cum o desenau reprezentările pe care Revoluţia le dădea despre ea însăşi, asemenea reprezentărilor pe care le-a oferit sărbătoarea Fiinţei Supreme atît poporului, cît şi lui Robespierre, autorul şi protagonistul principal al acestei sărbători. În acest fel, Republica pură şi virtuoasă trebuia să se confunde în mod necesar cu persoana lui Robespierre, în vreme ce acesta se identifica pe deplin cu nobila sa cauză. Proiectul lui Robespierre presupunea însă ca, într-o oarecare măsură, Revoluţia să rămînă Revoluţie, iar Robespierre să rămînă Robespierre, contopindu-se în exerciţiul puterii revoluţionare. Dar ca să fie pură şi virtuoasă, credincioasă propriilor ei reprezentări, Republica trebuia să se purifice, să scape de cei „impuri", de trădători, de intriganţi, de carierişti, de infamii profitori, elemente nedemne de ea, de cei mai înverşunaţi duşmani, ascunşi şi făţarnici. Revoluţia progresa deci în mod necesar prin excludere. Acesta este mersul ei înainte triumfător şi Robespierre şi-l însuşise. Ea îi călăuzea proiectul politic împotriva adversarilor succesivi. Chipurile lor erau, desigur, diverse, dar erau de fapt tot atîtea măşti care ascundeau un duşman statornic, pentru a sfîrşi mereu identic cu sine. Această viziune politică ce se dovedise eficace

pe tot parcursul carierei sale politice — şi al cărei rezultat era Teroarea — Robespierre o aplică tocmai Terorii, aşa cum o judecă el în săptămînile dinainte de termidor. Dar, ca să reluăm ultimele lui cuvinte din Convenţie, el, „cel care este făcut să combată crima, nu să o guverneze", găseşte că Teroarea este întinată. Nu de sîngele victimelor, ci de josnicia celor chemaţi s-o pună în aplicaţie şi deci să vegheze la puritatea ei. Robespierre era un om dedicat studiului. Nu văzuse niciodată ghilotina funcţionînd. Nu se dusese niciodată în misiune, acolo unde cuvîntul înflăcărat al teroristului se preschimba în faptă, unde Teroarea nu putea fi separată de exercitarea unei puteri nelimitate, unde se scufunda în intrigile şi conflictele locale, unde dădea naştere la trafic de influenţă. În experienţa politică a lui Robespierre, Teroarea însemna discursurile adresate iacobinilor şi Convenţiei, hotărîrile ce trebuiau luate de Comitetul Salvării Publice pe hîrtie, chiar dacă această hîrtie nu cuprindea altceva decît listele cu deţinuţi ce urmau să fie deferiţi Tribunalului revoluţionar, sau cu judecători numiţi la acest tribunal. Dar, din iarna anului II, numărul mare de rapoarte care ajung la Robespierre, toate denunţuri, dovedeşte că Teroarea nu corespunde deloc reprezentărilor care o legitimează (cere el însuşi aceste rapoarte, trimiţînd emisari speciali, cum este, de pildă, tînărul Julien). La Lyon sau la Marsilia, la Bordeaux şi la Nantes, Teroarea este „pîngărită" de acte arbitrare, de hoţi care profită de împrejurări ca să se îmbogăţească, de „orgii", de răfuieli. Oare nu tot aşa stau lucrurile şi la Comitetul Siguranţei Generale şi la Comitetul Salvării Publice, sfîşiate de ambiţii personale şi de intrigi?

O Teroare înjosită de propriii săi oameni, trădată, ca să spunem aşa, de terorişti. Dedicat studiului, Robespierre este şi un adept al ideologiei. El nu putea înţelege animozităţile personale decît printr-o grilă ideologică. Faţă de „pungaşi" şi de „asasini" de teapa unor Tallien, Fréron, Fouché, Vadier (nu vom şti niciodată unde se oprea această listă), Mlaştina apărea mai curată. Cel puţin oamenii aceştia erau cinstiţi, nu căzuseră niciodată în ticăloşie. Proiectul lui Robespierre părea să cuprindă *mai multă* şi, în acelaşi timp, *mai puţină* Teroare. Mai puţină Teroare impură, arbitrară, cea pe care o exercitau „pungaşii"; mai multă Teroare, căci purificarea nu se putea face decît prin mijloace teroriste, prin amputarea Convenţiei despre care se presupunea că trebuie să predea vinovaţii din propriile ei rînduri. Mai multă Teroare, căci ea nu era niciodată

şi nu putea deveni „pură" decît în discursuri şi pe hîrtie. Ea nu se putea purifica decît atacîndu-şi proprii oameni de care totuşi nu putea fi separată, aceşti „terorişti" pe care ea însăşi îi formase.

Nu vom şti niciodată ce ar fi devenit Teroarea „purificată" după concepţia lui Robespierre. Cei vizaţi în discursurile lui nu puteau să aştepte, să-i urmărească demersul sinuos, să-i descopere ambiguităţile. Pentru ei, acest mesaj pierdea în subtilitate retorică ceea ce recupera, în schimb, printr-o limpezime orbitoare şi ameninţătoare: „mai puţină" şi „mai multă" Teroare nu se echilibrau, ci se adunau. Miza era tot mai mică; în joc nu se mai aflau nici Virtutea, nici Revoluţia, ci numai propriile lor capete. Desigur, Couthon îşi luase sarcina să-i lămurească pe iacobini că nu era vorba decît de epurarea Convenţiei de cîţiva scelerați. Dar întrebarea era *cîţi* şi, mai ales, *cine*? Limbajul aluziv al Virtuţii era limbajul suspiciunii. În felul acesta, el se întorcea împotriva celui care-l folosea şi-l înfăţişa de acum înainte drept un maestru al suspiciunii. În loc să-i strîngă în jurul lui, el oferea o breşă pentru gruparea potrivnică, alcătuită din Fouché, Tallien, Vadier, Collot, toţi cei care *se simţeau* vizaţi de acest limbaj. În faţa Virtuţii neîntinate, rari erau aceia dintre membrii Convenţiei amestecaţi în Teroarea reală care să fi rămas în afara oricărei bănuieli. Primii complotişti vor exploata cu atît mai mult acest climat de suspiciune, cu cît erau tocmai *terorişti*. Nu numai în sensul politic sau moral al cuvîntului, ci şi în sensul *tehnic* despre care am vorbit deja. Cunoşteau bine această „meserie"; dobîndiseră experienţa Terorii, a mecanismelor şi rotiţelor ei. Îi mînuiseră chiar ei limbajul, ştiau să se servească de el şi să-l descifreze. Teroarea „epurată" nu era altceva decît ghilotina „pură", adică unsă şi curăţată cu grijă. Oricare ar fi vocabularul Terorii — fie că îi demască pe federalişti, pe pungaşi sau facţiunile — el nu se reînnoieşte deloc căci se termină într-un amalgam, iar rezultatul lui este întotdeauna acelaşi. Virtutea nu era decît un termen în plus, deosebit de tăios şi ascuţit. Din făuritori ai Terorii, aceşti terorişti se vedeau preschimbaţi în victimele ei. Întreaga lor pricepere tehnică, dobîndită în timpul Terorii şi susţinută de o teamă foarte reală, a fost necesară pentru a forma o coaliţie şi a o consolida în vederea atingerii unui singur obiectiv, *doborîrea tiranului*. Ca şi Robespierre, ei au descoperit în Mlaştină oameni curaţi, victime ale unei „tiranii", cu care se simţeau acum solidari, după ce pînă mai ieri îi dispreţuiau. Misterioasele liste de deputaţi proscrişi puse în circulaţie marchează o dublă lovitură; ele

sudează legăturile de solidaritate cu montagnarzii care-şi găsesc numele pe ele; numărul mare de proscrişi cuprins în aceste liste transformă ceea ce putea să apară ca o răfuială între „terorişti" într-o afacere ce privea Adunarea în ansamblul ei. Amputată din nou, denunţîndu-şi încă o dată proprii membri, Adunarea nu se dădea oare pe mîinile celui care s-ar fi erijat astfel în stăpînul ei absolut? *Să-l doborîm pe tiran!* Era un slogan şi totodată un obiectiv precis care permitea să se rezolve în modul cel mai eficace ceea ce era mai urgent, escamotîndu-se toate divergenţele potenţiale între cei care nu ştiau că în curînd vor deveni „termidorieni". Era, de asemenea, un mijloc de a eluda *problema politică centrală*, aceea a *ieşirii din Teroare* şi de a o lăsa neformulată, în implicitul strigătului unanim al Convenţiei, care proclama, în cursul şedinţei din dimineaţa lui 9 termidor, arestarea lui Robespierre şi a acoliţilor săi. Evoluţia evenimentelor, mai ales insurecţia improvizată a Comunei care nu-şi găsise loc în proiectul lui Robespierre, deplasează miza politică a zilei şi în acelaşi timp o clarifică. Într-adevăr, ea cerea să se aleagă între două legitimităţi: cea care izvora din suveranitatea directă a „poporului în picioare" şi cea a Convenţiei ce întruchipa sistemul reprezentativ. Dar chiar dacă termenii acestei alegeri erau acum mai limpezi ei nu puteau să asigure victoria. Soarta bătăliei părea să fie, în acest moment crucial, deosebit de nesigură. Abilitatea tehnică, politică şi poliţienească a sărit atunci ca să salveze victoria. Pentru a ajuta bravul popor în alegerea lui, pentru a-l lămuri care este cauza dreaptă, pentru a-l convinge să „nu se ridice", pentru a simplifica toată această afacere complicată, cu „un tiran" ce mai ieri întruchipa Revoluţia şi Virtutea, a fost inventat un complot, a fost născocită o poveste, a fost ascuns şi apoi descoperit un fals. Oricare ar fi fost autorii direcţi ai acestei diversiuni, ea era, aşa cum am constatat, rodul unei experienţe politice colective şi rezuma perfect un întreg imaginar şi o întreagă practică teroriste. Frica şi panica adăugau cinismului manevrei o notă de spontaneitate.

Mijloc de apărare împotriva unui pericol imediat, născocirea despre Robespierre-rege nu dădea evenimentului decît o semnificaţie de o zi. Ea nu rezolva nicidecum problema politică centrală a Terorii; dimpotrivă, o făcea şi mai confuză. A doua zi după victorie, o dată cu executarea deputaţilor scoşi în afara legii şi a membrilor Comunei, o dată cu reforma Tribunalului revoluţionar şi cu primele eliberări ale „suspecţilor", lucrurile

se vor precipita. Sensul zilei de 9 termidor, această revoluţie făcută de Convenţie şi nu de popor, pentru a relua formula lui Barère, va depăşi deci simpla răsturnare a unui tiran. De altfel, născocirea despre Robespierre-rege nu închidea oare deja în sine mai mult decît ceea ce dădea la iveală utilizarea ei directă? Dacă disociem termenii pe care îi amalgamează — Teroarea şi Regele — ea pare să schiţeze în linii mari calea de ieşire din Teroare pe care o va urma puterea republicană după 9 termidor. Cale îngustă şi periculoasă, definită negativ: nici Robespierre, nici rege, nici Teroare, nici monarhie. Toate acestea nu vor împiedica — ba dimpotrivă — puterea termidoriană să recurgă din nou la amalgam pentru a-şi combate adversarii. Dar, profitînd de experienţa cîştigată, ar face-o cu mai puţină panică şi mult mai mult cinism.

CAPITOLUL II

SFÎRŞITUL ANULUI II

În 24 fructidor anul II, patruzeci şi cinci de zile după 9 termidor şi zece zile înainte de sfîrşitul anului II, în timpul unei dezbateri furtunoase în care se dezlănţuie neînţelegerile ce sfîşie Convenţia, Merlin (din Thionville), după ce îi atacase pe „terorişti", aceşti „cavaleri ai ghilotinei", formulează trei întrebări esenţiale pentru Republică şi la care Convenţia trebuie să răspundă fără echivoc: „*De unde venim?*", „*Unde sîntem?*", „*Încotro ne îndreptăm?*". Aceste întrebări sînt de o importanţă capitală; ele străbat în adîncime întreaga dezbatere politică. Comitetul Salvării Publice reia şi el aceste întrebări, dîndu-le propriile lui răspunsuri. La o dată simbolică, ziua celei de a patra sanculotide[1], care încheie anul II, Robert Lindet prezintă într-un lung discurs, în numele Comitetului, un fel de raport asupra stării Naţiunii. Acest raport, acceptat de Convenţie, nu va pune totuşi capăt dezbinărilor sfîşietoare; răspunsurile sale, care ar trebui să fie „o punte de legătură" şi să restabilească unitatea pierdută, se vădesc provizorii; ele vor fi repede contestate şi depăşite.

Dramatizarea acestor întrebări scoate în evidenţă sentimentul că lucrurile se aflau la o cotitură unde trecutul, prezentul şi viitorul nu se mai disting limpede, ca şi cum Revoluţia şi-ar fi pierdut acea minunată transparenţă, glorificată în tot cursul anului II. La sfîrşitul acestui an chiar şi trecutul a devenit opac. Se aşteaptă de la Comitetul Salvării Publice un îndoit bilanţ, al drumului parcurs de la „revoluţia din 9 termidor", dar şi al trecutului mai îndepărtat în care domneau „teroarea" şi „tirania" de care această „fericită revoluţie" a scăpat Republica.

[1] Termen care desemnează cele cinci zile complementare care încheiau anul în calendarul republican (*n.t.*).

Prezentul este şi mai tulbure. Întrebările lui Merlin pun în evidenţă faptul că 9 termidor este un punct din care nu mai există întoarcere, dar şi că problema ieşirii din Teroare nu e rezolvată. În 10 termidor, Convenţia a anunţat cu surle şi tobe victoria „revoluţiei sale"; o dată cu răsturnarea „tiranului" şi a acoliţilor săi, Republica era salvată şi se pusese capăt opresiunii. La sfîrşitul anului II, bilanţul este clar: *ieşirea din Teroare* nu este un *act*, ci un *proces* neliniştitor cu şanse de reuşită nesigure. Ieşirea din Teroare nu s-a încheiat cu înlăturarea lui Robespierre; ea este un drum care trebuie descoperit şi străbătut.

Experienţa era inedită. Se ştie că istoria politică a Revoluţiei prezintă acest interes deosebit de a oferi, într-o perioadă relativ scurtă, experienţa mai multor regimuri şi situaţii politice: monarhia constituţională, Teroarea, republica întemeiată pe un sistem reprezentativ şi cenzitar, dictatura plebiscitară etc.[1] Tot aşa stau lucrurile cu *ieşirea din Teroare*, experienţă deosebit de complexă. Începută la 9 termidor, această experienţă trebuia să se desfăşoare într-un cadru politic şi simbolic, instituţional şi social izvorît din Teroare şi modelat de ea. Tocmai de aceea, inevitabil, se ridicau mai multe întrebări. Ce era de făcut cu moştenirea lăsată de perioada Terorii? Ce anume trebuia reţinut, şi după ce criterii, din această moştenire care era în acelaşi timp a Terorii, dar şi a Republicii, a Revoluţiei chiar? Ce era de făcut cu nenumăratele sechele ale Terorii, începînd cu temniţele care gem de „suspecţi" ce-şi aşteaptă judecata? Cum se puteau înlătura instituţiile şi personalul politic şi administrativ, izvorît din Teroare şi format în scopul de a o servi şi de a-i asigura funcţionarea? Cum putea fi definit spaţiul politic de după Teroare? Întrebări complexe căci ieşirea din Teroare este efectuată de către o putere politică şi de un personal politic care fuseseră agenţii ei, care, prin activitatea lor, o instalaseră trainic. „Revoluţia din 9 termidor" trebuia să apară în acelaşi timp ca o *ruptură* în istoria Revoluţiei, dar şi ca *garantul continuităţii ei*. Dincolo de Teroare, Revoluţia şi-ar afirma fidelitatea faţă de ea însăşi şi de principiile ei fondatoare. Relaţia între ruptură şi continuitate nu se situa numai pe plan politic şi colectiv; ea era trăită tensionat pe plan individual de către fiecare.

Este cu atît mai necesar să insistăm asupra caracterului inedit şi complex al acestei experienţe, prin excelenţă *politică*, cu cît particularităţile şi originalitatea perioadei termidoriene

[1] Vezi F. Furet, *Marx et la Révolution française*, Paris, 1986, pp. 86 ş. urm.

sînt prea adesea neglijate de istoriografie. Există o tradiţie „iacobină" a istoriografiei revoluţionare pentru care perioadei eroice a Revoluţiei, simbolizată de anul II, anul sanculoţilor, al iacobinilor, al „Muntelui", al elanului revoluţionar pur şi dur, i se pune iremediabil capăt la 9 termidor. După aceea nu va mai avea să fie decît „reacţiunea" şi, pentru a încheia, zadarnica luptă eroică a sanculoţilor şi a ultimilor montagnarzi, care apărau, împotriva „reacţionarilor", moştenirea înălţătoare a anului II. Ca şi cum „ultimii montagnarzi" şi „ultimii iacobini" n-ar fi fost ei înşişi termidorieni: nu numai că aprobau şi proslăveau binefacerile „revoluţiei de la 9 termidor", ci participau, în felul lor, alături de ceilalţi „reacţionari", la experienţa comună *a ieşirii din Teroare.*

Căci anul II, în sensul simbolic al acestui cuvînt, nu se termină ca o tragedie antică, la 10 termidor, în Piaţa Revoluţiei, atunci cînd tăişul ghilotinei a despărţit de trup capul Incoruptibilului. Imaginarul social creat de anul II şi care îi dădea sensul simbolic cunoaşte un sfîrşit mai puţin eroic şi teatral. În mod mult mai prozaic, noua experienţă a ieşirii din Teroare atrage dezintegrarea destul de rapidă a acestui imaginar. A trece peste originalitatea şi complexitatea ei înseamnă a ascunde sechelele politice, sociale şi morale ale Terorii şi, ca urmare, a o închide într-o legendă istorică ce nu putea decît s-o legitimeze *a posteriori.* A trece peste particularităţile acestei experienţe, înseamnă a asuma riscul unui alt anacronism: redusă la „o reacţiune", perioada termidoriană, dacă nu întreaga perioadă a Directoratului, devine oarecum o simplă tranziţie de la 9 termidor la 18 brumar. Legenda eroică a Terorii n-ar putea găsi un sfîrşit demn de ea decît într-o altă legendă, aceea a lui Napoleon? Şi totuşi, nimic nu e mai fals din punct de vedere istoric. A înţelege problemele ridicate în perioada termidoriană înseamnă a pune în lumină caracterul relativ deschis al experienţei care începe la 9 termidor, anul II. Nici o logică a istoriei n-a acceptat ideea că germenii lui 18 brumar se găsesc în căderea lui Robespierre. A gîndi perioada termidoriană înseamnă a pune mai întîi în discuţie *problemele* politice pe care protagoniştii politici erau chemaţi să le definească şi să le rezolve; înseamnă a analiza, apoi, conflictele şi mecanismele politice care au dus la alegerea, foarte empirică, a unui anumit fel de a ieşi din Teroare.

Doar *cincizeci şi şase de zile* despart cea de a cincea revoltă a sanculoţilor, care încheie anul II, de 9 termidor din acelaşi an.

Perioadă foarte scurtă dar deosebit de densă, de bogată în evenimente şi fenomene politice noi. A început o mutaţie politică, dar jocurile nu sînt nici pe departe făcute. Protagoniştii politici ocupă un spaţiu extrem de deschis. Am ales cu bună ştiinţă sfîrşitul anului II pentru a încheia cronologia şi a încerca o analiză a drumului parcurs de la 9 termidor. Alegerea e, desigur, arbitrară. Această dată este simbolică: anul II, cel al calendarului revoluţionar şi nu cel al legendei revoluţionare, se încheie cu greu în ceasul în care protagoniştii politici simt ei înşişi nevoia de a da un răspuns la întrebările: *de unde venim?*, *unde sîntem?*, *încotro ne îndreptăm?* Ea îi oferă istoricului posibilitatea de a relua aceste întrebări, insistînd asupra conceptelor şi valorilor, asupra reprezentărilor şi simbolurilor, asupra cîmpului de experienţă şi a orizontului unor aşteptări, ale unui popor, ale reprezentanţilor săi, al zguduirilor istorice prin care a trecut.

„DE UNDE VENIM?"

În 9 termidor, revoluţia înfăptuită de Convenţie nu este contestată de nimeni. Nimeni nu-i apără pe Robespierre sau pe triumviri şi nici nu se îndoieşte de crimele şi proiectele lor perfide. În acest sens, toate societăţile populare, toate autorităţile instituite, toate armatele, pe scurt, toată Franţa s-a trezit la 10 termidor anti-robespierristă, chiar „termidoriană". Această unanimitate i-a uimit pe istorici. Astfel, Michelet vorbeşte despre zilele imediat următoare lui 9 termidor ca despre nişte zile în care bucuria şi uşurarea erau împărtăşite de toţi; descrierea unanimităţii regăsite pare să reia relatarea sărbătorii Federaţiei din 1790, simbol al unităţii şi speranţei revoluţionare.[1] Însă dacă o examinăm mai îndeaproape, această frumoasă unanimitate care se instalează a doua zi după 9 termidor se vădeşte destul de tulburătoare: ea ascunde cu greu o realitate foarte complexă.

Aprobarea unanimă a lui 9 termidor nu-şi găseşte nicăieri o expresie mai clară ca în cele peste şapte sute de mesaje solemne de felicitare adresate Convenţiei, după „căderea tiranului", din toate colţurile ţării, de autorităţile instituite, de

---

[1] Vezi J. Michelet, *Histoire du dix-neuvième siècle*, în *Œuvres complètes*, editate de P. Viallaneix, vol. XXI, Paris, 1982, pp. 80 ş. urm.; vezi şi R. Levasseur, *Mémoires*, vol. II, Paris, 1829, pp. 3-5.

societăţile populare, de armate. (În timpul şedinţelor Adunării s-a citit numai o parte din aceste mesaje; cel mai adesea, ele erau rezumate, dîndu-li-se o „apreciere favorabilă" în *Buletin*[1]). Lectura acestor texte, caligrafiate cu grijă, de cele mai multe ori pe o hîrtie bună, rezervată unor ocazii deosebite, este foarte instructivă, în ciuda monotoniei lor grandilocvente. Sau, mai degrabă, *tocmai din cauza* acestei monotonii.

Să luăm ca exemplu mesajul societăţii populare din Granville-la-Victoire trimis Convenţiei la 15 termidor (el este citit la bara Convenţiei în 22 termidor şi primeşte o apreciere favorabilă):

> „Un nou Cromwell vrea să se ridice pe ruinele Convenţiei Naţionale; vigilenţa neadormită îi pătrunde intenţiile; înţelepciunea le descumpăneşte; o fermitate demnă de primii romani face ca îndrăzneţul conspirator şi infamii lui complici să fie arestaţi; capetele lor robite josniciei cad în mod ruşinos sub paloşul răzbunător care loveşte fără îndurare pe vinovaţi; Republica este salvată. Fii binecuvîntată, Fiinţă supremă care veghezi la destinele Franţei; iar pe voi, demni reprezentanţi ai unui popor suveran şi liber, oricît ar fi de grea munca pe care o înfăptuiţi, dragostea de patrie să vă ţină în posturile unde v-a pus încrederea şi pe care cu atîta cinste le îndepliniţi.
>
> Acestea sînt urările societăţii populare din Granville, la care adaugă jurămîntul de a trăi liber sau de a muri, de a susţine Republica, una şi indivizibilă, de a-i combate pe tirani şi de a denunţa toţi trădătorii. Trăiască Republica! Trăiască Convenţia!"

Societatea populară reînnoită a sanculoţilor din municipalitatea din Montpellier trimite la 16 termidor mesajul ei, care va fi prezentat în Convenţie la 26 termidor:

> „Cetăţeni reprezentanţi! De cînd poporul v-a ales şi v-a încredinţat admirabilul mandat pe care aţi ştiut să-l onoraţi, aţi înaintat neabătut spre cucerirea libertăţii şi egalităţii. V-aţi arătat măreţi şi demni de popor în toate evenimentele care au pus patria în pericol. Dar niciodată nu a existat vreo împrejurare asemănătoare cu aceea despre care vom lăsa să vorbească sentimentele noastre; un nou Catilina, asupritor îndrăzneţ al poporului şi reprezentanţilor săi, după ce multă vreme a reuşit să înşele opinia

---

[1] AN C 314, C 325, C 316. Gabriel Monod a fost primul care a atras atenţia asupra interesului pe care-l reprezintă această serie de documente. Vezi G. Monod, „Mesaje trimise Convenţiei după 9 termidor", *Revue historique*, vol. XXXIII, 121.

publică amăgită de minciunile lui meşteşugite, a cutezat să-şi arunce masca şi să vă propună să alegeţi între supunerea faţă de voinţa lui şi moarte. N-aţi şovăit nici o clipă. Înconjuraţi de sateliţii tiranului aţi pronunţat condamnarea lui, iar cînd aţi fost preveniţi despre pericolele care se strîng deasupra capetelor voastre, aţi răspuns prin aceste înălţătoare cuvinte, expresie a unui unanim devotament: vom muri toţi aici pentru libertate. Fiţi binecuvîntaţi!...

Societatea agricolă şi revoluţionară compusă din sanculoţii din 22 comune ale cantonului Aurillac îşi exprimă astfel sentimentele în şedinţa din 17 termidor:

Veştile importante aduse ieri de curier au prilejuit o şedinţă extraordinară. Unul dintre membri le-a dat citire; la aflarea cumplitei conspiraţii a lui Robespierre, toţi membrii Societăţii au fost cuprinşi de groază şi indignare; dar ce bucurie, ce linişte consolatoare a pus stăpînire pe toate sufletele cînd în continuare s-a anunţat că trădătorii suferiseră deja soarta pe care o meritau pentru fărădelegile lor; ce admiraţie pentru demnul popor al Parisului, pentru cele 48 de secţii care nu s-au lăsat amăgite de aceşti scelerați."

Societatea populară din Inzières trăieşte sentimente asemănătoare:

La vestea despre intrigile perfide pe care infamul Robespierre şi complicii lui le urzeau pentru a-şi duce la îndeplinire himericele planuri de domnie, ne-am cutremurat de groază. Dar, imediat, aflînd fermitatea şi înţelepciunea de care Convenţia a dat dovadă în acea clipă primejdioasă, cînd ea şi libertatea erau puse în pericol, am strigat: Trăiască Republica şi piară pentru totdeauna toţi duşmanii săi! Amintirea lor infamă să fie pe veci sortită urii universale a tuturor popoarelor din lume!

Să citām, pentru a încheia, mesajul societăţii populare din Montauban care este adresat iacobinilor (mesajul este citit la Societatea iacobinilor la 26 termidor):

Iată-l deci pe Robespierre, acest tigru însetat de sînge, mai ales de sîngele care curge pentru libertate, *iată-l că a pierit într-o clipă* chiar în locul unde acest scelerat venise să-şi potolească setea. S-a dus să-şi pună capul sub paloşul răzbunător al Republicii. Republicanii nu vor mai avea parte de amărăciunea de a-i auzi cuvintele machiavelice, demascînd pretutindeni, în grupurile cele mai pure, conspiratori, intriganţi, trădători. Ah! binecuvîntaţi

fie cei care cu adevărat au conspirat şi au uneltit împotriva lui şi a vinovaţilor lui conspiratori. Cei care au uneltit pentru a-l demasca şi nimici, aceia nu au trădat deloc Republica; aceia... au ridicat pe cele mai înalte culmi recunoştinţa publică."

Aproape toate mesajele reiau aceleaşi clişee, combină aceleaşi elemente retorice; ele se aseamănă într-atît încît dau impresia că se inspiră dintr-un model comun. Se întrec în a-l denunţa pe Robespierre. „Un nou Catilina", „un Cromwell modern", aceste epitete revin fără încetare de-a lungul a sute de pagini. Uneori se adaugă şi altele: „monstru zămislit de crimă [care] voia un tron pentru a domina Republica şi a-i pune pe francezi în lanţuri" (societatea populară din Charolles); „un monstru, un viclean, protector ascuns al duşmanilor Republicii" (municipalitatea din Grave-Libre); „ipocritul, infamul, făţarnicul" (societatea populară din Segonzac); urmaş „al seminţiei hermafrodite din care s-a născut Cromwell" (secţia de la Panthéon); „monstru pentru care nici momentele cele mai cumplite ale istoriei nu ne furnizează un exemplu" (batalionul III din Nièvre); „pigmeu temerar" (sanculoţii din Emée, departamentul Mayence). Se regăsesc din cînd în cînd, destul de sporadic, ecouri ale zvonului despre Robespierre-rege („Robespierre, acest scelerat... care plănuise să restabilească regalitatea în Franţa pentru a pune stăpînire pe tron", clamează societatea populară din Anse).

Mesajele se întrec, de asemenea, în proslăvirea Convenţiei, a minunatului său curaj, demn de vechii romani, în faţa pericolelor cumplite care o ameninţau. „Cetăţeni reprezentanţi! Ne exprimăm admiraţia faţă de energia, curajul vostru, îndrăzneala bărbătească de care daţi dovadă în mijlocul celor mai mari pericole. Mereu neclintiţi la postul vostru, înfruntaţi mai departe pumnalul agitatorilor, al trădătorilor, al ambiţioşilor" (societatea populară din Pont-sur-Rhône). „Rămîneţi la posturile voastre! Universul care vă priveşte să afle că poporul francez vă datorează şi libertatea şi fericirea lui" (societatea populară, autorităţile constituite şi tot poporul din Charli-sur-Marne). „Convenţiei Naţionale ce-şi află sediul în vîrful Muntelui sfînt: Munte minunat, Munte divin, Munte sfînt şi sublim, veghează neîncetat la libertatea poporului şi trimite fulgere răzbunătoare asupra duşmanilor lui, primeşte felicitările noastre şi expresia entuziasmului nostru. Încă o dată, energia ta, curajul tău, înţelepciunea şi fermitatea ta au salvat Patria" (societatea apărătorilor Constituţiei republicane, Vic-la-Montagne).

Aparent, nici o îndoială, nici o rezervă nu tulbură entuziasmul care se revarsă din aceste mesaje, în încheierea cărora figurează uneori sute de iscălituri.

Totuşi, felicitările localităţilor din provincie, mai ales din comunele mici, sosesc în masă între 16 şi 20 termidor şi nu încetează în tot cursul lunii fructidor. Decalajul nu se datoreşte ezitărilor politice; am menţionat că mai multe mesaje subliniază faptul că trimiterea lor a fost hotărîtă „pe loc", de îndată ce au sosit veştile de la Paris. Dar aceste veşti călătoresc greu, cel mult cu viteza calului; şi mai trebuie să fie convocată întrunirea, să fie scris textul iar apoi să fie caligrafiat şi trimis la Paris. Încetineala comunicaţiilor explică şi faptul că în dosarele în care secretarii Convenţiei clasează corespondenţa se pot găsi, între două mesaje felicitîndu-i „pe părinţii patriei" de a fi zdrobit „monstrul şi odiosul tiran", şi alte felicitări: „Rămîneţi la postul vostru, montagnarzi neclintiţi! Toate decretele voastre date în numele Justiţiei vestesc universul uimit că toate virtuţile la ordinea zilei stau la baza guvernării voastre. Inimile cetăţenilor au fost zguduite de lovitura îndreptată împotriva lui Collot d'Herbois, de faptele *asasinilor trimişi de Pitt pentru a atenta la persoana sfîntă a lui Robespierre*" (societatea populară din Caudecoste, districtul Valence). „Dacă societatea din Sollès (departamentul Var) nu şi-a făcut din nou auzit glasul, dacă nu v-a adus tributul de omagii pe care le meritaţi tot mai mult, aceasta se datoreşte faptului că, pătrunsă de groază şi de indignare la aflarea atentatului comis asupra a doi dintre dumneavoastră, Collot d'Herbois şi Robespierre, îi pierise glasul. Astăzi cînd paloşul legii a căzut asupra capetelor asasinilor, astăzi cînd Collot d'Herbois şi Robespierre sînt răzbunaţi şi infamii regicizi nu le mai pun viaţa în pericol, ea se grăbeşte mai mult ca oricînd să vă felicite pentru fermitatea voastră de neclintit."

Aceste mesaje, sosite spre sfîrşitul lunii termidor au fost clasate cu grijă, dar nu au fost prezentate în Convenţie ca să le fie acordată aprecierea favorabilă cuvenită... Asasinatul asupra „persoanei sacre a lui Robespierre" la care fac aluzie nu este, desigur, 10 termidor, ci istoria încîlcită a unei tinere fete de douăzeci de ani, Cécile Renault, care încercase să se apropie de Robespierre şi asupra căreia se găsise un briceag. Acuzată că a vrut să atenteze la viaţa lui, ea a fost condamnată la moarte şi dusă la eşafod în 29 prerial, îmbrăcată cu cămaşa roşie a regicizilor. Mesajele, expresie a indignării şi entuziasmului unanim

au sosit la Paris cu o întîrziere prea mare, dar clişeele utilizate puteau foarte bine să fie refolosite pentru a-l condamna pe „noul Catilina".

Utilizarea repetată a aceloraşi epitete: „noul Catilina", „noul Cromwell", în sute de mesaje nu încetează să ne uimească. Mesajele sînt, am mai spus-o, însoţite de sute de semnături. Multe dintre acestea sînt trasate cu greu şi stîngaci de mîini care nu prea ştiu să folosească pana; uneori se întîlnesc cruci în locul iscăliturilor şi, la sfîrşitul unor mesaje, lungi liste cu nume de cetăţeni care, „fiind neştiutori de carte, au cerut ca secretarii să semneze pentru ei" (societatea populară din Orange, la 18 termidor). Prezenţa acestor analfabeţi şi semianalfabeţi la întrunirile societăţilor populare stă mărturie a accesului unor noi pături sociale la politică în timpul Revoluţiei şi mai ales în anul II. Dar oare ei cunoşteau atît de bine istoria antică, ştiau toţi cine era „vechiul Catilina"? „Legenda întunecată" a lui Cromwell a cunoscut într-adevăr o răspîndire atît de mare încît numele lui să vină spontan în mintea neştiutorilor de carte pentru a-l condamna pe „noul tiran" doborît la Paris? Şi ce se poate crede despre aceşti adolescenţi de cincisprezece ani din compania Tinerilor Republicani a municipalităţii din Angoulême care, în mod foarte spontan, îşi exprimă astfel sentimentele: „Cît de măreţ era Muntele în acele clipe crîncene! Da, universul va afla că el se ridică deasupra tuturor conjuraţiilor! Părinţi ai Patriei, sînteţi imortalizaţi, v-aţi pus în serviciul speciei omeneşti! Rămîneţi la locul vostru pînă cînd toţi sceleraţii, toţi tiranii de felul lui Catilina sau Cromwell, dictatorii, triumvirii vor fi nimiciţi"?

Aceste mesaje nu sînt numai dovada sentimentelor spontane ale celor care le-au scris sau semnat. Chiar limbajul lor trimite la *condiţiile care fac posibilă* exprimarea frumoasei unanimităţi pe care o afişează. Clişeele şi şabloanele sugerează un model comun, reluat de toate aceste mesaje. El este, de altfel, destul de uşor de depistat; într-adevăr, apelurile Convenţiei şi dările de seamă asupra şedinţelor ei sînt acelea care vehiculează clişeele şi constituie, în mod evident, prima sursă de inspiraţie. *Mesajele se exprimă în „limba de lemn" a anului II*, aceeaşi, cu cîteva epitete în plus, care fusese folosită pentru a celebra prezervarea integrităţii „persoanei sacre a lui Robespierre". Oricare ar fi partea de reală uşurare resimţită la „căderea tiranului", mesajele stau mărturie a uniformizării limbajului efectuate de Teroare, a unei unanimităţi comandate de

sus, a conformismului şi oportunismului dobîndite şi interiorizate ca un comportament politic în timpul Terorii. Cei care scriu şi semnează aceste mesaje sînt tot cei care au condamnat deja federalismul, „îngrozitoarele conspiraţii“ ale lui Danton sau ale „josnicului Hébert“. (Unele mesaje fac de altfel apropierea între „noua conjuraţie“ şi celelalte, mai vechi...) Ei au înţeles într-adevăr că este foarte riscant să-ţi manifeşti îndoieli cu privire la „conspiraţiile“ demascate la Paris; să treci de partea învingătorilor ţine de prudenţa cea mai elementară. Monopolul asupra informaţiei şi sechestrarea de către puterea centrală a opiniei publice nu-i lasă acesteia din urmă decît un singur spaţiu de manifestare, acela al supralicitării retorice, prin laude şi condamnări.

Este de altfel izbitor faptul că mesajele prezintă „teribila conjuraţie“ ca pe o afacere îndepărtată care a avut loc la Paris. După executarea „triumvirilor“, pericolul a trecut; poporul unanim se strînge în jurul Convenţiei, „centrul său de raliere“; Revoluţia a mai cîştigat o victorie, cea mai mare (întotdeauna ultima victorie este cea mai mare iar ultima conspiraţie cea mai „oribilă“); „părinţii Naţiunii“ rămîn neclintiţi la locul lor. Locuitorii Parisului şi-au servit încă o dată patria. Mesajele trec sub tăcere şovăielile secţiilor din Paris la care Barère a făcut totuşi aluzie în raportul său. Mesajele care se aventurează să iasă din cadrele fixate de textele Convenţiei denunţînd complicii locali ai lui Robespierre sînt foarte rare. Şi nu este vorba, în acest caz, decît de membri ai Convenţiei care fuseseră deja „demascaţi“, ca Lebon la Arras sau Couthon la Clermont-Ferrand. O singură dată, în Commune-Affranchie (fostă Lyon), societatea populară a anexat la mesajul ei (purtînd vreo 700 de semnături) în care-şi exprimă satisfacţia că „norii noii furtuni liberticide“ au fost împrăştiaţi, extrasul din procesul verbal al întrunirii exprimînd o oarecare îngrijorare: „Ceea ce trebuie să împiedicăm cu orice preţ este ca aristocraţia să profite de dezbinările dintre noi. Şi astăzi (14 termidor) o seamă de indivizi ciudaţi se plimbau pe străzile noastre iar privirile lor erau sinistre... E adevărat! a strigat toată Adunarea.“

Aceste mesaje de fidelitate aduc involuntar, indirect, printr-un clişeu, un omagiu lui Robespierre. Într-adevăr, ele evocă uneori enormul prestigiu de care s-a bucurat. Bineînţeles cu indignare faţă de acest „făţarnic“ care a izbutit, cu o dibăcie de necrezut, să arboreze masca patriotului virtuos şi incoruptibil, înşelînd în felul acesta poporul care credea în el. „Dragostea

noastră pentru aceşti oameni pe care-i socoteam stîlpii Republicii s-a preschimbat într-o groază profundă la vestea conjurației lor de o cutezanță fără margini" (societatea populară din Guéret, departamentul Creuse, 14 termidor). „Toți republicanii ar fi vărsat odinioară şuvoaie de lacrimi pe mormîntul unui om care astăzi este socotit mai criminal decît Cromwell, Catilina sau Nero şi care a întrecut prin crimele sale descoperite într-o clipă toți monştrii pe care i-a zămislit natura spre nenorocirea popoarelor" (cetățeni din Traignac-la-Montagne, departamentul Corrèze).

Ce au devenit, a doua zi după 9 termidor, „teroriştii", partizanii înfocați ai lui Robespierre? N-avem nici un motiv să credem că au tăcut; vocile lor se amestecă cu celelalte în strigătele societăților populare şi ale administrațiilor locale, ale acestui personal politic care convoacă adunările şi redactează mesajele etc. Ar fi prea simplu să ne indignăm în fața oportunismului lor (de altfel, puțin după trimiterea mesajelor nu vor lipsi denunțurile la fața locului, în propriile municipalități). Acest oportunism şi această uniformitate a comportamentelor şi a limbajului sînt şi ele una din fețele Terorii. Mesajele de felicitare către Convenție scot în evidență o particularitate a epocii care începe cu 9 termidor, pe care am menționat-o deja: ieşirea din Teroare debutează cu un limbaj, cu nişte comportamente politice şi reprezentări sociale modelate de Teroare şi lăsate de ea moştenire. Dezintegrarea acestei unanimități comandate, dezvăluirea conflictelor şi disensiunilor acumulate sub Teroare, dar care continuau să fie înăbuşite de ea, constituiau o condiție a ieşirii din Teroare şi consecința ei inevitabilă.

La sfîrşitul anului II, nimeni nu pune în cauză binefacerile aduse de „căderea tiranului" şi meritele „revoluției din 9 termidor"; aşa cum am mai spus, aceasta constituie o referință comună, fiind recunoscută ca un punct din care nu mai există cale de întoarcere. Chiar cei care încep să critice întorsătura luată de evenimente, îndeosebi „persecutarea patrioților", o fac *în numele lui 9 termidor* şi *împotriva „tiraniei lui Robespierre"*. Şi cum ar putea fi altfel? A-l apăra pe Robespierre ar însemna nu numai o sinucidere politică, ci o sinucidere pur şi simplu, o crimă contrarevoluționară. Pe acest fond de unanimitate atît de exemplară, o întrebare seamănă discordia: *cum de s-a întîmplat?* pentru a relua formula folosită de Edme Petit în discursul său în Convenție la 29 fructidor. Dezbaterea astfel deschisă este, prin excelență, politică: evoluția societății şi, mai ales, a puterii

revoluţionare constituie miza ei centrală, dar şi pasională: cum ar putea fi stabilită răspunderea pentru faptele săvîrşite sub Teroare fără a nutri gînduri de răzbunare împotriva agenţilor ei. Este vorba aici, în ciuda tuturor argumentelor *ad hoc* şi *ad personam*, care au alunecat repede spre răfuieli, despre prima mare dezbatere istorică asupra Terorii. Mai multe teze formulate în timpul acestei dezbateri vor fi mai tîrziu, în special în secolul al XIX-lea, reluate de istorici şi susţinute, mai solid, dar şi dezvoltate mai obiectiv. În argumentele invocate de o parte şi de alta se amestecau adesea atît mărturiile făuritorilor Terorii, cît şi cele ale victimelor ei. Spiritul Luminilor şi retorica revoluţionară avînd şi ele partea lor de contribuţie, argumentele politice de circumstanţă s-au încărcat de reflecţii „filozofice", de analize sub forma unor nesfîrşite discursuri din care Convenţia îşi făcuse o adevărată specialitate. Dezbaterea nu s-a menţinut în cadrul Convenţiei, ci a invadat presa, care a devenit mai liberă; s-a extins la scara întregii ţări: care municipalitate nu-şi avusese „teroriştii" ei şi nu avea socoteli politice şi personale de încheiat cu ei? Discursurile cele mai numeroase despre Teroare au fost rostite în Convenţie, „centru de raliere şi de Lumini", locul privilegiat al luptei pentru putere. Studiindu-le, apar imediat cîteva scheme privitoare la *cauzele* şi *natura* Terorii:

- Teroarea era opera şi s-a produs din vina lui Robespierre; originile tiraniei se află în caracterul monstruos al tiranului însuşi;
- Teroarea nu era decît un accident pe parcursul înaintării glorioase a Revoluţiei în lupta împotriva duşmanilor ei;
- Teroarea constituia un sistem de putere specific, ale cărui mecanisme şi origini urmează să fie descoperite.

Răspunsurile ar putea fi clasate în două categorii: cele care *relativizează* Teroarea legînd-o de *circumstanţe* şi, prin aceasta, *depersonalizează* răspunderile; cele care nu văd în Teroare decît o crimă monstruoasă, căutînd să stabilească răspunderile personale pentru actele criminale de neiertat săvîrşite, oricare ar fi fost motivarea lor.

Această „tipologie" nu poate fi totuşi sistematizată. Dezbaterea nu este nicidecum academică; mizele ei sînt puterea, revanşa şi, pur şi simplu, *capetele* celor denunţaţi ca „terorişti". Răspunsurile pe care le-am menţionat nu se exclud deloc, ci se suprapun şi se combină. Nici o poziţie nu este fixă, totul este în mişcare şi îşi caută identitatea; *experienţa politică este inedită iar conjunctura politică este instabilă.*

„*Vina lui Robespierre.*" Ar trebui mai întîi să se întocmească un catalog al injuriilor care abundă în mesajele de felicitări adresate Convenţiei: „un nou Catilina", „un nou Cromwell", „un nou Nero", „monstru odios", „mizerabil scelerat" etc. Tot atîtea clişee ale limbajului politic termidorian; aşadar, a vorbi despre „ultimul tiran" nu poate însemna decît a-l numi pe Robespierre. Să nu subestimăm totuşi importanţa acestor injurii, căci însăşi violenţa lor exprimă climatul politic al epocii. Folosirea acestor clişee este un fel de ritual, s-ar putea spune un fel de exorcism colectiv. „Noul Catilina", „monstrul", „făţarnicul" sînt tot atîtea epitete care descifrează misterul acestei figuri enigmatice, îi explică acţiunile şi influenţa nefastă ca pe un fel de calamitate istorică şi morală. Robespierre apare ca o figură cunoscută şi totodată extraordinară, iar 9 termidor este prezentat ca o dezvăluire şi o eliberare. Prin moartea lui, Republica este salvată; este un lucru repetat în nenumărate mesaje.[1]

Personajul lui Robespierre fascinează şi nelinişteşte. De un enorm succes se bucură un text intitulat *Portretul lui Robespierre*; publicat sub formă de broşură, el este reprodus de mai multe ziare. Portretul fizic:

---

[1] Să reţinem totuşi mesajul secţiei Poissonière, din 13 termidor, care îmbracă forma unei disertaţii savante. Paralela între Robespierre şi Cromwell se prelungeşte printr-un comentariu: „Robespierre este comparat cu Cromwell. Dar acest Cromwell era foarte viteaz, mare general, om politic profund, nu vărsa sînge omenesc decît pentru a-şi consolida tirania; a făcut să înflorească comerţul şi navigaţia în ţara lui. Robespierre, dimpotrivă, era laş şi fricos, intrigant şi lipsit de inteligenţă, ignorant în politică şi în administraţie. El vărsa sînge numai din plăcere. Timpul ne va ajuta să-i aflăm victimele. Cromwell şi Robespierre nu au decît o trăsătură asemănătoare: fanatismul şi făţărnicia. Cromwell şi soldaţii lui purtau *Biblia* la oblîncul şeii; el o cita necontenit. Robespierre vorbea tot timpul de religie, virtute, justiţie. Preocuparea lui pentru pretinsa Maică a Domnului şi pentru Dom Gerle (călugăr mistic, ales în 1789 în Adunarea Naţională) dovedesc înclinaţia pentru aceşti luminaţi. Poate rîvnea la onoarea de a fi şef al sectei pentru a-şi întări despotismul prin religie. Robespierre a avut satisfacţia de a fi adorat de numeroşii lui discipoli. Nimic nu egalează respectul lor imbecil, devotamentul lor fără limite pentru acest stăpîn detestabil. *Robespierre a spus-o*: cînd au fost pronunţate aceste cuvinte, toată lumea trebuia să tacă şi să-şi supună raţiunea. A te îndoi era o crimă demnă de supliciul ultim" (AN C 314; CII 12 158). Iacobinii s-au opus şi comparării lui Robespierre cu Cromwell sau Catilina, ar fi însemnat să i se facă o onoare prea mare: „Să nu mai fie comparat acest scelerat cu Cromwell sau Catilina pentru că, din cauza laşităţii lui, nu ar merita să fie pus alături de aceşti doi faimoşi duşmani ai libertăţii" (intervenţia lui Mittié fiul, şedinţa din 1 fructidor an III); A. Aulard, *La Société des Jacobins*, Paris, 1897, vol. VI, p. 356.

„Era înalt cam de cinci picioare, două sau trei şchioape; trupul drept; mersul hotărît, vioi şi puţin smucit; mîinile i se crispau adesea ca într-un fel de contracţie nervoasă; aceeaşi contracţie la umeri şi la gît, pe care îl mişca de la dreapta la stînga, convulsiv; hainele îi erau curate şi elegante, părul pieptănat tot timpul cu grijă; tenul îi era palid şi bilios, ochii posaci şi stinşi, clipea întruna ca o prelungire parcă a agitaţiei convulsive de care am vorbit."

Portretul moral şi intelectual:

„În ciuda cuvintelor mari de *virtute* şi de *patrie*, nu se gîndea de fapt decît la el. Principala lui trăsătură de caracter era orgoliul, iar gloria literară unul din viciile lui; dar mai presus de orice dorea gloria politică... Cutezător şi laş totodată, îşi ascundea manevrele cu un văl de aparenţe, dar adesea îşi alegea victimele cu îndrăzneală... Slab şi răzbunător, cu un temperament cast, dar o imaginaţie libertină, puterea lui absolută era un punct de atracţie pentru privirile femeilor; îi plăcea să le atragă, ambiţia lui avea o notă de cochetărie; [...] se bucura de trecere mai ales la firile duioase [...] Calculase care era prestigiul pe care putea să-l cîştige cu declamaţia lui şi, într-o oarecare măsură, o făcea cu talent, ceea ce se vedea mai ales cînd urca la tribună; în discursurile lui dominau antitezele şi se servea deseori de ironie; stilul lui nu era elevat; rostirea lui, cînd armonioasă şi nuanţată, cînd aspră, strălucitoare, uneori sau chiar adesea vulgară, era întotdeauna înţesată de locuri comune şi de divagaţii despre *virtute, crimă, conspiraţii*... Logica lui era întotdeauna destul de pură, mînuia sofismele cu abilitate; dar, în general, inteligenţa lui era sterilă şi orizontul lui de gîndire îngust, aşa cum se întîmplă întotdeauna cu cei care se ocupă prea mult de ei înşişi."

În sfîrşit, portretul politic:

„Viclenia era, după orgoliu, trăsătura lui de caracter cea mai evidentă. Nu era înconjurat decît de oameni care aveau ceva pe conştiinţă. Cu un cuvînt putea să le pună capetele sub paloş. Proteja şi făcea să tremure o parte din Convenţie. Preschimba greşelile în crime şi crimele în greşeli. Ori de cîte ori era atacat el, era atacată libertatea... se temea pînă şi de umbrele martirilor, căuta să le slăbească influenţa; i-ar fi trimis şi pe morţi la ghilotină. Ca să-l zugrăvim dintr-o trăsătură, vom spune că, lipsit de geniu, Robespierre nu ştia să creeze împrejurările, dar profita cu abilitate de ele. Ceea ce nu este de ajuns pentru un tiran, de aceea împrejurările l-au pierdut, pentru că l-au dat în vileag... şi iată-l trecut în clasa detestată a tiranilor omenirii care au vrut un timp să-i asuprească pe semenii lor şi care şi-au osîndit amintirea la lungul blestem al secolelor."[1]

---

[1] *Portrait exécrable du traître Robespierre*, Paris, f.d. (1794), BN Lb[41] 3976, atribuit lui J.-J. Dussaulx. Se găsesc mai multe variante ale acestui text în ziarele epocii. Orgoliul, ambiţia şi mediocritatea lui Robespierre ar explica şi ura lui faţă de litere şi de savanţi.

În fond, toţi tiranii şi toate tiraniile se aseamănă; ceea ce este dovedit şi de paralela *între Capet şi Robespierre*. Textul preia, ca să spunem aşa, zvonurile despre Robespierre-rege, lăsînd la o parte unele elemente ale născocirii (pecetea cu floare de crin, căsătoria plănuită). Robespierre se erijase *de fapt* în rege şi în tiran (porecla insultătoare de *Maximilian I* revenea destul de des în discursurile rostite în Convenţie ca şi în presă).

„În 1789, exista în Franţa un rege învestit cu puteri limitate doar în aparenţă, dar în realitate nelimitate, susţinut de vechi prejudecăţi şi mai mult de posibilitatea de a dispune de toţi banii şi de toate funcţiile statului... În anul II, exista, de asemenea, în Franţa un om a cărui putere era limitată doar în aparenţă, dar în realitate era absolută; acest om era susţinut de o popularitate dobîndită nu se ştie prea bine cum şi se bucura de o reputaţie falsă de om cinstit şi competent, aşa cum se întîmplă cu mulţi principi. Acest om dispunea de toate posturile şi de banii Republicii. În consecinţă, se sprijinea pe toţi cei care voiau să primească bani fără să-i cîştige şi posturi fără să le merite."

„Tiranul din 1789" avea bastiliile lui unde îi închidea pe toţi cei de ştiinţa cărora se temea.

„Tiranul anului II întemniţa pe toţi cei care nu-i dădeau ascultare, îi trata ca pe nişte suspecţi, nu îngăduia nici să scrie nici să vorbească... Amîndoi se învăluiau în întuneric. *Secretul de stat* era cuvîntul lor de ordine, iar *siguranţa publică* un pretext obişnuit pentru toate nelegiuirile şi crimele lor... Amîndoi făceau să se pogoare din cer pedeapsa unei puteri care pustia pămîntul. Unul vorbea de Dumnezeu şi de viaţa viitoare, celălalt de *Dumnezeul suprem şi de nemurirea sufletului*... În 1789 era interzis să se vorbească rău de rege, de amanta lui sau de amantele slujbaşilor lui. Oricine se îndoia de divinitatea regelui din anul II, de aceea a slujbaşilor lui sau de a Cornéliei Copeau era pedepsit cu moartea."[1]

Acumularea acestor acuzaţii, calomnii, injurii şi epitete ne dă măsura urii împotriva lui Robespierre; este, de asemenea, un fel de revanşă pentru lunile în care domnea cultul lui Robespierre, proslăvirea virtuţii şi a talentelor lui. Altfel spus, a-i

---

[1] *Capet et Robespierre* (*Capet şi Robespierre*), Paris, f. d. (1794), BN lb[41] 1155. Text semnat de Merlin (din Thionville), dar redactat probabil de Rœderer. „Cornélie Copeau" este, fără îndoială, fata lui Duplay, tîmplarul la care locuise Robespierre. Paralela între Robespierre şi Ludovic al XVI-lea continuă cu asemănarea foştilor aristocraţi cu „aristocraţii anului II", robespierriştii care îşi apără atît „posturile" cît şi Teroarea.

atribui lui Robespierre responsabilitatea pentru Teroare şi a-l înfăţişa în acelaşi timp ca pe o mediocritate şi un „scelerat odios“ era cel puţin contradictoriu. Cu cît Robespierre era mai înjosit, cu atît trecutul apropiat devenea mai indescifrabil; cum să explici popularitatea lui („dobîndită nu se ştie cum“, spunea, foarte încurcat, Merlin), ascensiunea lui la puterea nelimitată, dacă nu era decît un ambiţios oarecare lipsit de orice fel de talent? Şi ce să mai spunem atunci de toţi cei care s-au lăsat subjugaţi de acest mediocru?

„O furtună revoluţionară“. Pentru Lindet, a răspunde la întrebarea „ce am fost noi“ în anul II, dînd astfel „seama în faţa naţiunii“, înseamnă mai întîi şi mai ales a pune în lumină opera măreaţă înfăptuită de Naţiune şi victoriile pe care le-a repurtat. Anul II era o perioadă eroică, marcată de eforturile tuturor cetăţenilor şi, mai ales, de curajul şi de sacrificiile armatelor, un an cînd Republica s-a înălţat pe „asemenea culmi de glorie şi de putere“ încît nimeni, nici măcar cei mai înverşunaţi duşmani, nu poate „să-i mai răpească încrederea şi stima naţiunilor“. Prin organizarea armatelor ei, prin victoriile repurtate, Republica a arătat întregii Europe nu numai că francezii doresc să fie liberi, ci şi că Naţiunea este destul de puternică pentru a-şi apăra libertatea împotriva tiranilor coalizaţi. Astfel, Franţa a dezminţit strigătele făţarnice şi defăimătoare ale duşmanilor că nu ştie să se guverneze şi că se prăbuşeşte în anarhie. „Aţi cucerit de partea voastră opinia popoarelor. Ele nu mai întreabă dacă aveţi un guvern; ştiu acum că a întreţine cele mai mari armate de pe pămînt, a acoperi întinderile mărilor cu corăbiile sale, a lupta şi a învinge pe uscat şi pe mare, a atrage comerţul lumii, înseamnă a şti să guvernezi.“

Pe fundalul acestui bilanţ global şi în contextul acestor *împrejurări*, acelea ale unei naţiuni care luptă pentru libertatea ei, se înscriu greutăţile întîmpinate şi greşelile comise. „Reprezentanţii poporului nu trebuie să transmită posterităţii numai acţiunile lor, faptele lor de glorie şi succesele, ci trebuie să-i transmită cunoştinţe despre pericole, nenorociri şi erori; tot aşa, primii navigatori au însemnat pe hărţi recifurile pe care au reuşit să le ocolească, învăţîndu-i pe urmaşii lor să urmeze un drum sigur printre recifuri pe care nici o artă din lume nu poate să le facă să dispară, dar de care experienţa îţi arată cum să te apropii sau să te îndepărtezi fără pericol.“ Teroarea nu era altceva decît un astfel de recif, un accident de parcurs. Împre-

jurărilor care cer măsuri excepţionale de securitate şi care au aprins pasiunile li s-au adăugat acţiunile trădătorilor şi conspiratorilor.

„Au încercat să-i dezbine pe francezi, să le insufle descurajarea, teroarea şi deznădejdea, să atenueze sentimentele de recunoştinţă faţă de apărătorii patriei, să semene îndoiala cu privire la victoriile lor; se prevalau de reputaţia de talent, de energie şi de civism... Măsurile de siguranţă generală căpătaseră caracterul unor măsuri aspre, de represiune, care aduceau groaza în sufletele cetăţenilor, lipsind Franţa de braţe şi de resurse; trădătorii pe care i-aţi pedepsit le schimbaseră şi obiectul şi direcţia. Aţi vrut să loviţi în duşmanii Revoluţiei; se serviseră de armele şi de măsurile voastre pentru a-l lovi pe omul slab şi folositor; ei nu îi iertaseră pe plugar şi pe meseriaş; nu puteau să vă distrugă sau să stîrnească ura împotriva voastră, voiseră ca lumea să se teamă de voi."

În cele din urmă totuşi „revoluţia din 9 termidor" şi consecinţele ei pozitive şi încurajatoare au mai multă importanţă decît acest episod terorist. În analele Revoluţiei, 9 termidor îşi va avea locul în seria glorioasă a zilelor de 14 iulie, 10 august şi 31 mai, ca şi a victoriilor militare. Conjuraţia lui Robespierre era, poate, cea mai periculoasă şi cea mai perfidă, dar chiar această perfidie, ca şi sfîrşitul care i-a fost hărăzit dovedesc progresele înregistrate de Naţiune şi de Revoluţie. „Ziua de 9 termidor va spune posterităţii că în acea epocă naţiunea franceză trecuse prin toate perioadele revoluţiei, că ajunsese la capăt şi că nimeni nu mai putea s-o abată din drum decît prin strălucirea unui mare renume, prin plauzibilitatea civismului, probităţii şi virtuţii, pe care le adusese la ordinea zilei." Este deci de ajuns „să smulgi vălul", să previi poporul cu care Convenţia nu putea totuşi să comunice liber, să-i dai o pildă de curaj lovind în trădători şi s-a terminat cu conspiratorii. Purtarea „înţeleaptă, măreaţă, minunată" a poporului a arătat că era cu neputinţă să-l duci pe o cale greşită". Cel mult cîţiva cetăţeni s-au lăsat amăgiţi; demascaţi, conspiratorii s-au găsit complet izolaţi, iar „întreg poporul, fidel principiilor şi reprezentării naţionale, i-a condamnat pe Robespierre şi complicii lui". Tocmai de aceea, „acest ultim eveniment" a fost „folositor libertăţii".

Istoricul trebuie să ştie să deosebească ceea ce era just şi impus de împrejurări în trecut, de greşeli, abuzuri şi crime. Convenţia a pus în aplicaţie „un plan de supraveghere" a cărui realizare necesita, pentru formarea comitetelor revoluţionare,

„un număr atît de mare de funcţionari încît întreaga Europă nu ar putea furniza destui oameni instruiţi pentru a acoperi toate posturile". Proiectul era pe deplin justificat; totuşi „duşmanii din interior" erau atît de numeroşi că se infiltrau peste tot, în administraţie şi în societăţile populare. În felul acesta, fiecare cetăţean a trebuit să se considere „o santinelă însărcinată cu supravegherea unui post". Nu trebuie aşadar condamnate în bloc instituţiile de care se abuzase, aşa cum s-a întîmplat cu comitetele de supraveghere. Mai ales nu trebuie reţinute abuzurile şi nenorocirile care aparţin deja trecutului. Desigur, „Revoluţia a avut petele ei", dar greşelile comise, dintre care o parte erau inevitabile, nu trebuie exagerate.

> „Să nu ne reproşăm nici nenorocirile nici greşelile. Am fost oare întotdeauna, am putut fi ceea ce într-adevăr am fi vrut să fim? Cu toţii am fost împinşi pe acelaşi drum, unii s-au luptat cu vitejie, cu înţelepciune; alţii, în entuziasmul lor clocotitor, s-au repezit şi s-au izbit de toate obstacolele pe care voiau să le nimicească şi să le doboare... Cine să ne ceară socoteală pentru aceste întîmplări imposibil de prevăzut şi de controlat? Revoluţia s-a înfăptuit; ea este opera tuturor. Cîţi generali şi cîţi soldaţi au făcut în război numai ceea ce era necesar să facă şi au ştiut să se oprească acolo unde raţiunea calmă şi rece le-ar fi cerut să se oprească? Nu eram oare în stare de război împotriva celor mai numeroşi şi de mai temut duşmani? Nu ne-au stîrnit oare curajul şi aprins mînia cîteva înfrîngeri? Ni s-a întîmplat nouă altceva decît ceea ce li se întîmplă oamenilor aruncaţi la o depărtare infinită de cursul obişnuit al vieţii? Nu trebuia oare ca unii să lupte pentru ca egalitatea să fie îndrăgită, iar alţii să semene Teroarea şi spaima printre duşmani?"

În felul acesta, Teroarea este şi condamnată şi umbrită; evocarea amintirilor ei dureroase merge mînă în mînă cu apelul la a le uita. Ea nu constituie o adevărată „epocă" a istoriei revoluţiei şi nici un sistem de putere. Este o *serie*, disparată şi discontinuă, de evenimente particulare care ar trebui examinate, fiecare în parte, pentru a le afla originile şi pentru a cunoaşte împrejurările care le-au dat naştere. Atunci, vor putea fi deosebite greşelile de crime, patimile dezlănţuite de intenţiile criminale, iar totul ar putea fi adus la proporţii juste. Totuşi, o astfel de analiză este utilă şi necesară pentru Revoluţie? Nu cere ea oare să nu priveşti niciodată înapoi? Textul lui Lindet abundă în metafore, de fapt tot atîtea perifraze, atunci cînd atacă subiecte deosebit de spinoase, cum sînt Teroarea şi agenţii ei.

„Navigatorul surprins de furtună se lasă pe seama curajului şi ştiinţei lui, pe care pericolul le face mai vii şi bogate în resurse, pentru a salva vasul care-i este încredinţat. Cînd a ajuns cu bine în port, nu i se cere socoteală pentru manevrele pe care le-a făcut. Nu cercetează nimeni dacă a urmat instrucţiunile. Cînd trebuie să loveşti atît de des, poţi oare să fii sigur că atingi întotdeauna adevărata ţintă şi că nici o schijă nu va cădea alături?“[1]

„*Un sistem al Terorii*“. Expresia „sistem al terorii“a fost folosită de Barère a doua zi după executarea lui Robespierre, dar Tallien a fost acela care, o lună mai tîrziu, în discursul său din 11 fructidor, a propus ca Teroarea să fie privită în special ca un *sistem*. Trebuie să subliniem însă ambiguitatea acestui discurs; Tallien se lansa într-o analiză filozofică şi abstractă a Terorii, dar nimeni în Convenţie nu s-a lăsat înşelat: toţi au considerat-o doar o manevră politică. Nimeni nu l-a luat în serios pe Tallien „filozoful“ (cînd îşi va încheia discursul, i se va replica pe loc, cu ironie: „trebuie, fără îndoială, să binecuvîntăm filozofia al cărei studiu îi face pe oameni mai buni şi mai drepţi, dar observ că cel care, în acest moment, se ridică de la această tribună împotriva sistemului Terorii, lăuda odinioară, tot de la această tribună, utilitatea acestui sistem“). Tallien, care fusese unul din făuritorii lui 9 termidor, era chiar tipul reprezentantului în misiune corupt; la Bordeaux, înconjurat de o întreagă curte, nu şovăise să trimită la ghilotină „conspiratori“, nici, mai ales, să facă trafic cu viaţa sau cu punerea în libertate a „suspecţilor“. Rechemat la Paris, încercase să reintre în graţiile lui Robespierre, fără nici un succes, de altfel: „Incoruptibilul“ nu-şi ascundea dispreţul faţă de cel care, în ochii lui, înjosise Teroarea. După căderea „tiranului“, devenise exemplul tipic al omului care se orientează după cum bate vîntul, un *transfug politic*, o figură caracteristică a peisajului politic termidorian. Se afla în primele rînduri ale acelora care cereau de acum înainte „dreptatea la ordinea zilei“, ca şi pedepsirea exemplară a „teroriştilor“. Salonul lui, unde domneşte Cabarrus (pe care o scosese din închisoare la 9 termidor), era un loc unde se urzeau fără încetare intrigi politice. Deşi discursul lui din 11 fructidor a

---

[1] Robert Lindet, raport prezentat, în numele Comitetului Salvării Publice, în ziua celei de a patra intervenţii a sanculoţilor, anul II, *Moniteur*, *loc. cit.*, vol. XXII, pp. 18–25.

fost interpretat de contemporani ca o manevră politică ascunsă în considerații filozofice, reflecțiile lui cu privire la Teroare merită o anumită atenție din partea noastră; uneori confuze, ele propun totuşi o schiță de analiză destul de prețioasă şi sînt o mărturie remarcabilă despre Teroare. Căci Tallien era foarte în măsură s-o cunoască: nu fusese el unul dintre făuritorii ei înainte de a deveni una din victimele ei potențiale?

Teroarea, după Tallien, constituie un *sistem de putere* — acel „sistem pe care Robespierre l-a pus în practică"—, şi nu o suită de acte monstruoase. A analiza acest sistem înseamnă a-l înțelege în relațiile lui cu *guvernul revoluționar*, cu *frica* pe care o secretă şi pe care se întemeiază, în fine cu *dinamica represiunii* pe care o generează.

Problema esențială este de a delimita „ceea ce este revoluționar fără a fi tiranic" şi a „determina cu precizie ce se înțelege prin *guvern revoluționar*... Un guvern revoluționar este un guvern *menit să desăvîrşească Revoluția* sau un guvern care *acționează în spiritul Revoluției*?" A confunda aceste două sensuri înseamnă a risca denaturarea Revoluției înseşi. Revoluția este „mişcarea prin care ceea ce era deasupra a ajuns dedesubt"; astfel, Revoluția franceză a reconstituit suveranitatea poporului, răsturnînd monarhia. Dar aceasta însemna declanşarea unei acțiuni insurecționale, un război deschis împotriva tiraniei, o luptă în care „armata era formată din toți cetățenii, iar cîmpul de bătălie era tot statul". În pofida violenței lui, un „act revoluționar" nu este totuşi arbitrar, căci era vorba de o luptă deschisă, iar „poporul nu putea acționa decît pentru libertate". Altfel stau lucrurile cu guvernul instalat pentru *a desăvîrşi* Revoluția; el nu poate, în nici un caz, „să continue să socotească Franța un cîmp de luptă".

> Pentru ca un guvern să desăvîrşească în mod sigur şi necesar revoluția, trebuie ca el însuşi să nu poată fi un instrument contrarevoluționar; o tiranie, chiar trecătoare, nu poate fi inclusă printre mijloacele de a instaura libertatea, deoarece pentru a o exercita în mod sigur şi fără riscuri timp de un an, de o lună, de o zi, ea trebuie să fie, cel puțin în acest interval, deasupra oricărei opoziții... Va fi în stare să desăvîrşească şi să garanteze revoluția acel guvern care va şti s-o facă iubită şi totodată să se facă temut de cei care o trădează."

Guvernul Terorii nu se mulțumeşte să „supravegheze acțiunile duşmănoase, să le amenințe, să le aplice pedepsele cuvenite; el *amenință persoanele, le amenință mereu şi pentru*

orice, le ameninţă cu tot ceea ce mintea omenească poate concepe mai crud." Aluzia este mai mult decît transparentă; pentru Tallien, Teroarea nu începe o dată cu legea din 22 prerial, care fusese abolită, ci cu cea din 17 septembrie 1793, legea asupra suspecţilor, încă în vigoare. Or, conceptul de *suspect* era piatra unghiulară a Terorii ca sistem.

Teroarea ameninţă şi pedepseşte oamenii *pentru ceea ce sînt* şi nu pentru *ceea ce au făcut*; în felul acesta, introducînd conceptul de „clase suspecte", ea înlocuieşte *justiţia* cu *arbitrarietatea*. „Sistemul Terorii presupune exercitarea unei puteri arbitrare în [*sic*] cei care-şi iau sarcina s-o răspîndească. El implică, de asemenea, puterea absolută şi înţeleg prin putere absolută acea putere care nu dă socoteală şi nici ascultare nimănui, dar le cere, în schimb, de la toată lumea... Sistemul Terorii implică puterea cea mai concentrată, cea mai apropiată de unitate şi tinde în mod necesar spre regalitate." Franţa, sub acest sistem, a fost divizată în „două clase: *cea care inspiră teamă şi cea care se teme*, în persecutori şi persecutaţi". Contrar declaraţiilor puterii, care era „un agent al Terorii", aceasta nu se îndrepta numai împotriva „claselor suspecte", căci „trebuie ca teroarea să fie pretutindeni ori să nu fie nicăieri". Ea presupune teama generalizată şi împinsă la extreme. Ea aboleşte statul de drept.

Cînd Tallien schiţează în felul acesta un fel de fenomenologie a Terorii şi a mijloacelor ei politice, el se inspiră, fără îndoială, din îndoita experienţă a celui care „a inspirat teamă" şi a celui „căruia i-a fost teamă". Teroarea „degradează omul şi-l preschimbă în fiară; ea este degradarea tuturor forţelor fizice, comoţia tuturor facultăţilor morale, dereglarea tuturor ideilor, distrugerea tuturor afecţiunilor, ... fiind o afecţiune extremă, teroarea nu este susceptibilă nici de mai mult nici de mai puţin". Dar un guvern nu poate răspîndi Teroarea şi nu reuşeşte „să-i facă pe toţi să tremure" decît ameninţîndu-i cu o singură pedeapsă, pedeapsa capitală, „decît ameninţînd fără încetare cu această pedeapsă, ameninţînd pe toată lumea, ameninţînd prin excese, mereu înnoite şi mereu mai mari; decît ameninţînd pentru orice fel de acţiune şi chiar pentru inacţiune... decît ameninţînd cu aspectul întotdeauna izbitor al unei puteri absolute şi al unei cruzimi nestăvilite". Teroarea, ca sistem al fricii generalizate, atrage după sine un altul, cel al suspiciunii, al delaţiunii. „Trebuie să pui la fiecare pas o capcană, în fiecare casă un spion, în fiecare familie un trădător, pe [*sic*] tribunalul asasinilor."

Sistemul Terorii generează astfel o dinamică proprie: el tinde să se perpetueze. Desigur, a fost prezentat ca o putere trecătoare, ca o măsură de tranziţie, indispensabilă pentru a asigura triumful definitiv al principiilor şi valorilor Revoluţiei. Totuşi Teroarea, o dată instalată, are tendinţa de a se afirma nu numai ca putere arbitrară şi absolută, ci şi ca un sistem perpetuu. Cum ai putea să te aştepţi ca toţi cei care au exercitat-o „să reintre în mulţime după ce şi-au făcut atîţia duşmani? Cum să nu te temi de răzbunare după ce ai comis atîtea crime? Cum să nu profiţi de Teroarea pe care ai răspîndit-o prin tiranie ca să perpetuezi tirania?" Aşa se face că „agenţii Terorii ajung să tremure ei înşişi"; pînă la urmă nimeni nu scapă de frică. Dar, chiar presupunînd că asuprirea şi Teroarea n-ar urmări decît garantarea libertăţii, o astfel de putere are întotdeauna efecte diabolice, ea depravează şi pe cei care o exercită şi pe cei care o îndură. Cînd această putere ar fi în măsură să redea Naţiunii libertatea, s-ar putea ca aceasta să nu mai fie în stare s-o primească.

> „Cînd Teroarea este răspîndită în numele libertăţii, ea te face mai mult decît indiferent la libertate; ea te face să urăşti libertatea; şi face din această ură nu numai o boală incurabilă, ci chiar o boală ereditară, iar părinţii transmit copiilor laşitatea şi servitutea sub numele de prudenţă."[1]

Scos din contextul său, discursul lui Tallien se prezintă ca un început de reflecţie asupra Terorii, concepută ca *sistem de putere*, asupra mecanismelor ei politice, a resorturilor ei psihologice. Discursul izbeşte prin caracterul lui abstract: nici o referire la evenimentele precise ale Revoluţiei care ar explica instaurarea Terorii. Textul este totuşi presărat cu aluzii: este amintită legea asupra suspecţilor, fără însă a fi numită în mod expres; se vorbeşte despre „oameni sanguinari", fără a li se spune pe nume; problema răspunderii personale pentru faptele şi crimele săvîrşite sub Teroare pare să fie ocolită. Accentele înduioşătoare (Teroarea a degradat „relaţiile reciproce între sexe... Arta de a-i face pe oameni să tremure este un mijloc infailibil de corupere şi înjosire a femeii") mergeau mînă în mînă cu propuneri pozitive destul de vagi (să se confirme

---

[1] Toate citatele sînt extrase din discursul lui Tallien în şedinţa din 11 fructidor, anul II, *Moniteur*, *loc. cit.*, vol. XXI, pp.612–615.

menţinerea guvernului revoluţionar pînă la încheierea păcii, dar să fie condamnată „teroarea care-i apasă pe toţi" drept „arma cea mai puternică a tiraniei" şi să fie proclamată „dreptatea la ordinea zilei"). Totuşi, în Convenţie, toţi au înţeles acest discurs în contextul său şi cu importanţa lui reală. Tallien, „un suflet sensibil"? Cum să crezi aşa ceva: nu era el cel care, doar cu cîteva zile în urmă, chema Convenţia să organizeze un 10 fructidor împotriva „robespierriştilor", după modelul „zilei" pe care ştiuse s-o organizeze împotriva lui Robespierre însuşi? „Dreptatea la ordinea zilei", nimeni nu contestă acest principiu; dar Tallien nu vizează oare abolirea legii asupra suspecţilor? Ce-ar mai rămîne atunci din acest guvern revoluţionar în numele căruia pretinde că vorbeşte? A lega crimele şi atrocităţile Terorii de această lege, încă în vigoare, nu înseamnă a sugera discret că „ceasul cînd tiranul a pierit pe eşafod" nu a pus capăt Terorii? Nu e o manevră care permite redeschiderea dosarului Terorii şi de aici trecerea la procesul ei? Desigur, Tallien n-a numit pe nimeni; i-a amintit vag pe „robespierrişti" şi a fost destul de precaut ca să sublinieze: „Convenţia a fost victima sistemului Terorii, niciodată complicea ei". Totuşi, Tallien a luat cuvîntul imediat *după* o intervenţie a lui Lecointre care cerea să-i fie acordat cuvîntul a doua zi ca să denunţe „şapte colegi de-ai noştri, dintre care trei membri ai Comitetului Salvării Publice şi patru din Comitetul Siguranţei Generale". „Lovitura cea mare" se pregătea a doua zi. Manipulator, intrigant, orientîndu-se după cum bate vîntul, imaginea aceasta i se potrivea desigur mai bine lui Tallien decît aceea a filozofului şi analistului politic. Şi totuşi discursul lui din 11 fructidor (deşi nu e tocmai sigur că a fost scris de el) ridica probleme pe care nici o reflecţie asupra Terorii nu le mai putea ocoli de aici înainte.

„Coada lui Robespierre". „Nu era cu putinţă ca Robespierre să fi făcut tot răul singur", spunea pamfletul *Coada lui Robespierre*, al cărui titlu era inspirat de anecdota care circula la Paris, după care Robespierre ar fi spus, înainte de moarte: „Puteţi să-mi tăiaţi capul, dar v-am lăsat coadă"[1] ...Procesul lui Robespierre a

---

[1] *La Queue de Robespierre* de Felhémési. Broşură publicată la 9 termidor, anul II. Autorul ei, Jean-Claude Méhée (anagrama era uşor de descifrat), era un personaj ciudat, unul din acei aventurieri ai politicii care au prosperat în timpul Revoluţiei. Născut pe la 1760, acest fiu al unui chirurg destul de cunoscut a devenit spion al poliţiei probabil în 1789. A spionat în cercurile primilor emigraţi. Reîntors în Franţa, el a fost secretar grefier

fost judecat la 10 termidor, dar procesul *robespierrismului* de abia urma: „L-aţi doborît pe Robespierre, dar n-aţi făcut încă nimic pentru a distruge robespierrismul", afirma, la rîndul lui, Babeuf.[1]

Coada lui Robespierre, care a cunoscut tiraje enorme pentru epoca aceea, cîteva zeci de mii de exemplare, cita zgomotos numele celor care formau „coada" acelei reptile sanguinare: Barère, Collot d'Herbois, Billaud-Varenne, membri ai Comitetului Salvării Publice *înainte* de 9 termidor şi care rămăseseră şi *după* „marea revoluţie". Or, printr-o coincidenţă pe care nimeni nu se gîndea s-o atribuie întîmplării, erau aproape aceleaşi nume pe care le cuprindea, două zile mai tîrziu, denunţul lui Lecointre.

Problema *răspunderii* agenţilor acestui „sistem" nu putea fi ocolită: 9 termidor se înfăptuise „de sus", printr-o scindare a echipei aflate la putere, care instalase şi organizase Teroarea; ea era, de asemenea, o problemă de justiţie şi de morală: stabilirea *răspunderilor* însemna numirea celor *vinovaţi* de execuţii, de întemniţări, de denunţuri etc.

În tot drumul ei sinuos şi, mai ales, la fiecare mare cotitură, Revoluţia dăduse naştere unor bănuieli şi, la rîndul ei, se hrănise din ele. Teroarea a fost, fără îndoială, punctul culminant al acestei tendinţe care mergea paralel cu cererea de a-i pedepsi pe „vinovaţi". Sub Teroare, „suspectul" devine o categorie politică şi totodată juridică, definită vag prin legea din 17 septembrie, în timp ce „supravegherea", chiar delaţiunea, sînt considerate drept spiritul revoluţionar însuşi, care îmbină virtutea cu vigilenţa. 9 termidor nu pune capăt „vremii bănuielilor", ci îi deschide o nouă etapă. Suspiciunea se adapă de acum încolo din resentimente, din ură şi dorinţă de răzbunare, înăbuşite sub Teroare şi care acum îşi dau frîu liber.

---

adjunct al Comunei din Paris, unde, după cît se pare, a încurajat ucigaşii din septembrie. Din acea vreme ar data contactele cu Tallien: a publicat, sub egida şi pe socoteala lui, după 9 termidor, broşuri şi pamflete violent antiteroriste. (Să fi scris el şi discursul lui Tallien din 11 fructidor? Ipoteza nu trebuie exclusă.) Va ocupa apoi diferite posturi în serviciul lui Fouché şi al lui Napoleon şi se va infiltra în cercurile neoiacobine, babuviste şi regaliste. Va fi, de asemenea, amestecat în asasinarea ducelui de Enghien. Cf. O. Lutaud, *Révolutions d'Angleterre et la Révolution française*, Haga, 1937, pp. 264 ş. urm.

[1] *Journal de la liberté de la presse*, nr. 10. Vom reveni asupra lui Babeuf „termidorian" şi a campaniei lui împotriva „teroriştilor" şi „băutorilor de sînge". Primele apariţii ale termenilor de *robespierrism* şi *robespierrişti* datează de la sfîrşitul lunii termidor şi începutul lui fructidor.

Dezbaterea asupra răspunderilor personale şi colective din timpul Terorii este pe cît de încurcată, pe atît de confuză şi interminabilă. Cum să deosebeşti partea de răspundere *personală* de cea care revine, *anonim*, Terorii ca sistem de putere? După ce criterii legale şi morale putea fi stabilită răspunderea pentru actele care mai ieri erau legitimate de morala şi de justiţia revoluţionară? Cum să-i deosebeşti pe „şefi" de simplii „executanţi" şi unde să te opreşti în urmărirea şi pedepsirea „vinovaţilor"? Un sistem de putere nu definea şi, la nevoie, nu impunea oare comportări individuale? Deşi dezbaterea aluneca în mod inevitabil spre răzbunări personale, răfuieli şi găsirea de ţapi ispăşitori, ea ducea cu necesitate la problemele funcţionării Terorii, ale instituţiilor ei, ale mecanismelor şi personalului ei.

Toate aceste probleme se regăsesc, ca să spunem astfel, *in nuce* în denunţul lui Lecointre, ca şi în dezbaterea deosebit de furtunoasă pe care avea s-o stîrnească în următoarele două zile. Fără îndoială, Lecointre nu era ceea ce se numeşte „un cap politic" (atunci cînd, în cursul dezbaterii, va fi acuzat că este un contrarevoluţionar, Collot d'Herbois va spune ironic că „un contrarevoluţionar n-ar fi fost destul de prost să-şi ia sarcina unui asemenea denunţ"). Întrebărilor inevitabil confuze cu privire la răspunderile individuale venea să li se adauge confuzia propriilor idei ale lui Lecointre. Denunţul cuprindea şapte persoane: Billaud-Varenne, Collot d'Herbois şi Barère, toţi membri ai Comitetului Salvării Publice; Vadier, Amar, Voulland şi David, toţi membri ai Comitetului Siguranţei Generale. Lecointre era un om uşor influenţabil şi în spatele lui se ascundeau cu siguranţă Tallien şi Fréron. Denunţul lui Lecointre era încropit şi nedocumentat; el amesteca acuzaţii foarte generale cu fapte precise. Pe scurt, aceste acuzaţii ar putea fi grupate în patru clase de plîngeri:

a) Lecointre îi denunţa pe cei şapte membri ai Comitetelor drept făuritori ai Terorii în ansamblul ei: îi „asupriseră prin teroare pe toţi cetăţenii Republicii, semnînd şi dispunînd executarea unor ordine arbitrare de întemniţare, fără să fi existat, pentru un mare număr de persoane, nici un denunţ, nici un motiv de suspiciune, nici o dovadă a delictelor prevăzute prin legea din 17 septembrie; [...] acoperiseră pămîntul Franţei de închisori, de o mie de bastilii, [...] îndoliaseră toată Republica prin încarcerarea nedreaptă şi chiar nejustificată a peste o sută de mii de cetăţeni, unii infirmi, alţii octogenari, alţii, în sfîrşit, taţi de familie şi chiar apărători ai patriei; se înconjuraseră de o

mulţime de agenţi, unii cu un renume foarte prost, alţii cu mîinile pătate de sînge; le dăduseră mînă liberă [şi] nu pedepsiseră nici unul din abuzurile lor, ci, dimpotrivă, le susţinuseră."

b) Cei şapte erau acuzaţi de complicitate cu Robespierre în „tirania şi oprimarea" exercitate asupra Convenţiei şi „de a fi extins sistemul de teroare şi oprimare pînă la membrii Convenţiei Naţionale, tolerînd şi chiar sprijinind printr-o tăcere făţarnică zvonul că la Comitetul Salvării Publice exista o listă cu treizeci de membri ai Convenţiei Naţionale ce urmau să fie încarceraţi şi apoi *victimizaţi*; de a fi anihilat, în înţelegere cu Robespierre, libertatea de opinie chiar în sînul Convenţiei Naţionale, nepermiţînd discutarea nici unei legi prezentate de Comitetul Salvării Publice"; în sfîrşit, erau învinuiţi de a fi impus Convenţiei legea din 22 prerial, la elaborarea căreia contribuiseră.

c) Cei şapte ar fi vinovaţi de a fi întîrziat eliberarea Convenţiei de tirania lui Robespierre prin *tăcerea* lor, deoarece ascunseseră absenţa lui, timp de două luni, de la Comitetul Salvării Publice ca şi „manevrele la care recursese acest conspirator pentru a dezorganiza totul, pentru a-şi face partizani şi pentru a distruge republica". Pe de altă parte, în 8 şi 9 termidor, nu luaseră măsurile necesare pentru a lovi în toţi conspiratorii şi mai ales în Comună.

d) Urma un lung şir de afaceri particulare în care fuseseră amestecaţi cei şapte: ordonaseră sau acoperiseră numeroase abuzuri în activitatea Tribunalului revoluţionar (manipulările din timpul procesului lui Danton; inventarea „conspiraţiei închisorilor", mărturiile false ale „oilor"[1] etc.); salvaseră „vinovaţi", mai ales anumiţi hebertişti; se folosiseră de oameni cunoscuţi drept contrarevoluţionari (între alţii, Beaumarchais).

Dezbaterea care a urmat a fost şi mai haotică decît denunţul. La 12 fructidor, după cîteva refutări globale, Convenţia a hotărît să treacă la ordinea de zi şi să neglijeze denunţul, pe care „să-l respingă cu indignare". Moţiune repede anulată, la cererea acuzaţilor înşişi, care cereau ca Lecointre să prezinte toate „dovezile" pe care se întemeia denunţul lui, precum şi dreptul de a se justifica ei singuri cu privire la fiecare punct. Astfel, a doua zi Lecointre şi-a reluat, punct cu punct, acuzaţiile şi s-a dezlănţuit o uriaşă dezbatere care a durat toată ziua. Au

---

[1] Sens figurat în lb. fr. — persoană credulă şi influenţabilă, care se lasă uşor condusă sau este uşor păcălită (*n.t.*).

luat parte la ea persoanele importante din Convenţie dar şi deputaţi obscuri, cu totul vreo cincizeci de oratori; unii au intervenit de mai multe ori şi „rumoarea“ şi întreruperile nu mai conteneau. Astfel, Adunarea „este în plină fierbere“ cînd Cambon propune să se încheie dezbaterea şi să se treacă la ordinea de zi; Vadier pune atunci stăpînire pe tribună, scoate un pistol şi ameninţă că se va sinucide pe loc. Convenţia este desigur obişnuită cu gesturile acestea „romane“; nu-l văzuse, la aceeaşi tribună, în 9 termidor, pe Tallien agitînd un pumnal? Mai mulţi membri îl înconjoară pe Vadier, îl dau jos de la tribună; un altul exclamă, patetic: „Apelul nominal sau moartea“. Preşedintele îşi pune pălăria şi ridică şedinţa, dar, în cele din urmă, „în zarvă şi în cea mai mare dezordine“, Convenţia îşi reia dezbaterile, care, în mod inevitabil, intră în impas. Lecointre promisese să aducă „dovezi“ în sprijinul fiecărei acuzaţii. Dar cu ce dovezi putea demonstra că „Franţa este plină de bastilii“? A apreciat numărul prizonierilor la o sută de mii, apoi la cincizeci de mii. Dar, de altfel, cine cunoştea numărul exact al victimelor? Lecointre se inspira pe larg din dosarul lui Fouquier-Tinville care aştepta, în închisoare, să fie judecat. Dar cine îi pusese la dispoziţie acest dosar? Şi ce valoare avea mărturia unui Fouquier, el însuşi un mare „vinovat“ care nu se gîndea decît să scape de orice răspundere pentru crimele comise în timpul Terorii?

În cursul dezbaterii, nimeni nu a pus la îndoială răspunderea lui Robespierre, a acoliţilor lui şi a Comunei rebele. Dar Lecointre a fost atacat violent pentru că mersese prea departe cu acuzaţiile lui, care, în realitate, depăşeau cazul celor „şapte“.[1] „Nu este deloc vorba aici de cîţiva indivizi pe care trebuie să-i judecăm“ (Mathieu). Dacă aceşti cîţiva membri ai Comitetelor, care „nu există decît prin noi, care nu au fost învestiţi cu puteri decît de noi“ (Thuriot) ar fi recunoscuţi drept vinovaţi, atunci unde ar trebui să se oprească denunţurile? Ar fi angajată atunci răspun-

---

[1] Toate citatele sînt extrase din dările de seamă ale dezbaterilor din 12 şi 13 fructidor, anul II; cf. *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, pp.620–642. Indicăm în paranteze numele vorbitorului. Să reţinem cîteva dintre urmările imediate ale dezbaterilor. Două zile mai tîrziu, în momentul reînnoirii unei treimi din membrii Comitetului Salvării Publice (apropierea în timp a denunţului şi a acestei scadenţe nu este, fără nici o îndoială, o întîmplare), Billaud-Varenne şi Collot d'Herbois şi-au prezentat demisiile; Barère, „desemnat prin tragere la sorţi“, a fost şi el înlocuit la 17 fructidor, Tallien, Fréron şi Lecointre sînt excluşi din Societatea iacobinilor.

derea întregului guvern revoluţionar, a tuturor membrilor Comitetelor. Astfel, este limpede că „actul de acuzare nu se referă la cei şapte membri în cauză, ci îi atacă pe toţi cei care alcătuiesc cele două Comitete şi *ne* atacă" (Cambon). De vreme ce puterile acestor Comitete erau prelungite în fiecare lună, toată Convenţia este pusă sub acuzare: „sînteţi cu toţii vinovaţi" (Cambon). Convenţia ar deveni „suspectă în ochii poporului", care ar fi în drept atunci să se întrebe dacă „este demnă să-l reprezinte" (Thibaudeau). A ataca Convenţia, a o acuza că-l tolerase pe tiran şi asuprirea lui, nu înseamnă oare a ataca însuşi poporul? „De vreme ce Franţa a fost asuprită, ca şi Convenţia, înseamnă că trebuie acuzat şi poporul francez pentru că nu s-a „revoltat" (deputat neidentificat în procesul verbal). „Convenţia este cea acuzată, poporului francez i se face proces, pentru că a tolerat tirania infamului Robespierre" (Goujon).

Li se face proces Convenţiei, Naţiunii şi, pînă la urmă, Revoluţiei. „Mă întorc cu privirea spre trecut şi văd că au fost comise greşeli şi nedreptăţi. Încerc să le descopăr originea şi o găsesc în evenimentele care însoţesc întotdeauna o mare revoluţie" (Goupilleau [din Fontenay]; „Revoluţia este cea inculpată" (Féraud); „Vor să convingă poporul că tot ce s-a făcut a fost făcut de Teroare, de la numirea Comitetelor Salvării Publice şi Siguranţei Generale" (Cambon). „Măsurile «ferme» au slujit patriei, a le îngloba pe toate sub numele de Teroare ar însemna a nu ţine seama de împrejurări. „Să ne amintim că ceea ce este bine în anumite împrejurări este rău într-altele şi dacă facem procesul unui eveniment şase săptămîni, o lună după ce se va produce, putem să-i facem vinovaţi pe toţi patrioţii" (Legendre). Ar trebui oare să-i incriminăm astăzi pe „cei care au dat foc castelelor în primele zile ale Revoluţiei, sau să facem procesul zilei de 10 august" (Legendre)? Ar trebui oare să fie extinsă acuzaţia la toţi reprezentanţii în misiune „căci nu există nici unul care să nu fi fost nevoit să ordoneze arestări" (Cambon)? Trebuia să fie deschise temniţele cînd „tîlharii din Vandeea" ameninţau toate departamentele vecine (Garnier [din Saintes])? O mare parte din arestări, şi „puţin mai lipsea pînă să se ajungă la o sută de mii", au fost făcute de către comitetele revoluţionare. A le imputa pe toate celor şapte membri ai Comitetelor este ridicol, a-i condamna în bloc ar fi contrarevoluţionar (Boubon [din Oise]). În numele cărei justiţii şi al cărei egalităţi se aduc acuzaţii care, dincolo de cutare sau cutare act, vizează o întreagă perioadă a Revoluţiei şi, ca atare, întreaga Revoluţie? „La ce se referă capetele de acuzare? La tot atîtea lucruri care au fost înfăptuite în

urma aplicării legilor; şi vă întreb, dacă s-ar fi îndepărtat puţin de la litera legii pentru a susţine mişcarea revoluţionară şi a salva patria, i-aţi trimite la eşafod pe cei care au salvat libertatea?" (Thuriot).

Acuzaţiile îndreptate împotriva zilei de 9 termidor, acelea că se întîrziase prea mult cu pregătirea „revoluţiei" şi că apoi fusese înfăptuită cu prea multă şovăială, erau receptate ca foarte nedrepte, mai ales de către acuzaţi. Cei şapte nu erau oare cei care puseseră la cale „căderea tiranului", nu au jucat ei rolul hotărîtor în acea zi memorabilă? Intervenţiile lor din timpul dezbaterii dau la iveală multe amănunte despre criza care dezbinase Comitetele în săptămînile dinaintea căderii lui Robespierre, despre desfăşurarea evenimentelor în zilele cruciale de 8 şi 9 termidor. În schimb, chestiunile de fond, lămurirea raţiunilor pentru care a fost posibilă „tirania", ascensiunea lui Robespierre şi dominaţia lui asupra Convenţiei, sînt trecute sub tăcere, înecate oarecum în valul unor fapte mai mult sau mai puţin anecdotice. Mulţi se mulţumesc să afirme că strategia aplicată în termidor era cea mai bună, că s-a folosit primul prilej pentru „a-l doborî pe tiran". „Dacă Robespierre ar fi fost atacat cincisprezece zile mai devreme, toată Convenţia şi libertatea ar fi fost sugrumate" (Bourdon [din Oise]). A tăcea şi a aştepta erau acte dictate de prudenţă. „Nu atît Robespierre trebuia nimicit, cît tirania cu care împila poporul şi care ar fi putut continua şi după moartea lui" (Goupilleau [din Fontenay]). Fără doar şi poate, sînt numeroşi cei care se laudă acum că au fost întotdeauna antirobespierrişti înverşunaţi; Lecointre însuşi a susţinut că pregătise cu luni de zile în urmă un denunţ împotriva lui Robespierre; dar atunci de ce el şi toţi ceilalţi preferaseră să tacă? „După moartea lui Cezar, zece mii de romani puteau să spună că ei întocmiseră proiectul pe care-l îndeplinise Brutus" (Goupilleau [din Fontenay]). A face procesul zilei de 9 termidor însemna a înjosi toată Convenţia, însemna a o acuza nu numai că l-a tolerat pe tiran, ci că a fost complicea lui prin frica şi tăcerea ei vinovată. Pentru a şterge aceste amintiri supărătoare şi a se dezvinovăţi de complicitatea ei cu „tiranul", Convenţia trebuia să creeze despre ea însăşi o imagine eroică. Istoria măruntă a zilei de 9 termidor nu era de ajuns, trebuia făurită o legendă glorioasă: „Cînd aţi fost văzuţi doborîndu-l pe tiran, o întreagă artilerie de viclenii a fost desfăşurată în toate colţurile ţării; dar nimeni să nu se laude că a contribuit mai mult decît voi la răsturnarea lui; importanţa curajului vostru şi a virtuţii voastre, Convenţia şi tot poporul

l-au zdrobit şi oricine s-ar lăuda că a făcut mai mult decît voi, oricine ar spune că aţi fi putut s-o faceţi mai devreme, înşală istoria şi posteritatea" (Collot d'Herbois).

Faptul că o asemenea dezbatere putea să aibă loc dovedeşte că ieşirea din Teroare începuse cu adevărat. Convenţia putea să se exprime mai liber. În acest spaţiu de libertate aveau să se înscrie şi să se adîncească şi clivajele politice. Lecointre nu a fost arestat; Tallien şi Fréron au fost excluşi din rîndurile iacobinilor, dar acest lucru nu mai comporta nici un risc. Dimpotrivă, excluderea favoriza schimbările şi prin urmare cariera politică. Cu toate acestea, desfăşurarea dezbaterii arăta cît de apăsătoare era încă moştenirea trecutului. Deschisă printr-un denunţ, ea se cufunda în bănuielile pe care le stîrnea problema esenţială a răspunderilor individuale. Vechile reflexe erau încă vii: Lecointre a fost acuzat că este un contrarevoluţionar, în slujba regaliştilor; s-a cerut chiar arestarea lui; nişte oratori s-au acuzat reciproc că „fac să atîrne paloşul morţii deasupra capetelor reprezentanţilor poporului" sau că vor să reînvie „sistemul lui Robespierre" şi să instaleze o „nouă tiranie". Convenţia a fost comparată de Tallien cu *o arenă de gladiatori*. Dezbaterea s-a încheiat printr-o moţiune solemnă care declara că denunţul era calomnios, „moţiune supusă la vot şi aprobată *în unanimitate* şi în mijlocul celor mai vii aplauze" (moţiunea lui Cambon). Unitatea pentru moment regăsită a Convenţiei ascundea cu greu nişte disensiuni care aveau să se accentueze pe măsură ce evolua raportul de forţe. Condamnînd denunţul lui Lecointre, Convenţia nu-i absolvea numai pe cei şapte acuzaţi de orice răspundere în Teroare; ea refuza, de fapt, să deschidă dezbaterea, de teamă să nu fie nevoită să implice, rînd pe rînd, responsabilitatea tuturor membrilor Comitetelor şi a reprezentanţilor în misiune, a Convenţiei în ansamblul ei, a poporului, care nu se revoltase, a Revoluţiei, care legitimase Teroarea. Acest ultim argument era întărit mai puţin de logica lui decît de apelul la sentimentele de solidaritate şi, mai ales, de instinctul de autoapărare. Punînd accentul pe sentimentul de culpabilitate colectivă, el scotea în evidenţă faptul că printre membrii Convenţiei nu era nimeni care să poată spune cu mîna pe inimă că nu este vinovat, că nu fusese amestecat în Teroare, dacă nu prin fapte, cel puţin prin tăcere. Răspunderea pentru Teroare avea să fie deci aruncată asupra „odiosului tiran" şi asupra „evenimentelor care însoţesc întotdeauna o mare revoluţie", pe scurt, asupra unui „sistem de oprimare", anonim şi depersonalizat. Dar a-i dezvinovăţi pe cei şapte membri denunţaţi implica, în realitate, o deplină solidaritate cu ei. Alternativa: sau toată lumea este

vinovată, sau nimeni, dacă nu cumva un sistem anonim, nu putea fi apărată din punct de vedere moral şi juridic. Ea ignora gradele de răspundere într-un act, o decizie, un ordin. Ea n-ar rezista dinamicii evenimentelor politice. În toată ţara începuse vînătoarea de vinovaţi, de „terorişti", de „băutori de sînge". Convenţia trebuia oare să ia apărarea întregului personal politic al Terorii, a tuturor „asupritorilor" mărunţi, a „delatorilor" care erau ţinta răzbunărilor locale? Trebuia oprită procedura împotriva unui Fouquier-Tinville care, din închisoare, nu înceta să strige că acţionase întotdeauna în spiritul celei mai stricte legalităţi, executînd hotărîrile Comitetelor şi Convenţiei? Trecuse vremea fidelităţii faţă de vechile solidarităţi, venise vremea dezbinărilor. Logica luptei politice cerea condamnarea Terorii ca „sistem de putere" şi, *în acelaşi timp*, pedepsirea „cozii lui Robespierre", a „vinovaţilor" desemnaţi nominal.

În cursul dezbaterilor din 12 şi 13 fructidor, Teroarea fusese menţionată ca *sistem de putere*; se discutase despre legitimitatea Comitetelor şi a legilor. Or, la 22 fructidor, se deschidea în faţa Tribunalului revoluţionar procesul celor 94 de notabilităţi din Nantes, urmat de procesul Comitetului Revoluţionar din acelaşi oraş. Franţa a descoperit cu acest prilej care fusese *realitatea* atrocităţilor săvîrşite de Teroare la Nantes. Se va vedea că, după mai multe săptămîni de dezvăluiri, la 3 frimar, anul III, Convenţia a votat din nou *în unanimitate* (cu două voturi *pentru* ipotetice) punerea sub acuzaţie a lui Carrier, implicat direct în afacerile din Nantes. La 7 *nivôse*, ea instituia o comisie pentru a examina denunţul reînnoit al lui Lecointre şi pentru a se pronunţa cu privire la „comportarea reprezentanţilor poporului Billaud-Varenne, Collot d'Herbois şi Barère". În raportul ei, prezentat de Saladin, comisia a tras concluzia că acuzaţii purtau o răspundere directă şi indirectă în exercitarea Terorii, în sistemul şi crimele ei.

„UNDE SÎNTEM?"

„Dreptatea la ordinea zilei"

„Înţelepciunii publice îi revine sarcina să culeagă binefacerile aduse de vajnica voastră virtute; vouă vă revine să le consolidaţi mai mult, făcînd să dispară toate rămăşiţele uzurpării autorităţii naţionale ... redîndu-le patrioţilor libertatea şi încrederea care le

fuseseră răpite prin manevre devenite sistem; înlocuind teroarea stupidă cu justiţia neînduplecată; chemînd adevărata morală în locul făţărniciei, trimiţînd în mormintele martirilor agenţii corupţi şi sufletele ucigaşe care sînt o povară pentru pămîntul liber."[1]

A doua zi după 9 termidor, puterea pretinde că vorbeşte în numele dreptăţii şi promite solemn că *o va „pune la ordinea zilei*". Nimeni nu putea să se înşele: în felul acesta era condamnată *Teroarea la ordinea zilei*, proclamată, tot atît de solemn, la 5 septembrie 1793. „Căderea tiranului" căpăta astfel semnificaţia unei cotituri decisive; ea trebuia să pună capăt epocii în care represiunea fusese ridicată la rang de sistem de putere.

Dreptatea la ordinea zilei, promisiune mai mult sau mai puţin vagă pentru vremurile viitoare, trebuia să se concretizeze în prezentul imediat prin măsuri politice care să înfrunte moştenirea Terorii, ceea ce s-ar putea rezuma la trei probleme:

- ce era de făcut cu dispozitivul juridic şi instituţional moştenit de la Teroare?
- ce era de făcut cu mulţimea de deţinuţi care populau temniţele?
- ce era de făcut cu personalul politic compromis prin participarea la represiunea teroristă?

Distincţia de mai sus este, fără îndoială, schematică: în realitate, cele trei probleme se reduceau la una singură. Moştenirea era cu atît mai greu de lichidat cu cît această sarcină îi revenea, aşa cum am văzut, Convenţiei, care proclamase doar cu un an în urmă „Teroarea la ordinea zilei" iar apoi fusese de acord cu acţiunile cele mai extremiste ale reprezentanţilor în misiune. Inextricabilei probleme a responsabilităţii morale, politice şi juridice a represiunii teroriste i se adăuga aceea, şi mai delicată, de a deosebi legile şi instituţiile „teroriste", care trebuiau condamnate şi lichidate, de dispozitivul propriu-zis „revoluţionar" care, tocmai de aceea, trebuia păstrat, chiar dacă „teroriştii" se serviseră de el în mod abuziv. Cum să tragi linia separatoare, adesea insesizabilă, între Teroarea „nedreaptă şi condamnabilă" şi justiţia revoluţionară ale cărei intenţii erau pe cît de curate pe atît de patriotice, în ciuda rătăcirilor datorate excesului de zel în aplicarea ei? Aceste întrebări politice cereau răspunsuri prin excelenţă politice. Amploarea şi rapiditatea demontării Terorii

---

[1] Barère, *Rapport au nom des Comités du salut public et de sûreté générale*, *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, p. 369.

ca sistem de putere indisociabil de represiunea zilnică depindea în mare măsură de rapiditatea cu care avea să fie materializată promisiunea făcută: *dreptatea la ordinea zilei*. A doua zi după 9 termidor, sloganul a fost acceptat cu un entuziasm unanim, dar măsurile concrete, luate una cîte una, au devenit repede obiectul unor înfruntări aprige care polarizau forţele politice. Pentru unii, spre sfîrşitul anului II, politica *dreptăţii la ordinea zilei* mersese prea departe: susţinătorii ei îi eliberaseră în mod abuziv pe „aristocraţi" din închisori şi îi persecutau pe „patrioţi"; nu erau toţi decît „noi indulgenţi", „moderantişti", „noua latură dreaptă". Pentru alţii, denumiţi în curînd *reacţionarii*, dar care se socoteau din ce în ce mai mult „adevăraţii" moştenitori ai lui 9 termidor, *dreptatea nu mersese încă destul de departe*, iar cei care se opuneau mersului ei rapid nu erau decît nişte *robespierrişti* mascaţi, *terorişti* sau *iacobini*. Pe măsură ce lupta avea să se înteţească, vocabularul avea să fie mai agresiv, dar nu şi mai clar. Protagoniştii politici nu izbuteau să se desprindă de ambiguităţile şi incertitudinile proprii unei noi situaţii politice[1], lucru dovedit şi de instituirea unui nou dispozitiv juridic în mare măsură improvizat.

Convenţia a anulat mai întîi, în unanimitate şi „în mijlocul unor vii aplauze", decretul pe care-l emisese şi care autoriza cele două Comitete să-i aresteze pe reprezentanţii poporului fără ca aceştia să fi fost ascultaţi în prealabil de Adunare; acest decret funest „*fusese impus pe neaşteptate Convenţiei* de către nişte oameni obişnuiţi să înşele justiţia. Abrogarea acestui decret, asigurarea unui minim de imunitate parlamentară pentru fiecare reprezentant era o măsură de precauţie elementară după experienţa Terorii (Convenţia va respecta acest nou angajament

[1] Ambiguităţile şi confuziile terminologice caracterizează, de altfel, literatura consacrată perioadei termidoriene. Astfel, se introduce deseori distincţia între „termidorieni" şi „montagnarzi", uitîndu-se că ultimii, un grup destul de greu de delimitat, erau şi „termidorieni" deoarece nu contestau deloc „revoluţia din 9 termidor" şi-l condamnau pe Robespierre şi „robespierrismul". Termenii de „termidorieni de *stînga*" şi „termidorieni de *dreapta*" par să fie mai adecvaţi; ei suferă însă de ambiguitatea binecunoscută proprie opoziţiei stînga-dreapta, care trebuie precizată neîncetat în funcţie de configuraţiile instabile ale epocii. Pe deasupra, în acea vreme, era rareori utilizată. Spre sfîrşitul anului II, clivajele politice se organizează în jurul opoziţiei iacobini/antiiacobini (sau terorişti/antiterorişti). Nu am găsit o terminologie uniformă şi satisfăcătoare; de aceea, vom utiliza în continuare mai ales terminologia epocii care exprimă cel mai bine atît incertitudinile, cît şi climatul pasional.

pe care-l făcuse faţă de ea însăşi, timp de şapte luni, pînă la represiunea împotriva unora dintre membrii ei, declanşată după tulburările din 12 germinal)[1].

La 14 termidor, din nou „în mijlocul celor mai vii aplauze", Convenţia abrogă legea din 22 prerial, simbol şi bază legală a „marii Terori". Prin viile lor aplauze, deputaţii parcă ar vrea să exorcizeze pînă şi amintirea propriului vot prin care fusese aprobată această „lege sanguinară" şi care este de aici înainte considerată o dovadă zdrobitoare a „tiraniei" la care fusese supusă Convenţia. În acest elan se prăbuşeşte şi un alt simbol: Convenţia hotărăşte pe loc arestarea lui Fouquier-Tinville şi trimiterea lui în faţa Tribunalului revoluţionar. Şi totuşi Fouquier o slujise cu cel mai mare zel şi cu eficacitatea lui obişnuită în zilele de 10 şi 11 termidor, însărcinîndu-se cu aspectele juridice ale supliciului lui Robespierre şi al complicilor săi. „Întreg Parisul cere supliciul binemeritat al lui Fouquier-Tinville. Cer ca el să se ducă să ispăşească în infern sîngele pe care l-a vărsat. Cer să fie emis un decret de arestare împotriva lui." Fréron, care strigă astfel, pare să uite că acest „sînge vărsat" era şi sîngele lui Robespierre. Lui Fouquier i se va face un proces; el nu va pierde acest prilej pentru a demonstra că respectase întotdeauna cea mai strictă legalitate.

Tribunalul revoluţionar nu este reorganizat decît în 23 termidor, după cîteva ezitări. Încă din 11 termidor se ridică glasuri care cer suspendarea acestui Tribunal pe care Robespierre îl împînzise cu oameni de-ai lui. „De îndată ce Prea Sfinţia Sa, căci aşa îi spuneau partizanii lui, acest rege catolic sau mai degrabă profanator indica pe cineva, juratul pronunţa sentinţa şi judecata era gata" (Thuriot). Suspendarea este decretată în entuziasmul general, dar este amînată cîteva ore mai tîrziu. Într-adevăr, Billaud-Varenne, trimis în grabă de Comitetul Salvării Publice, foarte alarmat, convinge Adunarea că suspendarea Tribunalului pe care tocmai a votat-o nu poate decît să-i salveze ... pe „conspiratori". Tribunalul nu este oare în curs de a-i judeca pe membrii „Comunei rebele" cu aceeaşi supuşenie cu care îşi îndeplinea munca înainte de 9 termidor?

Utilitatea instituţiei ca atare nu este deloc pusă în cauză. La 11 termidor, în numele Comitetului Salvării Publice, Barère a făcut elogiul „acestei instituţii salutare care nimiceşte duşmanii Republicii şi curăţă pămîntul libertăţii... Ea merită tot res-

[1] Şedinţa din 13 termidor, cf. *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, p. 367.

pectul; dar oamenii care o alcătuiesc au atras probabil nemulţumirile şi privirile Convenţiei Naţionale. Era de datoria voastră să revizuiţi formarea acestui tribunal, dar cu acea înţelepciune care perfecţionează fără a slăbi şi răsplăteşte fără a distruge." Noua organizare a Tribunalului este întemeiată, în principiu, pe legile anterioare celor din 22 prerial, cu o diferenţă importantă: Tribunalul va trebui de aici înainte să se pronunţe în judecăţile sale asupra „problemei intenţionale", adică să nu condamne decît pe acei acuzaţi care au comis un delict cu *o intenţie contrarevoluţionară*, celelalte crime şi delicte depinzînd de justiţia penală obişnuită. Componenţa Tribunalului este redusă la doisprezece judecători şi treizeci de juraţi, aleşi din toate regiunile Franţei pe baza propunerilor reprezentanţilor, ei putînd fi reînnoiţi din trei în trei luni. Acuzatul se bucura de unele garanţii legale: era interogat înainte de şedinţa publică, era asistat de un apărător, putea să recuze unul sau mai mulţi dintre juraţi; în timpul audierii avea dreptul să răspundă la depoziţia fiecărui martor. De competenţa Tribunalului revoluţionar erau crimele împotriva siguranţei statului şi-a Convenţiei Naţionale, neglijenţele şi delapidările de care se puteau face vinovaţi membrii comisiilor executive ca şi judecătorii şi acuzatorii publici din tribunalele penale. Jurisdicţiile „revoluţionare" speciale în departamente, care se remarcaseră în mod deosebit prin zelul lor în timpul Terorii, sînt toate suprimate; justiţia este încredinţată numai tribunalelor penale, care pot totuşi să judece „în mod revoluţionar" anumite delicte.

În timpul dezbaterii acestui proiect de reformă s-au exprimat unele rezerve şi îngrijorări. Oare, în felul acesta, nu este încurajat „moderantismul"? „Ce nevoie aveţi de un cod voluminos care va furniza arme şicanelor avocaţilor iar vinovaţilor mijloacele de a se face scăpaţi? Să readucem Tribunalul la puritatea lui de început şi este de ajuns; într-un cuvînt, să ne amintim efectele binefăcătoare pe care le-a avut şi să nu-i slăbim vigoarea." Convenţia trece peste aceste obiecţii care propuneau, ca să spunem aşa, întoarcerea la „originile pure" ale Terorii. Convenţia se instalează, în această reformă, într-o ambiguitate profundă: ea condamnă Tribunalul ca instrument al Terorii şi simbol al arbitrarului, dar îşi limitează condamnarea, în principiu, la activitatea şi componenţa lui de după legea din 22 prerial. Instituţia însăşi, una din principalele piese ale dispozitivului terorist, este menţinută. Introducerea clauzei intenţionale şi voinţa declarată de a respecta regulile elemen-

tare ale procedurii, dintre care, în primul rînd, drepturile acuzatului, permit totuşi o practică mai puţin represivă.[1] Tribunalul reînnoit şi reformat a fost instalat la 25 termidor; în discursul inaugural, Aumont, numit, după 9 termidor, în fruntea administraţiei civile, poliţiei şi tribunalelor, subliniază că „nu a venit încă timpul să fie slăbit acest resort revoluţionar, fără de care curajul supranatural al apărătorilor patriei nu le-ar fi adus decît victorii zadarnice". Totuşi el insistă cu putere asupra faptului că dispariţia „oamenilor tiranului deschide o nouă pagină... O dată cu ei trebuia să dispară un tribunal pe care geniul lor sanguinar îl transformase într-un instrument al morţii; un tribunal care devenise, sub teribila lor influenţă, spaima nevinovăţiei mai mult decît a crimei." Tribunalul reînnoit nu va mai condamna nici o nouă „încărcătură", dar, pînă la sfîrşitul anului II, va mai pronunţa încă şaisprezece condamnări la moarte, dintre care unele pentru vorbe rostite împotriva revoluţiei, altele pentru complicitate cu vandeenii sau chiar pentru fapte săvîrşite în timpul „rebeliunii federaliste". Dacă aceste sentinţe marchează, ca să spunem aşa, continuitatea instituţiei, altele traduc în fapt voinţa de ruptură faţă de Teroare, lărgind incontestabil spaţiul libertăţii şi al respectării dreptului. Procedura s-a schimbat efectiv, o dată cu o anchetă preliminară audierii şi cu prezenţa unui avocat pentru acuzat. În aceeaşi perioadă au fost achitate 92 de persoane (dintre care 42 de militanţi ai secţiilor, mai mult sau mai puţin implicaţi în activităţile insurecţionale ale Comunei în 9 termidor). Interpretarea deosebit de largă şi de liberală a „clauzei intenţionale" este grăitoare pentru noua orientare a acestui „resort al justiţiei revoluţionare". Să cităm numai cîteva exemple. Astfel, la 24 fructidor publicul a asistat la procesul unei oarecare Catherine Breté, acuzată de a fi spus „că cei care-l trimiseseră la moarte pe tiran erau nişte... şi nişte... care meritau să piară şi ei". Martorii au întărit că cetăţeana Breté n-a rostit aceste cuvinte decît „la necaz" şi, avînd în vedere că acuzata şi-a exprimat părerea de rău, Tribunalul a achitat-o din lipsa „unei intenţii contrarevoluţionare". La 30 fructidor, a fost adus în faţa judecăţii un

---

[1] Asupra reformei Tribunalului revoluţionar, cf. şedinţele Convenţiei din 11 şi 25 termidor; *Moniteur, op. cit.*, vol. XXI, pp. 335 ş. urm., 448 ş. urm., H. Wallon, *Histoire du Tribunal révolutionnaire de Paris*, Paris, 1881, vol. V, pp. 260–274. Obiecţiile au fost formulate de Duhem care, în Societatea iacobinilor, s-a opus cu vehemenţă „moderantismului" şi a propovăduit întărirea represiunii.

ofiţer care avusese ideea nefericită să strige pe stradă *Trăiască regele. gamela şi fasolea*! N-a putut să invoce în apărarea lui decît o singură circumstanţă atenuantă: era beat criţă cînd a rostit „aceste cuvinte contrarevoluţionare". Drept urmare, Tribunalul l-a admonestat sever, atrăgîndu-i atenţia că „omul în vinele căruia curge sînge de patriot nu va rosti nici beat cuvinte aristocratice", dar l-a achitat, „dat fiind că nu a acţionat cu intenţii contrarevoluţionare". Însă toate aceste afaceri mărunte au trecut pe planul al doilea în faţa marelui proces care a marcat sfîrşitul anului II, procesul celor nouăzeci şi patru de cetăţeni din Nantes şi care s-a prelungit cu procesele Comitetului Revoluţionar din Nantes şi al lui Carrier. Dincolo de aceşti acuzaţi, Tribunalul avea să judece Teroarea ca sistem şi partizanii ei. Cîteva luni mai tîrziu va veni rîndul lui Fouquier-Tinville, alt proces răsunător care a dezvăluit mecanismele Terorii.[1]

Totuşi, nu Tribunalului revoluţionar reformat îi este încredinţată sarcina eliberării deţinuţilor de care gem închisorile, măsura cea mai spectaculoasă care traduce în fapt dorinţa de „a pune dreptatea la ordinea zilei". Încă din 15 termidor, în timpul primelor şedinţe ale adunărilor de secţie de după căderea lui Robespierre, rudele şi prietenii deţinuţilor au cerut eliberarea acestora, acuzînd comitetele de supraveghere că operaseră arestări arbitrare. Convenţia cedează presiunilor şi în 18 termidor votează un pachet de măsuri care marchează o cotitură. Ea însărcinează Comitetul Siguranţei Generale „să pună în libertate pe toţi cetăţenii deţinuţi ca suspecţi pentru motive care nu sînt prevăzute în legea din 17 septembrie 1793" (legea cu privire la suspecţi). Ea comunică reprezentanţilor în misiune că „puterile nelimitate de care dispun" îi autorizează „să pună în libertate pe cetăţenii care au fost puşi în stare de arest de către alţi reprezentanţi ai poporului pentru motive neînsemnate". Ea hotărăşte în cele din urmă ca motivele de arestare şi de emitere a mandatelor de arestare să fie comunicate deţinuţilor (sau rudelor şi prietenilor) de către autorităţile

---

[1] Cf. AN W 447; W 450; cf. H. Wallon, *op. cit.*, vol. V, p. 321; vol. VI, p. 166. Wallon a stabilit lista completă a condamnărilor şi a achitărilor pronunţate de Tribunal de la 1 *fructidor* anul II la 8 *nivôse* anul III (*idem*, vol. VI, p. 166). Tribunalul a fost definitiv suprimat la 12 prerial anul III, după terminarea procesului Fouquier-Tinville. Imediat după „zilele" din prerial, represiunea s-a exercitat nu prin intermediul Tribunalului, ci prin acela al Comisiei Militare sau al tribunalelor penale.

respective (Comitetul Siguranţei Generale, reprezentanţii în misiune, comitetele de supraveghere). Această ultimă măsură iscă opoziţia unor deputaţi iacobini. Fayau o găseşte cu totul inutilă: deţinuţii sînt cei care trebuie să facă dovada civismului lor începînd cu anul 1789, spălîndu-se astfel de „bănuielile" care i-au făcut „suspecţi". Obiecţia atrage o tiradă a lui Tallien: „Trebuie să le dăm patrioţilor care, în aceste clipe, gem în temniţe, posibilitatea de a-şi demonstra nevinovăţia şi se poate ca cei care se opun acestei măsuri să vrea ca poporul să nu afle că mai mulţi din apărătorii lui au fost arestaţi fără motiv." Tallien cere să fie menţinute „măsurile revoluţionare extraordinare" dar numai pentru a lovi în „rămăşiţele murdare ale facţiunii lui Robespierre".[1]

Convenţia se hotărăşte să deschidă porţile închisorilor. Sarcina este extrem de grea; sub Teroare, aproximativ 500 000 de persoane au fost închise în case de arest, mai mult sau mai puţin improvizate; în iulie 1794, la Paris erau cam 7 000 de deţinuţi. Totuşi, felul cum se face această deschidere trădează contradicţiile care, după 9 termidor, însoţesc demontarea Terorii. Nici o amnistie nu este decretată, legea asupra suspecţilor, piesă esenţială a dispozitivului juridic al Terorii, nu este abrogată şi, ca atare, categoria însăşi de *suspect* este menţinută. În acelaşi timp, clauzele acestei legi sînt atît de vagi încît se pretează la tot felul de interpretări, „drastice" sau „indulgente". Motivele arestării erau uneori tot atît de vagi ca şi denunţul care o provocase. A statua asupra conformităţii acestor motive cu legea însemna a deschide porţile arbitrarietăţii. Astfel, Comitetul Siguranţei Generale dispune acum de o putere aproape discreţionară în ce priveşte *eliberarea* deţinuţilor, referindu-se la aceeaşi lege în virtutea căreia fuseseră întemniţaţi. În departamente, amploarea eliberărilor depinde în mare măsură de „moderantismul" mai mult sau mai puţin accentuat al reprezentantului în misiune.

Primele eliberări din închisorile pariziene provoacă imediat agitaţie. Ele dezlănţuie reacţii în lanţ, asemănătoare cu cele din Convenţie: înteţesc conflictele politice şi alimentează atît aşteptările, cît şi temerile. Speranţelor şi entuziasmului celor

---

[1] Cf. F.-A. Aulard, *Recueil des actes du Comité de salut public avec la correspondance officielle des représentants en mission*, Paris, 1904, vol. XV, p. 678. Prin acelaşi decret Convenţia cerea, de asemenea, să fie comunicate Comitetului Salvării Publice hotărîrile luate de reprezentanţii poporului care au fost sau sînt în misiune; era una dintre condiţiile prealabile ale anulării arestărilor arbitrare.

care proslăvesc „dreptatea la ordinea zilei“ li se opun temerile şi neîncrederea celor care condamnă „indulgenţa“ de care profită „aristocraţii“ şi alţi duşmani ai Republicii.

„Ce diferit este spectacolul pe care-l prezintă astăzi Parisul în comparaţie cu cel care a precedat căderea noului Tiberiu. Pretutindeni domnea o tăcere mohorîtă, vestitoare de moarte; prietenul nu avea încredere în prietenul lui, părintele în copii; astăzi, dimpotrivă, voioşia şi bucuria sînt întipărite pe chipurile tuturor cetăţenilor... *Glorie Convenţiei! Trăiască demnii noştri reprezentanţi!* Aceste strigăte răsunau pe strada Tournon ieri, cînd Tallien s-a dus la Luxembourg să redea libertatea multor patrioţi închişi acolo pe nedrept. Mulţimea alergase într-un suflet, îl copleşea cu binecuvîntări, îl îmbrăţişa şi îi îmbrăţişa şi pe cei care tocmai îşi recîştigaseră libertatea. „Fiţi pe pace, prieteni, spunea Tallien celor pe care nu putea să-i scoată încă din închisoare, nu veţi mai tînji mult după libertate; numai vinovaţii nu se vor bucura de această binefacere. Mă voi întoarce azi, mă voi întoarce mîine [...] şi nu vom înceta să lucrăm zi şi noapte pînă cînd patrioţii deţinuţi pe nedrept nu vor fi redaţi familiilor...“ Şi toţi plîngeau cu lacrimi de bucurie şi de emoţie, iar Convenţia era binecuvîntată de mii şi mii de ori.“[1]

Imagini fără îndoială înduioşătoare, larg difuzate de acea parte din presă care nu vede în ele decît primele efecte ale noii politici. Dar care este amploarea reală a acestor măsuri de eliberare? Cine sînt aceşti „patrioţi deţinuţi pe nedrept“ şi după ce criterii sînt eliberaţi? Întrebări cu atît mai presante şi mai stînjenitoare cu cît operaţiunea a început în condiţii care o condamnau la confuzie şi o privau de transparenţă. Apelurile repetate ale Comitetelor Salvării Publice şi Siguranţei Generale stau mărturie despre atmosfera înfrigurată care domneşte după decretul din 18 termidor: o mulţime de oameni se îngrămădesc în anticamera comitetelor pentru a smulge cît mai repede un mandat de eliberare pentru o rudă sau un prieten. „În curînd, promitea Barère la 24 termidor, urmele răzbunărilor personale vor dispărea de pe pămîntul Republicii. Dar îmbulzeala cetăţenilor de ambele sexe la porţile Comitetului Siguranţei Generale nu face decît să întîrzie lucrările atît de utile cetăţenilor... Facem apel la cetăţeni să se încreadă în zelul civic al

[1] *Gazette historique et politique de la France et de l'Europe*, 23 termidor, anul II.

reprezentanţilor poporului în ce priveşte judecarea deţinuţilor şi eliberarea mandatelor de punere în libertate... Nu-este vorba nici de amnistie nici de îndurare; este vorba de justiţie şi de o justiţie egală pentru toţi." „Comitetul [Siguranţei Generale], afirma Vadier trei zile mai tîrziu, este permanent preocupat de a veni în ajutorul patrioţilor persecutaţi; dar este stînjenit în activitatea lui de aristocraţii care îl asaltează; o mulţime de femei îi stau în cale; de asemenea, mulţi dintre colegii noştri intervin în favoarea cetăţenilor deţinuţi. Este cu neputinţă ca în această multitudine de operaţiuni să nu se strecoare şi unele greşeli."[1]

„O multitudine de operaţiuni", fără îndoială. Presiunile puternice exercitate asupra Comitetelor vin din cercuri politice şi sociale foarte diverse. Într-adevăr, sechelele Terorii sînt de aşa natură că în aceleaşi închisori stau alături victimele unor valuri de represiune succesive, amestecate unele cu altele ca suspecţi sau făptaşi ai unor crime contrarevoluţionare: foşti principi sau emigraţi întorşi clandestin stau la un loc cu Kellermann, învingătorul de la Valmy şi pacificator al insurecţiei lioneze, sau cu Hoche, învingătorul de la Landau; actorii Teatrului Francez sînt vecini cu militanţii secţiilor acuzaţi de complicitate cu „conspiraţia hebertistă"; cele nouăzeci şi patru de notabilităţi din Nantes îşi aşteaptă judecata împreună cu membrii Comitetului Revoluţionar din Nantes care îi arestaseră şi îi trimiseseră la Paris, încarceraţi pentru abuz de putere. În decurs de cinci zile, de la 18 la 23 termidor, Comitetul Siguranţei Generale pune în libertate 478 persoane; cu toate acestea, nici numărul nici lista deţinuţilor eliberaţi nu sînt date publicităţii; ziarele nu citează decît rare cazuri şi se răspîndesc zvonuri dintre cele mai contradictorii. Dorinţa de a face totul foarte repede, presiunile exercitate chiar de membrii Convenţiei (ei sînt primii care cer eliberarea membrilor lor de familie, a prietenilor sau protejaţilor originari din departamentele lor), o procedură destul de sumară, concentrarea puterii de a dispune punerea în libertate numai în mîinile Comitetului Siguranţei Generale despre care se presupune că examinează fiecare caz după criterii nu prea bine definite, explică „multitudinea de operaţiuni" dezordonate. De aici abuzurile şi greşelile care stîrnesc scandaluri — cum ar fi eliberarea, denunţată de Vadier, a ex-ducelui d'Aumont, care,

[1] Cf. *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, pp. 439 şi 489.

ca rezultat al aplicării decretului Convenţiei care dispunea punerea în libertate a tuturor agricultorilor, se dăduse drept Gui, plugar din Aumont.[1]

Dincolo de aceste greşeli, mai mult sau mai puţin inevitabile, toată politica de eliberare din închisori practicată de Comitete stîrneşte repede îndoieli şi opoziţii. La 23 termidor, cînd se discută proiectul de reorganizare a Tribunalului revoluţionar, Convenţia adoptă propunerea lui Mallarmé, deputat iacobin, de a obliga Comitetele Salvării Publice şi Siguranţei Generale „să publice la fiecare semi-decadă lista cetăţenilor puşi în libertate". Votarea se face fără dezbatere, în continuarea altor amendamente, ca şi cum Adunarea nu şi-ar fi dat seama de consecinţele deciziei sale. Furtuna se dezlănţuie trei zile mai tîrziu, la 26 termidor. Atmosfera este foarte încărcată deoarece în ajun adunările de secţii fuseseră foarte furtunoase; din nou sînt denunţate aici comitetele revoluţionare, „politica lor sanguinară" de dinainte de 9 termidor, se cere reînnoirea lor; dar, pe de altă parte, se aduc critici vehemente „aristocraţiei şi moderantismului" care încep să se manifeste. Dezbaterea din Convenţie, destul de haotică, aşa cum se întîmpla adesea, se desfăşoară în doi timpi. Există mai întîi atacurile cîtorva deputaţi iacobini (în primul rînd Mallarmé, Duhem, Chasles, Levasseur [din Sarthe]) împotriva „aristocraţiei", singura care profită de pe urma politicii de punere în libertate. Cele două cazuri exemplare — al ducelui d'Aumont şi al ducelui de Valentinois care apar în public, mîndri că sînt liberi — sînt denunţate cu violenţă. Comitetul Siguranţei Generale a recunoscut chiar el că erau greşeli evidente, care „scăpaseră vigilenţei", şi cazuri izolate a căror importanţă nu trebuia exagerată. Scoţînd în evidenţă aceste eliberări abuzive, iacobinii nu se mulţumesc să ceară aplicarea riguroasă a decretului privitor

[1] Laurent Lecointre, în broşura sa *Les Crimes des sept membres des anciens Comités*, Paris, anul III, pp. 154 ş. urm., apreciază că în decurs de o lună numărul deţinuţilor din închisorile pariziene a trecut de la 8 500 la 3 500. Totuşi, statistica închisorilor, la 13 fructidor, stabileşte numărul de 5480 deţinuţi; o lună mai tîrziu, la 14 vandemiar, acest număr a scăzut cu mai bine de o mie de prizonieri (4 445). Cf. Saladin, *Rapport, au nom de la Commission des vingt-et-un*, Paris, an III, p. 105; AN AF II, 73; H. Wallon, *op. cit.*, vol. V, p. 450. Cităm datele globale asupra numărului de deţinuţi după estimările lui D. Greer, *The Incidence of Terror. A Statistical Interpretation*, Cambridge, Mass, 1935; şi ale lui G. Lefebvre, *La Révolution française*, Paris, 1968, pp. 417 ş. urm. La numărul deţinuţilor se adaugă cel al suspecţilor, cu domiciliu supravegheat, cam 300 000.

la publicarea listelor cu persoanele puse în libertate, ci revendică arestarea imediată a tuturor celor care au solicitat asemenea eliberări abuzive. Printre acestea este citat încă o dată cazul lui Kellermann care se afla printre primii deţinuţi puşi în libertate. Dar această punere în libertate, spre deosebire de cele precedente, nu mai întruneşte unanimitatea. Este izbitor faptul că toată dezbaterea, ca şi cele care vor urma, în lipsa datelor precise privitoare la punerile în libertate, oscilează între două extreme: se avansează generalizări pe cît de pripite, pe atît de sumare („sînt puşi în libertate aristocraţii") sau, dimpotrivă, se evidenţiază cazuri individuale, ceea ce nu ducea cel mai adesea decît la discuţii şi mai pătimaşe. Carnot, avertizat de atacurile împotriva lui Kellermann, vine în fugă din sala Comitetului Salvării Publice pentru a justifica punerea lui în libertate. Susţinut de mai mulţi reprezentanţi, el nu ezită să-i aducă elogii. Este un bun patriot şi republican, excelent cetăţean şi soldat, victimă a invidiei lui Robespierre şi nicidecum un „trădător". Afacerea este supusă Comitetului Salvării Publice şi aşa dezbaterea intră în cea de a doua fază a ei: repunerea în cauză a decretului, votat cu trei zile mai înainte, prin care se cerea publicarea listelor cu persoanele puse în libertate. Se ridică voci care spun că au fost luaţi prin surprindere atunci cînd s-a votat decretul şi că proclamarea lui „a semănat groaza în suflete" (Merlin [din Thionville]). Tallien, care, în acest timp, face demersuri ca să fie eliberată „Cabarrus" (demersuri încununate cu succes o săptămînă mai tîrziu), critică violent decretul. Desigur, se poate ca „unii patrioţi să se fi înşelat cu privire la unii indivizi" şi să fi cerut eliberarea lor. Esenţialul nu este însă acesta; eliberările trebuie continuate cu hotărîre. „Mai bine să văd astăzi douăzeci de aristocraţi în libertate decît un singur patriot în lanţuri. Ei bine, Republica, cu cei un milion două sute de mii de cetăţeni înarmaţi, s-ar teme de cîţiva aristocraţi!" În închisori zac nevinovaţi, răpiţi din sînul familiilor lor fără nici un motiv serios, numai pe baza unor infame denunţuri. A publica lista persoanelor puse în libertate n-ar însemna oare întocmirea unei alte liste de proscrişi care ar putea fi folosită de cei care nu visează decît să ia locul lui Robespierre, rămas liber? „Continuatori ai lui Robespierre, să nu speraţi că veţi mai avea vreun succes, Convenţia, în întregimea ei, este ferm hotărîtă ori să piară aici ori să-i nimicească pe toţi tiranii, sub orice mască s-ar ascunde." Tirada aceasta este primită cu entuziasm („da! da! exclamă membrii ridicîndu-se

toţi deodată în picioare"); totuşi, Convenţia ezită şi confirmă chiar decretul contestat. Tallien riposteazǎ atunci printr-o contrapropunere: „Dacă vreţi să fie publicată lista celor puşi în libertate, cer să se publice şi numele celor care i-au băgat în închisoare; poporul trebuie să-şi cunoască adevăraţii duşmani, cei care au denunţat patrioţi şi i-au aruncat în temniţe." Moţiune vădit demagogică, adoptată însă şi ea pe loc, ceea ce pune paie pe foc. În confuzia generală, se aud mai multe voci: *„Ăsta e un adevărat război civil!"* În toată acea zăpăceală, „pentru a ieşi din convulsia politică ce ar putea nimici libertatea şi egalitatea", Convenţia anulează în cele din urmă *ambele* decrete pe care tocmai le adoptase. Dezbatere şi ezitări cît se poate de revelatoare atît pentru instabilitatea situaţiei politice, cît şi pentru polarizarea poziţiilor politice, care va sfîrşi prin a fi dominantă. Convenţia este prinsă în laţul propriilor ei contradicţii: „a smulge vălul care există probabil asupra anumitor operaţiuni ale guvernului" înseamnă a risca să compromiţi toată lumea, pe cei care au ieşit acum din închisori, ca şi pe cei care mai zac încă acolo; pe cei care cer punerea în libertate a deţinuţilor, ca şi pe cei care semnaseră scrisori de denunţ şi mandate de arestare (uneori, de altfel, sînt aceleaşi persoane). Cerinţa de a asigura mai multă transparenţă politicii de punere în libertate s-a dovedit, pînă la urmă, o armă cu două tăişuri; a o aplica atrăgea riscul de a declanşa un proces cu urmări incontrolabile, „războiul civil". Listele cu deţinuţii eliberaţi şi cu persoanele care au solicitat eliberarea lor, în special membri ai Convenţiei, n-au fost niciodată publicate; dar în iarna anului III, emigraţii publică la Lausanne o listă cu numele „băutorilor de sînge" din Lyon, pentru a face din ei ţinta răzbunării şi a linşajului.[1]

Ştirile care veneau din departamente nu puteau decît să aţîţe şi mai mult conflictele şi pasiunile. Încă de la sfîrşitul lui termidor încep să curgă la Paris, la Convenţie şi mai ales la iacobini, scrisori şi plîngeri alarmante; nu numai că aristocraţia

---

[1] Şedinţa Convenţiei, din 23 termidor, *Moniteur*, *op. cit.*, p. 448; şedinţa din 26 termidor, idem, pp. 484–487. Broşura *Liste générale des Dénonciateurs et des Dénoncés de Lyon et de diverses autres communes* a fost publicată de emigranţi la Lausanne în 1795. Era un adevărat repertoriu al oamenilor care trebuiau ucişi. Cf. R. Fuoc, *La réaction thermidorienne à Lyon (1795)*, Lyon, 1957, p. 83. La Paris este publicat *Tableau des noms, âges, qualités et demeures des principaux membres des Jacobins* (de Francastelle, anul III), un fel de ghid pentru „vînătoarea de iacobini".

prinde curaj, nobilii şi preoţii sînt puşi în libertate, în adunările societăţilor populare năvălesc muscadinii şi contrarevoluţionarii, ci, pe deasupra, „patrioţii cei mai puri" sînt asupriţi, persecutaţi: ei sînt încarceraţi în timp ce suspecţii ies din închisori. „Zilnic, membrii Convenţiei primesc veşti întristătoare despre ceea ce se petrece în marile municipalităţi de la 10 termidor încoace... Toţi patrioţii sînt acuzaţi că sînt susţinătorii lui Robespierre şi sînt asupriţi cu tot atîta sălbăticie ca în 1791 şi 1792."[1] Pe la jumătatea lui prerial aceste plîngeri devin zilnice; delegaţii ale societăţilor populare, ale comitetelor revoluţionare se prezintă la Convenţie şi la iacobini; familiile şi prietenii „patrioţilor asupriţi" caută sprijin, unii la deputaţii departamentului lor, alţii la foştii reprezentanţi în misiune. Iacobinii nu se mărginesc să-i asculte pe petiţionari; ei reiau cererea de eliberare a „patrioţilor asupriţi", şi numesc adesea „apărători din oficiu", însărcinaţi să intervină, în cazuri precise, pe lîngă Comitetul Siguranţei Generale. În ultima decadă a lunii fructidor şi la începutul lunii vandemiar, acestor mesaje şi petiţii le răspund contramesaje care provin adesea din aceleaşi localităţi: ele protestează pe lîngă Convenţie împotriva defăimărilor şi declară cu hotărîre că plîngerile nu proveneau decît de la cîţiva terorişti şi partizani ai lui Robespierre sau, pur şi simplu, din partea hoţilor şi delapidatorilor demascaţi. Arestarea acestora nu era doar un act de dreptate de care se bucură toţi cetăţenii cinstiţi, dar şi o măsură de protecţie pentru „revoluţia din 9 termidor", care nu putea să tolereze ca aceşti „băutori de sînge" să fie liberi, să urzească intrigi şi să uneltească. Existase atunci riscul unei întoarceri la Teroare. Provenienţa plîngerilor şi mesajelor — asupra cărora vom reveni — împotriva „asupririi patrioţilor" dovedeşte că pe la jumătatea lui fructidor noul curs al lucrurilor şi, în special, epurarea personalului politic a început cu adevărat în ţară, mai ales în departamentele unde Teroarea a făcut ravagii şi unde sechelele erau cu atît mai grave şi mai greu de lichidat.

Pentru ce acest „război al petiţiilor"?

Primele plîngeri împotriva „asupririi patrioţilor" încep să vină la Convenţie în vreme ce valul de felicitări pentru acţiunea ei eroică împotriva „tiranului" şi a „Comunei rebele" nu se potolise încă. Sînt totuşi primele fisuri în frumoasa unanimitate,

---

[1] Intervenţiile lui Chasles şi Réal la iacobini, în 26 termidor. Cf. F. A. Aulard, *La Société des Jacobins*, 1897, vol. VI, pp. 336–337.

semn paradoxal al faptului că doborîrea acestui „Catilina modern" începea cu adevărat să se înscrie în realitățile politice locale. Entuziasmul general cu care personalul politic instalat la putere sub Teroare primise vestea căderii lui Robespierre nu era, cel puțin într-o primă perioadă, decît expresia oportunismului generat tot de Teroare. Era ceva ce sporise și mai mult confuzia. Așa cum am mai menționat, a doua zi după 9 termidor, țara se trezește antirobespierristă cu înverșunare: nici o rezistență, nici măcar o îndoială cu privire la „odioasa conspirație". Desigur, la Paris, de îndată ce Convenția iese învingătoare la 10 termidor, nu se mai găsesc „robespierriști". Totuși, în capitală, vreo șaizeci dintre cei care erau de partea lui Robespierre și a „Comunei rebele" au fost scoși în afara legii și executați în „încărcăturile" din 10 și 11 termidor; în zilele următoare, zeci de militanți bănuiți că au susținut Comuna au fost arestați și își așteptau judecata. Altfel spus, la Paris.încă din a doua zi după 9 termidor, adversarul politic fusese indicat și nu era limitat la „triumviri". În schimb, în departamente (cu cîteva excepții, mai ales în Pas-de-Calais, unde Lebon a fost denunțat înainte de 9 termidor), „conspirația" nu avea decît chipul îndepărtat al lui Robespierre. Condamnarea lui unanimă exprima, de asemenea, voința celor care ocupau „posturile" (sau, cel puțin, a unei părți din personalul terorist) de a o lua înainte și de a preîntîmpina astfel orice bănuială privitoare la cîrdășia lor cu „tiranul". Nici un reprezentant în misiune nu a șovăit vreo clipă aflînd veștile de la Paris. Cel mult, o oarecare surpriză sau chiar uimire, repede înfrînată: „Curierul nici nu adusese bine vestea neașteptată a conspirației celor doi Robespierre și a complicilor lor că toți au rămas uluiți: «Ei bine! se spunea, și ăștia erau niște trădători! Cum o să-i mai cunoaștem de aici înainte pe patrioți, pe adevărații prieteni ai Republicii?»... Nu am ezitat nici o clipă, cetățene președinte, să-i luăm partea. Societatea populară, autoritățile constituite ale acestei municipalități au scos imediat un strigăt de groază la auzul faptelor acestor indivizi vicleni; ele și-au exprimat admirația pentru fermitatea și energia Convenției Naționale... Să piară impostorii, tiranii care asupresc opinia și libertatea."[1] De aici înainte, fiecare departament, fiecare oraș, pentru a ieși

[1] Forestier, reprezentant în misiune în Allier în cadrul Convenției Naționale.Cusset, la 16 termidor: AN C 311; cf. A. Aulard, *Recueil des actes... op. cit.*, vol. XV, pp. 644 ș. urm.

din Teroare şi „a pune dreptatea la ordinea zilei", trebuia să-şi organizeze propriul său termidor, să lovească pe proprii săi agenţi ai Terorii şi să-i denunţe ca tot atîţia „robespierrişti". În felul acesta, nu numai că recuperau întîrzierea faţă de Paris, dar chiar o luau înaintea capitalei. Căci, condamnînd denunţul lui Lecointre îndreptat împotriva celor şapte membri ai Comitetelor, Convenţia părea să-şi arate intenţia de a nu-i urmări pe responsabilii Terorii în afara „nucleului" demascat la început, în 9 termidor. Dar deja primele „epurări" în departamente lărgeau în mod necesar aria acestor răspunderi dincolo de grupul restrîns din Paris; ele nu loveau în complicii *direcţi* ai „conspiraţiei din 9 termidor", inexistenţi în afara Parisului, ci în personalul terorist local şi, ca atare, în protectorii lor din capitală, în primul rînd iacobinii. Ca o repercusiune, ele relansau acuzaţiile împotriva Terorii ca sistem global al puterii ce nu poate fi disociat de toţi agenţii ei, care profitaseră de pe urma ei şi care nu mai puteau scăpa de rigorile justiţiei.

Convenţia şi Comitetele ei dădeau adesea primul impuls în declanşarea epurărilor şi a arestărilor (aşa, de pildă, Comitetul Salvării Publice a cerut arestarea membrilor tribunalului din Orange[1]) dar acţionau mai ales prin intermediul reprezentanţilor în misiune. Începînd cu 18 termidor, cînd Convenţia a decretat că misiunile în departamente nu trebuiau să depăşească

[1] „Ştiţi că mai mulţi membri [ai tribunalului din Orange] erau denunţaţi pentru că avuseseră legături speciale cu odiosul triumvirat pe care Convenţia Naţională tocmai l-a răsturnat şi nimicit, ca şi pentru faptul că au primit de la el instrucţiuni speciale. Probabil că dispuneţi acum de date sigure cu privire la comportarea acestor membri şi desigur că aţi luat toate măsurile necesare dictate de siguranţa generală şi de interesele patriei" (Comitetul Salvării Publice către Perrin şi Goupilleau, reprezentanţi în departamentele Gard, Hérault şi Vaucluse, 8 fructidor, anul II, AN AF II, 37; cf. A. Aulard, *Recueil..., op. cit.*, vol. XVI, p. 344). Societatea populară din Orange felicitase totuşi Convenţia pentru victoria ei asupra lui „Catilina-Robespierre" („Fie ca această cumplită lecţie să semene teroarea şi groaza în sufletele celor care ar îndrăzni să le urmeze exemplul"), exprimîndu-şi în acelaşi timp recunoştinţa pentru... instituirea Tribunalului revoluţionar: „Cetăţeni reprezentanţi, am dat glas recunoştinţei noastre pentru că aţi instituit în oraşul nostru o comisie populară... Nimicirea oricărui suport al tiraniei, urmărirea şi pedepsirea crimei oriunde ar exista, îndreptarea celor slabi care s-au lăsat amăgiţi, ocrotirea nevinovăţiei rătăcite, redarea republicanilor persecutaţi patriei, iată temelia tuturor judecăţilor ei" (AN C 316; CII 1269). Comisia din Orange, după cum se ştie, fusese un model de represiune teroristă, procedura pe care o urmase inspirase legea din 22 prerial.

trei luni, reprezentanţii erau sistematic înlocuiţi de membri moderaţi ai Convenţiei, cărora Comitetele le încredinţaseră eliberarea deţinuţilor, precum şi epurarea autorităţilor constituite, a societăţilor populare şi a comitetelor revoluţionare. Hotărînd, la 7 fructidor, să treacă la o reformă fundamentală a acestora, Convenţia a indicat de altfel ea însăşi marile direcţii ale epurării ce trebuia efectuată. Dezbaterea care precedă votarea acestui decret este revelatoare atît pentru dorinţa de a scăpa mai repede de partea cea mai compromisă din personalul Terorii, cît şi pentru şovăielile şi contradicţiile caracteristice împrejurărilor politice de la sfîrşitul anului II.

Importanţa Comitetelor revoluţionare (sau comitete de supraveghere), care au apărut spontan după 10 august 1792 din iniţiativa societăţilor populare şi a municipalităţilor, a crescut în 1793 în aşa măsură încît au devenit un instrument de temut al Terorii. Legea cu privire la suspecţi însărcina comitetele revoluţionare să întocmească, fiecare în arondismentul său, lista suspecţilor, să lanseze mandate de arestare împotriva lor şi să pună sigiliu pe hîrtiile lor. În iarna anului 1793 (la 14 frimar, anul II), atribuţiile acestor comitete au fost din nou lărgite: ele au fost însărcinate, împreună cu municipalităţile respective, cu aplicarea legilor revoluţionare şi a măsurilor de siguranţă generală (în special cu eliberarea certificatelor de civism), *toţi* membrii lor erau de aici înainte numiţi de reprezentanţii în misiune. Puterile exagerate ale acestor comitete, abuzurile lor precum şi frecventele lor conflicte cu reprezentanţii în misiune au impus reorganizarea lor după 9 termidor. Convenţia a hotărît să nu se lipsească total de serviciile lor suprimînd instituţia însăşi. Ea s-a mulţumit să le restrîngă aria de acţiune, să le impună un cadru juridic mai riguros pentru a pune capăt arbitrarietăţii lor şi, în final, a hotărît să le reînnoiască în ceea ce priveşte componenţa. Măsurile cele mai importante au fost cuprinse în legea din 7 fructidor: suprimarea comitetelor revoluţionare din comunele care, avînd mai puţin de 8 000 de locuitori, nu erau capitale de district; comitetele îşi păstrau dreptul de a lansa mandate de arestare, dar trebuiau să ia interogatoriul inculpaţilor în primele douăzeci şi patru de ore şi să le aducă la cunoştinţă, în decurs de trei zile, motivele arestării lor; comitetele erau compuse din doisprezece membri, numiţi de reprezentanţii în misiune, jumătate dintre ei putînd fi schimbaţi la trei luni. În cursul dezbaterilor referitoare la această lege, care au durat trei zile, au fost propuse mai multe

amendamente. Ele stau mărturie despre neîncrederea şi resentimentele acumulate împotriva acestor comitete, cu atît mai mult cu cît această mărturie ne vine de la foşti reprezentanţi în misiune şi este rodul experienţei lor într-o colaborare, adesea conflictuală, cu aceste comitete. Printre amendamente, să reţinem: în comitete nu va mai trebui să fie admişi cetăţeni care nu ştiu nici să scrie nici să citească, deoarece ei vor trebui să întocmească rapoarte şi să conducă interogatorii; „nici un falit" nu ar putea să fie membru al comitetului, căci prea adesea au fost văzuţi „indivizi imorali arestîndu-şi creditorii"; se interzice ca „tatăl şi fiul sau două rude pînă la gradul al patrulea să fie membri ai aceluiaşi comitet" pentru ca acesta să nu poată fi dominat de o clică; comitetele ar trebui, în mod obligatoriu, să ţină un registru cu operaţiunile efectuate, căci mai multe dintre ele n-au putut „preciza motivele arestării cetăţenilor încarceraţi"; avea să le fie interzis să dispună eliberarea din închisori deoarece „există unii care au dispus arestarea unor cetăţeni şi apoi s-au tocmit cu ei asupra preţului pe care-l cereau pentru a le reda libertatea". Propunerea cea mai revelatoare, poate — ea a fost de altfel respinsă —, urmărea acordarea protecţiei juridice membrilor comitetelor care urmau să nu mai fie menţinuţi în funcţiile lor:

> „Prin noua organizare a comitetelor revoluţionare veţi priva de slujbele lor mai bine de cinci sute de mii de indivizi. Printre aceşti funcţionari publici există fără îndoială unii care nu sînt fără reproş, dar nu putem să nu recunoaştem că cea mai mare parte dintre ei a contribuit la salvarea Republicii. Ei bine, cetăţeni, membrii care vor ieşi din comitetele revoluţionare trebuie să fie puşi sub protecţia specială a naţiunii. Dacă nu veţi adopta această măsură, aceşti cetăţeni vor deveni ţinta *resentimentelor particulare, a răzbunărilor şi a urii.* Trebuie să cunoşti prea puţin sufletul omenesc ca să crezi că cel care a avut tatăl, sau o rudă, sau un prieten aruncat în temniţă ori dus la eşafod pe baza denunţului unui comitet revoluţionar nu va nutri un sentiment de ură împotriva membrilor acestor comitete şi nu va căuta să se răzbune cu vîrf şi îndesat dacă nu puneţi o stavilă acestor resentimente. Cetăţeni, patimile se vor dezlănţui cu şi mai multă furie în oraşele mici şi vor putea aprinde acolo flacăra războiului civil. Propun, ca să preîntîmpinăm această nenorocire, să decretăm că noile comitete revoluţionare nu vor putea emite mandate de arestare împotriva membrilor fostelor comitete pentru motive anterioare încetării funcţiei lor."

Acest text al lui Ruelle era deosebit de pertinent şi de clarvăzător: el anticipa consecinţele previzibile ale reorganizării comitetelor revoluţionare şi ale epurării autorităţilor constituite şi a societăţilor populare. Convenţia a scăpat de o mare parte din acest personal fără prea mari regrete, fiind mai mult sau mai puţin conştientă de faptul că deschidea astfel o perioadă în care conflictele politice şi răzbunările personale, atît individuale cît şi familiale, aveau să se amestece unele cu altele, pînă la contopirea lor.[1]

Epurările din departamente, aşa cum am văzut, au fost încredinţate reprezentanţilor în misiune şi puse sub răspunderea lor. Ei aveau deci ca misiune să vegheze într-o oarecare măsură asupra unui material exploziv, să-l controleze şi să mînuiască detonatorul la momentul considerat a fi cel mai potrivit. Căci, dacă puterea centrală încuraja epurările, iniţiativa ei venea în întîmpinarea dorinţelor elitelor moderate locale, adesea îndepărtate de la putere, dacă nu persecutate, în timpul Terorii şi care aveau din ce în ce mai clar conştiinţa şanselor pe care li le oferea noua conjunctură politică. Teroarea, desigur, exacerbase pasiunile politice şi se alimenta din ele; ea nu se afirma totuşi ca sistem al puterii decît în măsura în care reuşise să *politizeze* nişte clivaje sociale şi culturale *tradiţionale*, nişte antagonisme

---

[1] Asupra reorganizării comitetelor revoluţionare, cf. *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, pp. 547–549, 581–583; şedinţele din 3 şi 7 fructidor. Am evocat numai unele aspecte ale reformei; să semnalăm şi alte măsuri: reorganizarea comitetelor de secţie pariziene (12 comitete în loc de 48, adică un comitet pe arondisment compus din patru secţii), reformă care slăbea puterea secţiilor; respingerea propunerii lui Chasles de a trece la alegeri de noi comitete (ar fi contrar „principiilor guvernului revoluţionar“ şi ar introduce pe ascuns „apelul la popor“, proslăvit odinioară de girondini). Numărul de 500 000 de persoane care ar fi fost atinse de reformă era exagerat. De fapt, erau numeroase comunele unde comitetele revoluţionare nu funcţionaseră niciodată sau erau incomplete. Barère aprecia la aproximativ 21 500 numărul total al comitetelor din ţară (cf. B. Barère, *Mémoires*, *op. cit.*, vol. II, p. 324). În cursul dezbaterilor, cifra de „500 000 de funcţionari“ nu a fost contestată. Cum am mai remarcat, Convenţia, în timpul dezbaterilor despre Teroare, nu dispune adesea de date precise: ea se opreşte asupra unor cazuri particulare sau trece la generalizări mai mult sau mai puţin vagi şi pripite. Comitetele revoluţionare reformate şi „epurate“ — care au menţinut o parte din personalul de sub Teroare — au servit destul de fidel şi de eficace puterea în secţiile „antiteroriste“ şi „antiiacobine“. Cf. M. Bouloiseau, „Les comités de surveillance de Paris sous la réaction thermidorienne“, (*Annales historiques de la Révolution française*), 1973, vol. X.

şi conflicte locale, întreţinînd astfel *violenţa lor politică*. De aici derivă cele două aspecte ale Terorii: pe de o parte, ea înăbuşe şi nivelează prin violenţa diversităţilor, a deosebirilor, a clivajelor moştenite din trecut, în numele proiectului său politic care era UNUL, unificator şi centralizator; pe de altă parte, ea continuă, pînă la ultima comună, prin politica, limbajul, instituţiile şi violenţa ei, conflicte regionale şi locale, care atunci se confundau cu cabale şi intrigi foarte vechi. Această structură specifică a Terorii, aceste două registre fac din ea un spaţiu şi un moment privilegiate pentru analiza relaţiilor complexe între aria politică revoluţionară, modernă şi unificatoare, şi mentalităţile tradiţionale cu rădăcini înfipte în particularităţile regionale şi locale.[1]

Activitatea reprezentanţilor în misiune nu putea decît să se suprapună acestor configuraţii ale Terorii. Puterile nelimitate de care dispuneau erau, bineînţeles, însăşi expresia voinţei de centralizare a guvernului revoluţionar. Totuşi, reprezentanţii soseau în departamente pe care nu le cunoşteau bine; erau nevoiţi să se înconjoare de militanţi politici locali şi să sufere în felul acesta influenţa lor; pentru a realiza proiectul naţional ei trebuiau să taie în carne vie, să intervină în mod brutal şi uneori arbitrar în conflictele şi antagonismele locale. Şi în felul acesta se găsesc implicaţi nu numai în conflictele care sfîşiau autorităţile şi societăţile populare locale, ci şi în cabalele şi intrigile pe care adesea nu le descopereau decît după aceea. Puterile fiind nelimitate, în exercitarea lor se trădau în mod necesar opţiunile politice şi ideologice ale fiecărui reprezentant în parte şi destul de des personalitatea, pasiunile, fantasmele şi fobiile lui (uneori Comitetele Salvării Publice şi Siguranţei Generale au intervenit, de altfel, în cazurile cele mai flagrante de abuz de putere sau de extremism politic). „Domnia" fiecărui reprezentant punea asupra Terorii o amprentă specifică şi dădea naştere unei întregi clientele ahtiate după „posturi". Ieşirea din Teroare în departamente va cunoaşte, la rîndul ei, căi foarte diverse; ea va depinde, pe de o parte, de amploarea pe care o luase Teroarea, de situaţia astfel creată şi de politica dusă de

---

[1] Colin Lucas ne oferă o remarcabilă analiză a raporturilor de continuitate şi de ruptură între violenţa şi conflictele din Vechiul Regim şi sub Revoluţie. Cf. „*Themes in Southern Violence after 9 thermidor*", în G. Lewis şi C. Lucas (ed): *Beyond the Terror*, Cambridge, 1983, pp. 152–194. Cf. şi G. Lewis, *The Second Vendée. The Continuity of the Counter-revolution in the Departement of the Gard. 1789–1815*, Oxford, 1978.

reprezentantul în misiune însărcinat a „pune dreptatea la ordinea zilei“. De vreme ce instituţiile rămîneau aproape neschimbate, noua politică se manifesta prin eliberarea unor deţinuţi, prin destituirea şi, cel mai adesea, prin arestarea celor ce dăduseră dovadă de un zel deosebit în exercitarea puterii teroriste, chiar a celor care erau ţinta urii şi a resentimentelor. Măsurile acestea aveau în mod necesar repercusiuni la Paris: persoanele arestate nu întîrziau, prin intermediul familiilor şi al prietenilor politici, să-i prevină pe foştii lor protectori, reprezentanţii departamentului respectiv sau iacobinii. Şi astfel se va revărsa asupra capitalei un puhoi de delegaţii şi de petiţii care aduc veşti pe cît de alarmante, pe atît de confuze: patrioţii sînt persecutaţi, aristocraţia şi moderantismul prind curaj, spun unii; aceşti aşa-zişi patrioţi nu sînt decît nişte intriganţi, nişte delapidatori, băutori de sînge, robespierrişti, care vor să scape de o pedeapsă binemeritată, răspund ceilalţi. Astfel, aşa cum am mai spus, evenimentele din departamente, printr-o întreagă reţea de afinităţi politice, dar şi de prietenii, de influenţe şi de relaţii contribuiau la bipolarizarea poziţiilor politice la Paris, mai ales în Convenţie şi printre iacobini.

Numai un studiu al situaţiilor locale, care ar depăşi mult observaţiile noastre, ar permite să se dea măsura exactă a acestui prim val de arestări de „terorişti“ şi să se stabilească repartizarea lor pe departamente. De altfel, nimeni, la drept vorbind, nu se sinchisea în acea vreme să adune asemenea date. Nu era timpul nici al cifrelor exacte, nici al nuanţelor, era timpul stereotipurilor contrastante. Acestea corespundeau cel mult cazurilor extreme; or, realitatea complexă a Terorii cotidiene, trăită la scara unui oraş sau a unui tîrguşor, era alcătuită din situaţii tulburi în care era greu, dacă nu imposibil, să faci deosebirea *a posteriori* între excesul de zel şi abuzul de putere, între aplicarea „drastică“ a justiţiei revoluţionare şi violenţa arbitrară ce putea fi identificată cu un delict de drept comun.

Cine erau aşadar cei închişi spre sfîrşitul anului II? La vremea aceea întrebarea a fost aprig dezbătută în Convenţie şi la Societatea iacobinilor, în presă şi în „grupuri“, la Paris şi în departamente. Nici un răspuns global nu putea cuprinde mulţimea de cazuri concrete. Chiar termenii în care era formulată întrebarea — „mari patrioţi asupriţi“, „băutori de sînge“, „intriganţi“, „spoliatori“ — implicau deja un răspuns. Aceşti termeni traduceau una dintre mizele înfruntării politice care avea loc: să impui în opinia publică şi în imaginarul colectiv unul sau altul

din clişee şi prin aceasta să reduci realităţile complexe la o simplă materializare a acestor idei-imagini. Spre sfîrşitul anului II începe să triumfe ideea-imagine a „teroristului" şi „băutorului de sînge", evoluţie care va cunoaşte o rapidă accelerare în primele luni ale anului III sub impactul mai multor factori cu efecte convergente: răscoala iacobină de la Marsilia, la începutul lunii vandemiar, denunţarea „vandalilor" şi a „vandalismului" şi, mai ales, dezvăluirile cu privire la Teroarea la Nantes, făcute cu prilejul proceselor Comitetului revoluţionar din Nantes şi al lui Carrier. Cerinţa de a pune „dreptatea la ordinea zilei" se îmbină din ce în ce mai strîns cu o alegere politică precisă: personalul politic al Terorii este *socotit vinovat* pentru simplul fapt de *a fi participat la o putere ea însăşi vinovată* şi „scelerată". Reprezentarea „băutorului de sînge" legitimează astfel *politica de revanşă* ca singurul mijloc eficace de a demonta Teroarea. Revanşă politică, bineînţeles; dar şi revanşă culturală şi socială, îndreptată împotriva unor oameni ignoranţi, ieşiţi din „gloată", pe care mersul evenimentelor i-a propulsat, pentru o clipă, în politică şi i-a ridicat chiar la putere.

Ceea ce a scris Michelet despre valul de ură care i-a acoperit pe iacobini s-ar putea aplica foarte bine resentimentului stîrnit de tot personalul terorist: „Erau nişte contabili care nu puteau să dea socoteală... Această cumplită capacitate de a aresta pe cine voiau te ducea cu gîndul (chiar cînd era vorba despre cei mai puri) la lucruri josnice, odioase. Văzînd laşitatea, supuşenia plină de teamă a celor pe care nu-i arestau, puteai presupune înţelegeri ruşinoase... Ura şi imaginaţia fără nici un temei învinovăţeau de orice... Brutalităţilor de odinioară, trufiei şi furiilor lor li s-a răspuns prin ocară; li s-a spus: «Întoarceţi-vă buzunarele pe dos»."[1]

„Libertatea presei sau moartea"

„Unde este aşadar Convenţia?... Ziua de 9 termidor a scutit Franţa de un stăpîn recunoscut, în realitate ea avea unul de mai bine de un an; dar ziua aceasta nu a fost o adevărată revoluţie. Aţi fi putut sau, mai degrabă, ar fi trebuit să o continuaţi; dar unde

[1] J. Michelet,*Histoire du dix-neuvième siècle*, în *Œuvres complètes*, editate de P. Viallaneix, vol. XXI, Paris, 1982, p. 97.

sînt legile pe care le-ați dat ca să restituiți națiunii drepturile ei uzurpate? Unde sînt decretele menite să desființeze instituțiile rușinoase, instituțiile mai mult decît monarhice întemeiate sub tirani? Ce folos că ați nimicit omul dacă rămîne tot ceea ce a făptuit el? *Presa a fost recucerită, dar noi am fost aceia care am luat-o cu asalt cu arma rațiunii în mîini.* Am fost nevoiți să aducem această insultă rațiunii publice căci a trebuit să-i demonstrăm că libertatea de a-și exprima gîndurile este un drept legitim. Problema a fost pusă chiar în adunările dumneavoastră. De abia ați dat semnalul unei aprobări tacite a acestei libertăți și la primele rezistențe pe care le-ați întîmpinat împotriva acestui drept veșnic și imprescriptibil a rămas nehotărît în judecata multora dacă toleranța voastră în această privință nu a fost dictată de forța voinței generale care pare să decreteze în ciuda refuzului vostru garantarea libertății scrisului."[1]

Publicarea acestor „adevăruri crude adresate Convenției" într-un ziar al cărui titlu însuși evocă libertatea presei, constituie o demonstrație a restabilirii ei efective spre sfîrșitul anului II. Desigur, relatarea lui Babeuf despre această recucerire este prea eroică, dar este incontestabil faptul că după 9 termidor schimbările intervenite în acest domeniu sînt dintre cele mai spectaculoase. Contrastul cu presa încătușată sub Teroare, pe cît de mohorîtă pe atît de unanimă în manifestarea entuziasmului ei, mulțumindu-se să reia și să parafrazeze discursul oficial, este izbitor. Publicațiile se înmulțesc, ziarele și broșurile se diversifică în ce privește opiniile politice și polemicile. Tirania de ieri este înfierată și, după exemplul dreptății, libertatea de expresie „este adusă la ordinea zilei". Revendicarea libertății presei și de opinie face obiectul unei dezbateri înverșunate, relevante pentru dificultățile și contradicțiile inerente procesului de ieșire din Teroare. Dezbaterea, care are loc în Convenție, la iacobini și chiar în presă, contribuie la accelerarea procesului, iar presa se afirmă, la rîndul ei, ca un factor important în această accelerare.

Cam zece zile după 9 termidor, revendicarea de a restabili deplina libertate a presei se face auzită în Convenție; de la începutul lui fructidor problema îi preocupă neîncetat pe iacobini. Libertatea este cerută în primul rînd pentru victimele nevinovate ale Terorii. Lor le revine sarcina de a dezvălui în public

---

[1] Babeuf, *Journal de la liberté de la presse*, nr. 10, sărbătoarea Virtuților, prima zi a sanculotidelor, anul II.

nenorocirile pe care le-au trăit şi ororile la care au asistat. A spune adevărul despre un trecut foarte recent este mijlocul principal de a împiedica întoarcerea lui.

„Este de ajuns să-ţi arunci ochii spre ceea ce se întîmplă de un an încoace pentru ca să-ţi dai seama că libertatea presei a fost nimicită. Nu este suficient să ai legi de vreme ce ele sînt în permanenţă violate; trebuie să existe o garanţie sigură şi indestructibilă şi să nu-ţi mai fie teamă că o să fii ghilotinat pentru că ai scris cutare lucru în cutare epocă. Cred că este necesar, pentru a stîrni ura împotriva regimului care a trecut, să arăţi consecinţele lui respingătoare. Cetăţenii cinstiţi trebuie să găsească în zugrăvirea chinurilor din închisori izvorul indignării lor."[1]

Libertatea de expresie a fost înăbuşită în toată ţara şi numai cu această condiţie a putut „tirania" lui Robespierre să se înstăpînească şi să acţioneze. „Tiranul" era mai presus de orice critică; a-l critica însemna să-ţi pui viaţa în pericol, ca şi a-i critica pe acoliţii săi şi nenumăratele încălcări ale legii. Restabilirea libertăţii de expresie şi, în primul rînd, a libertăţii presei este o garanţie fundamentală a instituţiilor republicane. Condamnarea unanimă a tiraniei lui Robespierre îşi găseşte astfel o prelungire logică în cerinţa libertăţii de opinie şi a libertăţii presei: restabilirea ca şi exercitarea lor plenară sînt tot atîtea condiţii pentru restabilirea dreptăţii pe care Convenţia „a adus-o la ordinea zilei". A goli temniţele de victimele Terorii, a-i denunţa tocmai prin presă pe vinovaţi, pe „aceşti cavaleri ai ghilotinei", a-i proteja pe cetăţeni prin cuvîntul eliberat de abuzuri şi de arbitrarietate, iată cele trei componente ale unei unice şi aceeaşi cauze nobile.

„Fără adoptarea devizei *Libertatea presei sau moartea*, fără aplicarea ei deplină, nu sîntem altceva decît sclavii abjecţi ai toanelor şi pornirilor tiranice ale primului om care, învestit cu autoritate, va putea nepedepsit s-o întoarcă împotriva noastră şi să se servească de ea pentru a ne zdrobi. Nu, nu, niciodată libertatea n-a avut o existenţă reală într-o ţară unde poţi închide toate gurile, sfărîma toate condeiele, pune în lanţuri pînă şi gîndirea. Facultatea naturală a oricărui individ de a-şi împărtăşi liber gîndurile nu mai există astăzi în Franţa... Ah! fără îndoială a venit vremea ca regimul odios al violenţei, al opresiunii, al tiraniei să se prăbuşească şi să fie nimicit pentru totdeauna; a venit vremea ca omul,

[1] Réal, intervenţie în Societatea iacobinilor, şedinţa din 28 termidor, anul II; cf. A. Aulard, *La société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, p. 342.

egal cu orice alt om, să se bucure în linişte, fără teamă şi fără a putea fi învinuit de dreptul de a-şi exprima dorinţele, de a-şi spune părerea, de a respinge calomnia şi de a spune deschis ce gîndeşte despre oameni şi lucruri. Numai prin garantarea acestei preţioase libertăţi veţi putea găsi un adăpost sigur care să vă apere de toate loviturile puterii arbitrare."[1]

„Libertatea presei sau moartea!", sloganul nu era, desigur, nou. Tallien nu făcea altceva decît să reia cuvintele lui Danton rostite în apărarea lui Marat, atacat de girondini în februarie 1793... Supralicitarea retorică mergea, de altfel, mînă în mînă cu declaraţiile care rămîneau destul de vagi şi de abstracte. „Libertatea presei sau moartea", desigur, dar nimeni nu-i ameninţa cu moartea sau cu închisoarea pe cei care, *după* 9 termidor, îl denunţau pe „Catilina zilelor noastre" şi „tirania" lui, şi nici un glas nu se ridicase în apărarea lui Robespierre. Eventualii adversari ai libertăţii presei nu erau desemnaţi decît aluziv; la sfîrşitul lui termidor, Tallien îi mai îndemna încă pe iacobini să facă din această libertate principalul obiectiv al activităţii lor, consolidînd astfel unitatea tuturor duşmanilor tiraniei.

Foarte rapid totuşi, în a doua şi a treia decadă a lui fructidor, libertatea presei se găseşte în centrul dezbaterilor şi conflictelor. Sloganul patetic „Libertatea presei sau moartea" dezbină tot mai mult opinia publică. Într-adevăr, sînt dezbătute rolul care ar trebui să revină opiniei publice şi mai ales presei în spaţiul politic de după Teroare şi utilizarea libertăţii redobîndite de către presă ca urmare a slăbirii controlului guvernamental. S-a dat foc butoiului cu pulbere — cum s-a văzut — prin pamfletul *Coada lui Robespierre*, publicat la 9 fructidor, chiar în ziua cînd Fréron rostea discursul-fluviu asupra libertăţii presei. Ce se spunea în *Coada lui Robespierre*?

„*Să vină libertatea presei* şi atunci vor fi puse public şi cu glas tare toate întrebările care se pun peste tot, dar pe şoptite: «Era cu putinţă ca Robespierre să fi făcut tot acest rău singur?» Nu este de mirare că cei ca Barère, Billaud şi Collot care sînt *Coada lui Robespierre* se agită de îndată ce se cere libertatea presei: «Ah, cetăţeni, feriţi-vă de mania de a raţiona, şi aşa se raţionează prea mult în toată Republica.» După exemplul tuturor tiranilor din

---

[1] Tallien, intervenţie la iacobini, şedinţa din 1 fructidor, A.Aulard, *ibid.*, pp. 354–355.

trecut, ei fac apel să se ia de urgență măsuri împotriva «flecărelilor presei» și a consecințelor lor periculoase. Și așa «nu se va mai raționa» cu privire la victimele nevinovate, împușcate la Lyon la ordinul lui Collot; nici o limbă ascuțită nu va mai contesta «blîndețea și clemența» lui Billaud-Varenne și nimeni nu-și va mai aduce aminte că Barère era, rînd pe rînd și după cum bătea vîntul, aristocrat, membru în *Société des Feuillants*[1], iacobin și aliat al lui Robespierre, pentru ca astăzi să fie dușmanul lui de moarte."[2]

Succesul pamfletului a fost fulgerător. El îmbina, într-adevăr, apărarea libertății presei cu lupta împotriva „cozii" lăsate de Robespierre, „continuatorii ultimului tiran"; exercitarea acestei libertăți ar consta, înainte de toate, în denunțarea crimelor comise ieri și a tendinței de a le ascunde astăzi; atacurile personale, directe și violente, răspundeau cel mai bine așteptării colective, dorinței de revanșă și de răzbunare. Un pamfletar putea deci găsi foarte ușor și public și protectori politici. *Coada lui Robespierre* va da naștere, la rîndul ei, multor pamflete de același soi: *Apără-ți coada*; *Dați-mi coada înapoi, dacă tot mi-ați luat capul*; *Să-i tăiem coada*. Toate aceste titluri sînt strigate de vînzători de ziare și cunosc „vînzări uimitoare" iar publicul „se repede să le cumpere". Numărul lor tot mai mare, ca și libera lor circulație vădesc noul climat politic și un nou raport de forțe. Revelatoare în acest sens este anecdota care face deliciile presei: o vînzătoare striga cît o ținea gura: „Iată *Iacobinii demascați*" în grădina Tuileries și a fost arestată de un iacobin și dusă la Comitetul Siguranței Generale; Comitetul a adus cu acest prilej *„un omagiu solemn libertății presei*, dînd femeii arestate pe nedrept un *bon* ca să se despăgubească și reținînd pe cel care o arestase."[3]

Pe la sfîrșitul lui fructidor, această evoluție politică este întărită prin publicarea a trei ziare noi care, ca să spunem așa, pun stăpînire pe terenul rămas liber pentru presă. Unul după altul apar (sau reapar) *Ziarul libertății presei* al lui Babeuf (în 17 fructidor), *Prietenul cetățeanului* al lui Tallien (reapariție la 23

---

[1] Aripă moderată a Societății iacobinilor, apărători ai Constituției și ai unei monarhii limitate, care s-au reunit, la 7 iulie 1791, la Monastère des Feuillants, pentru a se desprinde de societatea mamă (*n.t.*).

[2] Felhémesi, *La queue de Robespierre ou les dangers de la liberté de la presse*, 9 fructidor, anul II.

[3] *Gazette française*, 30 fructidor, anul II; aceeași anecdotă într-o versiune ușor diferită, în *Courrier républicain*, 30 fructidor, anul II.

fructidor); *Oratorul poporului* al lui Fréron reapare la 25 termidor. Dincolo de particularitățile fiecăreia dintre aceste foi, se afirmă convergențele și afinitățile lor, orientarea lor politică comună. Ele intervin activ în dezbaterile politice, iau repede și ferm poziție în problemele de actualitate. Subiectele preferate și liniile de forță sînt aceleași cu cele din discursurile lui Tallien și Fréron din Convenție: denunțarea ororilor din timpul Terorii și proslăvirea binefacerilor „revoluției din 9 termidor"; opera acesteia trebuie să fie continuată cu „măsuri energice" care vor aduce „dreptatea la ordinea zilei"; nu poate fi de ajuns să-l fi doborît pe „tiran", trebuie nimicit „robespierrismul", sistemul și agenții lui. Aceste atacuri politice sînt convergente, dar mînia este ațîțată mai ales de un ton nou, plin de violență verbală și alimentat de vechile temeri și de spiritul de răzbunare.[1]

Schimbarea se face simțită peste tot în ziare, de n-ar fi decît prin publicarea dezbaterilor, însuflețite și contradictorii, din Convenție. Chiar *Buletinul Convenției* și oficiosul *Monitor* încep să semene cu niște vase incendiare cînd publică, de pildă, dările de

---

[1] Sînt cîteva observații sumare care n-au deloc pretenția să analizeze aceste foi, conținutul, rolul lor în viața politică și nici evoluția lor. O asemenea analiză rămîne să fie făcută, ca și un studiu aprofundat al presei termidoriene. Ar trebui în primul rînd examinate îndeaproape particularitățile fiecăreia dintre aceste trei foi și mai ales ziarul lui Babeuf. După cum se știe, ajuns la numărul 23 (14 vandemiar anul III), el își va schimba titlul, devenind *Le Tribun du peuple, ou le défenseur des droits de l'homme en continuation du Journal de la liberté de la presse*. Citind *Le Journal de la liberté de la presse* din perspectiva viitoarei evoluții a redactorului său, istoricii babuvismului s-au aplecat cu precădere asupra semnelor precursoare ale acestei evoluții. Totuși, spre sfîrșitul anului II, se constată o preponderență a afinităților sale cu ziarele lui Tallien sau Fréron față de diferențe. Babeuf își exprimă de altfel admirația pentru Tallien și Fréron, „atleții revoluției", „campionii fracțiunii apărătorilor drepturilor omului"; Tallien, la rîndul lui, face elogiul lui Babeuf, „unul dintre scriitorii care, de la 10 termidor încoace, a dat dovadă de cea mai mare energie" (*L'ami des citoyens*, nr. 4, 14 brumar, anul III). La sfîrșitul anului II, gîndirea lui Babeuf este confuză: din scrierile lui răzbate ura împotriva „regelui Maximilian", a „robespierrismului" și a „robespierriștilor"; ea hrănește speranțele cu privire la urmările probabile ale „revoluției din 9 termidor". Elemente care îl apropie în mod firesc de ceilalți „atleți" ai acestei revoluții. Contrar lui Fréron sau Tallien, obișnuiți cu politica revoluționară, jucîndu-și cu abilitate rolul de transfugi din tabăra „cavalerilor ghilotinei", Babeuf se remarcă printr-o destul de mare naivitate politică. Scrierile sale despre masacrele din Nantes și afacerea Carrier vor aduce o mărturie zguduitoare despre fantasmele și contradicțiile prin care se constituie evoluția lui politică.

seamă privitoare la denunţul lui Lecointre. La sfîrşitul anului II asistăm, de altfel, la un început de contraofensivă iacobină în presă; astfel, la 29 fructidor, Chasles, membru montagnard al Convenţiei, lansează, împreună cu tipograful Lebois, *Amicul poporului*, ca un omagiu adus foii lui Marat. Or, de la început, noul ziar angajează o polemică foarte stîngace care se va întinde pe mai multe săptămîni şi care merită să ne reţină atenţia. Mărturisire a propriei slăbiciuni, ea este în acelaşi timp şi dovada derutei provocate de schimbarea radicală a opiniei publice. Într-adevăr, audienţa de care se bucură pamfletele şi ziarele antiteroriste care, în numele libertăţii presei, atacă „băutorii de sînge" şi „robespierriştii" determină *Amicul poporului* să facă o deosebire subtilă şi paradoxală graţie căreia publicistul încearcă să explice raţional o evoluţie al cărei sens îi scapă.

> „Opinia este regina lumii. Adevăr banal şi loc comun, dar la ordinea zilei şi care oferă un prilej pentru reflecţii utile. Prea mult timp *opinia publică* a fost confundată cu *opinia poporului*. *Publicul* nu este *poporul*; şi rareori poporul gîndeşte ca publicul. Acest gen de paradox va deveni în curînd un adevăr verificat. *Începînd cu 10 termidor, opinia publică se află în contrarevoluţie.* De ce contrarevoluţia nu s-a înfăptuit încă? Pentru că opinia poporului este prezentă şi pentru că ea stăvileşte opinia publică. În timp ce aristocraţia se agită şi face mult zgomot, poporul, calm şi pasiv, observă, reflectează şi tace. Tăcerea poporului, după cum se ştie, nu este lipsită de elocinţă iar inacţiunea lui nu este fără efect."[1]

Nu este decît unul din efectele paradoxale ale lui 9 termidor care „oferă contraste şi rezultate foarte ciudate". Pe de o parte, „el a salvat Republica prin reinstaurarea libertăţii, a redat demnitate reprezentanţei naţionale şi opiniei publice energie"; dar, pe de altă parte, „a infestat Republica cu miasmele impure ale aristocraţiei emanate de cloaca închisorilor; a incitat defăimările şi răzbunările împotriva patrioţilor; a neutralizat spiritul şi acţiunea revoluţionare". În felul acesta, ziarul se face interpretul şi purtătorul de cuvînt al acestei „tăceri a poporului" şi încă pe un ton foarte ameninţător. Şi continuă în aceeaşi zi: „nu prin manifestări făţarnice de linguşiri şi de minciuni, prin felicitări şi mesaje îşi exprimă poporul opinia. Adevăratul lui limbaj este cel care s-a făcut auzit în 31 mai, după desăvîrşirea constituţiei din 1793 şi în marile perioade ale revoluţiei." Lui Tallien îi va fi

---

[1] *L'ami du peuple*, nr. 5, 12 vandemiar anul III; nr. 19, 6 brumar anul III.

uşor să respingă „aceste sofisme“ şi să „denunţe distincţia“ între *opinia publică* şi *opinia poporului*: „Pretindeţi că *de la 10 termidor opinia publică este în contrarevoluţie*. Cum! numiţi contrarevoluţie această ură neîmpăcată împotriva tiraniei pe care o resimt toate sufletele, acest strigăt unanim care se ridică împotriva sanguinarilor, a pungaşilor şi a delapidatorilor. Cum! A fi deci contrarevoluţionar înseamnă a dori domnia dreptăţii şi a te alătura Convenţiei Naţionale; în acest caz, au existat în Franţa 24 de milioane de *contrarevoluţionari*.“ A respinge *opinia publică* şi a invoca *opinia poporului* nu este altceva decît încă o „distincţie *iezuită*“ (Chasles era un canonic răspopit), formulată de cei care nu pot să se mai ascundă şi împotriva cărora se pronunţă poporul. „Poporul vrea dreptate, nu arbitrarietate. Poporul vrea pedepsirea crimei oriunde se întîlneşte ea. Poporul respinge cu groază barbaria, nedreptatea şi imoralitatea. Duceţi-vă în ateliere, în foburguri, în pieţele publice, în fine, pretutindeni unde se adună poporul, întrebaţi-l ce crede despre Carrier sau despre Lebon şi peste tot veţi auzi un singur glas care vă va convinge: *opinia publică* este *opinia poporului*.“[1] A te erija în mod arbitrar drept interpretul *poporului* şi a-l opune *publicului* înseamnă a întemeia pe această aşa-zisă distincţie o „nouă aristocraţie“, care vrea să confişte în folosul ei exprimarea opiniei publice.

Polemicile şi atacurile din presă sînt foarte simptomatice pentru climatul politic pasional care se instaurează o dată cu ieşirea din Teroare. Presa, departe de a se sustrage acestui climat, contribuie la aţîţarea spiritelor. Ea devine îndeosebi o armă politică de temut, continuînd şi întărîtînd pasiunile politice care dezbină Convenţia şi opinia publică. Oricare ar fi calitatea intelectuală a presei politice care alunecă prea uşor spre invectivă, delaţiune şi răfuială, libertatea cîştigată, în comparaţie cu epoca Terorii, nu poate fi contestată.

Situaţia *de fapt* este nouă, ca rezultat al schimbării conjuncturii politice, dar ea nu este o situaţie *de drept*.[2] Convenţia, aşa

---

[1] *L'ami des citoyens*, nr. 14, 14 brumar anul III (articol semnat de Tallien). La 1 brumar anul III jurnalul devine cotidian şi renunţă la subtitlul său *Journal patriotique*, înlocuindu-l cu: *Journal du commerce et des arts par Tallien et une société des patriotes*. Redacţia era asigurată de Méhée fiul. Cf. E. Hatin, *Histoire politique et littéraire de la presse en France*, Slatkin reprints, Geneva, 1967; vol. VI, pp. 237 ş.urm.

[2] Pentru starea opiniei publice este destul de simptomatic faptul că apare, începînd cu luna floreal a anului III, *L'Accusateur public* de Richier-Sérizy, ziar care abia îşi ascundea opiniile regaliste. Totuşi nici un ziar n-a îndrăznit să ia apărarea „noului Catilina“ sau a „sistemului“ său.

cum am mai menţionat, a luat în săptămînile de după 9 termidor o serie de măsuri care modificau dispozitivul juridic instituit în timpul Terorii. Dar ea nu a făcut nimic asemănător în domeniul presei şi al statutului legal al acesteia, care era deosebit de ambiguu. Teroarea este o epocă foarte sumbră în istoria învolburată a libertăţii presei sub Revoluţie. Constituţia din 1793 confirma solemn, ca pe un lucru de la sine înţeles, libertatea presei: „Dreptul de a-şi exprima gîndurile şi părerile, fie prin presă, fie prin orice alt mijloc, dreptul de a se întruni paşnic, libertatea cultelor nu pot să fie interzise. Necesitatea de a afirma aceste drepturi presupune ori prezenţa ori amintirea recentă a despotismului."[1] Totuşi, Constituţia din 1793 a fost, imediat după proclamarea ei, închisă într-un „chivot", iar aplicarea ei amînată pînă la sfîrşitul războiului. Ea nu schimbă nimic din situaţia de fapt care se înrăutăţea necontenit pe măsură ce se afirma dictatura iacobină. Deja la 9 martie 1793 Convenţia vota, sub presiunea Muntelui, o lege prin care deputaţii ziarişti erau somaţi să opteze între mandatul lor şi ziar. Era o măsură discriminatorie împotriva girondinilor şi în special împotriva lui Brissot şi a lui Gorsas ale căror ziare se bucurau de o mare popularitate. „Drepturile omului nu mai există, toate legile naturale sînt călcate în picioare; o noapte a zădărnicit o muncă de patru ani: libertatea individuală, libertatea presei... O facţiune care vrea să domnească în întuneric a interzis unor deputaţi filozofi să-i lumineze pe cetăţenii lor", declara a doua zi Brissot în *Patriotul francez* (nr. 1306), anunţînd că se vede obligat să renunţe la conducerea ziarului său. La 29 martie 1793, Convenţia a decretat că vor fi pedepsiţi cu moartea cei care vor cere revenirea la monarhie sau vor ataca proprietatea privată. După lovitura de forţă din 31 mai, presa girondină dispare; legea privitoare la suspecţi stipulează că „sînt consideraţi suspecţi toţi cei... care fie prin comportarea lor, fie prin relaţiile lor, fie prin *vorbele sau scrierile lor* s-au dovedit artizani ai tiraniei şi ai federalismului, duşmani ai libertăţii". La 17 octombrie, o altă lege prevedea că editorii sînt personal răspunzători de orice scriere care cuprinde critici la adresa Convenţiei sau a Comitetelor. Condamnarea la moarte a mai multor girondini se întemeia pe opiniile lor de ziarişti, exprimate în presă. Puţinul care mai rămînea din libertatea presei

---

[1] Articolul 7, *Les Constitutions de la France depuis 1789*, prezentare de J. Godechot, Paris, 1979, p. 80.

dispare o dată cu represiunea care s-a abătut asupra ziarului *Bătrînul Cordelier*, care apăra cu mult curaj libertatea de expresie, ca şi asupra hebertiştilor, şi o dată cu ei cade ziarul *Moş Duchesne*. Nu au mai rămas din întreaga presă decît titlurile controlate îndeaproape de puterea iacobină care, de altfel, subvenţiona o parte dintre ele. Această presă nu vorbea decît într-un singur glas şi se mulţumea să repete discursul dominant din Convenţie şi din Societatea iacobinilor. În ciuda acestui zel, neîncrederea faţă de ziarişti şi presă persistă şi nu încetează să se manifeste de la tribuna iacobinilor şi în Convenţie.[1]

Deşi, după 9 termidor, Comitetele nu au luat deloc iniţiativa de a desfiinţa legile privitoare la delictele de presă şi nici de a propune garanţii noi pentru libertatea de expresie, puterea şi-a slăbit totuşi dominaţia. Era, de altfel, incapabilă s-o menţină. „Căderea tiranului“ dărîmase barierele, după cum o dovedesc dezbaterile vii şi contradictorii din Convenţie şi de la iacobini; cîştigînd în vigoare şi libertate, presa făcea noi breşe. Libertatea fusese recucerită, dar rămînea foarte fragilă; de unde şi importanţa iniţiativei care propunea consolidarea ei şi protejarea împotriva oricărei dominaţii a puterii prin garanţii legale şi constituţionale.

Discursul lui Fréron, din 9 termidor, despre libertatea nelimitată a presei este remarcabil atît prin ideile pe care le exprimă, cît şi prin tăcerile lui. Tocmai acestea explică în mare măsură rezistenţa de care se va izbi. Ca multe alte texte din acea perioadă, acest discurs are valoarea unei încercări de a analiza la cald mecanismele Terorii şi învăţămintele care se pot trage de aici pentru a preîntîmpina revenirea ei. Ca multe alte discursuri, acest text este şi una dintre armele unei ofensive politice pregătite cu multă grijă. Simpla apropiere a datelor dă deja la iveală o tactică, ba chiar o manevră politică, de care am mai vorbit: Fréron îşi rosteşte discursul la 9 fructidor, deci tocmai în ziua cînd este publicat pamfletul *Coada lui Robespierre*; la 11 fructidor, Tallien îşi ţine discursul despre „sistemul Terorii“ şi despre dreptatea la ordinea zilei; la 12 fructidor, Lecointre îşi prezintă rechizitoriul împotriva celor şapte membri ai Comitetelor.

Fréron începe printr-o reflecţie generală asupra locului ce revine zilei de 9 termidor în „marele lanţ de evenimente care au avut loc în Franţa“. Or, în acest „scurt spaţiu de cinci ani

---

[1] Se poate găsi o expunere recentă asupra istoriei presei sub Teroare şi, mai ales, asupra represiunii îndreptate împotriva ziariştilor, în H. Gough, *The Newspaper Press in the French Revolution*, Londra, 1987.

care de-a lungul secolelor va fi cunoscut sub denumirea generală de *revoluţia franceză*", ziua de 9 termidor se înscrie ca a patra revoluţie, după cele care au atacat pe rînd nobilimea şi clerul, monarhia şi, în sfîrşit, federalismul. Această a patra revoluţie era, poate, cel mai greu de realizat deoarece duşmanul era atunci mai perfid şi mai ascuns ca oricînd. Comparaţia cu Revoluţia engleză (Fréron preia astfel paradigma reflecţiei franceze care s-a impus de la 1789 încoace) dovedeşte totodată repetarea acestui fel de experienţă în orice revoluţie şi superioritatea Revoluţiei franceze. Mai fericită decît Anglia pentru că avea mai multe Lumini, pentru că era mai demnă de a fi fericită, Franţa trebuia să dea lumii o mare lecţie: „ ea trebuia să aibă un Cromwell, dar nu trebuia să aibă un stăpîn."

Căci Robespierre era desigur un nou Cromwell, mai periculos şi mai ambiţios. Îi revine istoriei să scrie „viaţa tiranului Robespierre, să-i zugrăvească portretul complet", dar mecanismele sistemului său de tiranie trebuie dezvăluite de pe acum. În acest sistem, „gradat cu măiestrie, el se străduise, sub pretextul guvernului revoluţionar, să pună Convenţia deasupra principiilor, cele două Comitete deasupra Convenţiei, Comitetul Salvării Publice deasupra Comitetului Siguranţei Generale şi pe el singur deasupra Comitetului Salvării Publice". În felul acesta, a suprimat libertatea de expresie, pînă şi în adunările Convenţiei, „unde ar fi trebuit să se refugieze libertatea de opinie chiar atunci cînd avea să fie alungată de pe tot pămîntul" şi unde „trebuia să plăteşti cu viaţa dreptul de a avea o părere potrivnică lui Robespierre". Toată maşinăria Terorii: sistemul „celui mai odios spionaj"; temniţele gemînd de prizonieri nevinovaţi; „comploturile" născocite; în sfîrşit „un tribunal de ucigaşi" impunea o tăcere de moarte Convenţiei şi în întreaga ţară.

A zugrăvi acest tablou al „sistemului de teroare şi de sînge" nu însemna oare „să te temi că ai acuzat Convenţia Naţională în ochii Franţei şi Franţa în ochii Europei şi ai omenirii" ... Nu trebuie oare să ne fie ruşine şi să gemem din pricina atîtor excese şi nelegiuiri pe care le-am îndurat?" Dar numai nişte oameni perfizi, complici şi continuatori ai „tiranului" ponegresc Convenţia, pe motiv că denunţă o răspundere colectivă. Regăsim în discursul lui Fréron un laitmotiv al discursului termidorian: disculparea Convenţiei de orice răspundere în Teroare; redarea încrederii în ea însăşi şi ridicarea prestigiului ei. „Tiranul, care-şi oprima colegii mai mult chiar decît naţiunea, se învăluia în aparenţa virtuţilor celor mai populare; respectul

şi încrederea poporului, pe care le uzurpase prin cei cinci ani ai unei făţărnicii desăvîrşite, alcătuiau în jurul lui un zid atît de puternic încît am fi pus naţiunea şi chiar libertatea însăşi în pericol dacă ne-am fi lăsat pradă nerăbdării noastre şi l-am fi doborît mai devreme pe tiran." (Convenţia a primit cu aplauze prelungite aceste cuvinte de îmbărbătare morală de care avea atîta nevoie ...)

Părerile Convenţiei erau împărţite în ce priveşte moartea lui Capet şi aceste disensiuni au atîrnat greu în desfăşurarea ulterioară a evenimentelor; Convenţia şi-a manifestat unanimitatea votînd moartea noului tiran. Această unitate în faţa pericolului comun a inspirat deja primele „acţiuni sublime" care „au pus capăt tiraniei şi au îndreptat unele din cumplitele ei fărădelegi... Să ne grăbim să ne folosim de această reînnoire a sentimentelor şi a sufletelor noastre pentru a desăvîrşi lucrările legislative pe care Republica le-a cerut Convenţiei."

A restabili libertatea presei înseamnă a contribui la realizarea a două obiective importante: a îndrepta în viitorul apropiat abuzurile provocate de Teroare şi, pe termen mai lung, *a desăvîrşi Revoluţia* cu ajutorul lucrărilor Convenţiei. Epoca sîngeroasă care aparţine trecutului ne-a lăsat învăţăminte fundamentale.

> „Tiranul înăbuşise libertatea discuţiilor prin care Convenţia ar fi putut să-l denunţe în faţa naţiunii şi în acelaşi timp libertatea presei, prin care naţiunea l-ar fi denunţat în faţa Convenţiei. Acest exemplu cumplit ne arată cît de necesară este libertatea presei pentru a speria, a dezvălui şi a stăvili comploturile ambiţioşilor."

Dar nici chiar Robespierre nu îndrăznise să spună pe faţă că nu mai era permis să publici. Aşa că nu fusese smulsă Convenţiei nici o lege prin care să se suprime libertatea presei şi să se răpească poporului posibilitatea de a se bucura de „primul dintre drepturile omului", acela al „libertăţii neîngrădite de a gîndi orice, de a spune orice, de a scrie orice, de a tipări orice". Convenţia n-a uitat niciodată că Revoluţia a început „prin ştiinţa pe care presa o răspîndise chiar sub ochii despoţilor". Totuşi, „ultimul tiran ... pe cît de fals, pe atît de crud" a acţionat în aşa fel încît „securea atîrna deasupra tuturor celor care s-ar fi servit de această libertate... Şi cîtă dreptate avea să creadă că această fărădelege îi era necesară pentru a putea săvîrşi toate celelalte fărădelegi ale sale; pentru a diminua libertatea trebuia să determine regresul

ştiinţei care era la sorgintea ei." Aşa se face că, deşi nu fusese niciodată desfiinţată formal, libertatea presei nu mai exista. De aici şi urgenţa cu care trebuia confirmată solemn şi restabilită efectiv.

Fréron ajunge atunci să discute rolul unei prese libere în perfecţionarea viitoare a instituţiilor republicane. Din 1789, una din problemele esenţiale din miezul dezbaterilor constituţionale era găsirea mijloacelor capabile să asigure avantajele unei democraţii directe în folosul unui popor *modern*, care nu are acces, de n-ar fi decît din cauza mărimii sale şi a marelui număr de cetăţeni ai săi, la practica democraţiei reprezentative.[1] Îi revine lui Fréron sarcina de a pune în relaţie acest subiect clasic, ca să spunem aşa, al gîndirii despre instituţiile democratice cu libertatea presei. Democraţia presupune, pe de o parte, că legea este expresia voinţei generale, dar sistemul reprezentativ atrage după sine, ca o consecinţă inevitabilă, necesitatea de a face din legi expresia reală a raţiunii şi a voinţei cîtorva sute de membri ai adunării naţionale. Or, graţie unei prese libere, „acest neajuns al reprezentării se elimină sau, cel puţin, se corectează". Prin presă, Naţiunea întreagă, deşi nu contribuie la exprimarea sufragiilor adunării, poate să contribuie efectiv la deliberările pregătitoare.

> „Prin ea, reprezentanţii şi reprezentaţii tind necontenit să se identifice, iar democraţia există într-o naţiune de douăzeci şi cinci de milioane de oameni, deşi nu are decît opt sute de legiuitori."

Astfel, Revoluţia ar realiza o operă inedită în istorie, considerată pînă atunci „himerică" chiar de către oamenii de geniu şi anume „de a da guvernului reprezentativ caracterele esenţiale ale celei mai autentice democraţii".

Numai revenind la principiile ei fondatoare şi permanente ar putea Convenţia să tragă toate învăţămintele care se impun din experienţa nefastă a Terorii şi să construiască, în acelaşi timp, un nou spaţiu politic pentru viitor. Or, în materie de libertate a presei, acest principiu fundamental nu poate fi pus la îndoială şi nu permite vreun regim de provizorat:

---

[1] Asupra importanţei acestei problematici în dezbaterile constituţionale, în special pentru definirea însăşi a ariei politice democratice, cf. B. Baczko: „Le contrat social des Français: Sieyès et Rousseau", în K. M. Baker (ed.), *The Political Culture of the Old Regime*, Oxford, 1987, pp. 493–512.

„Libertatea presei nu există dacă nu este nelimitată: orice îngrădire înseamnă nimicirea ei. Fie ca de astăzi acest izvor de lumini care ţîşneşte fără încetare din libertatea presei să fie redeschis şi în acest sfînt lăcaş al legilor ca şi pe toată întinderea ţării şi în limpezimea lui, de care ne simţim înconjuraţi, să dezbatem toate marile probleme de organizare care nu sînt încă soluţionate sau a căror rezolvare nu a mulţumit patrioţii, cei mai luminaţi din Franţa, şi înţelepţii lumii."

Desigur, această libertate neîngrădită a presei comportă unele riscuri; această „făclie a speciei umane" ar putea deveni un instrument periculos în „mîinile unor incendiatori". Riscuri minime dacă le compari cu avantajele oferite de libertatea presei. Decretul, propus de Fréron ca o concluzie la toată expunerea, era destul de vag; este o declaraţie solemnă care confirma principiul libertăţii nelimitate a presei şi condamna orice tentativă de revenire la practicile Terorii.

„Presa este liberă; niciodată, sub nici un motiv şi sub nici un pretext, nu va suferi vreo atingere şi nici vreun efect retroactiv. Orice corp legislativ, orice comitet care guvernează, orice putere executivă care, prin decret, prin hotărîre sau prin violenţă va reduce sau stînjeni libertatea presei, se va face vinovat prin acest simplu fapt de conspiraţie împotriva drepturilor omului, împotriva poporului şi a Republicii."[1]

Discursul lui Fréron mai mult anunţă decît formulează explicit şi în acest fel a şi fost receptat. Dincolo de proslăvirea marilor principii, de reflecţiile cu privire la viitorul democraţiei, de elanurile oratorice publicul a văzut în el declaraţii de actualitate politică. O lună după 9 termidor începe *vremea bănuielii generalizate*; se adulmecă intrigile, loviturile perfide, maşinaţiile suspecte. Discursul lui Fréron nu putea să scape nici el de aceste bănuieli, şi pe bună dreptate. Fréron slăveşte libertatea presei şi vrea să ademenească promiţînd îmbunătăţirea instituţiilor republicane; totuşi nu spune nici un cuvînt despre guvernul revoluţionar în exerciţiu „pînă la încheierea păcii" şi deci nici despre regimul excepţional care suspendă drepturile constituţionale. A confirma libertatea presei, a o declara nelimitată, în afara oricărei supravegheri a „oricărui Comitet" nu

[1] Toate citatele sînt extrase din discursul lui Fréron despre libertatea nelimitată a presei, cf. *Moniteur, op. cit.*, vol. XXI, pp. 601–605.

însemna oare să repui în cauză însuşi temeiul acestui guvern? Fréron vorbea despre importanţa presei pentru buna funcţionare a guvernului reprezentativ; totuşi el nici măcar nu a menţionat societaţile populare. Dacă presa trebuia să fie, într-o oarecare măsură, substitutul unei democraţii directe, societăţile populare nu-şi pierdeau dintr-o dată tocmai raţiunea de a fi? A atribui presei un rol excepţional în funcţionarea instituţiilor republicane nu era oare o viclenie menită să contrapună o altă putere Adunării şi, în felul acesta, a face din ziarişti, aceşti „gazetăraşi", făuritorii opiniei publice care egalau sau chiar îi întreceau în importanţă pe reprezentanţii poporului? Fréron ridica în slăvi principiul sublim al libertăţii de opinie şi a cuvîntului; dar nimeni n-a uitat cum se folosise de ea în *Oratorul poporului* şi nici pana lui muiată în venin, demagogia lui neruşinată, atacurile personale cele mai josnice pe care le justifica referindu-se tocmai la libertatea presei. Fréron proslăvea unitatea Convenţiei, regăsită şi confirmată în 9 termidor, dar pe culoarele Convenţiei se zvonea că Tallien şi Fréron pregăteau „o lovitură", un 9 fructidor care avea să-i urmeze lui 9 termidor. A glorifica unitatea nu era oare cel mai bun mijloc, de atîtea ori verificat, de a ascunde o cabală politică? În discursul său, Fréron a făcut, de altfel, aluzie la necesitatea de a-i pedepsi pe vinovaţi. A cere libertatea nelimitată a presei chiar în clipa cînd vînzătorii de ziare „strigă" pe străzile Parisului *Coada lui Robespierre*, nu înseamnă a face dintr-un principiu prezentat ca sacrosanct un simplu pretext pentru a pregăti mai bine revanşa politică?

Convenţia nu-şi precupeţeşte aplauzele „repetate şi unanime" cu care primeşte discursul lui Fréron, dar refuză să voteze proiectul lui de lege, lăsîndu-l în seama Comitetului legislativ, cel mai bun mijloc de a-l îngropa. Obiecţiile şi rezervele exprimate în timpul dezbaterilor erau nenumărate. Desigur, nimeni nu contesta principiul însuşi al libertăţii presei. Dimpotrivă, cei care se împotrivesc cel mai ferm la acceptarea proiectului de lege nu încetează să sublinieze caracterul „sacru" al acestui principiu. Unii deputaţi, în principal montagnarzi, formulează mai multe rezerve. Rezerve de ordin formal, mai întîi: deoarece principiul fusese proclamat în mod solemn în „codul drepturilor omului", cod niciodată negat de Convenţie, nici măcar în momentele cele mai crude ale „tiraniei", confirmarea lui devine inutilă. Rezerve şi cu privire la caracterul prea vag al proiectului de lege: nu era de ajuns să proclami libertatea presei; toată experienţa Revoluţiei demonstrează că o astfel de proclamare trebuie

însoţită de unele restricţii referitoare în special la abuzuri şi calomnii, care se cer pedepsite. Dar cum să se aducă asemenea restricţii fără a se pune în cauză libertatea *nelimitată* a presei? Pe de altă parte, această libertate, cu dreptul la polemică, n-ar reprezenta oare cea mai bună protecţie împotriva tuturor abuzurilor? Argumente şi controverse clasice, ca să spunem aşa; într-adevăr, ele apăreau ori de cîte ori adunările succesive discutau proiecte de lege asupra presei. Convenţia trebuia deci în acelaşi timp să recunoască libertatea presei — ceea ce făcuse deja prin Constituţie — şi să o restrîngă, precizînd *pentru cine* exista şi fixînd *în fapt* îngrădiri nerecunoscute de Constituţie. La toate acestea se adăugau argumente legate în mod mai specific de situaţia politică: ţara nu trăieşte „vremuri obişnuite". Dacă ar fi urmat întocmai textul Declaraţiei drepturilor omului, Convenţia n-ar fi decretat niciodată înfiinţarea Comitetelor de supraveghere şi totuşi, în unanimitate, le-a considerat necesare (Cambon). Pe de altă parte, din definirea *libertăţii* ca *nelimitată* decurgea oare că regaliştii şi vandeenii puteau să-şi formuleze şi să-şi facă publice ideile politice şi, mai ales, să atace „oameni curaţi şi cinstiţi pentru acţiunile lor politice"? (Amar)[1]

După dezbaterea privitoare la denunţul lui Lecointre şi noianul de noi pamflete antiiacobine, bănuielile şi temerile care căpătau forme de condiţional în timpul dezbaterii proiectului lui Fréron devin certitudini la iacobini. Fréron şi Tallien *voiau* libertatea presei pentru a-şi camufla intrigile şi pentru a da cuvîntul aristocraţilor, regaliştilor şi vandeenilor. Libertatea neîngrădită a presei nu poate decît să ducă Republica la pierzanie, deoarece este incompatibilă cu guvernul revoluţionar. Expulzîndu-i din rîndurile ei pe Fréron, Tallien şi Lecointre, Societatea iacobinilor i-a demascat pe calomniatori; legile revoluţionare au impus limite libertăţii, cerute chiar de protejarea aceleiaşi libertăţi: „Mă aştept ca unii să vină şi să spună că iacobinii nu vor libertatea presei; nu este adevărat. Iacobinii resping numai libertatea neîngrădită, care nu poate fi conciliată cu guvernul revoluţionar."[2]

Totuşi, anul II s-a încheiat fără ca vreo restricţie să fie impusă presei, iar atacurile împotriva „teroriştilor" se înteţeau

---

[1] *Ibid.*, pp. 605–606.

[2] Cf. A. Aulard, *La Société des Jacobins, op. cit.*, vol. VI, pp. 407 ş. urm. (şedinţa din 7 fructidor), pp. 417 ş. urm. (şedinţa din 19 fructidor), pp. 517 ş. urm. (şedinţa din 5 vandemiar anul III).

necontenit. Procesele Comitetului revoluţionar din Nantes şi al lui Carrier, ca şi atacurile împotriva iacobinilor ating punctul culminant. Montagnarzii şi iacobinii, scoşi din fire de ziarele şi nenumăratele broşuri care se înverşunau împotriva lor, acuzîndu-i că au vrut să-i scape pe „ucigaşi", s-au hotărît să contraatace. Episodul, minor în sine şi fără consecinţe importante, nu vădeşte numai dezlănţuirea de pasiuni pe care o stîrneşte libertatea presei, ci aruncă o lumină şi asupra unor trăsături ale culturii politice a Revoluţiei.

La 18 brumar anul III, la sfîrşitul unei şedinţe furtunoase a Convenţiei, Cambon a mers pînă la a-l acuza pe Tallien că este un „călău" răspunzător pentru masacrele din Septembrie şi un hoţ care furase fără ruşine banii publici, pe cînd în ziarul său se erija în cenzor moral. În urma acestui schimb de amabilităţi, Goupilleau [din Fontenay] a propus să fie revăzută de Comitete *„chestiunea de atîtea ori dezbătută, şi anume dacă un reprezentant al poporului poate fi în acelaşi timp şi ziarist"*. În sprijinul propunerii a adus următoarele argumente:

> „Cu ce drept un individ vine să se erijeze aici în tribunal universal? Cum! Cineva va putea să calomnieze şi să scape numai zicînd: am greşit! Declar că orice autor de pamflete, orice ziarist, care este în acelaşi timp reprezentant al poporului, este, în ochii mei, omul cel mai demn de dispreţ. Un reprezentant trebuie să fie prezent la Comitet şi la Convenţie şi, în ceasurile în care nu poate fi nici într-o parte nici într-alta, el trebuie să se gîndească la problemele care vor fi discutate în Convenţie. El nu trebuie să facă un trafic josnic cu calomnia şi nici să calculeze că, dacă va zice de rău despre cutare sau cutare individ, va vinde cu şase mii de foi mai mult decît dacă ar tăcea."

Fréron şi Tallien erau desigur primii vizaţi. Propunerea, care găseşte susţinători pe băncile Muntelui, reia, în mod ciudat, legea din 9 martie 1793, pe care am menţionat-o deja şi care a prevăzut tocmai incompatibilitatea celor două funcţii: a fi ziarist şi a fi reprezentant al poporului. Imaginea reprezentantului care-şi consacră tot timpul şi toate gîndurile misiunii sale era, desigur, demagogică şi toată lumea era de acord asupra acestui lucru. Demagogia aceasta exploata totuşi un fond de idei şi de reprezentări acceptate de toţi referitoare la delimitarea a două spaţii care trebuiau respectate: spaţiul activităţilor prin excelenţă politice şi publice, adică Adunarea reprezentativă unde se exprimă voinţa generală, şi spaţiul opi-

niilor şi intereselor particulare, unde, prin forța lucrurilor, se formează cabale şi facțiuni, spațiu căruia îi aparține presa. În martie 1793, iacobinii invocau împotriva girondinilor argumentul că ei atacau în presa lor Convenția, situîndu-se în afara ei şi formînd în felul acesta o „facțiune". Or, în mod curios, în brumar, anul III, aceleaşi argumente se vor întoarce împotriva iacobinilor. Dîndu-i-se replica lui Goupilleau, i se va aminti nu numai că acest decret din martie a fost anulat de Convenție în mod obligatoriu deoarece simțise că era nedrept şi periculos; dar el a fost şi întrebat dacă un reprezentant al poporului trebuie într-adevăr să-şi consacre tot timpul şi toate gîndurile Convenției pentru a contribui în mai mare măsură la cunoaşterea voinței generale, asupra apartenenței acestui reprezentant la o societate *particulară, chiar exclusivă*: Cum se poate să fii în acelaşi timp reprezentant şi să critici Convenția *din afară*? Altfel spus, cum se poate *în acelaşi timp să recunoşti Convenția ca unic centru de raliere şi să fii iacobin*?[1]

Cum poți fi iacobin?

La 9 termidor, Convenția şi-a făcut *propria-i* revoluție şi a făcut-o *unanimă*. Această unanimitate a fost exprimată de strigătul *Jos tiranul!*, ca şi de scoaterea în afara legii a lui Robespierre, a acoliților lui şi a Comunei, declarați rebeli împotriva reprezentării naționale, singura autoritate legitimă. Victoria şi noua epocă, deschisă de „fericita revoluție" erau astfel aşezate sub semnul Convenției, ca unic „punct de raliere". Acest lucru presupunea totuşi o Convenție ea însăşi unită, care n-ar mai cunoaşte nici învrăjbiri nici disensiuni după eliminarea „conspiratorilor". Acest lucru presupunea, de asemenea, că nu va mai exista decît *un singur centru al puterii*.

În zilele şi săptămînile de după 9 termidor, Convenția adoptă un pachet de măsuri care era menit să-i sporească rolul efectiv în exercitarea puterii. Convenția asigură propriilor ei membri un minimum de securitate prin adoptarea dispozițiilor legale care previn arestarea lor arbitrară (ele vor fi completate din nou în brumar anul III, cu prilejul afacerii Carrier). Convenția se

---

[1] Cf. *Moniteur, op. cit.*, vol.XXII, pp. 459–460. Şedința s-a terminat într-o mare învălmăşeală, huiduieli şi insulte. Goupilleau însuşi şi-a retras propunerea.

apără şi împotriva eventualei reapariţii a unei contraputeri sub forma unei noi Comune din Paris. Astfel, ea trage învăţăminte atît din 9 termidor cît şi din „zilele" anterioare, mai ales din cea de 31 mai, cînd fusese asediată şi ameninţată de tunurile îndreptate împotriva ei. Lipsit de o municipalitate aleasă sau emanînd din secţiile sale, Parisul trebuia de acum înainte să fie administrat direct de puterea centrală sau de organele numite de ea. Un alt decret reduce numărul comitetelor revoluţionare pariziene de la 48 la 12, cîte unul de fiecare arondisment, compus din patru secţii, controlul lor devenind în felul acesta mai uşor. În fine, Convenţia dă dispoziţii care confirmă puterea ei reală asupra propriilor comitete, adică asupra Comitetelor Salvării Publice şi Siguranţei Generale. Într-o primă acţiune, la 11 termidor, ea hotărăşte reînnoirea Comitetelor prin schimbarea unui sfert din efectiv în fiecare lună, fiecare membru schimbat trebuind să aştepte o lună pînă cînd să se poată întoarce. Refacerea mai profundă a organizării Comitetelor şi a competenţelor lor respective are loc mai tîrziu, la capătul unei ample dezbateri. Cambacérès a scos cel mai bine în evidenţă, poate, ceea ce era în joc. Convenţia navighează între două recifuri: abuzul de putere şi slăbirea ei. Este vorba să se preîntîmpine „revenirea la starea de oprimare din care tocmai am ieşit", păstrînd în acelaşi timp principiile guvernului revoluţionar, acest „scut al Republicii... de care depinde salvarea patriei şi existenţa noastră individuală". Să reorganizezi Comitetele înseamnă deci să dai Convenţiei însăşi „o constituţie revoluţionară". Temelia ei de nezdruncinat, chezăşia împotriva reinstaurării oricărei forme de tiranie, constă în confirmarea a însuşi principiului sistemului reprezentativ: „Convenţia şi *numai ea este centrul guvernului;... numai* ea a meritat încrederea poporului... *Numai* Convenţia trebuie să deţină puterea legislativă; este un drept pe care poporul suveran nu i l-a încredinţat decît ei şi pe care ea nu are libertatea să-l delege." Comitetele nu urmau deci să aibă facultatea de a interpreta legile, iar hotărîrile lor aveau să se limiteze la simpla executare. Acţiunea guvernului trebuie să fie rapidă şi uniformă, de unde necesitatea de a încredinţa exerciţiul guvernamental unor membri aleşi, acordîndu-le întreaga putere necesară în vederea atingerii scopurilor lor, dar înscriind această putere în limite precise. Noua organizare a Comitetelor a marcat efectiv şi continuitatea şi ruptura faţă de perioada dinainte de 9 termidor. Comitetul Salvării Publice este menţinut, dar atribuţiile lui sînt limitate. „Comi-

siile executive", un fel de ministere, nu depind de el şi sînt subordonate Comitetelor respective alese de Convenţie; Comitetul Salvării Publice pierde, de asemenea, dreptul de a prezenta în Convenţie lista membrilor propuşi pentru celelalte Comitete. La fel, Comitetul Salvării Publice se vede lipsit de o mare parte din atribuţiile lui relative la administraţia publică şi la justiţie, în favoarea Comitetelor Siguranţei Generale şi Legislaţiei. Puterea conducerii este în felul acesta descentralizată în folosul Convenţiei şi al diverselor ei Comitete. Comitetul Salvării Publice păstrează totuşi conducerea operaţiunilor militare, a diplomaţiei, dreptul de a rechiziţiona persoane şi bunuri, de a aresta funcţionari şi agenţi civili. Această descentralizare rămîne relativă: pe de o parte, Comitetul Salvării Publice îşi va depăşi adesea atribuţiile; pe de alta, Comitetul Siguranţei Generale dobîndeşte o importanţă foarte mare; lui îi va reveni sarcina de „a aduce dreptatea la ordinea zilei", de a pune în libertate persoanele arestate înainte de 9 termidor şi a duce la bun sfîrşit represiunea împotriva fostului personal terorist. De asemenea, ponderea Comitetului Legislaţiei va creşte în exercitarea puterii centrale.[1]

Reechilibrînd exercitarea puterii între Adunare şi Comitete, Convenţia nu ia deloc în consideraţie, nici măcar pentru o clipă, repunerea în cauză a caracterului nelimitat al propriei sale puteri. De asemenea, nimeni în Convenţie nu crede că „revoluţia din 9 termidor" ar oferi prilejul de a pune în aplicare Constituţia care din august 1793 se găsea închisă solemn în „chivotul " ei, aşteptînd vremuri mai bune. Atunci cînd, patru săptămîni după 9 termidor, clubul Episcopatului, unde se agită Babeuf, cere „întărirea şi continuarea" revoluţiei împotriva „tiranului" prin proclamarea libertăţii nelimitate a presei şi prin alegerea comitetelor revoluţionare cu prilejul viitoarelor adunări ale decadelor, această cerere este respinsă cu indignare de Convenţie. Refuzul şi condamnarea tocmai a ideii de „a recurge la popor" sînt unanime şi se bucură de sprijinul total şi „energic" al iacobinilor. Aceştia din urmă decid chiar să-şi

---

[1] Cf. *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, pp. 473–474 (discursul lui Cambacérès din 24 termidor) şi pp. 458 ş. urm. Cf. A. Aulard, *Recueil des actes du Comité de salut public*..., *loc. cit.*, vol. XVI, pp. 310–320 (text din decretul referitor la Comitetul Salvării Publice şi la celelalte Comitete ale Convenţiei Naţionale, din 7 fructidor anul II). Cf. şi comentariul din J. Godechot, *Les institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*, Paris, 1951, pp. 279–281.

trimită membrii la adunările de secţii care pot să sprijine moţiunea (susţinută, de altfel, de secţia de la Muséum). Moţiunea lor este denunţată ca un atac deghizat împotriva Convenţiei şi conducerii revoluţionare, sub pretextul demagogic şi contrarevoluţionar de a reda poporului drepturile sale electorale.[1] În schimb, exemplul bun de urmat este dat de nenumăratele mesaje care felicitau Convenţia pentru „revoluţia" ei şi care făceau apel la „înţelepţii legislatori", „părinţii Naţiunii", să rămînă şi să-şi continue opera, confirmînd astfel legitimitatea necontestată şi de necontestat a reprezentării naţionale, ca şi unitatea ei de nezdruncinat cu poporul.

Astfel, 9 termidor pare să confirme şi să împrospăteze imaginea unui popor *unul* şi *unit*, care nu cunoaşte decît un singur *centru*, „punctul său de raliere" — Convenţia. Tot acest ansamblu de reprezentări este cultivat cu grijă şi exploatat de putere. Or, la sfîrşitul anului II, inevitabil, totul se dislocă. „Centrul de raliere" — Convenţia — este din ce în ce mai dezbinat şi nu izbuteşte nici să se împace cu dezbinările nici să le înfrîngă. Să fi fost ea, de altfel, „singurul centru"? Nimic mai puţin sigur. A ieşi din Teroare însemna a rezolva neapărat problema strict politică ridicată de rolul ce le revenea iacobinilor în structurile de putere lăsate de Teroare, ca şi în viaţa publică în ansamblul ei.

„Nu trebuie să alcătuim decît o familie. Cel care nu va vrea să fie liber va fi alungat din sînul ei; căci sîntem cu toţii fraţi. Iacobinii sînt Convenţia! Convenţia este poporul! Iar Societatea

---

[1] Cf. *Moniteur, op. cit.*, vol. XXI, p. 694 (şedinţa din 20 fructidor). *În unanimitate*, Convenţia trece, la ordinea de zi, peste petiţia Clubului care cere „libertatea neîngrădită a presei şi eligibilitatea funcţionarilor publici de către adunările poporului". Billaud-Varenne care, de la denunţarea sa de către Lecointre, ia destul de rar cuvîntul în Convenţie, consideră util să atace Clubul şi să propună încredinţarea acestei afaceri Comitetului Siguranţei Generale: „Clubul electoral a fost întotdeauna un focar de contrarevoluţie. A luat parte la conspiraţia lui Hébert: astăzi, cînd se pare că o nouă conjuraţie este pusă la cale, el iese din nou în faţă: căci trebuie să remarcăm că *oratorul nu ştia să citească* (*sic*!)." Astfel, pentru Billaud, Babeuf nu era decît un complice „al noii conspiraţii" uneltite de Fréron şi Tallien: propunerea Clubului nu încerca decît să submineze autoritatea guvernului revoluţionar. Iacobinii îi îndemnau, de altfel, pe membrii lor să se ducă la adunările secţiilor pentru a combate petiţia Clubului electoral (cf. A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 386–387). Clubul iacobinilor a fost definitiv închis în luna brumar anul III, sub pretextul că desfăşoară activităţi sediţioase.

este eternă, ca şi Libertatea!"[1] Adresîndu-se astfel iacobinilor, la 11 termidor, Collot d'Herbois ascunde cu greu sub această formulă de incantaţie admonestarea cea mai severă. Într-adevăr, a doua zi după 9 termidor, iacobinii se găsesc într-o situaţie foarte proastă: în noaptea de 9 spre 10 termidor, Societatea adoptase, am mai spus-o, o poziţie cît se poate de ambiguă. Mai întîi adunarea susţinuse Comuna; dar, pe măsură ce evenimentele evoluau în detrimentul acesteia, adunarea Societăţii devine din ce în ce mai şovăielnică şi, mai ales, asistenţa e din ce în ce mai puţin numeroasă. În cele din urmă, în zori, Legendre în fruntea unui mic detaşament al gărzii naţionale, evacuează sala, încuie uşa şi înmînează solemn cheile preşedintelui Convenţiei. Cît de simbolic era acest gest! El completa, oarecum, scoaterea în afara legii a lui Robespierre şi a acoliţilor lui. Într-adevăr, puterea excepţională pe care o deţinuse Robespierre în sistemul dictaturii montagnarde, şi îndeosebi în timpul Terorii, depindea în mare măsură de poziţia strategică pe care o ocupa: autoritatea lui politică şi morală se exercita *în acelaşi timp* în Convenţie şi la iacobini. Poziţie care era deci un punct de articulaţie; ocupînd-o, Robespierre părea să întruchipeze şi să îmbine cele două principii de legitimitate de care se prevala conducerea revoluţionară — sistemul reprezentativ şi democraţia directă. Talentul politic al lui Robespierre consta, între altele, în remarcabila lui pricepere de a mînui simultan cele două pîrghii ale puterii de care dispunea datorită poziţiei cheie în Comitetul Salvării Publice şi în grupul de conducere al iacobinilor. Robespierre asigura subordonarea iacobinilor, a Societăţii mame şi a societăţilor afiliate, faţă de hotărîrile Comitetului Salvării Publice, dar el supunea mai întîi iacobinilor, spre discutare şi aprobare, hotărîrile şi proiectele de lege pe care Convenţia se mulţumea apoi să le confirme. Astfel, reprezentanţii pe care îi denunţa în faţa iacobinilor nu mai nutreau nici o speranţă cu privire la viitorul lor politic şi chiar asupra viitorului lor pur şi simplu. La 8 termidor, Robespierre mai credea că poate să joace cu eficacitate pe aceste două registre, repetînd seara, în faţa iacobinilor, rechizitoriul pe care-l făcuse dimineaţa în Convenţie. Sprijinul entuziast al Clubului trebuia să-i servească a doua zi, la 9 termidor, ca un puternic instrument de presiune asupra Convenţiei. Dar, pentru prima şi ultima dată, mecanismul puterii s-a gripat şi apoi s-a stricat.

---

[1] A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 305, 335 ş. urm.

Învingătorii de la 9 termidor aveau deci numeroase motive să nu se încreadă în iacobini. Motivele pentru care au dat cheile şi au redeschis sala n-au fost niciodată lămurite, dar pot fi ghicite. Ele ţineau de autoritatea şi prestigiul Societăţii, ca şi de funcţiile pe care le dobîndise ca mecanism esenţial al puterii. Imediat după 9 termidor era greu de imaginat continuitatea conducerii revoluţionare fără sprijinul iacobinilor şi, ca atare, al societăţilor afiliate. Pe de altă parte, experienţa politică şi tehnică totodată, acumulată sub Teroare, mai ales aceea a reprezentanţilor în misiune, demonstra că a mînui societăţile populare era uneori o problemă delicată, dar că ele se acomodau pînă la urmă datorită, în primul rînd, epurărilor în a urma docil politica puterii centrale, oricît ar fi fost de brutale schimbările.

> „Acest exemplu [al lui Robespierre], spunea Billaud-Varenne în prima şedinţă a iacobinilor după 9 termidor, să vă fie de învăţătură că nu trebuie să vă mai închinaţi la idoli. Aţi fost victimele lui La Fayette, ale lui Brissot, ale multor alţi conspiratori... Strîngeţi-vă în jurul Convenţiei, care, în aceste vremuri de furtuni, a dovedit cea mai mare fermitate. Ea nu va ierta nici un conspirator şi activitatea sa se va întemeia întotdeauna pe virtute."[1]

Totuşi, acest proiect de raliere a iacobinilor „regeneraţi" la Convenţie va fi repede compromis de o evoluţie pe care nici unul dintre protagonişti n-o prevăzuse.

După 9 termidor, totul părea să se aranjeze de minune. Desigur, iacobinii care s-au întrunit la 11 termidor, în sala lor redeschisă, erau puţini la număr şi zdruncinaţi de evenimentele recente. Totuşi, membri ai Comitetului Salvării Publice, chiar cei care au pus la cale „căderea tiranului", sînt aceia care îi îndeamnă să se „regenereze" şi îi încurajează să-şi reia activitatea. Astfel, Societatea nu-şi precupeţeşte declaraţiile de fidelitate faţă de Convenţia victorioasă, îi condamnă pe învinşi şi îndeosebi pe aceia dintre membrii ei care aleseseră tabăra „tiranului" şi a „Comunei rebele". Ea nu ezită să le refuze *a posteriori* calitatea de iacobini pe care şi-o revendicau. „Adevăraţii" iacobini sînt cei care *nu se găseau* în sala din strada Saint-Honoré în acea noapte memorabilă (sau care, să adăugăm noi, s-au hotărît la timp să părăsească clubul). În unanimitate, iacobinii, întruniţi la 11 termidor, decid „să se ducă în masă" la Convenţie, unde delegaţia lor prezintă următorul mesaj:

---

[1] A. Aulard, *La Société des Jacobins, op. cit.*, vol. VI, p. 300. Asupra dublei legitimităţi sistem reprezentativ-democraţie directă, cf. F. Furet, *Reflecţii asupra Revoluţiei franceze, op. cit.*, pp. 71 ş. urm.

„Cetăţeni, îi aveţi în faţa voastră pe adevăraţii iacobini, care au meritat un loc în stima naţiunii franceze şi în ura tiranilor; îi aveţi în faţa voastră pe cei care au luat armele pentru a-i combate pe magistraţii perfizi, uzurpatori ai autorităţii naţionale. Adevăraţii iacobini, la vreme de primejdie, nu au un loc de întrunire special; acest loc este pretutindeni unde se află forţa şi puterea necesare pentru a-i combate pe conspiratori. Adunătura monstruoasă de conspiratori care au pîngărit pămîntul patriei era alcătuită din oameni care nu aveau cărţi de membru şi care se găseau în slujba şefilor lor odioşi; dar noi, noi ne-am dus cu secţiile noastre să-l doborîm pe noul tiran."[1]

Societatea trece la reintegrarea membrilor săi, care fuseseră excluşi în timpul „tiraniei" lui Robespierre şi care au jucat apoi un rol de prim ordin în timpul „revoluţiei din 9 termidor": Fouché, Tallien, Dubois-Crancé. Şi nu mai conteneşte să-l invectiveze pe Robespierre: „Iată-l deci pe Robespierre, acest tigru însetat de sînge, de sîngele care curge pentru libertate, iată-l că a pierit într-o clipă chiar din locul unde venise să-şi potolească setea... Republicanii nu vor mai avea parte de amărăciunea de a-i auzi cuvintele machiavelice demascînd pretutindeni, în grupurile cele mai pure, conspiratori, intriganţi, trădători. Ah , binecuvîntaţi fie cei care cu adevărat au conspirat şi au uneltit împotriva lui şi a vinovaţilor lui conspiratori." Adevăraţii iacobini au fost tot atîtea victime care au suferit de pe urma tiraniei lui. Atitudinea celor care „au tăcut timp de şase luni cînd tiranul încălca pe faţă drepturile omului" chiar în sediul iacobinilor nu era conformistă ci, dimpotrivă, constituia un act eroic: „De la această tribună eram trataţi de scelerați şi de trădători pentru că aveam curajul să stăm liniştiţi şi să nu cedăm pornirilor acestei gloate ignorante care acoperea cu strigăte puternice declamaţiile ipocrite ale tiranului... De îndată ce momentul ne-a fost prielnic, am vorbit, mai mult chiar, am acţionat."[2] O comisie specială era însărcinată să verifice

---

[1] *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, p. 358; A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, p. 361. Tallien, care prezidează şedinţa, lasă să se creadă că este de acord cu această distincţie între „adevăraţii" şi „falşii" iacobini. El face elogiul „acestei societăţi celebre... ale cărei servicii aduse Revoluţiei se vor regăsi pe fiecare pagină a istoriei noastre". Nu ezită să lanseze o săgeată amintind că această Societate se lăsase „înşelată uneori de scelerați". (*Idem.*)

[2] A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 305 ş. urm.; p. 335.

maşinaţiile foştilor membri ai Societăţii şi să nu reînnoiască decît cărţile de membru ale acelora care puteau dovedi că avuseseră o comportare ireproşabilă în noaptea de 9 spre 10 termidor. O lună după aceste evenimente, cînd epurarea părea terminată, Societatea se mîndreşte într-un mesaj că întruneşte 600 de membri „care nu fuseseră deloc mînjiţi: toţi se găseau la posturile lor de cetăţeni în noaptea de 9 spre 10 termidor... Cei care, în noaptea aceea, pe veci memorabilă, dezonorau locurile noastre din această incintă, erau falşi iacobini pe care despotul îi infiltrase, sclavi nemernici ale căror victime am fost adesea, fără însă a le fi niciodată complici.“[1] Or, iacobinii n-au publicat niciodată date nici despre numărul „falşilor membri“ care au fost excluşi, nici despre cei care au rămas membri. Se ştie totuşi că, la apogeul ei, înainte de 9 termidor, Societatea număra mai bine de 1 200 de membri. În ciuda acestei scăderi, care de altfel va continua, Societatea îşi reia treptat lucrările: şedinţe ţinute cu regularitate, corespondenţă cu societăţile afiliate, mesaje către Convenţie. Dările de seamă ale şedinţelor iacobinilor sînt din nou publicate în *Monitor* şi în alte ziare, *paralel* cu cele ale şedinţelor Convenţiei. Totul se petrece ca şi cum aceste dări de seamă s-ar completa reciproc, ca şi cum, după 9 termidor, poziţia ocupată de iacobini în spaţiul public, mai ales în raport cu Convenţia, nu se schimbase cu nimic. Acestea erau aparenţele. Ele ascundeau cu greu conflictul care se manifesta deja după patru săptămîni de la „noaptea pe veci memorabilă“ şi se agrava întruna.

Într-adevăr, la iacobini încep să sosească nenumărate plîngeri ale personalului terorist împotriva „persecutării patrioţilor“; aşa cum am văzut, numeroase petiţii ajung la Societatea mamă din partea societăţilor afiliate şi delegaţii se prezintă la bară. Societatea, după ce discută plîngerea, numeşte, în funcţie de caz şi practica ei obişnuită, „apărători din oficiu“ care să pledeze cauza dreaptă a victimelor pe lîngă Comitetul Siguranţei Generale. După 13 fructidor şi respingerea de către Convenţie a denunţului lui Lecointre, Societatea devine mai viguroasă şi mai combativă. Unii dintre membrii ei, denunţaţi şi apoi reabilitaţi, în special Billaud-Varenne şi Collot d'Herbois, continuă să joace un rol important în activităţile iacobinilor; activi în

---

[1] *Adresse de la Société des Amis de la Liberté et de l'Égalité, séante aux Jacobins, à Paris, à toutes les Sociétés qui lui sont affiliées.* Paris, f.d. (fructidor, anul II); BN Lº 40/786.

ședințe, ei iau adesea cuvîntul și participă la lucrările comisiilor. Pe de altă parte, pamfletele care însoțeau toată această campanie de denunțare, mai ales *Coada lui Robespierre*, îi atacă violent pe iacobini ca pe niște instigatori ai Terorii. La 17 fructidor, după încheierea unei ședințe deosebit de furtunoase, Societatea hotărăște să-i excludă pe Lecointre, pe Tallien și pe Fréron. Carrier, care desfășoară o activitate tot mai intensă, afirmă că Societatea vrea, prin aceste radieri, să dea mai multă vigoare criticilor pe care le-a exprimat deja cu privire la „fărădelegile care au întristat Republica după căderea tiranului". Într-adevăr, în ședințele lor, ca și într-un mesaj special, prezentat în Convenție (la 8 fructidor), iacobinii au chemat la combaterea „moderantismului care încearcă să-și ridice capul" sub pretextul restabilirii dreptății; au susținut moțiunea prin care se cerea publicarea, în acest scop, a listei persoanelor eliberate din închisori; au criticat pe toți cei care, urmînd exemplul lui Tallien și Fréron, cereau libertatea nelimitată a presei, încurajînd în acest fel ponegrirea „patrioților dîrji". La 14 fructidor se produce o explozie accidentală la pulberăria de la Grenelle care face mai multe victime. Societatea nu ezită să facă apropierea între această catastrofă, „persecutarea patrioților", „eliberarea suspecților" și pamfletele antiiacobine; ea vede în toate acestea verigile unei vaste conspirații împotriva guvernului revoluționar. Unii membri ai Convenției și ai Societății, care continuau să-și ocupe locurile din *Munte* (ale cărui bănci se goleau totuși pe zi ce trecea), au apărat în dezbateri pozițiile iacobinilor și Societatea însăși. Totuși, de cele mai multe ori iau cuvîntul personaje secundare, un Duhem, un Chasles; marile figuri ale Societății, mai ales membrii Comitetelor, păstrează adesea tăcerea.

Toate aceste luări de poziție ale iacobinilor — fiecare voia să fie mai „energică" decît precedenta și toate la un loc trebuiau să dovedească fermitatea și forța Societății — se întorceau împotriva lor și se preschimbau în demonstrații ale neputinței lor. Excluderea lui Fréron și Tallien a fost o dovadă grăitoare în acest sens. Timpurile se schimbaseră după 9 termidor: cei doi excluși au ieșit rîzînd din sală; Tallien l-a îmbrățișat pe Fréron în aplauzele unei părți a tribunelor de unde se striga: „Puțin le pasă!" A fi denunțat la Societate sau a fi exclus din ea nu mai comporta nici un risc, nu atrăgea nici excluderea din viața publică nici proscrierea. Dimpotrivă, acest lucru ințelegea atacurile împotriva iacobinilor ca și noi trădări. Lista membrilor Convenției

care, a doua zi după 9 termidor, frecventau încă Societatea şi care de atunci s-au întors împotriva ei devenea tot mai lungă: Legendre, Dubois-Crancé, Léquinio, Thirion, Bentabole, Merlin [din Thionville]... Mesajele iacobine prezentate în Convenţie, departe de a se bucura ca altădată de aprobarea imediată, sînt întîmpinate cu neîncredere şi ostilitate de o mare parte a deputaţilor şi de tribune. Cu prilejul unuia dintre aceste mesaje „energice", preşedintele însuşi, Merlin [din Thionville], fost iacobin, n-a stat pe gînduri şi a amintit delegaţiei Societăţii că răsturnarea „tiranului" la 9 termidor fusese înfăptuită de Convenţie, în timp ce „oameni depravaţi" continuau să-l apere, la tribuna iacobinilor. Altădată, intervenţia „apărătorilor din oficiu" numiţi de Societate era suficientă pentru a-l scoate din încurcătură sau chiar pentru a-l elibera din închisoare pe cel care beneficia de protecţia iacobinilor; de acum încolo „apărătorii" puteau să-şi păstreze argumentele pentru ei, căci membrii Comitetului Siguranţei Generale nici măcar nu-şi găseau timp să-i primească. La denunţarea „comploturilor aristocratice" o întreagă presă răspundea acum prin contradenunţuri ale „conspiraţiilor iacobine"; pînă şi explozia de la Grenelle era pusă pe seama lor; presa antiiacobină o prezenta ca pe un rezultat al maşinaţiilor lor sinistre, menite să reînvie Teroarea. Cînd Tallien a fost „asasinat" (la 21 fructidor, un necunoscut l-a rănit uşor la braţ cu un cuţit; timp de mai multe zile în Convenţie s-au citit buletine de sănătate), în presă, ca şi în Convenţie, s-a exprimat pe faţă bănuiala că iacobinii au fost aceia care inspiraseră, chiar puseseră la cale acest atentat. De asemenea, ei au fost ţinta permanentă a ziarelor şi pamfletelor care îi acuzau că în timpul Terorii fuseseră „băutori de sînge" şi delatori care căutau la rîndul lor să scape de paloşul legii sub pretextul unei „politici de regenerare" a Convenţiei. Un episod, ales printre multe altele, ilustrează bine situaţia. În ziua celei de a patra sanculotide, la Maison-Égalité (fostă Palais-Royal) izbucneşte o încăierare între două „grupuri": unii strigă *Trăiască iacobinii!*, ceilalţi îi atacă strigînd *Trăiască Convenţia! Jos iacobinii!* Deşi avertizat, după cum se cuvine, Comitetul Siguranţei Generale nu intervine pentru a-i apăra pe iacobinii insultaţi; unul dintre membri a declarat că toată această poveste era lipsită de interes[1]...

---

[1] Cf. *Courrier républicain*, 30 fructidor şi a treia sanculotidă, anul II; *Messager du soir*, a treia sanculotidă, anul II; *Moniteur*, *loc.cit.*, vol. XXII, p. 4; A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *loc. cit.*, vol. VI, pp. 489–491. Am amintit mai sus un episod asemănător.

Astfel, iacobinii trăiesc în fiecare zi o experienţă amară: ceea ce ei credeau că este *puterea cuvîntului lor* nu era decît efectul secundar al faptului că, sub Teroare, ei exprimau *cuvîntul puterii*. Din clipa în care nu mai deţineau monopolul acestui cuvînt şi puterea nu mai venea în sprijinul cuvîntului lor, el era sortit să devină tot mai slab, slăbiciune cu atît mai evidentă cu cît Societatea nu va putea niciodată s-o recunoască şi va încerca s-o compenseze prin acumularea declaraţiilor şi protestelor mereu mai „energice", printr-o retorică ameninţătoare, dar din ce în ce mai găunoasă, despre trecutul eroic al iacobinilor, despre meritele lor şi serviciile aduse Revoluţiei, despre fidelitatea lor neclintită faţă de marile principii revoluţionare. Efectele combinate ale acestei slăbiciuni şi ale acestor ameninţări se întorceau împotriva Societăţii. Violenţa verbală, în contrast tot mai evident cu opţiunile politice ale puterii, a făcut din iacobini „centrul de raliere" al tuturor celor care erau nemulţumiţi de aceste opţiuni. Destul de repede, iacobinii şi-au asumat funcţiile *instanţei ideologice* destinate să legitimeze singură rezistenţa la desfiinţarea instituţiilor izvorîte din Teroare, să-şi asume apărarea personalului terorist faţă de represiunea care se abătea asupra lui. Prin aceasta, discursul iacobin nu putea decît să sporească frica şi ura moştenite de la Teroare, în timp ce semnele evidente ale slăbiciunii Societăţii polarizau împotriva ei dorinţa de revanşă. Iacobinii sînt atacaţi ca simbol al Terorii, ca responsabili pentru excesele din trecut şi ca partizani ai revenirii ei; la rîndul lor, ei intervin direct în „războiul mesajelor", făcînd pe faţă apel la combaterea „moderantismului" şi a aristocraţiei care-i persecută pe „patrioţi".[1]

Astfel, conflictul dintre iacobini şi majoritatea Convenţiei devenea inevitabil. Atmosfera înfierbîntată din Convenţie nu este deloc mai prejos de cea care însoţeşte încăierările din Tuileries sau de la Maison-Égalité. „Poporul nu mai vrea *două autorităţi*, strigă Merlin [din Thionville], el vrea ca domnia *asasinilor* să înceteze... Eu îi denunţ aici pe asasinii ţării mele, pe cei care, în Adunarea legislativă, au votat alături de mine pentru principii şi care astăzi, lîngă mine, votează în sens contrar. Denunţ pe aceşti oameni, care au avut neruşinarea de a spune, într-o Societate care a ajutat mult la răsturnarea tronului, dar care, nemaiavînd un tron de răsturnat, vrea să răstoarne

---

[1] Societatea a difuzat mai ales mesajul societăţii populare din Dijon, un adevărat apel la întoarcerea Terorii, asupra căruia vom reveni.

Convenţia... (*Da*! *Da*! Aplauze) [...] Popor, dacă vrei să-ţi păstrezi libertatea, dacă vrei să păstrezi Convenţia, *singurul centru în jurul căruia poţi să-ţi strîngi rîndurile* [...], înarmează-te cu toată forţa ta şi, cu legea în mînă, năpusteşte-te asupra acestei *vizuini de bandiţi*." „O societate populară, afirmă Bentabole, n-are dreptul de a trimite ceva armatelor înainte ca să-şi fi spus Convenţia cuvîntul... Trebuie să ştim dacă o societate care ţine, ca să spunem aşa, în stăpînire opinia publică, dacă această Societate nu face un act ce pune în pericol patria atunci cînd începe să-i prigonească pe reprezentanţii poporului. Întreb dacă, atunci cînd poporul m-a trimis aici, a vrut să fiu cenzurat de *o corporaţie particulară* pentru părerea pe care mi-aş fi spus-o în Adunarea reprezentanţilor naţiunii." „În timpul lui Robespierre, se dezlănţuie Legendre, reprezentanţii poporului erau alungaţi din rîndurile iacobinilor pentru opiniile pe care le exprimaseră în Convenţie; astăzi deputaţii sînt iarăşi alungaţi din rîndul iacobinilor din cauza opiniilor lor în Convenţie... (Către iacobini) măscăriciul este pe scenă iar Robespierre în cuşca suflerului..."[1]

Aşa cum se întîmplă adesea în dezbaterile revoluţionare, dincolo de pasiunile dezlănţuite şi chestiunile de o arzătoare actualitate se năştea o întrebare cu privire la caracteristicile esenţiale ale instituţiilor şi ale puterii revoluţionare. La sfîrşitul anului II, această dezbatere vădeşte conştiinţa faptului că spaţiul politic, modificat de 9 termidor, dar provenit totuşi din Teroare, nu era decît provizoriu şi cerea să fie confruntat cu principiile fundamentale şi cu sistemul reprezentativ. Atacurile împotriva iacobinilor se înscriau cu necesitate într-un context mai larg: cum trebuia gîndit şi organizat spaţiul politic care avea să urmeze Terorii? Ieşirea din Teroare trebuia să se facă *împreună* cu iacobinii şi, mai pe larg, cu societăţile populare, sau mai degrabă *împotriva* lor? Aceste întrebări atrăgeau totuşi după ele altele totodată mai generale şi mai vechi: ce rol le revenea societăţilor populare în funcţionarea puterii? Aceste societăţi sînt oare o simplă reuniune a membrilor sau au o existenţă, o activitate şi o autoritate proprii? Poporul îşi exercită suveranitatea, sursă a oricărei autorităţi legitime, numai prin instituţiile sale reprezentative sau şi prin forme de democraţie directă, deci prin intermediul multiplelor societăţi populare?

[1] *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, pp. 724–725 şi 727; vol. XXII, pp. 58–59.

Întrebări noi, întrebări vechi. Noi în măsura în care exprimă preocupări născute din practicile politice foarte recente ale Terorii, în măsura în care societăţile populare şi mai ales cele afiliate iacobinilor deveniseră un adevărat corp statal, scăpînd de sub controlul Adunării. Întrebări vechi în măsura în care Convenţia, în conflictul ce o opune iacobinilor, pare să preia unele argumente pe care Constituanta le opusese încă din 1791 Societăţii Prietenilor Constituţiei: Societatea abuzează de libertatea de asociere formînd „o corporaţie politică", potrivnică tocmai principiilor guvernului reprezentativ; membrii ei îşi arogă „privilegiul patriotismului exclusiv" şi se erijează în acest fel într-o adevărată contraputere; ei aspiră la o adevărată dictatură, ascunzînd-o sub diverse forme de democraţie directă. Intervenţia, la 24 fructidor anul II, a lui Durand Maillane, purtător de cuvînt al Cîmpiei şi unul dintre fondatorii, în 1789, ai „Iacobinilor istorici", Societatea Prietenilor Constituţiei, vădeşte cu claritate persistenţa unei întregi problematici politice şi instituţionale şi chiar a unui întreg vocabular. El nu ezită să conteste însăşi legalitatea existenţei iacobinilor, asimilîndu-i cu un fel de corporaţie contrarie spiritului instituţiilor republicane.

„Aţi suprimat toate corporaţiile pentru că se opuneau chiar prin natura lor instituţiilor republicane; n-aţi iertat nici măcar breasla farmaciştilor şi altele de felul acesta... Cer să se analizeze dacă nu este un pericol pentru libertate să îngăduim existenţa *corporaţiei societăţii populare din Paris cu cele patruzeci şi patru de mii de societăţi afiliate* şi care se află în legătură cu ea."

Asimilarea iacobinilor cu o corporaţie de spiţeri este desigur o figură de stil destinată să provoace rîsul. Dar atacarea *iacobinilor* prin etichetarea lor drept o *corporaţie politică* întorcea împotriva lor principiile din 1789 şi, mai general, opunea aceste principii fondatoare practicilor politice din anul II. Era, în sfîrşit, o aluzie transparentă la legea Le Chapelier, votată în septembrie 1791, la sfîrşitul Constituantei, care urmărea oarecum să reglementeze în mod riguros drepturile şi activităţile societăţilor populare în virtutea aceloraşi principii care stăteau la baza suprimării corporaţiilor.[1]

---

[1] *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXI, p. 728; A. Aulard, *La Société des Jacobins*, vol. VII, pp. 441 şi urm. Numărul de „patruzeci şi patru de mii de societăţi afiliate", citat de Durand-Maillane este, desigur, exagerat şi demagogic; era numai un fel de a spune că iacobinii voiau să-şi întindă tentaculele în fiecare comună, înfiinţînd acolo o societate populară.

Textul din septembrie a fost adesea trecut cu vederea de istorici care s-au oprit cu precădere asupra altei legi a lui Le Chapelier, cea din 14 iunie 1791, care interzicea „asociaţiile de muncitori" pentru a demonstra caracterul „burghez" al Revoluţiei franceze. Or, aceste două texte erau strîns legate: în concepţia lui Le Chapelier, ele aplicau, şi unul şi celălalt, la viaţa de asociaţie în ansamblul ei, aceleaşi principii liberale pe care se întemeia noua Constituţie.

Aluzia lui Durand-Maillane nu era o simplă figură de stil. Există într-adevăr o *analogie structurală* între problemele ridicate de Constituantă la sfîrşitul lucrărilor ei şi cele pe care începea să le ridice Convenţia la sfîrşitul anului II. Pe scurt, problema ar putea fi definită astfel: societăţile populare au jucat un rol important în epoca de instabilitate şi de violenţă revoluţionară, dar funcţiile lor trebuie să fie redefinite după *desăvîrşirea* Revoluţiei într-un nou spaţiu politic, cu instituţii stabile. După 9 termidor, parafrazînd formula lui Tallien, deja citată, trebuia făcută distincţia între *guvernul care face revoluţia* şi cel *care vrea să desăvîrşească revoluţia.*

Or, raportul lui Le Chapelier rămîne un document de mare importanţă; el propune, în special, una dintre primele analize ale fenomenului iacobin şi a relaţiilor lui cu puterea reprezentativă, aşa cum era văzută aceasta din urmă în 1791.

Le Chapelier îşi prezentase raportul, în numele Comitetului Constituţiei, la 29 şi 30 septembrie 1791, în ajunul încheierii lucrărilor Constituantei. În mod evident, acest demers urmărea un obiectiv politic imediat: să elimine din jocul politic societăţile populare, în primul rînd pe iacobini, aceşti „extremişti" dornici să continue şi să radicalizeze Revoluţia. Acceptarea Constituţiei şi „criza legată de Société des Feuillants", prin care treceau iacobinii, păreau să ofere un prilej deosebit de prielnic pentru realizarea acestui proiect. Dar preocupările lui Le Chapelier mergeau mai departe decît aceste năzuinţe imediate; ele vizau să *încheie*, în sfîrşit, Revoluţia înfiinţînd instituţii noi, punînd în funcţiune *sistemul reprezentativ* sub forma unei monarhii constituţionale. Dar instaurarea acestui principiu şi deci realizarea principiilor din '89 cereau o legislaţie care să reglementeze activitatea societăţilor populare, punct rămas vag în Constituţie. Le Chapelier nu ascunde complexitatea sarcinii, insistînd cu precădere asupra a două puncte. Pe de o parte, originalitatea schimbării revoluţionare din Franţa provine din faptul că instaurarea şi triumful principiilor din '89 nu puteau

să fie asigurate decît prin mijloace extra-parlamentare (dacă nu cumva extra-legale) şi, în primul rînd, prin activitatea tot mai intensă a multiplelor societăţi patriotice. Pe de altă parte, activitatea şi modul de funcţionare ale acestor societăţi şi în special ale iacobinilor au luat o asemenea amploare şi întorsătură încît ajunseseră să conţină cele mai mari pericole care puteau exista pentru sistemul reprezentativ. Activitatea *politică* şi totodată *extra-parlamentară* a societăţilor patriotice şi populare era, în ochii lui Le Chapelier, contrarie recunoaşterii Adunării alese ca unică întruchipare a suveranităţii Naţiunii. Continuarea acestei activităţi nu putea să ducă decît la anarhie, sub pretextul dorinţei de a prelungi revoluţia. *Liberal şi conservator*, Le Chapelier formula în felul următor dilema politică şi instituţională: sau Adunarea reprezentanţilor Naţiunii suverane îşi exercită puterea în cadrul riguros şi stabil al instituţiilor reprezentative, sau activităţile diferitelor asociaţii extra-parlamentare, care sînt tot atîtea facţiuni, subminează sistemul reprezentativ înlocuindu-l cu un fel de democraţie directă care, printr-o supralicitare demagogică, scufundă ţara într-o revoluţie fără sfîrşit.

Societăţile populare şi patriotice, insistă Le Chapelier, erau „instituţii spontane“ ...născute din entuziasmul libertăţii; în vremuri de furtună, ele au avut rolul binevenit de a uni spiritele, de a forma centre comune de opinii şi de a face cunoscută minorităţii opozante enorma majoritate care voia şi înlăturarea abuzurilor, şi răsturnarea prejudecăţilor, şi instaurarea drepturilor omului... Cînd o naţiune îşi schimbă forma de conducere, fiecare cetăţean al ei devine magistrat; toţi deliberează şi trebuie să delibereze despre republică şi e necesar să fie folosit tot ceea ce grăbeşte, asigură, accelerează o revoluţie; este o frămîntare momentană care trebuie susţinută şi chiar sporită, pentru ca revoluţia, nemailăsînd nici o urmă de îndoială, să întîlnească mai puţine obstacole şi să ajungă mai repede la capăt; dar cînd revoluţia *s-a terminat*, cînd constituţia imperiului este realizată, cînd a delegat toate puterile publice, a instituit toate autorităţile, atunci, pentru salvarea acestei constituţii, trebuie ca totul să reintre în ordinea cea mai desăvîrşită pentru ca *nimic să nu stăvilească activitatea puterilor constituite.*“

Desigur, Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului, ca şi Constituţia consfinţesc solemn libera exprimare a gîndurilor şi opiniilor, ca şi libertatea cetăţenilor de a se aduna paşnic şi de a adresa autorităţilor constituite petiţii semnate individual. Libera folosinţă a acestor drepturi nu se poate înfăptui decît în acord cu *principiile conducerii reprezentative*, consfinţite şi ele de

către Constituţie. Or, aceste principii sînt categorice: „însăşi natura guvernului pe care l-am adoptat" are drept consecinţă excluderea existenţei, fie ea şi provizorie, a oricărui corp intermediar între cetăţeni şi reprezentanţii lor (şi orice autoritate delegată), căci membrii unui asemenea corp îşi arogă inevitabil privilegii şi drepturi exclusive, potrivnice principiilor libertăţii şi egalităţii. Aceste maxime sînt valabile în toate domeniile vieţii sociale, îndeosebi în comerţ şi industrie; cu atît mai mult, ele trebuie să fie respectate foarte strict în politică:

> „Nu există alte puteri în afara celor constituite prin voinţa poporului, exprimată prin reprezentanţii săi; nu există altă autoritate în afara celei delegate; nu există acţiune în afară de cea a mandatarilor săi însărcinaţi cu funcţii publice. Pentru a păstra acest principiu în toată puritatea lui, de la un capăt al imperiului la celălalt, constituţia a eliminat toate corporaţiile, nerecunoscînd decît un corp social şi nişte indivizi."

Să confruntăm aceste principii cu practicile adoptate de Societăţile Prietenilor Constituţiei, adică iacobinii, şi ne vom convinge că ele se ridică împotriva Constituţiei şi o distrug, în loc s-o apere, „şi că *se identifică cu o corporaţie ... mult mai periculoasă decît cele anterioare*". Aceasta se datoreşte atît programului lor, cît şi modalităţilor lor de funcţionare. „A avea o existenţă publică", a accepta pe unii cetăţeni ca membri şi a refuza pe alţii, a acorda diplome şi certificate — toate în numele patriotismului şi al voinţei generale — înseamnă a-şi acorda sieşi „un *soi de privilegiu exclusiv al patriotismului* care ar da naştere la acuzaţii împotriva indivizilor nesectari şi la ură împotriva societăţilor neafiliate", împărţiri pe care orice bun cetăţean trebuie să încerce să le înlăture şi care „renasc în fiecare clipă cu ajutorul unor *ciudate şi corporative asociaţii*". Pe baza „patriotismului exclusivist" se formează *o reţea de asociaţii* care „îşi întinde ramificaţiile în *tot imperiul*" printr-un sistem de afilieri, de legături politice şi „un fel de metropolă", un sistem cu consecinţe funeste şi contrare Constituţiei. Într-adevăr, stă în natura acestor societăţi „să încerce să dobîndească o influenţă externă", atribuindu-şi monopolul patriotismului, vorbind în numele Naţiunii şi al intereselor ei generale; în acest fel ele tind „să capete o oarecare influenţă asupra actelor administrative şi judiciare". De aceea i-au însărcinat pe funcţionarii publici „să dea seama de comportarea lor", i-au trimis pe deputaţii lor să se amestece în cercetări de cazuri judiciare, au trimis comisari cu misiuni care nu puteau fi

încredinţate decît autorităţilor constituite". Altfel spus, societăţile iacobine îşi arogă dreptul de a înlocui instituţiile reprezentative şi legitime cu propriile lor practici politice, care revendică un fel de *democraţie directă*. Or, oamenii strînşi laolaltă vor avea întotdeauna o forţă mai mare decît cetăţenii izolaţi, iar adunările lor riscă să subjuge naţiunea. „Dacă societăţile ar cîştiga influenţă, dacă ar putea să dispună de reputaţia unui om, dacă, după formarea corporaţiilor, ar avea ramificaţii şi agenţi ai puterii lor de la un capăt la altul al ţării, atunci *societăţile ar fi singurii oameni liberi*." Trebuie deci interzisă afilierea de societăţi; trebuie să le împiedicăm „să uzurpe o parte din puterea publică", exercitarea vreunei „*influenţe sau vreunui control* asupra puterii constituite şi asupra autorităţilor legale". Acest lucru presupune ca societăţile să nu aibă dreptul la *petiţii colective*. Dreptul de petiţii este „un drept natural" şi, prin urmare, el nu poate fi delegat. Or, practica de a-l delega preşedinţilor, secretarilor şi altor membri ai societăţilor nu este decît o formă de abuz de pe urma căreia profită unii trăgători de sfori. Aceste societăţi nu pot avea alt statut decît acela al unor:

> „întruniri amicale... pentru a se instrui, a discuta, a-şi comunica cunoştinţe... dar conferinţele lor, actele lor interne nu trebuie niciodată să depăşească incinta adunărilor lor; nici un caracter public, nici un demers colectiv nu trebuie să atragă atenţia asupra lor. ...Toată lumea vrea ca *revoluţia să se încheie*. Vremea distrugerilor a trecut; nu mai trebuie înlăturate abuzurile, combătute prejudecăţile; de acum înainte trebuie să înfrumuseţăm acest edificiu ale cărui pietre unghiulare sînt libertatea şi egalitatea."[1]

Critica adusă de Le Chapelier iacobinismului dă la iveală ceea ce îl desparte, ca şi pe alţi liberali, mai mult sau mai puţin conservatori, de iacobini, dar ascunde un anumit fond de reprezentări politice comun şi unora şi altora. Poziţia lui Le Chapelier este riguros liberală: societatea este compusă din indivizi

---

[1] Toate citatele sînt extrase din raportul lui Le Chapelier din 29–30 septembrie 1791, cf. *Moniteur*, *op. cit.*, vol. X, pp. 7–11. Decretul acceptat de Constituantă nu suprima societăţile populare, dar le interzicea „orice existenţă politică", afilierile, publicarea proceselor verbale ale dezbaterilor, petiţiile colective, efectuarea vreunei inspecţii sau exercitarea vreunei influenţe asupra actelor puterilor constituite. S-ar spune că legea îşi propune să reducă societăţile patriotice la orginile lor istorice, să le închidă între limitele unor „societăţi spirituale". Robespierre, opunîndu-se acestui proiect de lege, insista asupra dreptului de asociere, recunoscut de Constituţie: n-ar exista deci nimic anticonstituţional în afilierea mai multor societăţi legale.

liberi şi egali în drepturi; conducerea are sarcina de a proteja şi de a impune respectarea drepturilor lor naturale şi civile. Sistemul reprezentativ asigură în mod eficace coerenţa şi unitatea corpului social în măsura în care asigură suveranitatea Naţiunii şi permite să se precizeze interesul general, respectînd în acelaşi timp jocul liber al intereselor individuale. Or, pretenţia la un „patriotism exclusiv" face din iacobini „o corporaţie politică" şi viciază sistemul reprezentativ, pentru că serveşte de paravan pentru particularismele pe care le consolidează; justifică apelul la formele de acţiune extra-parlamentară, contrare legii; contribuie la dezmembrarea corpului social, accentuînd dezbinările şi conflictele. Orice împărţire a corpului social în grupuri de interese sau asociaţii exclusiviste este, pentru Le Chapelier, fundamental dăunătoare, căci ea reproduce, în alt mod, vechile stări, privilegii şi corporaţii. Prin urmare, este contrarie principiilor din '89, libertăţii şi egalităţii cetăţenilor, ca şi suveranităţii Naţiunii a cărei unitate se realizează şi se exprimă prin conducerea reprezentativă. Liberal şi individualist, denunţînd alterarea sistemului reprezentativ prin recursul la democraţia directă, Le Chapelier refuză, din aceleaşi motive, orice *pluralism politic*. De aici şi neîncrederea sa faţă de *asociaţiile politice*: o asociaţie politică *unică* ar aspira, din cauza „exclusivismului" ei, la monopolizarea puterii; existenţa *mai multor asociaţii*, sortite să se înfrunte, ar duce la anarhie. Toată argumentaţia lui este îndreptată evident împotriva iacobinilor, a organizaţiei lor, a formelor de acţiune şi a aspiraţiilor lor. Dar el se întîlneşte cu iacobinismul, ca doctrină şi practică politică, în puternica lui ostilitate împotriva *oricărui pluralism politic* şi în proslăvirea ideii de *cîmp politic unitar*. În 1791, iacobinii se impun deja ca forţa politică cea mai capabilă, datorită ideologiei şi organizării lor, să utilizeze cît mai eficace în lupta pentru putere *concepţia unitară asupra spaţiului politic*. Spre deosebire de Le Chapelier şi de liberalii conservatori, iacobinii apărau libertatea cuvîntului, dreptul de a se asocia şi de a forma o reţea

---

Pentru Robespierre, *revoluţia nu s-a terminat* încă, iar societăţile populare slujesc *revoluţia în mersul ei înainte*. Ele reunesc patrioţii cei mai curaţi şi mai cinstiţi care *supraveghează* oamenii corupţi şi intriganţi, dintre care unii fac parte din Adunare (*ibid.*). Mai multe precizări în legătură cu formarea iacobinismului se găsesc în M. L.Kennedy, *The Jacobins Clubs in the French Revolution. The First Years*, Princeton, 1982. Reflecţiile despre raportul lui Le Chapelier şi spaţiul politic revoluţionar au fost stimulate de articolul lui B. Manin, „Montesquieu et la politique moderne", *Cahiers de philosophie politique*, nr. 2–3, 1985.

naţională de societăţi afiliate. Ei cereau acest drept numai pentru „patrioţii buni", pentru cei care *unesc* Naţiunea şi nu pentru cei care o *dezbină*. Pînă la urmă, acest drept n-ar fi decît *dreptul lor exclusiv* în măsura în care ei reunesc toţi patrioţii „puri". „Puritatea" politică şi morală, acest concept cheie al iacobinismului, este un criteriu de excludere a oricărei idei de pluralism. Într-adevăr, „patriotismul pur" nu cunoaşte diversitatea, ci numai supralicitarea, el condamnă *a priori* existenţa unor *patriotisme diverse*. „Patriotismul pur" implică *multiplicitatea patrioţilor*, dar nu pe aceea a patriotismelor; el condamnă existenţa mai multor programe şi a diverselor grupări politice şi sociale, ce nu ar fi, în viziunea lui, decît o sursă de conflicte şi de facţiuni care ameninţă să sfărîme unitatea Naţiunii şi prin aceasta să-i nimicească suveranitatea. Dorinţa de a face să triumfe în acelaşi timp unitatea Naţiunii şi „patriotismul pur" implică *excluderea* ca mecanism regulator al vieţii publice şi al acţiunii politice. Această ostilitate faţă de pluralism s-a accentuat în timpul luptei împotriva girondinilor şi sub Teroare. Iacobinii au apărat dreptul la asociere ca principiu, dar cu condiţia să fie exercitat într-un spaţiu politic din care să fie excluse dezbinările şi unde n-ar putea exista deci decît o singură asociaţie a cărei legitimitate ar consta tocmai în „puritatea" ei patriotică şi în virtutea membrilor săi. Iacobinii se erijau astfel în *instanţă de cenzură* politică şi morală, în apărători ai purităţii, ai fidelităţii faţă de principiile fondatoare ale Revoluţiei. Relaţiile lor cu puterea reprezentativă erau, în mod necesar, ambigue, iar această ambiguitate se afla la originea atît a forţei, cît şi a slăbiciunii lor politice. Iacobinismul nu recunoştea decît o singură sursă de legitimitate: voinţa suverană şi nelimitată a poporului, suveranitate care consta în reprezentarea naţională. De aici derivă legalismul iacobinismului şi respectul lui pentru sistemul reprezentativ asupra căruia Robespierre insista în mod deosebit. Dar poporul, unul şi indivizibil, investea cu *legitimitate* şi de asemenea *direct* societăţile populare în afara şi deasupra formelor reprezentative ale vieţii publice. Nu în calitate de instituţii guvernamentale, ci ca autoritate politică şi morală chemată, pe loc, *să sfătuiască* şi *să supravegheze* autorităţile constituite. Legislaţia din 1791 cu privire la societăţile populare, votată la propunerea lui Le Chapelier, n-a fost aplicată niciodată. Dinamica Revoluţiei a acţionat în favoarea iacobinilor care, pînă la urmă, au controlat efectiv puterea, mai ales Convenţia, deşi nu s-au identificat cu autorităţile constituite.

Or, 9 termidor răstoarnă raportul de forţe între Convenţie şi iacobini. La sfîrşitul anului II, conflictul care izbucneşte între Societate şi Adunare dă la iveală *o problemă politică structurală* într-o conjunctură cu totul defavorabilă iacobinilor. Compromişi prin complicitatea lor cu sistemul Terorii, chiar identificaţi cu puterea teroristă, iacobinii pot din ce în ce mai greu să se prevaleze de puritatea morală şi de patriotismul mai presus de orice bănuială. Pe deasupra, propriul lor ideal al unui cîmp politic unitar le este foarte abil opus. Este acum rîndul membrilor Convenţiei antiiacobini să-i condamne pe iacobini ca pe nişte învrăjbitori, ca pe „o corporaţie exclusivistă", să ceară pentru reprezentarea naţională exercitarea plenară a suveranităţii. Fără nici o îndoială, iacobinii de la sfîrşitul anului II nu sînt cei din 1791; mizele şi actorii politici s-au schimbat radical. Faptul că în ciuda acestor schimbări, esenţialul din argumentaţia lui Le Chapelier (care fusese ghilotinat în aprilie 1794) a fost reluat, dovedeşte în ce măsură unele caracteristici ale culturii politice a Revoluţiei şi ale mentalităţilor politice revoluţionare se menţin în afara tuturor prefacerilor spectaculoase. Într-adevăr, descoperirea spaţiului democratic în 1789 nu a declanşat în nici un fel, în tot cursul Revoluţiei, *elaborarea unui sistem politic pluralist*; în acest sens, iacobinismul era expresia şi, în acelaşi timp, denaturarea reprezentării spaţiului politic ca spaţiu unitar. Revoluţia inventează o democraţie care, printr-un paradox aparent, îmbină individualismul cu un adevărat cult al unanimităţii, conducerea reprezentativă cu refuzul de a acorda un drept de reprezentare oricărui interes care nu este „interesul general", recunoaşterea libertăţii de opinie cu neîncrederea faţă de clivajele care divizează opinia publică, dorinţa unei vieţi politice transparente cu goana obsesivă după „comploturi", pe scurt, îmbină, în politică, modernitatea cu arhaismul. Protagoniştii politici împărtăşesc adesea această reprezentare, la urma urmei destul de rudimentară, a democraţiei, şi o fac pînă şi în conflictele care îi dezbină. Ei nu izbutesc, în nici o etapă a Revoluţiei, *să cadă de acord pentru a fi în dezacord*, pentru a accepta că la sorgintea funcţionării societăţii se află caracterul ei conflictual, şi nu un viciu ce se cere eradicat. Avem de a face cu un caz foarte izbitor de *amestec de tradiţional şi modern* în reprezentările, instituţiile şi mecanismele politice ale Revoluţiei, amestec care şi-a pus pecetea pe întreaga ei experienţă. În consecinţă, *excluderea* a devenit repede mecanismul care reglementează jocul politic: adversarul era exclus

chiar în numele unităţii fundamentale a Naţiunii, a Poporului sau a Republicii. Acest principiu este, de altfel, propriu funcţionării şi prezervării comunităţilor tradiţionale, în care unitatea şi solidaritatea tind să se confunde cu unanimitatea. Reprezentările dominante ale imaginarului revoluţionar, mai ales cele despre comploturi şi duşmani ascunşi, nu puteau decît să întreţină, prin ură şi suspiciune, ideea-imagine a *excluderii salutare*. Ieşirea din Teroare nu era, desigur, o epocă ce favoriza evoluţia spre pluralismul politic. Dorinţa de a restabili principiile sistemului reprezentativ nu numai că mergea mînă în mînă cu ideea excluderii adversarilor politici: ea se îmbina cu *furia revanşardă*. Astfel, iacobinii vedeau cu uimire cum mecanismul politic ai cărui stăpîni se crezuseră se întorcea acum cu violenţă împotriva lor.

Cele mai violente rechizitorii împotriva iacobinilor au fost făcute în dezbaterile Convenţiei şi la Societate, suscitate de decretul din 25 vandemiar anul III (16 octombrie 1794), care urmărea demontarea reţelei iacobine şi anihilarea Societăţii mamă. (Un membru iacobin al Convenţiei, Lejeune, va face, de altfel, apropierea între proiectul noului decret şi predicile pe care „Le Chapelier şi partizanii săi“ voiau să le pună în calea societăţilor populare „în zilele de înjosire şi de infamie“.) Discursurile au fost deosebit de agresive şi de violente, bogat alimentate de o cunoaştere reală şi de o experienţă trăită a iacobinismului, ca mod de gîndire şi acţiune politică. Într-adevăr, figurile ilustre au fost transfugi politici, foşti iacobini care ştiau despre ce vorbesc atunci cînd se întorceau împotriva Societăţii.

Şi ce le reproşau ei iacobinilor? Dincolo de orice părtinire, apare o acuzaţie repetată: Societatea mamă şi reţeaua ei de societăţi afiliate s-au erijat în *putere paralelă*, chiar în *contraputere*, faţă de Convenţie şi de autorităţile constituite. Iacobinii au contribuit la căderea monarhiei, dar apoi s-au opus conducerii libere. Teroarea nu era posibilă fără dominaţia iacobinilor, iar experienţa din 9 termidor îi acuză în mod evident. „Cu prilejul fericitei revoluţii din 9 termidor, cînd poporul a văzut că voi [Convenţia] aţi pus mîna pe frîie, că vreţi să restabiliţi dreptatea, el vi s-a alăturat, v-a întins mîinile, a simţit că, fără ajutorul iacobinilor, Robespierre şi complicii lui n-ar fi reuşit niciodată să vă domine. Or, de vreme ce societăţile au putut să vă smulgă conducerea şi s-o predea în mîinile unui om pe care l-au aşezat deasupra Convenţiei şi deasupra poporului, trebuie să credeţi că nu pot fi supravegheate destul de îndea-

proape. Trebuie să supravegheaţi cu grijă o instituţie care răstoarnă cu acelaşi succes şi despotismul şi libertatea" (orator neidentificat în procesul verbal). A supraveghea societăţile populare, în special a interzice afilierile, înseamnă a pune capăt unei situaţii în care s-a ridicat, pe lîngă Convenţie, „*un alt centru* ce induce în eroare opinia publică, răpeşte reprezentanţilor încrederea şi respectul ce i se cuvin" (Bentabole). Sistemul de legături care unesc societăţile populare în jurul iacobinilor a denaturat chiar principiile conducerii reprezentative. Astfel, nu se mai ştie nici unde este „centrul de raliere" nici unde este poporul suveran. „Eu nu văd poporul decît în adunările primare; *dar văd un suveran ridicîndu-se alături de conducerea reprezentativă*, suveran al cărui tron se găseşte aici la iacobini, cînd văd grupuri de oameni asemănători întreţinînd legături... voi spune poporului: alege între oamenii pe care i-ai numit să te reprezinte şi oamenii care s-au ridicat lîngă ei" (Bourdon [din Oise]). Iacobinii prezintă societăţile populare drept expresia însăşi a voinţei poporului şi, prin aceasta, drept o garanţie a instituţiilor republicane. Acest lucru ar însemna totuşi înlocuirea unui sistem reprezentativ cu o pseudodemocraţie directă şi deci înlocuirea suveranităţii Naţiunii întregi cu puterea uzurpatoare exercitată de o facţiune *în numele poporului*. „Poporul nu se află în societăţile populare. Suveranitatea constă în universalitatea Naţiunii; societatea nu se bazează, aşa cum s-a spus, pe societăţile populare; garanţia libertăţii se bazează pe nobleţea şi pe forţa sentimentelor de universalitate ale francezilor" (Thuriot). Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului, ca şi Constituţia din 1793, cuprind dreptul de asociere, ca şi dreptul de petiţionare. Atunci cînd iacobinii se ridică împotriva violării acestor drepturi în noua legislaţie, nu trebuie să vedem în aceasta decît o înşelătorie. Cei care cunosc funcţionarea internă a societăţilor şi îndeosebi reprezentanţii care au avut misiuni în departamente ştiu prea bine că a cere dreptul de a întreţine legături şi de a adresa mesaje colective nu este decît un pretext pentru a apăra poziţia dominantă şi privilegiile politice dobîndite de o mică fracţiune în detrimentul majorităţii cetăţenilor. „De cinci ani dorim o republică reprezentativă. Ce sînt societăţile populare? O adunare de oameni care, asemenea călugărilor, se aleg între ei... Aristocraţia începe acolo unde o grupare de oameni, prin legăturile ei cu alte grupări, impune alte păreri decît cea a reprezentării naţionale" (Bourdon [din Oise]).

„Aristocrație" sau „corporație", iată o inegalitate de fapt pe care au întronat-o iacobinii. „Popor, cu ce ochi poți să privești niște oameni care vor să se așeze deasupra legilor, oameni care comunică între ei ca cetățeni, vor să fie mai presus decît ceilalți cetățeni și vor să comunice și în calitate de corporație" (Reubell). Mesajele colective nu servesc decît la disimularea a ceea ce se petrece cu adevărat în sînul societăților. Se spune că prin aceste mesaje vorbește poporul, dar „cinci sau șase cetățeni nu reprezintă poporul" și totuși în multe societăți populare numai comitetele, președintele și cîțiva membri iau hotărîrile și semnează petițiile și aceasta în numele întregii societăți și deci al poporului (Bentabole). Reprezentanții în misiune s-au izbit de nenumărate ori de acești trăgători de sfori și au simțit necesitatea de a trece la epurarea societăților populare. A venit vremea să se pună ordine peste tot. Sarcină cu atît mai urgentă cu cît nimeni nu se lasă înșelat: mai multe societăți populare sînt dominate de agenți ai Terorii care ar vrea ca ea să revină pentru ca să scape de justiție. „Cetățeni, dușmanii voștri au otrăvit societățile voastre populare și secțiile voastre infiltrînd oameni pe care cei care au început revoluția din 1789 nu-i cunosc, oameni care nu vor decît jaf, dezordine, nelegiuiri, crime; pe acești oameni trebuie să-i distrugem, este ceea ce vi se cere" (Bourdon [din Oise]).[1]

Înmulțind citatele, avem adevărata măsură a rolului care revine ex-iacobinilor și teroriștilor pocăiți în ofensiva împotriva Societății, în „dezvăluirea" mecanismelor ei de funcționare și a puterii pe care o dobîndise. A-i acuza pe iacobini de toate relele, a-i prezenta drept principalii sprijinitori de ieri ai lui Robespierre și ca „o vizuină de bandiți" astăzi însemna a dezvinovăți Convenția de orice răspundere pentru propriile ei activități sub Teroare. Ea nu mai era, la rîndul ei, decît o victimă a „tiranului" pe care tocmai îl doborîse, ca și a iacobinilor, pe care avea să-i doboare.

În fața acestei campanii care contesta legitimitatea activității lor politice și săpa temelia existenței lor, iacobinii erau prizonierii unei dileme.

Ca orice discurs politic după 9 termidor, cel al iacobinilor se referă în mod obligatoriu la „căderea tiranului" și la „fericita

---

[1] Toate citatele din acest paragraf sînt extrase din dările de seamă ale dezbaterilor privitoare la decretul din 25 vandemiar. Cf. *Moniteur*, *op. cit.*, pp. 225 ș. urm.; A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 571 ș. urm.

revoluţie". De aceea, iacobinii nu pot să revendice pe de-a-ntregul rolul pe care l-au jucat în trecut, mai ales în exercitarea puterii în cursul anului II. Ar însemna acceptarea responsabilităţii pentru Teroare şi a justeţii atacurilor adversarilor. Dar iacobinii nu puteau nici să-şi renege trecutul; ei ridicau în slăvi neîncetat devotamentul lor neprecupeţit faţă de Revoluţie, vigilenţa lor, luptele şi sacrificiile lor. Fidelitatea faţă de această tradiţie le asigura tocmai identitatea colectivă şi conferea un fel de legitimitate pretenţiei de a vorbi în numele poporului şi, ca urmare, de a-şi asuma un rol politic autonom faţă de Convenţie. Iacobinii nu puteau să se definească drept o forţă de opoziţie în conflict cu noua politică a Convenţiei în timp ce propriul lor sistem de reprezentare excludea posibilitatea constituirii unui *partid* de opoziţie. Toată retorica lor despre unitate, care se dovedise atît de eficace în trecut, îi acuzase pe *ceilalţi* — adversarii lor politici — că formează astfel de asociaţii, *facţiuni* care se făceau vinovate de distrugerea unităţii poporului şi a voinţei sale indivizibile. A te afirma ca forţă de opoziţie însemna a da imediat dreptate campaniei antiiacobine care denunţa tocmai Societatea ca pe „o corporaţie politică" ridicată sub Teroare la rangul de al doilea „centru de raliere" ilegitim. Ca să nu se expună unor astfel de atacuri, iacobinii au insistat deci mult asupra legalismului lor republican, asupra respectului lor necondiţionat faţă de Convenţie şi de lege. Ei au negat faptul că ar avea cea mai mică intenţie „de a ridica un nou tron politic", de a-şi însuşi cea mai mică părticică din puterea care revenea de drept Convenţiei şi reprezentanţilor poporului suveran. Ei nu făceau, declarau ei, decît *să lumineze* şi să instruiască poporul, punînd la dispoziţia Convenţiei şi a conducerii revoluţionare ştiinţa lor, dezbătînd marile probleme politice şi hotărîrile ce trebuiau luate. Aceasta era datoria sfîntă pe care şi-o îndeplineau în virtutea drepturilor legitime ale tuturor cetăţenilor — libera asociere, libertatea cuvîntului şi de petiţionare, garantate de Constituţie. Ceea ce se transpunea în realitate în dorinţa de *a supraveghea* în permanenţă Convenţia printr-o serie de măsuri şi chiar de ameninţări formulate în petiţiile adresate Convenţiei sau în mesajele difuzate în ţară prin reţeaua de societăţi populare afiliate. Totul se petrecea ca şi cum iacobinii aveau intenţia să reia tactica politică ce le asigurase victoria asupra girondinilor în primăvara lui 1793. Dar în vandemiar anul III această repetare scotea în evidenţă slăbiciunea iacobinilor: raportul de forţe nu era

deloc în avantajul lor şi nici nu se gîndeau măcar să dea proclamaţiilor lor o continuare efectivă atunci cînd lansau apelul „poporul în picioare". Ei nu aveau nici ideea nici mijloacele necesare unei astfel de politici care ar fi determinat o rebeliune pe faţă împotriva Convenţiei şi a guvernului revoluţionar. La sfîrşitul anului II, iacobinii nu mai păstrau monopolul propriilor metode de acţiune politică. Astfel, ca să reducă la tăcere societăţile populare locale legate de iacobini, Convenţia a trecut la „epurarea" lor cu ajutorul reprezentanţilor în misiune, metodă bine pusă la punct în timpul dictaturii montagnarde. În Convenţie, duşmanii cei mai înverşunaţi ai iacobinilor erau transfugii din ajun care ştiau foarte bine ce miză politică formidabilă era revendicarea de a exprima voinţa „poporului"; de aici înainte ei rezervau cu mare grijă acest drept Convenţiei, denunţînd cu asprime ca pe o impostură „teroristă" încercările iacobinilor de a-l revendica.

Nimic nu este, poate, mai revelator pentru impasul în care se găseau iacobinii ca atitudinea lor faţă de amintirea şi moştenirea lui Robespierre. Puterea lui Robespierre avea, după cum am văzut, ca temelie poziţia cheie pe care o ocupa el în Convenţie şi în Societatea iacobinilor în acelaşi timp. În Societate, Robespierre exercita, mai ales în primăvara anului II, o adevărată autoritate morală, politică şi intelectuală în aproape toate şedinţele pe care le transformase într-un fel de şcoală permanentă a virtuţii republicane şi spiritului revoluţionar, fiind el însuşi interpretul şi întruchiparea acestei virtuţi. Această autoritate a permis iacobinilor să se afirme ca o instanţă superioară în morală şi în politică. Or, după căderea lui Robespierre, Societatea n-a ezitat deloc să-l hulească, să pozeze în victimă a „tiraniei" lui, să respingă cu indignare acuzaţia că era „coada" lui. Şi totuşi, la sfîrşitul anului II, în acele momente grele care au urmat lui 9 termidor, Societatea avea mai mult ca niciodată nevoie de un „şef " cu autoritate. Locul pe care-l ocupa odinioară Robespierre rămînea gol; nimeni n-a vrut şi nici n-a putut să-l ocupe, căci era tocmai „tronul" unui tiran.

Iată un episod revelator. Cînd decretul din 25 vandemiar cu privire la societăţile populare a fost comunicat într-o şedinţă a Societăţii, „o tăcere mohorîtă s-a aşternut peste sală şi lacrimile au început să curgă". Lejeune, un deputat care criticase curajos decretul şi apărase Societatea, a lansat un apel dramatic la adresa lui Billaud-Varenne şi a lui Collot d'Herbois, aceşti conducători istorici care simbolizau grandoarea şi forţa Societăţii înainte de 9

termidor şi care, în afară de aceasta, jucaseră un rol hotărîtor în „ultima revoluţie". El le-a reproşat acestor „oameni de merit", pe care natura îi hărăzise cu „darul vorbirii", că păstraseră o tăcere vinovată în timpul dezbaterilor din Convenţie: „Mă uimeşte tăcerea pe care o păstrează de două luni aceiaşi oameni, care, acum cîtva timp, vorbeau în fiecare zi de la tribuna Convenţiei şi a iacobinilor. Vorbeaţi atunci de drepturile poporului, Billaud şi Collot; de ce tăceţi astăzi, cînd se pune problema să le apăraţi?" Cei interpelaţi au răspuns foarte stînjeniţi că, „ţinînd seama de starea Convenţiei", intervenţiile lor nu puteau decît să dăuneze cauzei poporului şi Societăţii. Tăcerea lor nu este deloc un semn de slăbiciune; ei amintesc faptul că au tăcut în timpul celor trei decade care au precedat denunţarea lui Robespierre de către ei şi căderea „tiranului".[1] Această tăcere contrasta în mod ciudat cu ardoarea şi prolixitatea celui care, după 9 termidor şi pînă la procesul Comitetului Revoluţionar din Nantes, se agita mult pe avanscena iacobinilor, condamnînd „moderantismul" şi „prigonirea patrioţilor": Jean-Baptiste Carrier.

„ÎNCOTRO NE ÎNDREPTĂM?"

„Noi dăm seama în faţa Naţiunii. Ne aducem aminte nouă înşine ce am fost, ce sîntem; şi ne spunem cuvîntul asupra a ceea ce trebuie să fim. Franţa ne aude şi ne judecă." În raportul prezentat în numele Comitetului Salvării Publice în ziua celei de a patra sanculotide, anul II, Lindet formulează răspunsurile la cele trei întrebări pe care Convenţia şi le pune în mod dramatic la sfîrşitul anului II: de unde venim? unde sîntem? încotro ne îndreptăm?

Raportul lui Lindet îşi propunea să încheie în mod solemn anul II, să facă un bilanţ şi să formuleze o politică de viitor. El a fost adoptat în unanimitate de Convenţie, într-un mare entuziasm. Această unanimitate marchează o pauză în luptele politice, într-un moment simbolic: celebrarea sfîrşitului anului republican. După cinci decade de la 9 termidor, Lindet urmărea să întrunească cel mai larg consens al Convenţiei şi deci şi al Naţiunii cu privire la planul politic formulat în raport. Lindet

[1] Cf. dările de seamă ale şedinţelor din 25 şi 27 vandemiar, A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 588 ş. urm.

face un vast inventar al problemelor care se ridică în faţa ţării; analizează experienţa politicii începute la 9 termidor, scrutează orizontul aşteptărilor şi speranţelor care însoţesc această experienţă, schiţează, în încheiere, o imagine a viitorului, un fel de utopie cu care trebuia să înceapă „noua epocă" a Revoluţiei. Textul, izvorît dintr-un concurs de împrejurări trecător, nu este decît un fel de „instantaneu"; totuşi, prin amploarea problemelor ridicate, prin luciditatea, dar şi prin iluziile sale, acest raport aruncă o lumină asupra politicii termidoriene în ansamblul ei. Ne vom mulţumi să reţinem doar cîteva puncte esenţiale din acest raport.

„Un spirit distrugător plutea deasupra Franţei": problema cea mai urgentă, dar şi cea mai complexă care se punea la scara întregii ţări ca şi în fiecare tîrg sau sat în parte este *lichidarea moştenirii lăsate de Teroare*, repararea distrugerilor făcute de ea. Este o moştenire deosebit de grea care apasă asupra tuturor domeniilor vieţii colective. Convenţia trebuie să-şi continue opera începută la 9 termidor, cînd a adus „dreptatea la ordinea zilei": să elibereze pe nevinovaţi, să ajute la renaşterea încrederii publice şi a securităţii; să stingă „făclia urii şi a învrăjbirii", să spulbere bănuielile care prea mult timp au tulburat sufletele, să restabilească drepturile omului şi ale cetăţeanului, îndeosebi libertatea de opinie şi a presei. Lindet insistă cu precădere asupra daunelor şi persecuţiilor suferite de arte, litere şi ştiinţă. El reia discursul asupra vandalismului şi, mai ales, aşa cum vom vedea, atacurile împotriva lui *Robespierre-vandalul*, lansate de abatele Grégoire. În ciuda acestor prejudicii, artele au contribuit în mod substanţial la victoriile armatelor şi la înflorirea economică a ţării. „Dacă au făcut aceste progrese rapide în ciuda acceselor de furie ale lui Robespierre, ce vor face atunci cînd se vor bucura de avantajele libertăţii şi egalităţii! Ele au proclamat primele drepturile omului, oare să nu poată acum să le invoce?" Lindet se opreşte îndelung asupra problemelor economice de care, de altfel, se ocupa în mod special în cadrul Comitetului Salvării Publice robespierrist înainte de 9 termidor. Comerţul este ruinat, agricultura a făcut, fără îndoială, „progrese uimitoare: niciodată nu fusese arată şi însămînţată o atît de mare întindere de pămînt"; dar şi ea este în criză. Vina nu este numai a neglijenţei şi a ignoranţei; ea revine, încă o dată, lui Robespierre, „spiritului său distrugător", planului său premeditat de a subjuga Franţa prin Teroare. („Comerţul este astăzi numai paragină şi rămăşiţe... Robespierre voia să-l dis-

trugă... Trebuiau distruse fabricile de mătase, trebuia să se renunţe la cultivarea dudului, una dintre principalele resurse ale departamentelor din sud; el punea să fie trimis uleiul în ţări străine ca să distrugă fabricile voastre de săpun.") Marile oraşe comerciale şi portuare sînt pustiite; ele au căzut victimă în acelaşi timp unei politici dezastruoase care voia să reglementeze totul şi unei represiuni pe cît de crude, pe atît de sistematice. S-a pus la cale planul barbar de a distruge oraşul Lyon; sub pretextul contrarevoluţiei, au fost aruncaţi în închisoare negustori, au fost închise manufacturi, au fost alungaţi meseriaşi. („Aruncaţi-vă privirile asupra Comunei Libere; puneţi capăt demolării edificiilor şi caselor; aduceţi-i înapoi în atelierele lor pe cetăţeni; ei sînt făcuţi să creeze, nu să distrugă. Nu regulamente vi se cer acum; asiguraţi libertatea exportului... Şi oraşul Lyon se va ridica din ruine... Marsilia să-şi aducă aminte de mijloacele prin care şi-a cîştigat renumele şi prosperitatea; patimile dezlănţuite au făcut-o să uite de avantajele situaţiei pe care o deţine, să-şi uite interesele şi necesităţile. Această comună, cu un comerţ atît de înfloritor şi de folositor, nu mai subzistă decît prin ajutoarele pe care i le trimite guvernul... La Sette au fost socotiţi contrarevoluţionari negustori care şi-au sacrificat averea ca să se conformeze unei hotărîri a Comitetului Salvării Publice ce îi obliga să facă export pentru a achita o parte din obligaţiile Republicii... Răsună pînă aici vaietele nenorocirilor care s-au abătut asupra Comunei din Nantes. Cum putea să se dezvolte comerţul în mijlocul atîtor calamităţi şi persecuţii... Fidelitatea, nenorocirile [din Nantes] cer îmbărbătare.") Pentru a întoarce pentru totdeauna pagina Terorii, sistem potrivnic principiilor fondatoare ale Republicii, trebuie „să proclamăm solemn că orice cetăţean care-şi petrece cu folos zilele lucrînd în agricultură sau în ştiinţă, în artă, în comerţ, care ridică sau sprijină fabrici, manufacturi, nu poate să fie *urmărit sau tratat ca suspect*". În sfîrşit, trebuie să se pună capăt războiului din Vandeea, să se instaureze pacea şi ordinea în departamentele din vest. Desigur, se va recurge, la nevoie, la forţă şi la arme. Totuşi, numai măsurile militare nu ar fi de-ajuns pentru a termina acest război pustiitor. Victoria definitivă a Republicii trece în cele din urmă pe la Paris, prin înfăptuirea unei politici noi, total ruptă de Teroare. „Exemplul de curaj, de cinste, de unitate pe care-l veţi da aici va trebui să aibă o influenţă hotărîtoare asupra departamentelor din vest. Vor fi date uitării fastul, luxul, nelegiuirile

unor generali; armata va răspunde aşteptărilor voastre, iar poporul nu va mai vedea în soldaţii libertăţii decît nişte răzbunători. Liniştea pe care o veţi instaura aici, marile principii pe care le veţi consfinţi şi de care reprezentanţii şi generalii vor fi pătrunşi, vor pune capăt acestor crunte tulburări care pustiiesc o atît de frumoasă regiune; va trebui să o recuceriţi prin ştiinţa voastră, prin forţa principiilor, prin raţiune, printr-o armată neîndurătoare faţă de rebeli, protectoare a cetăţenilor cinstiţi."

Restabilirea libertăţii, a încrederii şi a dreptăţii sînt probleme politice prin esenţa lor; ele vor trebui să primească soluţii politice. De asemenea, problemele economice aşteaptă mai întîi şi mai ales rezolvări politice: trebuie recucerite pentru Republică încrederea şi sprijinul tuturor celor care se îndeletnicesc cu comerţul şi manufacturile. Sub Teroare erau prea adesea consideraţi suspecţi numai pentru că erau bogaţi. Viitorul nu poate fi gîndit decît cu condiţia de a prelungi şi de a amplifica măsurile luate după 9 termidor. În acest sens, raportul lui Lindet este un text „termidorian"; el consfinţeşte ziua de 9 termidor ca o cotitură, un punct de la care nu mai există întoarcere în istoria anului II şi deci a Revoluţiei. Dar Lindet n-a contribuit numai la elaborarea acestor măsuri; în raportul său, el reia aproape toate problemele care, de la 9 termidor, făceau obiectul disensiunilor continue dintre Convenţie şi Comitetele sale; se pare că, în felul acesta a cîştigat un pariu: să prezinte politica, o! cît de sinuoasă şi şovăitoare, a Convenţiei în timpul ultimelor cinci decade, ca pe o realizare a unui proiect politic coerent şi consecvent. Noile măsuri pe care le anunţa în raportul său mergeau tot în sensul demontării Terorii în domeniile vieţii sociale şi deci al liberalizării lor: o procedură de eliberare a certificatelor de civism mai suplă, eliminarea actelor arbitrare în acest domeniu prin obligarea municipalităţilor şi a comitetelor de secţie să comunice motivele, în caz de refuz, şi prin instituirea unei proceduri de apel; examinarea cît mai rapidă a tuturor plîngerilor referitoare la arestările arbitrare şi, după caz, eliberarea pe loc a nevinovaţilor; încurajarea comerţului, mai ales a exporturilor; în sfîrşit, o serie de măsuri relative la învăţămîntul public, asupra cărora vom reveni.

Neocolind greutăţile pe care le întîmpină o asemenea acţiune inedită, de a demonta Teroarea, Lindet vrea să se arate încurajator. Opera ce trebuie dusă la îndeplinire va putea fi înfăptuită dacă Republica nu va cădea sub influenţa extremiştilor,

evitînd astfel cel mai mare pericol care amenința ieșirea din Teroare. Trebuie mai întîi evitată *revanșa*. Desigur, au fost comise „erori, greșeli, abuzuri de putere, samavolnicii", dar nu sînt acestea oare „neajunsuri inerente unei mari revoluții"? Ele nu trebuie confundate cu crimele. Se cuvine să-i liniștim pe membrii comitetelor revoluționare dizolvate ca și pe funcționarii care se întorc la slujbele lor arătîndu-le că Națiunea îi va proteja împotriva oricărei tentative de răzbunare, chiar dacă au comis cu bună credință patriotică unele erori: „Ei au apărat cauza sfîntă a libertății și, în vremuri de restriște, s-au folosit de marea putere pe care necesitatea o crease. Națiunea nu dorește ca cei care au îndreptat și trimis fulgerele asupra dușmanilor ei să fie atinși și arși de ele." În schimb, cei care au comis *crime* trebuie să fie aspru pedepsiți, așa cum o cer legea și dreptatea. Lindet denunță, de asemenea, extremismul celor care „nu au îmbrățișat cauza revoluției decît pentru fărădelegile pe care puteau să le comită", acești „monștri... care au uzurpat și titlul și renumele de patriot". Demascați, în sfîrșit, ei caută acum să se prezinte ca „patrioți prigoniți", să pună în alertă societățile populare, să ațîțe pasiunile și suspiciunile. Ei caută să prezinte pedeapsa binemeritată care îi așteaptă ca pe o amenințare îndreptată împotriva tuturor patrioților. Lindet face aluzie la neliniștea care se manifestă în sînul societăților populare, ca și în rîndurile personalului politic al Terorii, și în această privință atitudinea lui este fermă: „Dacă există crime, dacă există fărădelegi care cer o ispășire grabnică, nu veți putea impune tribunalelor să tacă... Cetățenii pe care i-am văzut împărtășind temerile vinovaților nu se vor despărți oare de ei? Nu vor abandona oare cauza acestor criminali impostori? Franța va vedea în curînd crima și impostura izolate, cerșind un sprijin și negăsindu-l." Națiunea va ști „să reprime și să stăpînească prin puterea ei" pe toți cei care s-ar strădui să iște noi tulburări în țară.

Trebuie mai ales împiedicată reapariția fostelor facțiuni și formarea altora noi. Pentru aceasta trebuie să înmormîntăm trecutul, amintirile oricît de dureroase ar fi, vechile neînțelegeri: „Să-i facem pe cetățenii noștri să uite nenorocirile inerente unei mari revoluții, *să le spunem că trecutul nu mai este al nostru, că el aparține posterității*." Ieșirea din Teroare nu ar trebui, în nici un caz, să degenereze într-o răfuială, într-o vînătoare de vinovați; este transparentă aluzia la recentul denunț al lui Lecointre împotriva membrilor fostelor Comitete.

Singura strategie valabilă pentru viitor constă în cea mai largă *unire* a francezilor. Lindet insistă mai ales asupra factorilor care sînt simboluri ale *unității naționale*. Mai întîi, armata victorioasă. „Un milion două sute de mii de cetățeni sub arme, avangarda apărătorilor libertății, împing frontierele noastre în Spania, în Palatinat, în Belgia. Nimic nu rezistă în fața curajului lor; dușmanii noștri, cuprinși de groază, se reped în ascunzișurile lor, îi acuză pe șefii lor, tiranii, și se roagă, în secret, pentru învingătorii lor. Popoarele jertfite de trufia regilor îndură singure calamitățile războiului și nu văd în francezi decît pe răzbunătorii drepturilor omului." Apoi, poporul; poporul liber și suveran, desigur, părtaș la treburile publice; dar, mai întîi de toate, *poporul la lucru*, care nu se dă înapoi de la nici un sacrificiu pentru patria aflată în război, pentru a asigura victoria armatelor sale. „Francezii au găsit resurse în activitatea lor. O muncă susținută ne-a ferit de nenorocirile de care ne temeam pe bună dreptate... Ce tablou putem să oferim posterității decît tabloul unui popor care-și sacrifică pentru patrie rodul muncii, hainele și hrana, care se uită pe sine pentru ea și o ia zilnic de la început prin jertfe ce depășesc puterea omenească." Poporul sub arme și poporul la lucru asigură, împreună, *măreția națională*: „Dușmanii voștri nu mai pot nici să întunece nici să acopere gloria voastră. Ei nu mai pot să vă răpească încrederea și stima națiunilor... Voi ați adus aminte oamenilor că sînt toți egali, că sînt toți frați. Au alergat unii în ajutorul celorlalți, sînt priviți ca o singură familie, iar Franța *strîns unită, a devenit prima și cea mai puternică dintre națiuni*." Această unitate nu este concepută ca exclusivă; dimpotrivă, Republica trebuie să-și deschidă porțile tuturor celor care s-au înșelat și au rătăcit pe drumurile întortocheate ale Revoluției. „Nu numai pentru voi singuri ați întemeiat o Republică, ci pentru orice francez care vrea să trăiască liber; nu vă este îngăduit să respingeți decît pe cetățeanul necinstit... Sînteți prea bine lămuriți cu privire la situația voastră ca să nu știți cîți cetățeni s-au rătăcit pe drumurile revoluției... Oare nu același sînge curge prin vinele acestui viguros și viteaz tineret care așteaptă de la voi libertatea părinților lui, ca pe cel mai meritat preț al muncii și victoriilor lui?" Imaginea măreției naționale a „Franței active și harnice" asigură astfel o unitate anului II, dincolo de vicisitudinile Terorii, de înfruntări și de dezbinări.[1]

---

[1] Lindet se străduiește să utilizeze în raportul său o retorică și un vocabular de uniune națională. El elimină termeni ca *Muntele*, *iacobinii*, *sanculoții* etc. Reprezentările sociale și lexicul anului II pentru a exprima

Apelurile la unirea totodată naţională şi republicană îşi găsesc continuarea şi, într-o oarecare măsură, justificarea ultimă în *utopia pedagogică* schiţată de Lindet la sfîrşitul raportului său. Mijlocul cel mai eficace de „a lega poporul de Revoluţie“ este *să-l luminezi*. Mijloc prea multă vreme nesocotit, din nefericire; răspunderea îi revine încă o dată lui Robespierre: ca orice tiran, el considera ignoranţa şi prejudecăţile drept aliaţii lui naturali. Cum s-ar explica altfel faptul că „întunericul ignoranţei“ nu este încă risipit de „lumini şi de învăţătură“? De ce oare francezii nu au încă, în fiecare bordei „lucrările atît de dorite din care ar învăţa despre drepturile şi datoriile lor“?

şi a proslăvi „forţa revoluţionară“ sînt în felul acesta condamnate, chiar exorcizate, iar această schimbare de limbaj spune multe despre drumul parcurs de la 9 termidor. În raportul său, Lindet îşi propunea să circumscrie principalele probleme ridicate în dezbaterile Convenţiei după 9 termidor. În recurgerea la o retorică a unităţii, Lindet pare să se inspire din observaţiile lui Edme Petit asupra alterării limbajului revoluţionar în timpul Terorii. Reprezentant al departamentului Aisne, Edme Petit, de formaţie chirurg, era apropiat de poziţiile girondinilor, dar scăpase de represiunea care urmase „zilei“ de 31 mai. În 28 fructidor, anul II, Edme Petit a rostit în Convenţie un lung discurs în care examina factorii care favorizaseră „tirania lui Robespierre“ şi, ca atare, regimul Terorii. „Cum s-a întîmplat? care sînt cauzele acestui fenomen înspăimîntător pentru libertate? Da, Cetăţeni, acestea sînt problemele pe care interesele poporului cer să le rezolvăm chiar în prezenţa poporului.“ Originalitatea analizei lui Edme Petit consta în primul rînd în importanţa pe care o atribuia denaturării principiilor revoluţionare prin intermediul unui limbaj el însuşi denaturat. „Desigur, Robespierre a vorbit despre libertate, despre egalitate; dar o făcea în aşa fel încît totul să fie supus lui Robespierre, în aşa fel încît Robespierre să nu aibă egal; fără îndoială, el a vorbit despre patriotism, dar acest sentiment nu era altceva, pentru el, decît dragostea care îi era datorată şi respectul pentru agenţii lui; fără îndoială, Robespierre a vorbit despre Republică, dar această Republică era Robespierre însuşi, era Couthon, era Saint-Just. El a vorbit despre adevăr; dar el s-a folosit aproape fără încetare de minciună pentru a face rău şi n-a spus niciodată adevărul decît atunci cînd era dăunător... Să ne amintim că, începînd cu cuvîntul revoluţie, ei *au lipsit toate cuvintele limbii franceze de adevăratul lor sens*. Să ne amintim că, după ce au semănat dezbinarea, nesiguranţa şi ignoranţa, *ei au introdus în limbaj o mulţime de cuvinte noi*, de denumiri cu care desemnau după bunul lor plac oamenii şi lucrurile, pe care îi destinau urii sau dragostei poporului înşelat... Să ne amintim că aceste discursuri erau recitite şi repetate cu emfază în toate societăţile populare afiliate, adică supuse acestei faimoase Societăţi, care era supusă lui Robespierre; şi vom avea o imagine corectă a felului în care a fost propagată morala nefastă a lui Robespierre.“ De aici şi propunerea lui Edme Petit să se interzică tuturor membrilor Convenţiei, sub ameninţarea pedepsei cu închisoarea, pînă la încheierea păcii, de a folosi în rapoartele lor sau în dis-

Republica este lipsită de „un plan de instrucţiune" demn de ea şi îi revine Comitetului Instrucţiunii Publice sarcina de a-l elabora cît mai repede. Dar, încă de pe acum, se impun măsuri de urgenţă. După modelul furnizat de *École de Mars*[1], trebuie creată o şcoală specială în care să se formeze, în cel mai scurt timp, după metode inedite, o armată de învăţători, de care ţara are atîta nevoie. Prin înfiinţarea viitoarei Şcoli Normale s-ar da un răspuns pe cît de original, pe atît de eficace la problema crucială a oricărei reforme a instrucţiunii publice: cum să formezi cît mai repede formatorii unui popor nou? Trebuie, de asemenea, „umplut golul lăsat de serbările decadare", redactînd pentru fiecare decadă „caiete" cu „repertoriul lucrărilor [Convenţiei] şi al principalelor evenimente. Să se găsească în ele sfaturi, reguli de bună purtare; să răzbată din ele dragostea de muncă, moravurile şi cinstea publică; să fie o expunere simplă şi accesibilă care să atragă şi să intereseze". În felul acesta puterea revoluţionară şi-ar îndeplini misiunea pedagogică, ar fi în permanent contact cu cetăţenii, ar însufleţi chiar ea serbările, nu „prin fastul unui spectacol frivol, ci prin instruire". Franţa s-ar popula atunci de „oameni noi", s-ar apropia de modelul oferit de Valais şi glorificat de Rousseau, poporul îmbinînd armonios, într-o viaţă liniştită, dragostea de libertate, munca şi înţelepciunea. „În Valais, orice locuitor ştie să-şi cultive ogorul, artele şi ştiinţele, în orice casă se găseşte o colecţie din cele mai

---

cursuri „cuvintele inventate pentru a stîrni în Convenţie şi în Republică tulburări şi învrăjbiri". Începînd cu termenii de *Munte*, *Cîmpie*, *Mlaştină*, *Moderaţi*, *Feuillanţi* etc. De unde şi această altă propunere complementară cu precedenta: să fie însărcinat Comitetul Instrucţiunii Publice să dea cuvintelor care alcătuiesc limba franceză adevăratul lor sens şi, pe această cale, „să redea moralei republicane adevărata ei forţă". Discursul lui Edme Petit, în timp ce face observaţii pertinente asupra funcţiilor limbii în mecanismul Terorii, dezvoltă în mod paradoxal ideea credinţei iluzorii în posibilităţile aproape nelimitate ale puterii revoluţionare de a guverna şi de a modifica limbajul, de a reda cuvintelor şi simbolurilor unificatoare „adevăratul lor sens". În avîntul său, Petit propune, de asemenea, să se voteze un decret care să-i oblige pe toţi deputaţii să publice conturile averii şi beneficiile lor, începînd cu anul 1789. Convenţia nu l-a urmat pe Edme Petit nici în speranţele, nici în bănuielile lui şi a trecut la ordinea de zi (cf. *Moniteur*, vol. XXI, pp. 750–759; şedinţa din 25 fructidor). Textul lui Petit invită la reflecţii asupra limbajului specific al Terorii (continuate, între alţii de Laharpe) şi aduce o mărturie ciudată asupra culturii politice la sfîrşitul anului II.

[1] Şcoală militară creată de Convenţie în 1794 şi desfiinţată puţin după aceea (*n.t.*).

bune cărţi, se găsesc unelte bine meşteşugite din diferite domenii ale artelor şi meseriilor şi unelte agricole pe care posesorul le foloseşte cu pricepere."

În această ţară, care abia a început să iasă din Teroare şi care se află în plin război, care cetăţean nu s-ar recunoaşte în această imagine a unei Franţe noi, împăcată cu ea însăşi, luminată şi paşnică, muncitoare şi liberă? Recurgerea la utopie (sau, dacă vreţi, refugierea în utopie) permitea, aşadar, ca prezentul, criza şi conflictele politice de la sfîrşitul anului II să fie privite ca un moment trecător. A revigora misiunea pedagogică a Revoluţiei înseamnă a reveni la sursele ei, umplînd prin educaţie prăpastia care s-a creat între principiile fondatoare ale Revoluţiei şi istoria ei, care ar trebui să fie însăşi realizarea acesteia.[1]

Astfel, pentru Lindet, o dată cu 9 termidor, „naţiunea franceză parcursese toate etapele Revoluţiei sale" şi a încheiat, ca să spunem aşa, un ciclu complet al istoriei sale. Îndreptarea abuzurilor din timpul Terorii însemna „întoarcerea la reguli şi la

---

[1] Este evident că Lindet reia preocupările şi speranţele pedagogice care marchează întreaga dezbatere politică după 9 termidor. Identificarea Terorii cu „vandalismul" îndemna la împrospătarea vocaţiei şi operei pedagogice a puterii revoluţionare. Retorica revoluţionară găseşte un domeniu privilegiat în proslăvirea binefacerilor pe care speră să le aducă educaţia, singurul remediu eficace împotriva eventualei reveniri a Terorii. Cititorul ne va înţelege dacă vom mai da cîteva exemple în acest sens: „Ce am auzit, Senatori ai Republicii? Patrioţii de la sate cer, doresc o nouă victorie; îndepărtaţi de pe acest nou pămînt al făgăduinţei de o mînă nevăzută şi nelegiuită, ei ard de nerăbdare, ei tînjesc, cu strigăte de disperare, cu lacrimi de emoţie, cu înduioşarea recunoştinţei, după instruirea publică. Lucrul nu suferă amînare; ieşim din vremuri tulburi... să potolim îngrijorarea, să alinăm suferinţele cetăţenilor şi *cu o mînă părintească, să revărsăm în coliba plugarului, în bordeiul sărăciei, roua binefăcătoare a învăţăturii*. Agitatorii, alarmiştii, supăraţi pe succesele noastre strălucite, încearcă să înjosească, să defăimeze reprezentarea naţională: ei ştiu prea bine, aceşti oameni perfizi, că libertatea hrănită cu instrucţiunea publică, îmbinată cu moravuri sănătoase, strălucitoare ca soarele de pe cer, se va înfăţişa popoarelor de pe pămînt în toată măreţia ei, împodobită cu laurii victoriei şi ai nemuririi" (Giraud, în şedinţa din 22 fructidor, anul II, *Moniteur*, vol. XXI, p. 708). Comparată cu asemenea culmi de retorică, imaginea Franţei transformată într-o ţară de *Montagnons*, aşa cum o visa Lindet, ni se pare foarte modestă. La sfîrşitul anului II şi începutul anului III, se vor face într-adevăr eforturi enorme în vederea formării de noi elite republicane: crearea Şcolii Normale, anunţată de Lindet, şi întemeierea Şcolii Centrale de Lucrări Publice (numită mai tîrziu Şcoala Politehnică); cf. B. Baczko, *Une éducation pour la démocratie. Textes et projets de l'époque révolutionnaire*, Paris, 1982.

principii“, la valorile sale de început. Drumul acesta nu era totuşi inutil: poporul iese îmbogăţit cu noi experienţe, fără îndoială foarte dureroase, dar călit, întărit şi viguros, capabil să deosebească adevăratele virtuţi de aparenţele înşelătoare. Lindet ştie foarte bine că epoca de după Teroare, deschisă de 9 termidor, nu poate să fie „o restauraţie“, o simplă întoarcere la o situaţie anterioară, la un model politic şi instituţional format în trecut. Evident, este exclus să se revină la o monarhie constituţională; dar este exclusă şi întoarcerea la situaţia de dinainte de 31 mai 1793 (această dată serveşte încă drept punct de referinţă; „reabilitarea“ girondinilor şi, ca urmare, întoarcerea deputaţilor din închisori nu sînt încă luate în consideraţie). Întoarcere deci la origini, dar în sensul valorilor fundamentale şi al principiilor fondatoare din ’89. Restabilirea lor ar trebui totuşi să meargă mînă în mînă cu păstrarea instituţiilor din ’93: guvern revoluţionar pînă la încheierea păcii, menţinerea societăţilor populare care au ca misiune luminarea poporului. Altfel spus, Lindet propune *revenirea* la principiile din ’89 şi, în acelaşi timp, *salvgardarea*, ca pe o cucerire durabilă a experienţei revoluţionare, a instituţiilor şi elanului din anul II, fără practicile teroriste. Conştient de greutăţile şi piedicile ce trebuiau învinse, el crede totuşi că acest program este realist. Ca şi cînd n-ar fi existat nici o contradicţie între principiile din ’89 şi instituţiile şi valorile din ’93; ca şi cum înseşi valorile din ’89 n-ar fi fost atinse de încercările teroriste din anul II, ca şi cum puterea ar dispune de criterii infailibile şi unanim recunoscute pentru a deosebi „abuzurile“ de „crime“, ca şi cum, în sfîrşit, „Poporul Suveran“ şi deci puterea revoluţionară s-ar sustrage de la distincţia dificilă între „pur“ şi „impur“, între virtute şi viciu, în istoria Revoluţiei, în trecutul şi viitorul ei.[1]

Convenţia a primit raportul lui Lindet cu entuziasm şi l-a aprobat în unanimitate. Încă din a doua zi se pare că a uitat această frumoasă unanimitate pentru a cădea iar pradă neînţelegerilor. Raportul lui Lindet este un document remarcabil atît prin luciditatea, cît şi prin iluziile lui. El se distinge prin simţul răspunderii faţă de stat, prin dorinţa de a stăpîni pasiunile dezlănţuite. Unanimitatea cu care a fost adoptat a dat impresia, timp de o clipă, că se înfăptuieşte imposibila unitate a Convenţiei termidoriene. Proiectul lui Lindet propunea, pentru a asigura viitorul

[1] Toate citatele din raportul lui Lindet sînt extrase din textul publicat în *Moniteur*, vol. XXII, pp. 19–27.

Republicii, cea mai deplină unire a francezilor, care s-ar realiza prin eliminarea tuturor extremismelor ce ar dori revenirea la Teroare sau ar ataca cuceririle anului II şi ale guvernului revoluţionar. Din acest punct de vedere, raportul lui Lindet trasează *un program centrist*, dar nu deschide nici o etapă politică nouă; cel mult marchează o pauză. Centrismul lui reprezintă *un punct de vedere* şi nu *o forţă politică*; nu este momentul unirii imposibile, ci, dimpotrivă, al agravării conflictelor şi contradicţiilor politice. Faptul că acest punct de vedere a fost prezentat în numele Comitetului Salvării Publice nu este decît rezultatul unui concurs de împrejurări şi al unui raport de forţe trecător. Într-adevăr, procedura de reînnoire lunară a Comitetului Salvării Publice, aplicată prima dată la 15 fructidor, a creat în sînul acestui comitet un echilibru foarte fragil. Unanimitatea cu care a fost acceptat raportul era deci un semn de slăbiciune şi nu de forţă.[1]

Raportul a fost prezentat în ultima zi a anului II. Solemnitatea şedinţei a favorizat, desigur, adoptarea lui ca bilanţ şi ca program. Momentele simbolice dau naştere propriilor lor iluzii: clipa trecătoare este trăită ca un moment durabil, speranţele par certitudini, ceea ce este efemer devine stabil şi solid. Lindet speră şi crede că experienţele dureroase ale Terorii vor crea o dinamică unitară. Adoptînd acest raport, Convenţia pare să-i dea dreptate şi să opteze pentru o ieşire din Teroare care s-ar face „decretînd uitarea", pentru a relua expresia lui Quinet.[2] Nu era însă decît unul din rarele momente în care simbolismul şi utopia unităţii păreau să o ia înaintea dezbinărilor şi denunţurilor, a defăimării şi a violenţei.[3] Căci nu mai este, în realitate, vremea

[1] La 15 fructidor se trece la prima reînnoire a Comitetului Salvării Publice; un joc destul de complex (tragere la sorţi şi retrageri, mai ales a lui Billaud-Varenne şi a lui Collot d'Herbois şi a lui Tallien) are drept urmare menţinerea unor membri ai vechiului comitet (între alţii, Robert Lindet, Carnot şi Prieur [din departamentul Côte d'Or] şi intrarea unor noi personalităţi (Merlin [din Douai], Delmas, Cochon şi Fourcroy). Cf. J. Guillaume, „Le personnel du Comité du salut public", *La Révolution française*, vol. XXXVIII, pp. 297–309.

[2] Cf. E. Quinet, *La Révolution* (editată şi prefaţată de C. Lefort), Paris, 1987, p. 604. Mona Ozouf a analizat magistral această „imposibilă uitare" care nu se lăsa decretată şi a cărei contradicţie marchează istoria Convenţiei termidoriene, în „Thermidor ou le travail de l'oubli", în *L'École de la France*, Paris, 1984.

[3] Încă din a doua zi, în ziua celei de a cincea sanculotide, sărbătoarea „panteonizării" lui Marat dă la iveală ambiguităţile şi contradicţiile în care intră Convenţia termidoriană. Nu mai există nici un simbol care să nu dez-

unirii, ci *a polarizării* şi *a înfruntării.* Moştenirea politică şi simbolică a anului II, chiar redusă la ceea ce Lindet voia să mai salveze, nu mai uneşte, ci desparte; principiile de la '89, în raport cu problemele puse de ieşirea din Teroare, nu mai strîng laolaltă spiritele, ci aţîţă conflictele. Sfîrşitul anului II scoate în evidenţă faptul că *moştenirea Revoluţiei nu mai este unică, ci multiplă.* Ea devine obiectul conflictelor politice.

„Trebuie să se pună capăt bănuielilor... pentru a însănătoşi Franţa", insista Lindet în raportul său. El propunea să se înfăptuiască ieşirea din Teroare fără spirit de răzbunare. Această originalitate era semnul celei mai mari slăbiciuni a lui şi sortea propunerea eşecului. Raportul lui Lindet încerca zadarnic să exorcizeze ura şi bănuielile, să oprească angrenajul pasiunilor şi al resentimentelor. Proiectul politic al lui Lindet, adică pariul lui, se referea la unitatea realizată de Convenţie şi de Naţiune la 9 termidor. Epoca de după Teroare nu avea altceva de făcut decît să reînnoiască unitatea simbolizată de strigătul unanim: „Jos tiranul!". Teroarea îi învrăjbise pe cetăţeni pentru ca „tiranul" şi acoliţii lui să poată domni. Redobîndindu-şi libertatea, revenind la valorile şi principiile de început, nerecunoscînd decît existenţa „unui singur centru de raliere", Naţiunea trebuia să-şi cimenteze unitatea în uitarea „tiraniei" şi în dragostea pentru libertate.

---

bine. Pentru Fréron, care se socotea urmaşul lui Marat, acesta era simbolul ziaristului persecutat, deci al libertăţii presei. Fréron imita, de altfel, aşa cum am mai spus, violenţa verbală a lui Marat, îndreptînd-o împotriva iacobinilor şi a teroriştilor. Dar Marat era, de asemenea, dacă nu mai ales, simbolul violenţei, instigatorul Terorii, omul amestecat în masacrele din Septembrie, care ceruse „o sută de mii de capete" pentru a salva Revoluţia. Ceremonia „panteonizării" lui Marat este marcată de o evidentă nelinişte (cf. analizele foarte subtile ale Monei Ozouf, *ibid.*). Două decade mai tîrziu, la 20 vandemiar, Convenţia trece la strămutarea la Pantheon a rămăşiţelor lui Rousseau; sărbătoarea este pusă sub semnul păcii, al reîntoarcerii la Natură şi al omagiului adus Luminilor. Dar a aşeza rămăşiţele pămînteşti ale lui Rousseau alături de cele ale lui Marat nu era oare o blasfemie, o ofensă adusă autorului lui *Emile* şi al *Noii Eloize*? La 19 *nivôse*, anul III, la o sută de zile după „panteonizare", bustul lui Marat este scos din sala Convenţiei; trei săptămîni mai tîrziu, un bust al lui Marat este dat jos la teatrul Feydeau de „tineretul aurit", ceea ce declanşează distrugerea busturilor în toate locurile publice, la Paris şi în departamente. La 7 *ventôse* anul III, rămăşiţele pămînteşti ale lui Marat sînt scoase din Pantheon şi duse la cimitirul Sainte-Geneviève, după ce bustul lui fusese aruncat, în mod simbolic, tot de „tineretul aurit", în haznaua Montmartre. Despre legenda neagră a lui Marat, în perioada termidoriană, cf. J.-Cl. Bonnet (sub direcţia lui), *La Mort de Marat*, Paris, 1986, pp. 170 ş. urm.

Lindet credea că inaugurează o eră nouă cînd, încă o dată, Revoluţia întreţinea mitul unităţii fundamentale a Naţiunii, a poporului şi deci a ei însăşi. Ea reproducea în acelaşi timp *mecanismul regulator* al funcţionării ei, adică *excluderea* adversarilor politici învinşi, consideraţi răzvrătiţi, duşmani ai Republicii. 9 termidor avea să trateze dezlănţuirea pasiunilor prin singurul remediu potrivit cu momentul acela din viaţa colectivă: revanşa.

Într-adevăr, limbajul suspiciunii exprima cel mai bine frica şi ura lăsate moştenire de Teroare. Ura era îndreptată împotriva „teroriştilor", a agenţilor şi a personalului politic al Terorii, a tuturor celor pe care opinia publică îi condamna dinainte pentru că *participaseră la exercitarea unei puteri odioase*. Teama agita spectrul revenirii la Teroare, la noi masacre; presa, pamfletele antiiacobine, primele dezvăluiri despre înecurile de la Nantes, relatările deţinuţilor eliberaţi, nenumăratele zvonuri aţîţau această teamă. Revanşa devine personală şi colectivă, socială şi culturală şi vizează pe toţi aceşti „nelegiuiţi" şi „spintecători", „cavaleri ai ghilotinei" şi „călăi", jefuitori şi hoţi, ignoranţi şi insolenţi care puseseră mîna pe toate „posturile" şi care au stăpînit o vreme „oamenii cinstiţi". Aceste temeri şi această ură îşi aveau reversul în îngrijorarea iacobinilor de a fi persecutaţi: schimbarea bruscă a conjuncturii politice, din ce în ce mai confuză, primele atacuri împotriva „patrioţilor" au generat un climat de teamă şi de nesiguranţă printre iacobini. În ambele tabere, teama a fost aţîţată prin supralicitarea verbală proprie Revoluţiei, dar mai ales acestor prime săptămîni de după 9 termidor. Ieşirea din Teroare mărea spaţiul libertăţii, în primul rînd al libertăţii cuvîntului şi a presei. Amplificarea temerilor ca nu cumva Teroarea să revină îl uimeşte pe istoricul care, retrospectiv, ştie în ce stare de slăbiciune se găseau atunci iacobinii. Este adevărat, contemporanii erau sensibili în primul rînd la violenţa, de acum retorică, a discursurilor rostite în Societate. Astfel, în şedinţa din 21 fructidor, nu propunea oare Duhem, pentru „a elibera în sfîrşit Republica de toţi aristocraţii şi contrarevoluţionarii", să se înlocuiască pur şi simplu „valurile de sînge şi... supliciile, mereu mai numeroase „cu deportarea masivă a tuturor nobililor şi preoţilor, aceste rămăşiţe murdare ale unor fiinţe putrede..., aceşti leproşi şi ciumaţi"?[1] Să nu

---

[1] Şedinţa din 21 fructidor anul II: cf. A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 423–425. Carrier a sprijinit pe deplin această moţiune: „Da, cetăţeni, da, a trecut vremea unei false compasiuni, a indulgenţei;

uităm că, de abia ieşiţi din Teroare, protagoniştii politici mai ştiau încă în ce măsură limbajul violenţei putea să premeargă violenţa, să o anunţe şi să o pregătească, dacă împrejurările o permiteau. Neîncrederea reciprocă este cu atît mai mare cu cît relativa liberalizare politică favorizează difuzarea şi circulaţia zvonurilor şi a temerilor. Parisul mişună de „patrioţi persecutaţi" şi de rudele lor care vin să ceară ajutor şi protecţie pe lîngă iacobini, aducînd veşti alarmante despre ceea ce se întîmplă în departamente; pe de altă parte, zvonuri despre „o nouă conspiraţie" iacobină provoacă accese de panică, aşa cum ne-o va dovedi povestea răzmeriţei iacobine de la Marsilia, în 5 vandemiar anul III.

Perioada de după 9 termidor nu putea deci să fie o epocă de elaborare a unor noi mecanisme de reglare a vieţii politice. Convenţia a luat, desigur, unele măsuri de precauţie împotriva unei eventuale reveniri la „tiranie", reorganizînd în primul rînd structura puterii centrale, dar momentul, în schimb, nu favoriza nici pluralismul politic, nici toleranţa. Apelurile la unitate naţională, oricare ar fi fost intenţiile şi provenienţa lor, departe de a aduce liniştea, sporeau neîncrederea şi bănuielile. Într-adevăr, simbolismul şi imaginea *unităţii* Naţiunii şi poporului fuseseră folosite, din 1789, ca o armă de temut în luptele politice, vestind întotdeauna epurări adesea sîngeroase. Alunecarea spre dictatura iacobină şi montagnardă se făcuse prin excluderea diferitelor opoziţii succesive în numele suveranităţii nelimitate a poporului, *unul şi indivizibil.* De asemenea, ieşirea din Teroare se va înfăptui prin excluderea „teroriştilor", iar represiunea va fi legitimată prin „dreptatea la ordinea zilei", în numele poporului unit împotriva tiraniei. Majoritatea Convenţiei întoarce împotriva iacobinilor cel mult o retorică şi o ideologie pe care tocmai aceştia o elaboraseră. Nu era o manevră de politicieni, ci recuperarea de către „termidorieni", proveniţi în mare parte din rîndurile Muntelui, a unei părţi din legatul iacobin.

Din cauza acestei lipse de inovare politică se poate spune că, dacă raportul lui Lindet încheie anul II, *el nu inaugurează anul III.* Acest an, hotărîtor pentru experienţa politică termidoriană, începe în realitate sub auspiciile *apelului solemn* lansat de Convenţie la 18 vandemiar, la numai douăzeci de zile după adoptarea raportului Lindet.

---

este drept ca salvarea poporului, care este legea supremă a patriotului, să impună tăcere odiosului moderantism, *care pînă la urmă ne-ar sugruma fără milă dacă am avea slăbiciunea să-l mai ascultăm."*

„Duşmanii voştri cei mai periculoşi nu sînt sateliţii despotismului pe care v-aţi obişnuit să-i învingeţi... Moştenitorii lui Robespierre şi ai tuturor conspiratorilor pe care i-aţi doborît se agită în toate sensurile pentru a zdruncina Republica şi, sub diferite măşti, încearcă să vă ducă la contrarevoluţie prin dezordine şi anarhie. Francezi, înarmaţi cu experienţa dobîndită, nu mai puteţi să vă lăsaţi înşelaţi. Boala v-a învăţat care este leacul... Nici o autoritate populară, nici o întrunire nu se identifică cu poporul, nici una dintre ele nu trebuie să vorbească, să acţioneze în numele lui... Toate acţiunile conducerii vor sta sub semnul dreptăţii; dar această dreptate nu se va mai înfăţişa Franţei ieşind din temniţă plină de sînge, aşa cum o prezentau nişte conspiratori abjecţi şi făţarnici... Francezi, evitaţi-i pe cei care vorbesc necontenit despre sînge şi eşafod, aceşti patrioţi exclusivişti, aceşti oameni extremişti, aceşti oameni îmbogăţiţi de revoluţie, care se tem de justiţie şi speră să-şi găsească salvarea în confuzie şi anarhie."[1]

Textul ar merita să fie citat în întregime; este un adevărat apel la răzbunare şi revanşă împotriva iacobinilor şi a fostului personal terorist. Atacurile împotriva „patrioţilor exclusivişti" anunţă intenţia de a reduce la tăcere societăţile populare începînd cu Societatea mamă, iacobinii din Paris. Apelul conţine toate elementele politicii pe care le va adopta în cele din urmă puterea termidoriană. Revanşa este mai întîi concepută ca legală şi menţinută strict în limitele legii. Violenţa verbală a apelurilor lăsa totuşi să se întrevadă fragilitatea acestor limite.

Este deosebit de pasionant să urmăreşti cum, din zi în zi, se petrece acea schimbare care va duce la o opţiune politică opusă radical proiectului politic unanimist propus de Lindet. Într-adevăr, opţiunea politică anunţată de apelul din 18 vandemiar nu este nicidecum rodul unui plan politic global, elaborat în prealabil: majoritatea termidoriană nu face decît să dea, rînd pe rînd, răspunsuri punctuale la problemele concrete ridicate de evoluţia situaţiei politice. Totuşi, *reacţionînd* astfel la evenimente, ea trece la o escaladare a represiunii şi violenţei, a suspiciunii şi resentimentelor. Efectele acestor zguduiri şi ale relaţiilor politice pătimaşe se îmbină şi se completează unele pe altele în aşa fel încît par să formeze un fenomen politic nou. Contururile lui rămîn încă vagi, dar ansamblul este deja destul de clar pentru ca să se simtă nevoia de a-l denumi cu un cuvînt

[1] *Moniteur*, vol. XXII, pp. 201–202: apelul din 18 vandemiar, *La Convention nationale au peuple français*. Acest apel a fost şi el aprobat în unanimitate...

nou: *reacția* antiiacobină și antiteroristă. Nu stă în intenția noastră să reconstituim o astfel de cronică politică; ne mulțumim cu evocarea cîtorva evenimente importante care țes urzeala apelului din 18 vandemiar, luminînd în felul acesta calea pe care pășește puterea la începutul anului II.

Prin apelul său, Convenția voia să intervină în mod „energic" într-un soi de „război al mesajelor"; ea însăși a devenit de o lună cîmpul lor de luptă. Am citat mesajele către Convenție care, după 9 termidor, felicită „părinții patriei" pentru că au dejucat cumplita conspirație a „noului Catilina". Mesaje unanime în sprijinul și entuziasmul lor (nu are importanță faptul că această frumoasă unanimitate este în întregime rodul unui reflex al unității impuse de Teroare sau al unei reale ușurări aduse de căderea dictaturii). Am văzut, de asemenea că, pe la mijlocul lui fructidor, ultimele mesaje de felicitare pentru 9 termidor sosesc la Comitetul pentru corespondență al Adunării în același timp cu primele petiții care denunță revenirea „moderantismului ce-și înalță capul", a „prigonirii patrioților". Astfel, societatea populară din Dijon, care-și exprimase aprobarea față de 9 termidor, propunea Convenției, încă din 7 fructidor, să organizeze cît mai grabnic, pentru a combate moderantismul „care invocă dreptatea așa cum Robespierre invoca virtutea", comitetele revoluționare de district, să le autorizeze să „reînceapă arestările de persoane suspecte, în conformitate cu legea din 17 septembrie", să cheme pe toți cetățenii „să comunice motivele de suspiciune care apasă asupra cutărui sau cutărui individ", să reexamineze legea care prevede ca „judecata să se desfășoare conform chestiunii intenționale". Același text, care suna ca un apel la restaurarea Terorii, fusese trimis și iacobinilor, tuturor societăților afiliate ca și secțiilor din Paris.[1] Or, acest apel n-a găsit numai sprijin favorabil în anumite secții din Paris, dintre cele mai radicale. Iacobinii l-au primit cu entuziasm, l-au tipărit și i-au asigurat o difuzare foarte largă (el este trimis la armate și la toate societățile afiliate). De atunci, aproape în fiecare zi, Convenția primește petiții și plîngeri aproape asemănătoare, care, de obicei, au fost trimise în același timp la Societatea mamă. Convenția, după cum s-a văzut, a ripostat acuzînd Societatea că se erijează într-un „centru paralel" al puterii,

---

[1] Asupra societății populare din Dijon și puterii ei excesive care „îi făcea pe toți să tremure" în timpul Terorii și despre mesajul ei din 7 fructidor, anul II, cf. L. Huguenay, *Les Clubs dijonnais sous la Révolution*, [Dijon, 1905], reeditare: Geneva, 1978, pp. 153 ș. urm.

alcătuind chiar ea mesajele şi trimiţîndu-le apoi în departamente, unde complicii lor „terorişti" le impuneau societăţilor, deci îşi arogau dreptul de a semna „o petiţie colectivă". La rîndul lor, reprezentanţii în misiune au instigat autorităţile constituite ale societăţilor populare, ale locuitorilor comunei să ducă un fel de contracampanie de mesaje care făceau apel la Convenţie să menţină „dreptatea la ordinea zilei", să pedepsească pe „hoţi", pe „scelerați" şi alţi partizani ai lui Robespierre. S-au văzut chiar contramesaje provenind de la societăţi care în două-trei decade se retractaseră, îşi schimbaseră radical poziţia şi acum îi denunţau pe cei care le „înşelaseră" (este în special cazul societăţilor din Bourg-en-Bresse, Auxerre, Sedan, Marsilia). Se poate ghici uşor munca de „epurare" la care a fost supusă o asemenea localitate în perioada dintre trimiterile celor două mesaje. Societatea din Dijon, ea însăşi „epurată" de reprezentantul Callès, a retractat pînă la urmă, la 3 şi 4 brumar, mesajul ei calificat „în mijlocul aplauzelor celor mai unanime", drept „oribil" şi „odios".[1] Această explozie de unanimitate-reflex este un incontestabil cîştig al libertăţii de expresie, dobîndit într-un timp relativ scurt. Dar aceste polemici şi controversele arătau şi că noua libertate dădea la iveală clivajele şi conflictele proprii „adevăratei ţări" care se desprindea de Teroare. Un episod al acestui „război al mesajelor", din 11 vandemiar, este revelator pentru duritatea înfruntărilor provocate aproape în fiecare zi de citirea corespondenţei. El va servi, de altfel, ca pretext la elaborarea apelului solemn al Convenţiei care chema să se pună capăt acestui „război". În acea zi, Thibaudeau a denunţat manipularea şi manipulatorii care se ascundeau în spatele mesajelor ce condamnau „moderantismul" şi „prigonirea" patrioţilor. El s-a bazat pe un exemplu concret. În ajun, Convenţia luase cunoştinţă de mesajul societăţii populare din Poitiers în care „vi se spunea că aristocraţia şi moderantismul ridică din nou capul

[1] *Ibid.*, pp. 206–207. S-a cerut chiar ca cetăţenii să fie convocaţi cu trîmbiţele ca să semneze retractarea. Reprobarea „odiosului mesaj" a fost propusă de un oarecare Sauvageot, şeful iacobinilor din Dijon; el fusese instigatorul primului mesaj şi era supranumit, în timpul Terorii, „micul rege din Dijon". Totuşi, retractarea aceasta tîrzie nu-l va salva: în germinal anul III este arestat şi trimis la judecată pentru abuz de autoritate şi arestări arbitrare (*ibid.*, p. 218). *Le Messager du Soir* din 6 frimar consemnează, cu mare satisfacţie, retractarea de către cluburile epurate din Dijon a apelului lor anterior, „semn de raliere al tuturor teroriştilor". Apelul societăţii populare din Dijon a inspirat o piesă „anti-vandală" şi „anti-teroristă", *L'Intérieur du Comité révolutionnaire*, asupra căreia vom reveni.

şi că patrioţii sînt persecutaţi". Or, Thibaudeau, el însuşi deputat de Vienne, se dusese să verifice mesajul (să adăugăm că mai mulţi membri din familia sa fuseseră arestaţi în timpul Terorii şi chiar el se temea pentru libertatea lui; gurile rele nu aveau să se dea înapoi de la a insinua mai tîrziu că, pentru a-şi dovedi loialitatea, el venea la Convenţie, în timpul Terorii, îmbrăcat cu o „carmaniolă" cam soioasă şi cu o bonetă roşie pe cap...). A constatat că mesajul fusese redactat deja cu cîteva săptămîni în urmă şi că nu era „semnat decît de şapte indivizi; dintre aceşti şapte indivizi, unul chiar murise de mai mult de cinci săptămîni. De altfel, aceşti indivizi sînt nişte scelerați care au fost destituiţi de reprezentanţii poporului şi care au furat efectele deţinuţilor". Iar Thibaudeau conchide: Comitetul pentru corespondenţă se pretează la manevre şi manipulări (un alt reprezentant nu va pierde prilejul să-i denunţe, cu aceeaşi ocazie, pe „robespierrişţii" care se infiltraseră în Comitet); dar ceea ce era şi mai grav era faptul că voiau astfel „să imprime oscilaţii opiniei publice". Era deci necesar ca „opinia publică să fie lămurită", cu atît mai mult cu cît raportul adoptat de Convenţie în vederea „determinării liniei sale de conduită" (raportul lui Lindet) nu clarificase îndeajuns situaţia: „principiile" acestuia fuseseră obnubilate de „consideraţii prea generale". „Daţi sarcină celor trei Comitete ale dumneavoastră să scrie un apel către francezi în care aceste principii să fie expuse într-un fel simplu, clar şi pozitiv. Dacă cineva va îndrăzni să exprime în societăţile populare sau în altă parte principii contrare celor pe care le-aţi proclamat, să fie alungat... Dacă nişte nemernici se ceartă în pamflete pentru influenţa pe care ar vrea s-o exercite, dacă vor să se sustragă de la pedeapsa pe care au meritat-o, majorităţii Convenţiei — pe care ei ar vrea s-o convingă, făcînd-o să le împărtăşească pasiunile — îi revine sarcina de a se arăta fermă, de a pune capăt tuturor exceselor."[1] Convenţia va da un exemplu al acestei „fermităţi" încă de a doua zi; după un violent atac al lui Legendre împotriva lui Collot, Barrère şi Billaud-Varenne, calificaţi drept „conspiratori", ea a hotărît să revină la studierea responsa-

[1] *Moniteur*, vol. XXII, pp. 132–133. Thibaudeau lămureşte chiar el acest episod ca şi contextul local în care se înscriau atacurile împotriva „teroriştilor" şi „nelegiuiţilor" din Poitiers, în broşura sa *Histoire du terrorisme dans la Vienne*, Paris, f.d. (anul III). Pentru a caracteriza domnia Terorii la Poitiers, Thibaudeau evocă o imagine care capătă o valoare de simbol: „Ghilotina era instalată de multă vreme la Poitiers, ea se mai găsea încă acolo cîteva zile după 9 termidor. Teroriştii săpaseră o groapă sub eşafod, la rădăcina arborelui libertăţii; rădăcinile lui, spuneau ei, trebuiau

bilităţii lor în timpul Terorii şi mai ales a complicităţii lor cu Robespierre. Redeschidea în acest fel dezbaterea pe care hotărîse, abia cu o lună în urmă, s-o încheie definitiv...

Se vădea astfel încă o dată că cele două întrebări *de unde venim?* şi *încotro ne îndreptăm?* se întrepătrundeau inextricabil şi că demontarea Terorii fără răzbunări şi răfuieli nu era decît o posibilitate abstractă şi teoretică. Dar mai ales „veştile de la Marsilia", prezentate foarte potrivit în Convenţie chiar în aceeaşi zi de către cele trei Comitete (al Salvării Publice, al Siguranţei Generale şi al Legislaţiei) au constituit demonstraţia, dacă mai era nevoie, că ieşirea din Teroare nu se putea face decît prin confruntări deschise, cu preţul unei „reacţii" antiiacobine.

Afacerea de la Marsilia din a doua decadă a lunii fructidor merită să fie amintită cu atît mai succint cu cît ne este imposibil să evocăm istoria, deosebit de complexă, a Terorii în sudul Franţei, această afacere nefiind decît unul dintre episoade. Prin mai multe aspecte, ea este revelatoare pentru evoluţia globală a situaţiei politice a ţării, dar şi pentru relaţiile dintre situaţia de la Paris şi problemele specifice din departamente, ridicate de ieşirea din Teroare. La 20 fructidor, doi noi reprezentanţi în misiune, Anguis şi Serres, sosesc în sudul Franţei, hotărîţi, aşa cum afirmă într-un raport adresat Comitetului Salvării Publice, să scape regiunea „de monştrii care-o guvernau şi care o ţineau sub stăpînirea Terorii şi a crimei neruşinate". În consecinţă devine inevitabil conflictul cu iacobinii din Marsilia, membri ai

---

să crească şi să se întindă în sîngele victimelor" (*ibid.*, pp. 52–53). Apelul propus de Thibaudeau trebuia să fie în primul rînd „o replică hotărîtă" la *Rapport du Comité de correspondance de la Société des Jacobins* din 5 vandemiar, care fusese „tipărit, afişat, distribuit, trimis tuturor societăţilor afiliate, armatelor şi celor patruzeci şi opt de secţii din Paris". Acest raport, deşi nu îndrăznea să condamne pe faţă politica Convenţiei, formula totuşi unele critici foarte aspre. Aşa, de pildă, se constată că, după 9 termidor, *s-a făcut simţită* o reacţie sălbatică, după cum o dovedesc mesajele tot mai numeroase trimise de societăţile afiliate din toate colţurile ţării. Raportul îi denunţă clar pe cei care afirmă că un milion de oameni hrăneau în Franţa pe ceilalţi douăzeci şi patru de milioane. Era o aluzie transparentă la un discurs al lui Dubois-Crancé, rostit în timpul celei de a treia sanculotide, care, pentru a denunţa efectele nefaste ale Terorii asupra economiei, vorbise de „un milion" de persoane ce hrăneau „douăzeci şi patru de alte milioane". Aluzia va fi exploatată din plin de iacobini; susţineau că fac parte din cei „douăzeci şi patru de milioane" pe care îi apărau împotriva „milionului". De altfel, ei prezentau conflictele esenţialmente politice ca pe nişte antagonisme sociale, opunînd poporul, sărac şi muncitor, milionului de bogaţi şi de profitori de pe urma Revoluţiei.

faimosului „club din strada Thubaneau". Desigur, ei au felicitat cu entuziasm Convenţia pentru „căderea tiranului" la 9 termidor, dar, foarte curînd după aceea, nu-şi ascund îngrijorarea faţă de întorsătura pe care o ia situaţia politică. Astfel, denunţă în întrunirile lor „moderantismul", punerea în libertate a „aristocraţilor" şi „suspecţilor". Ei trimit o delegaţie la Paris pentru a-şi face cunoscută poziţia în Convenţie şi la iacobini. O altă „delegaţie" („zece deputaţi, înarmat fiecare cu o sabie şi un pistol") era trimisă în grabă în întîmpinarea noilor reprezentanţi în misiune. Aceştia trec rapid la eliberarea deţinuţilor (aproximativ cinci sute în decurs de o săptămînă) şi îi denunţă ca terorişti, în faţa Comitetelor Convenţiei, pe iacobinii din Marsilia, ca şi autorităţile constituite pe care aceştia le stăpînesc. La 26 fructidor, ei dispun arestarea unui oarecare Reynier — unul din capii iacobinismului local, un preot răspopit care cumula funcţiile de institutor şi de secretar al Comisiei revoluţionare din Marsilia; a fost interceptată o scrisoare a acestuia care chema la „un nou 2 septembrie". Iacobinii văd în această arestare o agresiune directă împotriva Societăţii în ansamblul ei, un nou episod al opoziţiei puterii centrale faţă de iacobinii din Marsilia. Îi primesc pe Auguis şi Serres cu huiduieli şi cheamă la o „ridicare în masă". La 28 fructidor, Reynier, care urma să fie condus la Paris, este răpit de sub escortă, la ieşirea din oraş, de vreo sută de iacobini. Reprezentanţii denunţă acest incident drept o adevărată revoltă şi o sfidare la adresa Convenţiei şi a conducerii revoluţionare. Ei trec la „epurarea" autorităţilor locale şi informează Convenţia cu privire la această „afacere" în termenii cei mai alarmanţi. Or, la Paris, în ultimele zile ale anului II, veştile de la Marsilia nu puteau decît să tulbure spiritele. În plin „război al mesajelor", după intervenţiile foarte drastice ale delegaţiei iacobinilor marsiliezi în Convenţie şi la Societatea mamă, se zvoneşte că un batalion înarmat, alcătuit din iacobini din Marsilia, se îndreaptă spre Paris cu intenţia de a înfăptui un nou 10 august, dar de această dată împotriva Comitetelor Convenţiei. În ziarul său, *Jurnalul libertăţii presei*, Babeuf alarmează opinia publică, afirmînd că tulburările de la Marsilia au fost provocate de iacobini ca să distrugă Convenţia. În faţa acestor zvonuri şi a sosirii în masă la Paris a personalului terorist din mai multe departamente, care se simte ameninţat şi vine aici să caute adăpost împreună cu familiile şi prietenii, Convenţia hotărăşte în şedinţa celei de a treia sanculotide (deci în ajunul adoptării raportului Lindet) să treacă la expulzarea din capitală

a tuturor persoanelor care nu locuiau aici înainte de 1 mesidor (această măsură prefigurează legea „marii ordini“, care va fi adoptată la 1 germinal anul III şi care a decretat că toţi „teroriştii“ vor fi trimişi la domiciliul lor. În şedinţa celei de a cincea sanculotide, deci a doua zi după aprobarea raportului lui Lindet, Convenţia hotărăşte să intervină ea însăşi în evenimentele de la Marsilia. Scoate în afara legii pe Reynier, cere reprezentanţilor ei să treacă la arestarea instigatorilor rebeliunii, să pună sigiliu pe hîrtiile Societăţii iacobine şi să înceapă „epurarea“ ei. Ordinul de a închide clubul soseşte la Marsilia în 4 vandemiar, iar reprezentanţii în misiune lansează mandate de arestare împotriva unui număr de 35 de iacobini bănuiţi de a fi luat parte la răpirea lui Reynier. La 5 vandemiar, la ora unu noaptea, se trece la primele arestări (preşedintele iacobinilor, Carle, se urcă pe acoperişul casei, înconjurată de soldaţi, şi se aruncă în gol). În oraş izbucneşte o răzmeriţă. O mulţime de aproximativ patru sute de persoane înconjură casa unde se află reprezentanţii; unul dintre „clubişti“, un oarecare Marion, pătrunde în clădire şi cere „în numele poporului suveran“ eliberarea imediată a tuturor iacobinilor arestaţi. Reprezentanţii încearcă mai întîi să risipească mulţimea adunată, apoi cheamă trupa care împresoară cartierul şi arestează 96 de persoane (dintre care 13 jandarmi). La 7 vandemiar, Marion şi patru jandarmi sînt condamnaţi la moarte de o comisie militară; înainte de execuţia publică, ei cîntă *La Marseillaise*. Vor fi inculpate cam 250 de persoane (procedura va fi tergiversată pînă la sfîrşitul anului III), iar autorităţile locale, ca şi clubul, vor fi radical epurate.

În şedinţa din 12 vandemiar, Convenţia este informată în legătură cu aceste evenimente; ia cunoştinţă de rapoartele celor doi reprezentanţi în misiune, precum şi de apelurile triumfaliste şi răzbunătoare lansate de noile autorităţi ale oraşului. „Război tuturor trădătorilor!“ proclama comitetul de supraveghere din Marsilia; „Reprezentanţi, este de datoria noastră să vă ţinem la curent cu frămîntările care au tulburat liniştea municipalităţii noastre în ziua de 5 a acestei luni... Facem cercetările cele mai scrupuloase pentru a-i descoperi pe autorii şi instigatorii acestei rebeliuni liberticide... Am izbutit în sfîrşit să le smulgem masca patriotismului la adăpostul căruia îi insultau pe reprezentanţii naţiunii, induceau în eroare poporul cu privire la adevăratele principii ale acestora şi îl înjoseau pentru a ajunge cît mai sigur la contrarevoluţia pe care o unelteau şi pe care cu siguranţă ar fi înfăptuit-o, dacă ochii supravegherii n-ar fi fost deschişi şi nu

le-ar fi sesizat intențiile perfide. Să tremure, trădătorii! justiția națională îi va urmări, iar paloșul îi va pedepsi pe vinovați și ne va răzbuna." Funcționarii municipali din Marsilia, nou numiți, sînt și mai categorici, și mai violenți: „Reprezentanți, acești asupritori înverșunați, continuatori ai sistemului lui Robespierre, nu mai sînt. Fiți pe veci binecuvîntați, reprezentanți, numai voi puteați să doborîți acest colos înspăimîntător; numai voi puteați să scăpați Marsilia, întreaga Republică de această castă sanguinară care voia să sacrifice totul pentru ambițiile ei. Bizuiți-vă, reprezentanți, pe acești oameni plini de virtute care au știut să se apere de otrava revoltei; bici care lovește în dușmanii poporului, ei și-au luat angajamentul solemn să-i zdrobească și nu vor folosi decît mijloace izvorîte din lege și inspirate din lucrările Convenției, pe care nu vor înceta niciodată s-o recunoască drept centru al autorității supreme, al ralierii la care totul trebuie să ajungă." Convenția dă un decret care aprobă măsurile luate de reprezentanți și declară că trupele care au zdrobit revolta au servit patria.[1]

S-a văzut uneori în răscoala de la Marsilia o prefigurare a „zilelor" de 12 germinal și 1 prerial de la Paris. Analogia nu pare totuși deloc valabilă. Mulțimea la Marsilia este mai degrabă zgomotoasă decît violentă. Nu este atît de disperată ca mulțimea din Paris; foametea, acest puternic factor de mobilizare în primăvara anului III, nu bîntuie la Marsilia. Mulțimea din Marsilia este alcătuită aproape numai din bărbați; spre deosebire de situația din Paris, femeile, însoțite de copii, nu participă la întrunire. În acest sens, mulțimea din Marsilia își afișează mai clar culoarea politică; iacobinii constituie nucleul ei și nu-și ascund deloc neîncrederea, foarte „federalistă", față de reprezentanții puterii centrale care se amestecă în treburile lor. Oricum ar sta lucrurile, revolta iacobină de la Marsilia, accident de parcurs, la urma urmei, minor, a jucat un rol important în precizarea politicii Convenției. Într-adevăr, ea a întărit

---

[1] Cu privire la răscoala iacobină din 5 vandemiar și contextul ei, cf. Martinet, „Les débuts de la réaction thermidorienne à Marseille. L'émeute du 5 vendémiaire", în *Actes du quatre-vingt-dixième Congrès national des sociétés savantes*, Nisa, 1965, Secția de istorie modernă și contemporană, t. II, pp. 150–166; M. L. Kennedy, *The Jacobin Club of Marseille, 1790–1794*, Ithaca, pp. 128 ș. urm.; M. Vovelle, *La Révolution*, în E. Baratier, *Histoire de Marseille* (ed.), Toulouse, 1975, pp. 275 ș. urm. A. Aulard, *Recueil des actes du Comité de salut public...*, *op. cit.*, vol. XVI-XVIII.

hotărîrea de a se acţiona ferm împotriva iacobinilor chiar de a-i distruge o dată pentru totdeauna. Cu siguranţă, ea a influenţat dacă nu conţinutul, cel puţin limbajul, deosebit de virulent al apelului solemn către poporul francez, din 18 vandemiar.[1] O săptămînă mai tîrziu, la 25 vandemiar, Convenţia va vota un decret referitor la societăţile populare interzicînd orice „afiliere, federaţie, ca şi orice corespondenţă purtată în nume colectiv între societăţi, sub orice denumire ar exista ele".

Într-o perioadă de o lună, cotitura s-a produs iar răspunsul la întrebarea: *încotro ne îndreptăm*? a fost formulat în termeni de revanşă. Hotărîrea Convenţiei, luată în aceeaşi perioadă, la 22 vandemiar, de a grăbi procesul Comitetului revoluţionar de la Nantes, va întări această opţiune politică şi va da şi mai multă vigoare voinţei de a desfiinţa Teroarea. Căci, dincolo de dezvăluirile despre masacrele de la Nantes, acest proces va alimenta imaginea globală, chiar simbolurile *Terorii* şi *Teroristului*. Influenţa procesului asupra dezagregării imaginarului social triumfător din anul II, asupra decăderii şi sfîrşitului iacobinilor, ca şi asupra represiunii accentuate împotriva personalului politic al Terorii a fost imensă.

Apelul către poporul francez din 18 vandemiar a impus tăcere acelor voci discordante din mesajele care soseau la Convenţie. Nu a diminuat numărul acestora, ci, dimpotrivă, a provocat un nou val. (Între 1 şi 15 brumar, Convenţia primeşte mai bine de cinci sute de mesaje care o proslăveau la unison într-o minunată unanimitate regăsită. „O clipă ne-am putut teme de propagarea principiilor incendiare pe care instigatorii de la Marsilia voiau să le declanşeze, o clipă ne-am putut teme că domnia sîngeroasă a lui Robespierre va continua. Am auzit proclamaţia Convenţiei. Am aprobat sentimentele de dreptate care o animă şi din acest moment am jurat din nou să trăim pentru Republică şi să respectăm cu sfinţenie principiile Convenţiei... Centrul nostru este Convenţia, să piară trădătorii, intriganţii, asupritorii, escrocii (societatea populară şi regenerată din Rodez, mesaj sosit la 14 brumar). „Apelul către

---

[1] Limbajul deosebit de violent al acestui apel este „o reacţie" în „războiul mesajelor" şi la răscoala de la Marsilia, dar el trădează şi un nou raport de forţe în sînul conducerii: la 15 vandemiar, Lindet şi Carnot părăsiseră, din motive de vechime, Comitetul Salvării Publice; Comitetul Legislaţiei, unde precumpăneau partizanii declaraţi ai unei politici de revanşă, participase la elaborarea apelului.

poporul francez a ajuns pînă la noi: a fost citit de trei ori de la tribună, de trei ori a fost însoţit şi urmat de cele mai vii şi îndelungate aplauze. Blestemaţi fie cei care îl vor citi fără să fie emoţionaţi, blestemaţi fie cei cu suflet hain şi depravat cărora le place să se adape cu lacrimi şi cu sînge; ei sînt, fără îndoială, continuatori sau complici ai triumvirilor... Continuaţi, cetăţeni reprezentanţi, să vă faceţi demni de onorabila misiune ce v-a fost încredinţată de către un mare popor. Loviţi-i fără preget pe duşmanii patriei, fiţi neîndurători faţă de agitatori, anarhişti şi escroci" (societatea populară şi regenerată a municipalităţii din Beaune, departamentul Doubs, mesaj primit la 12 brumar). „Ce frumoasă este ziua cînd poporul francez, plin de admiraţie, cîntă în inima bucuriei celei mai intense triumful virtuţii... Legiuitori, fericirea noastră ar fi fost fără margini dacă, martori ai entuziasmului nostru, aţi fi auzit laudele şi aplauzele care încununau citirea apelului vostru către francezi. Principiile pe care le expuneţi acolo sînt şi ale noastre. Îi detestăm pe terorişti şi le purtăm o ură neîmpăcată... Părinţi ai patriei, primiţi omagiile noastre, rămîneţi la posturile voastre!" (locuitorii comunei Villefranche d'Aveyron, mesaj purtînd data de 30 vandemiar). „Apelul vostru către poporul francez nimiceşte pentru totdeauna domnia Terorii, acea domnie care legitima jalea din familii şi uciderea francezilor; în sfîrşit, patrioţii respiră; dacă răuvoitorii au putut să creadă că ziua de 9 termidor le-a fost prielnică, să citească apelul vostru: o să vadă astfel că patrioţii sînt ocrotiţi şi că duşmanii patriei vor fi doborîţi în mod sigur dacă nu se vor alătura cu bună credinţă marii noastre familii. Tremuraţi tirani! în zadar veţi încerca să ne dezbinaţi! Francezii nu vor fi decît un singur popor de fraţi şi de prieteni" (societatea populară şi regenerată din Port-Malo, mesaj sosit la 14 brumar).[1]

Exprimă oare aceste discursuri şi acest limbaj spontaneitatea sentimentelor antiteroriste? Sînt o prelungire a conformismului politic de dinainte şi de după 9 termidor? În

[1] Cf. AN C, 323 CII, 1404; 1410, 1411. În discursul său din brumar, anul III, cu privire la denunţarea foştilor membri ai Comitetelor, Lindet bănuieşte o manipulare şi se ridică împotriva „acestor mesaje, a acestor petiţii pe care vor să le prezinte drept o manifestare a opiniei publice". Cf. R. Lindet, *Discours prononcé sur les dénonciations portées contre l'ancien Comité du salut public et le rapport de la commission des 21*, Paris, f. d. (germinal anul III), p. 117.

realitate, cele două fenomene se confundă. Convenţia se recunoaşte cu atît mai mult în mesajele de fidelitate şi de felicitări pe care le primeşte cu cît acestea parafrazează „în mijlocul entuziasmului şi aplauzelor" propriul său mesaj şi îi retrimit propriul său discurs.

CAPITOLUL III

„GROAZA LA ORDINEA ZILEI"

PROCESE ÎN LANŢ

„Tăcerea asupra unor acte cumplite nu este trăsătura cea mai neobişnuită din această ciudată epocă. Franţa a putut suferi de Teroare, dar se poate spune că nu a cunoscut-o şi Termidor a însemnat la început o eliberare; dar a fost apoi o descoperire: în lunile următoare, surprizele aveau să se ţină lanţ."[1]

Cochin pare foarte mirat de această „necunoaştere", adevărată sau simulată, a realităţilor Terorii de către o ţară care le retrăia totuşi zi de zi. Cu o intensitate diferită, în funcţie de împrejurările locale, Teroarea fusese peste tot prezentă. Dacă nu întotdeauna sub forma unor „acte cumplite" de represiune în masă, cel puţin sub forma unui şir nesfîrşit de constrîngeri şi oprimări: listele de „suspecţi", vizitele la domiciliu, taxele extraordinare, şicanele care însoţeau eliberarea „unui certificat de civism", aroganţa şi stăpînirea brutală, în mii de orăşele, a celor care pînă mai ieri de abia îndrăzneau să ridice capul. Tăcerea asupra realităţilor Terorii era unul din elementele „sistemului" însuşi. Mai precis, sub Teroare, se vorbea neîncetat despre ea, dar *cuvîntul era monopolizat de discursul terorist*, de retorica, de simbolurile şi de ideologia lui. De la tribuna Convenţiei, în ziare, în întrunirile societăţilor populare, erau înfieraţi cu înfoçare „duşmanii poporului", „conspiratorii" şi „moderantismul". *Buletinul Tribunalului revoluţionar* publica regulat dări de seamă, uneori ale proceselor, adesea ale unor proceduri mai expeditive; listele de condamnaţi la moarte constituiau o rubrică zilnică a *Monitorului*, ca supliment la dările de seamă ale şedinţelor Convenţiei sau ale iacobinilor. La Paris şi în multe alte oraşe ghilotina funcţiona în piaţa publică (cel mult fusese mutată din piaţa Revoluţiei mai la periferie), iar spectacolul oferit de eşafod

[1] A. Cochin, *Les Sociétés de pensée et la démocratie*, Paris, 1921, p. 118.

îi atrăgea tot timpul pe obişnuiţii lui. Discursul iacobin despre Teroare avea ca funcţie tocmai legitimarea obiectului ei, sublimîndu-l prin simbolismul şi prin strigătele de slavă menite să ascundă realitatea hidoasă: huruitul căruţelor care-i duceau pe condamnaţi; loviturile surde ale cuţitului ghilotinei; murdăria, promiscuitatea şi epidemiile din temniţele ticsite; dar şi, la fiecare, înăbuşirea temerilor şi obsesiilor ce frămîntau profund spiritele, care nu puteau, nici nu îndrăzneau, să le dea frîu liber, deşi erau tot timpul întreţinute de zvonurile pe care le isca represiunea zilnică. 9 termidor n-a însemnat imediat „ziua eliberării". Primele puneri în libertate masive de deţinuţi, suprimarea legii teroriste din 22 prerial şi reorganizarea Tribunalului revoluţionar au urmat îndeaproape cele mai mari „căruţe" ale Terorii din Paris cînd, la 11 şi 12 termidor, „robespierriştii" au fost duşi la eşafod. Adevărata eliberare nu putea veni decît de la eliberarea cuvîntului: atunci, prin „dezvăluiri", se va da glas temerilor şi urii, se va vorbi despre suferinţele trăite. Primele dintre aceste dezvăluiri, mai ales cele despre „conspiraţia închisorilor", s-au făcut de la tribuna iacobinilor „regeneraţi". Astfel, Réal, care tocmai ieşise din închisoarea Luxembourg, a relatat propriile experienţe şi a cerut să se spună tot adevărul despre Teroare.

„Ca să urîm cu adevărat regimul care tocmai s-a prăbuşit, cred că trebuie să facem cunoscute efectele lui respingătoare. Indignarea cetăţenilor cinstiţi trebuie să-şi găsească izvorul în zugrăvirea chinurilor îndurate în închisori. Las în seama cetăţenilor pe care prigoana i-a aruncat în diferitele case de arest să povestească despre grozăviile ai căror martori au fost; în ce mă priveşte, vă voi spune ce se petrecea în închisoarea Luxembourg. Nu cred, aşa cum s-a afirmat în unele rapoarte, că *Revoluţia ar fi o fecioară al cărei văl nu trebuie să-l smulgi.* Un regim de fier, domnia morţii, neîncrederea întunecată întipărită pe toate chipurile şi adînc imprimată în sufletele deţinuţilor din pricina spionilor răspîndiţi printre ei şi care aveau ca sarcină să întocmească liste şi să dea de lucru Tribunalului revoluţionar; situaţia fizică şi morală, totul arăta că închisoarea Luxembourg nu era decît un mormînt săpat pentru a primi oameni vii."[1]

---

[1] În continuarea relatării sale, Réal dă cîteva exemple de atrocităţi; or, „această descriere cumplită stîrneşte strigăte şi gesturi îngrozite: cîţiva cetăţeni îşi *manifestă dorinţa ca oratorul să nu mai continue aceste descrieri revoltătoare*". Aceste proteste şi dezbaterile pe care le-au prilejuit ne vorbesc despre miza politică şi ideologică pe care o reprezenta, chiar în

Prin aceste „dezvăluiri" discursul ideologic care legitima Teroarea, ca şi sistemul simbolic pe care-l susţinea se găseau confruntate cu realităţi deosebit de brutale. Aceste „dezvăluiri" dau naştere la o defulare colectivă şi creează *un contra-imaginar* foarte puternic. „Surprizele", relatările despre grozăviile petrecute, amintirile care se revarsă asupra ţării a doua zi după căderea lui Robespierre devin un factor adesea hotărîtor în marile opţiuni politice care se impun la sfîrşitul anului II; căci ele nu numai că adăugau alte grozăvii la cele deja cunoscute; nu se mulţumeau cu condamnarea, devenită oarecum rituală a „ultimului tiran". Fiecare nouă relatare ridica problema Terorii şi aceea a *teroriştilor*, precum şi a *răspunderii* lor. „Dezvăluirile" nu exorcizau numai teama de ieri; ele aţîţau ura de astăzi. Dorinţa de răzbunare depăşea cazurile personale al lui Robespierre şi ale acoliţilor lui, executaţi a doua zi după 9 termidor; şi cuprindea un întreg personal politic administrativ şi juridic, implicat — direct sau indirect — în exercitarea Terorii. Acuzaţiile se îndreptau adesea împotriva unui anumit temnicer, deosebit de ticălos, sau împotriva unui membru al vreunui comitet de supraveghere, deosebit de zelos sau de sălbatic. Dar oare toţi aceştia nu acţionaseră în conformitate cu nişte legi excepţionale? De ce atunci să plătească doar ei pentru un întreg „sistem de putere", ei care nu erau decît nişte rotiţe? Şi se ivea iar întrebarea obsedantă: cum să limitezi răspunderea *personală* în nelegiuirile provocate de Teroare fără ca treptele puterii, de la cea mai de jos la cea mai de sus, de la temnicer pînă la membrul Convenţiei, să nu fie atinse?

Procesele Comitetului revoluţionar din Nantes şi al lui Carrier au fost primele procese politice ale „teroriştilor". La 10 termidor, Robespierre şi acoliţii lui fuseseră executaţi fără nici un proces; procedura împotriva rebelilor scoşi în afara legii se reducea la simpla constatare a identităţii. Comitetul revoluţionar din Nantes a avut însă parte de un proces după toate regulile, cu un acuzator public şi o apărare. Nu a fost de fapt un *proces*, ci *o serie de procese* care alcătuiesc un tot.

Prefacerile din istoria revoluţionară avuseseră drept urmare, în mod cu totul paradoxal, faptul că după 9 termidor a fost salvată

---

ochii iacobinilor, dezvăluirea feţei ascunse a Terorii. Réal îşi va continua povestirea, pînă la urmă. Cf. A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 343–345. Să reţinem că Réal va juca un rol important în procesul celor 94 de notabili din Nantes şi, mai pe urmă, în acela al membrilor Comitetului revoluţionar din Nantes, însărcinîndu-se cu apărarea.

atît viaţa victimelor Terorii de la Nantes, cît şi aceea a călăilor lor, atît a notabilităţilor din Nantes, deferiţi justiţiei de la Paris ca să fie judecaţi de Tribunalul revoluţionar pentru conspiraţie şi trădare, cît şi a teroriştilor din Nantes, care-i aruncaseră în închisoare pe aceşti notabili şi apoi s-au pomenit ei înşişi acuzaţi de uneltire contrarevoluţionară şi închişi în temniţele din Paris.

Totul începuse în epoca misiunii lui Jean-Baptiste Carrier. La 21 octombrie 1793 (11 brumar anul II), Carrier sosea la Nantes ca reprezentant al poporului, în misiune pe lîngă armata din vest. Era învestit, ca toţi ceilalţi reprezentanţi în misiune, cu puteri nelimitate, pentru a salva Republica, a-i învinge pe duşmanii ei, a asigura ordinea republicană, a-i pedepsi pe trădători, a mobiliza toate resursele cerute de armată. Sarcini deosebit de grele într-o regiune unde bîntuia războiul din Vandeea. Două zile mai tîrziu, în societatea populară Vincent-la-Montagne se răspîndea cu iuţeala fulgerului următorul zvon: la Nantes se pregătea „un complot federalist", care urmărea să pună mîna pe reprezentantul în misiune, iar apoi să predea oraşul în mîinile vandeenilor. În acest „complot" ar fi amestecaţi notabilii şi cei mai de seamă negustori din Nantes. La 24 brumar, Comitetul revoluţionar, care născocise şi răspîndise zvonul, întocmea o listă de 132 de „complotişti"; două zile mai tîrziu, Carrier contrasemna ordinul de arestare a lor şi de transfer la Tribunalul revoluţionar de la Paris. La 7 frimar (27 noiembrie 1793), convoiul celor 132 de notabili din Nantes sosea la Paris, după patruzeci de zile de mers pe jos. Nu mai erau în viaţă decît 97 persoane. Condiţiile călătoriei fuseseră deosebit de grele, ne aflam în plină iarnă. La Paris, încă de la sosire, au fost repartizaţi în diferite închisori şi case de sănătate. Au mai murit încă trei prizonieri.

În acest timp, la Nantes, represiunea teroristă era în toi şi căpătase forme foarte sălbatice: execuţii prin împuşcare în masă, înecuri, întemniţări samavolnice. Oraşul trăia vremuri dramatice: după înfrîngerea rămăşiţelor armatei vandeene la Savenay, mii de prizonieri erau trimişi la Nantes, închişi în antrepozite şi spitale transformate în închisori, aşteptînd să fie judecaţi de o comisie militară; mii de refugiaţi, mai ales femei şi copii, au căutat adăpost la Nantes, sperînd să scape astfel de represiunea care se abătea ca un tăvălug asupra regiunii. Curînd după aceea izbucneşte o criză de aprovizionare resimţită foarte aspru în închisori, unde condiţiile de viaţă erau înfiorătoare. A izbucnit apoi şi o epidemie de dizenterie şi de tifos (oraşul, în prada unei panici colective, a vorbit chiar de ciumă). Represiunea nu-i lovea numai pe vandeeni: în oraş, vînătoarea de suspecţi şi de contrarevoluţionari a fost per-

manentă. Peste tot se găseau colaboratori ai vandeenilor; erau urmărite familiile bănuite că ar avea rude printre emigraţi sau relaţii cu ei. Erau percepute „taxe revoluţionare", un fel de contribuţii, iar plata lor era cerută de pe o zi pe alta; ele îi afectau mai ales pe cei „bogaţi", „acaparatorii", învinuiţi de foametea din oraş. Atmosfera de suspiciune, de delaţiune şi de arbitrarietate era şi mai apăsătoare din cauza conflictelor dintre diferitele autorităţi cu atribuţii prost definite şi care îşi disputau puterea: autorităţile constituite, ale căror puteri slăbeau pe zi ce trecea; comandamentul militar (Nantes era garnizoană militară); societatea populară Vincent-la-Montagne cu tendinţe iacobine extremiste, care practica un fel de democraţie directă şi-şi aţintea „ochii vigilenţi" asupra unor autorităţi considerate „laxiste" şi complice ale „suspecţilor"; Comitetul revoluţionar, care se identifică prea mult cu şefii societăţilor populare şi care are ca sarcină „supravegherea revoluţionară" a oraşului în ansamblu; „compania Marat", un fel de poliţie, specială, în slujba Comitetului revoluţionar, recrutată printre membrii cei mai „siguri"; şi, pentru a încheia, pe deasupra tuturor acestor instanţe, exercitîndu-şi puterea absolută şi nelimitată, Carrier.

Reprezentantul în misiune avea propriile sale iniţiative, hotăra în conflictele legate de competenţe, orienta şi călăuzea chiar el represiunea şi, deoarece nu se încredea în ultimă instanţă decît în el însuşi, se înconjura de propria lui reţea de agenţi, spioni şi informatori. Această situaţie, agravată de războiul din Vandeea, care, în ciuda tuturor victoriilor repurtate, nu se mai sfîrşea, şi de criza economică ce paraliza portul, nu putea decît să favorizeze actele arbitrare, şi abuzurile de putere, delaţiunile, conflictele, nesiguranţa generală. Într-un oraş cam de 80 000 de locuitori, aceste sentimente erau în mod foarte felurit împărtăşite şi nicidecum după „o linie de clasă". Dacă elitele la putere, cele vechi ca şi cele noi, erau în mod deosebit expuse primejdiilor pe care le implica această situaţie instabilă, tot oraşul auzea salvele plutonului de execuţie, respira miasmele greţoase care veneau din Entrepôt, unde se îngrămădeau prizonierii şi din carierele din vecinătatea oraşului, unde erau aruncaţi grămadă cei împuşcaţi, şi vedea trupurile purtate de Loara.[1]

---

[1] Este clar că nu am pretenţia să rezum în aceste cîteva rînduri situaţia foarte complexă de la Nantes, din iarna anului II. Excelente contribuţii, care-şi propun să deosebească adevărul de legende, sarcină deosebit de spinoasă în cazul Terorii la Nantes, pot fi găsite în două lucrări de sinteză: P. Bois (sub direcţia lui) *Histoire de Nantes*, Toulouse, pp. 260–281; J.-Cl. Martin, *La Vendée et la France*, Paris, 1987, pp. 206–247.

Misiunea lui Carrier la Nantes a durat mai bine de patru luni; a fost revocat la 14 *pluviôse* anul II (8 februarie 1794) de Comitetul Salvării Publice care, felicitîndu-l pentru activitatea depusă, i-a recomandat să-şi ia un timp de odihnă înainte să-i fie încredinţate alte însărcinări. Rechemarea lui Carrier fusese motivată, în realitate, de raportul „tînărului Julien", comisar special al Comitetului Salvării Publice şi om de încredere al lui Robespierre. Raport cu atît mai incriminator cu cît, în urma unei neînţelegeri, Carrier îl primise foarte rău pe emisarul lui Robespierre: crezuse că are de-a face cu un personaj minor (Marc-Antoine Julien nu are decît nouăsprezece ani) şi care era complice cu societatea Vincent-la-Montagne (relaţiile furtunoase ale reprezentantului cu această societate tocmai treceau printr-o fază destul de critică).

„Îmbinarea a trei calamităţi, a foametei, a ciumei ameninţă oraşul Nantes. Au fost împuşcaţi, nu departe de oraş, o mulţime *nenumărată* de soldaţi regali şi acest morman de cadavre, îngrămădite, împreună cu emanaţiile pestilenţiale ale Loarei, mînjite de sînge, a viciat aerul... În Nantes se află o armată nedisciplinată, care nu respectă nici o ordine, în timp ce corpuri de armată răzleţe sînt trimise să fie măcelărite. Într-o parte se jefuieşte, într-alta este ucisă Republica. Un popor de generali, mîndri de epoleţii lor, cu fireturi de aur la guler, îmbogăţiţi de soldele pe care le fură, îi împroaşcă cu noroi, din goana trăsurii, pe sanculoţii care merg pe jos, sînt mereu la picioarele femeilor, sau la spectacole, serbări ori în ospeţe, care sînt o adevărată jignire pentru mizeria publică... Carrier este nevăzut în corpurile constituite, printre membrii clubului sau printre patrioţi. Transmite că este bolnav şi se duce la ţară ca să se sustragă de la ocupaţiile pe care i le impun împrejurările, dar nimeni nu se lasă înşelat de minciunile lui. Se ştie bine că este sănătos şi că se află în oraş, că-şi petrece vremea într-un serai înconjurat de cadîne neruşinate şi de ofiţeri care-i servesc de eunuci: se ştie că nu-i primeşte decît pe oamenii din statul major, care-l linguşesc fără încetare, şi îi ponegresc în faţa lui pe patrioţi. Se ştie că are peste tot spioni care-i raportează ce se vorbeşte în comitetele particulare şi în adunările publice. Discursurile sînt ascultate, corespondenţa interceptată. Nimeni nu îndrăzneşte nici să vorbească, nici să scrie, nici măcar să gîndească. Spiritul civic a murit, libertatea nu mai există. Am văzut la Nantes vechiul regim."[1]

---

[1] E. B. Courtois, *Rapport sur les papiers trouvés chez Robespierre*, *op. cit.*, pp. 358–359; cf. şi A. Lallié, *J.-B. Carrier, représentant du Cantal à*

Plecarea lui Carrier şi sosirea noilor reprezentanţi, Bô şi Bourbotte, sînt suficiente pentru ca la Nantes să se instaureze o atmosferă de răfuieli. Comitetul Revoluţionar denunţă doi colaboratori direcţi şi complici ai lui Carrier, Fouquet şi Lamberty, care-i serveau ca spioni. Amîndoi erau răspunzători pentru înecuri; ei vor fi însă judecaţi şi condamnaţi la moarte pentru că încercaseră să elibereze ilegal nişte femei vandeene... Pe de altă parte, noii reprezentanţi se hotărăsc să acţioneze drastic împotriva Comitetului revoluţionar, învinuit de furturi şi de acte arbitrare de violenţă. Arestaţi la 24 prerial (12 iunie), membrii lui sînt trimişi la 5 termidor în faţa Tribunalului revoluţionar din Paris (şi, împreună cu ei, Phelippes-Tronjolly, fost preşedinte al tribunalului penal revoluţionar din Nantes). Aproape simultan, cei 94 de notabili din Nantes sînt strînşi la Plessis ca şi cum Fouquier-Tinville se pregătea să-i judece.

Nu există deloc explicaţii pentru faptul că procesul celor 94 de notabili din Nantes nu a avut loc mai devreme şi nu se ştie de ce au putrezit luni de zile în închisoare. În timpul procesului, Carrier îşi va atribui meritul de a fi întîrziat procesul, intervenind pe lîngă Fouquier-Tinville, ceea ce este evident fals. Între rechemarea sa la Paris şi 9 termidor, Carrier avea alte griji: el se temea pentru capul lui şi nu pentru capetele notabililor din Nantes pe care-i socotea o adunătură de federalişti şi contrarevoluţionari. Întors la Paris, Carrier este mai mult sau mai puţin implicat în „complotul hebertist"; dar, deşi nu este denunţat atunci, se simte totuşi foarte ameninţat. În ochii lui Robespierre, care are deplină încredere în tînărul Julien, Carrier, ca şi Barras, Fréron sau Fouché, sînt tot atîtea exemple de reprezentanţi în misiune care întinaseră Teroarea prin purtarea lor pe teren: lux, furturi, delapidări, tiranie, violenţă arbitrară etc. Or, în ajun de 9 termidor, Robespierre se mai gîndeşte încă să „epureze Teroarea", să pună de acord realităţile ei cu principiile. Referinţele hebertiste ale lui Carrier îl fac, în ochii lui, şi mai suspect. Pentru a preîntîmpina pericolul, Carrier s-ar fi

---

la Convention., Paris, 1901, pp. 247 ş. urm. În continuarea raportului său, M.-A. Julien este mai nuanţat: îi recunoaşte unele merite lui Carrier, mai ales pe acela de a fi zdrobit „într-o vreme traficul şi de a fi tunat şi fulgerat împotriva spiritului mercantil, aristocratic şi federalist". Mărturia lui Julien este fără îndoială incompletă şi părtinitoare; „robespierristul pur" care era în acea vreme acest băiat de nouăsprezece ani are despre Teroare aceeaşi imagine contradictorie care-i era proprie şi lui Robespierre. Arestat după 9 termidor, Julien va fi martor al acuzării în procesul lui Carrier.

amestecat, se pare, în pregătirea complotului antirobespierrist. Legenda (dar există mai multe legende care-l aureolează pe Carrier) ar vrea ca el să fie în primele rînduri ale acelora care, la 10 termidor, urmau căruţa care-l ducea pe Robespierre la eşafod şi susţine că l-ar fi blestemat.

Întîrzierea procesului notabililor din Nantes ar putea să se datorească unor probleme pur „tehnice", supraaglomerarea Tribunalului revoluţionar (un număr de 94 de persoane era totuşi o foarte mare „încărcătură"; mai tîrziu, şi Fouquier-Tinville îşi va atribui meritul de a fi întîrziat acest proces, din cauză că n-ar fi avut probe). 9 termidor va salva şi capetele celor 94 de notabili din Nantes şi capul lui Carrier. Cei 94 nu sînt eliberaţi în zilele imediat următoare lui 9 termidor. Procesul lor (le este alăturat şi Phelippes-Tronjolly în calitate de co-acuzat) se deschide numai în ultimele zile ale anului II, la 22 fructidor (8 septembrie 1794). Actul de acuzare reia învinuirile iniţiale: conspiraţie împotriva Republicii, aderare la federalism sau sprijin dat federalismului, sentimente regaliste, înţelegere cu emigraţii, maşinaţii menite să discrediteze asignatele şi să provoace foametea. Goulin, Chaux, Grandmaison şi Bachelier, foşti membri ai Comitetului revoluţionar din Nantes, sînt scoşi din închisorile unde zăceau în aşteptarea propriului lor proces ca să depună mărturie de partea acuzării. Carrier depune şi el mărturie.

La sfîrşitul anului II, atunci cînd *dreptatea este adusă la ordinea zilei*, procesul se înscrie în cu totul alt context decît acela în care fuseseră formulate învinuirile în iarnă. El ia o întorsătură surprinzătoare. Încă din primele ceasuri, el se transformă într-un proces al Comitetului revoluţionar din Nantes, în cursul căruia sînt denunţate practicile teroriste; ancheta este făcută împotriva Terorii, în general, împotriva lui Carrier, în special, deoarece el întruchipează Teroarea şi puterea nelimitată cu care Convenţia îl investise. Acuzaţii, în special Phelippes-Tronjolly, se preschimbă în acuzatori; îi interoghează pe martori cu privire la uneltirile făptuite în numele Comitetului revoluţionar: înecurile, furturile, răzbunările personale, răscumpărările nevinovaţilor... Martorii acuzaţi se apără rău: ei neagă anumite acţiuni, recunosc altele, dar fiecare caută mai ales să scape de orice răspundere şi să-i compromită pe ceilalţi. Carrier însuşi nu declară oare cu indignare că nu ştia nimic despre înecuri şi execuţii? Nici „nu avea habar de toate aceste grozăvii şi barbarii." La capătul a cinci zile de audienţe, cînd dezvăluirile privitoare la Teroarea din Nantes urmau celor despre supli-

ciul îndurat de acuzaţi în timpul transferului lor de la Nantes la Paris, apărătorii îşi schimbă rolul: pledoariile lor devin tot atîtea rechizitorii. Nu încape îndoială, spunea Tronçon-Découdray, unul dintre apărători, trebuie „doborîtă aristocraţia şi nimicit moderantismul, dar nu trebuie pierduţi din vedere *aceşti machiavelişti moderni*... Unii dintre acuzaţi au avut momente de rătăcire, cei mai mulţi au luptat pentru patrie şi sînt acoperiţi de cicatrice care le fac cinste. Crime odioase au profanat libertatea: tribunalul trebuie să dea un exemplu Europei; trebuie să-i învăţaţi pe tiranii coalizaţi ce este acela un adevărat patriot şi cum îl ocroteşte justiţia. În octombrie trecut, un comitet revoluţionar a fost instituit la Nantes: el a făcut trafic cu viaţa şi onoarea cetăţenilor. Era alcătuit din oameni josnici şi depravaţi... Cetăţenii au fost daţi pe mîna acestor oameni conduşi de maximele lui Robespierre; aceştia au vărsat valuri de sînge; în fiecare clipă inventau alte conspiraţii pentru a-i acuza pe cetăţeni şi a-i distruge; spuneau că prizonierii trebuiau ucişi în masă." Verdictul tribunalului, pronunţat la 28 fructidor, nu ne miră. Dacă opt acuzaţi sînt dovediţi complici „într-o conspiraţie împotriva Republicii", ca Phelippes-Tronjolly, „recunoscut drept autor şi complice al unor acţiuni şi hotărîri federaliste", Tribunalul recurge totuşi la faimoasa clauză intenţională, introdusă după 9 termidor: nimeni nu a comis aceste acte condamnabile „cu răutate, cu intenţii contrarevoluţionare". Împotriva celorlalţi acuzaţi, Tribunalul n-a putut să reţină nici o dovadă de delict. Toţi acuzaţii sînt aşadar achitaţi. Verdictul este primit cu entuziasm: „De abia încetase să vorbească preşedintele, că sala Tribunalului răsună de strigătele generale: *Trăiască Republica*!; toate inimile tresaltă, toţi ochii sînt aţintiţi asupra nefericiţilor din Nantes, redaţi patriei şi libertăţii după atît de îndelungate suferinţe.[1]

Aşa se termină primul proces; desfăşurarea şi verdictul lui prevestesc consecinţe inevitabile. Presa a făcut o largă publicitate procesului notabililor din Nantes, insistînd cu precădere asupra crimelor Comitetului revoluţionar şi, îndeosebi, asupra înecurilor. Numele lui Carrier a fost tipărit şi rostit de sute de ori. La 8 vandemiar anul III (29 septembrie 1794), cazul Carrier, care este deputat al Muntelui şi desfăşoară o activitate

---

[1] Cf. AN W 449, nr. 105, docum. 90, *Bulletin du Tribunal révolutionnaire*, p. 86; *Moniteur*, vol. XXII, pp. 48-50; H. Wallon, *Histoire du Tribunal révolutionnaire de Paris*, Paris, 1881, vol. V, pp. 345 ş. urm.

destul de susţinută la iacobini, este menţionat prima dată în Convenţie în legătură cu atrocităţile comise în timpul Terorii la Nantes. Carrier răspunde, publicînd cîteva zile mai tîrziu, un *Raport asupra diferitelor misiuni care i-au fost încredinţate*[1]. Între timp, Tribunalul revoluţionar anchetează, cu o oarecare încetineală, în procesul membrilor Comitetului Revoluţionar din Nantes; la 17 vandemiar, actul de acuzare este întocmit de Leblois, acuzator public. Totuşi, impulsul hotărîtor vine de la Convenţie. La 22 vandemiar, deci patru zile după proclamarea *Apelului către poporul francez*, acest apel la revanşă pe care l-am amintit, Merlin [din Thionville] transmite Convenţiei noi documente referitoare la femeile şi copiii înecaţi în Loara şi exclamă: „Convenţia ar trebui, dacă ar fi posibil, să inventeze noi torturi pentru aceşti canibali." Imediat, Adunarea votează moţiunea prin care se cere Tribunalului revoluţionar „să urmărească pe cale judiciară, fără întîrziere, afacerea Comitetului revoluţionar din Nantes, *ca şi pe toţi cei implicaţi în aceeaşi afacere*". Aluzia la Carrier este transparentă, după cum este evidentă voinţa politică de a face din acest proces un avertisment, chiar un caz exemplar al represiunii împotriva tuturor „teroriştilor" şi a „băutorilor de sînge".

> „Tribunalul revoluţionar trebuie să-i acţioneze în justiţie pe toţi aceşti asasini, fără nici o excepţie; poporul trebuie să vadă cum sînt pedepsiţi vinovaţii, oriunde s-ar afla ei; trebuie ca Tribunalul revoluţionar să ancheteze fără întîrziere în procesul Comitetului revoluţionar din Nantes şi să facă dreptate pedepsindu-i pe toţi monştrii care au ordonat crimele comise în această regiune. Nu trebuie să ne-o mai ascundem, cetăţeni: dacă o autoritate superioară n-ar fi ordonat aceste fărădelegi, ele nu ar fi fost înfăptuite. Să nu tolerăm ca sistemul instituit de aceşti oameni să mai dureze mult timp, căci ar însemna să-i lăsăm nepedepsiţi pe aceşti monştri şi băutori de sînge."[2]

Actul de acuzare se remarcă prin violenţa lui:

> „Tot ce are cruzimea mai barbar; tot ce are crima mai viclean, tot ce are autoritatea mai arbitrar; tot ce are delapidarea mai odios şi imoralitatea mai revoltător poate fi regăsit în actul de acuzare

[1] Tipărit la ordinul Convenţiei Naţionale. Paris. anul III: BN L^{e} 3982.
[2] Cf. *Moniteur*, vol. XXII, pp. 226–228; intervenţiile lui Merlin [din Thionville] şi André Dumont. Amîndoi par să cunoască actul de acuzare, gata, după cum am mai spus, de cîteva zile. Cf. AN W 493 nr. 479, placheta 3.

împotriva membrilor şi comisarilor Comitetului revoluţionar din Nantes. În analele din cele mai îndepărtate colţuri ale lumii, în toate paginile istoriei, chiar în veacurile barbare cu greu am putea întîlni ceva asemănător cu atrocităţile comise de acuzaţi... Aceste fiinţe fără morală sacrificau cinstea şi onoarea pentru pasiunile lor; ei vorbeau despre patriotism şi înăbuşeau vlăstarele lui cele mai frumoase; teroarea le deschidea drum, iar tirania sălăşluia printre ei... Apele Loarei vor curge de-a pururi însîngerate, iar marinarul străin nu va coborî decît înfiorîndu-se pe malurile ei acoperite de osemintele victimelor sugrumate din barbarie, pe care valurile indignate le vor fi aruncat la ţărm... Victime nevinovate, copii de abia ieşiţi din sînul naturii, erau condamnate de aceşti Caligula... SCALDA, căci aşa numeau ei o crimă de care Nero s-a ruşinat cînd a comis-o o singură dată împotriva unei singure fiinţe, şi pe care ei, mai cruzi şi mai scelerați, au comis-o de mai multe ori şi împotriva a mii de nevinovaţi."[1]

Tonul, violenţa verbală continuau perfect tradiţia instituţiei, amintind în mod ciudat retorica lui Fouquier-Tinville, care, la rîndul lui, îşi aştepta actul de acuzare. (Istoria, prin urmele pe care le lasă în arhive, îmbracă uneori forma unui simbolism ciudat de explicit; Leblois, acuzatorul public, redactează actele de acuzare împotriva unora dintre membrii Comitetului revoluţionar din Nantes pe hîrtie, cu antetul ... „Antoine Quentin Fouquier, acuzator public al Tribunalului revoluţionar, numit la Paris prin decret al Convenţiei Naţionale". Noul acuzator public se mulţumeşte numai să bareze numele de Tinville şi să înscrie cu mîna numele lui. Se ştie că acest lucru se explică prin penuria de hîrtie şi derularea prea rapidă a evenimentelor. Şi totuşi, ce frumos simbol al continuităţii unei instituţii care a servit succesiv la instaurarea Terorii şi apoi la „judecarea revoluţionară" a teroriştilor... Ea îşi reînnoieşte de altfel mai des acuzaţii decît limbajul.[2])

Autorităţile i-au făcut cea mai mare publicitate acestui act de acuzare; el a fost nu numai reluat de mai multe ziare, ci şi editat sub formă de broşură şi afişat în oraşe, în mai multe mii de exemplare. La 23 vandemiar se deschide, într-o atmosferă înfierbîntată, cel de-al doilea proces, cel al Comitetului revolu-

---

[1] Cf. AN W 493 nr. 479, „Acte d'accusation fait au cabinet de l'accusateur public, ce 17 vendémiaire, l'an III de la République française, signé Leblois."

[2] Cf. de exemplu, AN W 493, nr. 479, placheta 3, nr. 17; act de acuzare împotriva lui Louis Naud.

ţionar din Nantes. Încă din prima zi, acuzaţii adoptă o strategie mai mult sau mai puţin concertată; ei resping în bloc anumite acuzaţii şi aruncă răspunderea actelor criminale pe umerii lui Fouquet şi Lamberty, acoliţii lui Carrier, care, s-o amintim, au fost condamnaţi şi executaţi la Nantes; ei minimalizează importanţa altor acţiuni, invocînd condiţiile de război civil în care au fost înfăptuite. Dar argumentul major la care recurg pentru a se apăra îl vizează pe Carrier: cu toţii nu făceau altceva decît să execute ordinele lui Carrier care dispunea de puteri nelimitate. La 1 brumar, unul dintre acuzaţi, Goulin, exclamă patetic: acuzaţiile se prăvălesc asupra capetelor noastre; autorul neliniştilor noastre, „omul care ne-a înfierbîntat minţile, care ne-a condus mişcările şi ne-a stăpînit părerile ca un despot, este liber... Carrier trebuie neapărat să apară în faţa tribunalului, în acest proces. Să fie întrebat tot oraşul Nantes: toţi vă vor spune că numai Carrier a provocat, a recomandat şi a ordonat toate măsurile revoluţionare.“ Tribunele, înţesate de lume la fiecare audiere, nu rămîn indiferente; publicul strigă întruna: „Carrier! Carrier!“ De asemenea, după depoziţiile care dezvăluie atrocităţi revoltătoare, publicul strigă: „Răzbunare! Răzbunare!“ Preşedintele, pentru a linişti tribunele, dă asigurări că informaţiile privitoare la desfăşurarea procesului sînt transmise zilnic Comitetului Siguranţei Generale. (Încă o dată, Tribunalul se arată credincios tradiţiei stabilite sub Teroare de a colabora foarte strîns cu Comitetul, care influenţează din culise soarta procesului.)

Ca orice membru al Convenţiei, Carrier se bucură, începînd cu 9 termidor, de un fel de imunitate parlamentară, care nu putea fi ridicată decît de Convenţie. La 9 brumar (30 octombrie), ea deschide o procedură, destul de complexă, referitoare la eventuala punere sub acuzare a unui deputat. A doua zi este numită, prin tragere la sorţi, o comisie de douăzeci şi unu de membri pentru a hotărî asupra cazului Carrier. Şi atunci începe cel de al treilea act al afacerii din Nantes: la 21 brumar, comisia îşi depune raportul cu concluzia: „este cazul să fie pus sub acuzare reprezentantul poporului Carrier“. El putea să-şi prezinte apărarea; totuşi Convenţia decide arestarea lui provizorie, în aşteptarea unor informaţii suplimentare şi, bineînţeles, a adunării de probe ale acuzării. În aceste zile, tensiunea creşte; un mare număr de broşuri îi atacă în acelaşi timp pe Carrier şi pe iacobini, învinuiţi de a voi să scape de justiţie; în oraş au loc încăierări, mai ales în faţa sediului iacobinilor. În seara zilei de 21 brumar, sala iacobinilor din strada Saint-Honoré este atacată

de „tineretul aurit“, iar a doua zi Convenţia hotărăşte să suspende şedinţele Societăţii. La 29 brumar, Convenţia ia cunoştinţă de mesajul cetăţenilor din Nantes şi al societăţii populare care, prevalîndu-se de lozinca „dreptatea adusă la ordinea zilei“, cer deferirea neîntîrziată a lui Carrier în faţa Tribunalului revoluţionar. Este un rechizitoriu lung şi vehement. Convenţia decide să-l tipărească:

> „Reprezentanţi ai poporului francez, voi care sînteţi deja convinşi că nu prin teroare, a cărei domnie odioasă se ridică pe fărădelegi şi delaţiuni, se poate consolida o conducere binecuvîntată... inimile noastre, deschizîndu-se la pieptul vostru părintesc, se umplu de speranţă şi de bucurie... Dar ce mai vor aceşti oameni cruzi, gata oricînd să învinuiască un nevinovat, să acuze pe cei care-i demască... Cetăţeni reprezentanţi, credincioşi ca şi voi jurămintelor noastre, vi-l denunţăm pe odiosul Carrier; fărădelegile lui îl împresoară din toate părţile; totul aici ne vorbeşte de ele; îl denunţăm în faţa reprezentării naţionale pe care a vrut s-o înjosească, îl denunţăm în faţa întregului popor a cărui încredere a trădat-o... Dar, Cetăţeni reprezentanţi, nu puteţi să n-o recunoaşteţi, Carrier nu este decît locotenentul unei facţiuni pentru care fericirea poporului pare a fi o nenorocire şi care urmăreşte să îngroape libertatea sub mormane de cadavre, să ucidă virtutea, să insulte geniul nimicind monumentele artelor, să jignească natura pîngărind cele mai frumoase produse ale ei, voind să degradeze specia umană, această facţiune neîndurătoare care urăşte tot ceea ce este măreţ şi frumos şi pentru care omenirea însăşi este o crimă. Ah, reprezentanţi ai poporului francez, aveţi grijă ca această facţiune să nu pună totul în mişcare pentru a evita supliciul lui Carrier, pentru a-i nimici pe martorii care ar putea să-l demaşte sau pentru a scăpa de dreapta judecată un criminal de ale cărui dezvăluiri se teme.“[1]

La 1 frimar, Carrier începe în sfîrşit să răspundă pe larg, în faţa Convenţiei, la acuzaţiile comisiei celor douăzeci şi unu; la 3 frimar, Convenţia se pronunţă, prin apel nominal, pentru punerea sub acuzare a lui Carrier, aproape în unanimitate (din 500 de votanţi, 498 sînt pentru decretul de acuzare şi doi *pentru* decret, dar cu anumite condiţii). Carrier este arestat pe loc şi în 7 frimar el îşi ia locul pe banca acuzaţilor în faţa Tribunalului revoluţionar.

Aşa începe ultimul act. Deoarece Carrier a devenit unul dintre acuzaţi, tribunalul care era întrunit deja de patruzeci şi

---

[1] Şedinţa din 29 brumar, *Moniteur*, vol. XXII, pp. 543–546.

două de zile, trebuie să reia procesul aproape de la început, principalele capete de acuzare trebuie redefinite şi trebuie stabilită partea de răspundere a lui Carrier în raport cu cea a celorlalţi acuzaţi. Audierile se prelungesc pînă la 26 frimar, ziua verdictului: Carrier şi doi membri ai Comitetului revoluţionar, Grandmaison şi Pinard, sînt condamnaţi la moarte (şi ghilotinaţi în aceeaşi zi) pentru crime comise „cu intenţii criminale şi contrarevoluţionare". Tribunalul îi declară vinovaţi de crimă şi atrocităţi pe ceilalţi 28 de acuzaţi: complicitate la înecuri şi execuţii, furturi, răscumpărări, percepere de taxe abuzive, acte arbitrare, oprimarea cetăţenilor prin teroare etc. Totuşi, constatînd că nu fuseseră comise „cu intenţii criminale şi contrarevoluţionare", Tribunalul îi achită şi îi repune în libertate. Alţi doi acuzaţi sînt achitaţi deoarece „nu se dovedise că executaseră ordinele arbitrare ale Comitetului". Achitarea acuzaţilor ale căror crime au fost demonstrate de-a lungul zilelor procesului provoacă mare zarvă. Două zile mai tîrziu, Convenţia decretează înnoirea Tribunalului revoluţionar şi hotărăşte trimiterea celor achitaţi în faţa justiţiei penale.

Astfel, între procesul celor 94 de notabili din Nantes şi executarea lui Carrier s-au scurs aproape o sută de zile. O sută de zile, timp în care au trecut prin faţa Tribunalului revoluţionar sute de martori; dările de seamă asupra audierilor au fost publicate în *Buletinul Tribunalului revoluţionar*, în *Monitor* şi în alte ziare; rezultatele scrutinului nominal referitor la punerea sub acuzare a lui Carrier au fost trimise la administraţiile locale şi la armate. O sută de zile, timp în care ţara a fost pur şi simplu bombardată de dezvăluiri ale căror dimensiuni depăşeau ceasurile tragice trăite la Nantes în iarna anului II. Vor urma alte procese, între care cel al lui Fouquier-Tinville (germinal, floreal anul III). Dar niciodată nu vor mai avea înrîurirea pe care au avut-o procesele Comitetului revoluţionar de la Nantes şi al lui Carrier asupra cursului luat de ieşirea din Teroare. Procesele ridicau probleme mai mari decît lăsa să se întrevadă obiectul lor iniţial. Ele au contribuit la naşterea unui sentiment de oroare neîmpăcată faţă de iacobini şi personalul terorist. „Dreptatea la ordinea zilei", acest slogan termidorian nu însemna numai eliberarea nevinovaţilor; procesele veneau să impună cerinţa de *a-i pedepsi pe vinovaţi*, la toate nivelurile puterii, mergînd chiar pînă la Convenţie. Procesele *legitimau*, într-o oarecare măsură, *dreptul la răzbunare*. Plecînd de la exemplul oraşului Nantes, ele făceau bilanţul, dezastruos şi odios, al Terorii şi stabileau

răspunderea colectivă a personalului ei. Prin aceasta au contribuit din plin la compromiterea, la distrugerea chiar a imaginarului revoluţionar al anului II. Pînă la urmă, procesele au grăbit trecerea de la întrebarea *Cum se poate demonta Teroarea*? la problema *Cum se poate termina Revoluţia*?

„MĂSURILE FORTE" ŞI TEROAREA ÎN VIAŢA DE FIECARE ZI

„Fouquet şi Lamberty, agenţi credincioşi ai lui Carrier, băgau spaima în tot oraşul Nantes; *ei puseseră nu numai teroarea, ci şi groaza la ordinea zilei*" declara unul dintre acuzaţi, Pierre Chaux, în cursul procesului Comitetului revoluţionar.[1] Teroarea la Nantes, mai ales în timpul misiunii lui Carrier, pune şi astăzi probleme istoricilor. Incertitudinile sînt numeroase: numărul victimelor, care variază ca estimări, amploarea represiunii, funcţiile şi răspunderile respective ale protagoniştilor sînt prost precizate — acelea ale reprezentanţilor lor în misiune, mai ales cele ale lui Carrier, ale Comitetului revoluţionar, ale poliţiei oculte instituite de Carrier, în frunte cu Lamberty şi Fouquet; ale celor două comisii militare, a lui Bignon şi Lenoir, care-i condamnau la moarte pe „bandiţi" după o procedură ce se reducea la stabilirea identităţii. Incertitudinea persistă şi în ce priveşte atitudinea ambivalentă a oraşului însuşi faţă de represiune; desigur, el a îndurat Teroarea, dar în ce măsură a fost complicele ei prin aprobarea, fie ea şi tacită, a „curăţirii" oraşului de aceste mii de „bandiţi" care trebuiau hrăniţi pe timp de foamete şi care se înghesuiau în închisorile improvizate, adevărate focare de epidemii?[2]

---

[1] *Procès criminel des membres du Comité révolutionnaire de Nantes... instruit par le Tribunal révolutionnaire... Paris, l'an III, chez la veuve Toubon*, partea a doua, p. 243.

[2] Nu ne-am propus să redeschidem dosarul Terorii la Nantes. Cu titlu ilustrativ, să menţionăm cîteva incertitudini, începînd cu cifrele. Numărul victimelor *directe* ale Terorii, adică al persoanelor executate, cunoaşte mai multe estimări. Aşa, de pildă, numărul de înecuri: în timpul procesului, Phelippes-Tronjolly vorbeşte de 23 de înecuri; Michelet, care, în timpul şederii sale la Nantes, s-a informat cu grijă pe lîngă martori care au supravieţuit, ajunge la numărul de 7 înecuri: Alfred Lallié, care nu-şi ascundea ostilitatea faţă de Carrier şi teroriştii lui din Nantes, estimează

La procesul Comitetului revoluţionar şi al lui Carrier, aceste incertitudini sînt şi mai mari. Cu atît mai mult cu cît acest proces spectaculos nu este bine condus de Dobsent, preşedintele Tribunalului revoluţionar. Din 240 de persoane chemate să depună mărturie la tribunal, 220 au răspuns la strigarea numelui lor. Mai mulţi martori depuneau ceasuri întregi şi aceasta de mai multe ori, în diferitele faze ale procesului. Actul de acuzare privea 14 persoane, verdictul a condamnat 33 de acuzaţi. Într-adevăr, în afară de Carrier, caz solidarizat cu ceilalţi acuzaţi, Tribunalul, în cursul audierilor, a hotărît să aresteze martorii care, în timpul interogatoriilor, se dovediseră complici ai acuzaţilor în comiterea fărădelegilor acestora. La caracterul haotic al procesului se adaugă astăzi confuzia diverselor dări de seamă. Pe lîngă versiunea semi-oficială din *Buletinul Tribunalului revoluţionar*, alte versiuni ale şedinţelor sînt

---

că au fost 20 de înecuri; Gaston Martin, foarte indulgent la adresa lui Carrier, vorbeşte numai de 8. Estimările numărului de înecuri variază de la cîteva sute la aproximativ douăzeci de mii (această ultimă cifră este improbabilă; estimarea cea mai probabilă se situează între 2 şi 5 000, distanţa rămîne deci considerabilă). Comisia lui Bignon a condamnat probabil la moarte nu mai puţin de 2 600 de vandeeni, dar noile estimări urcă pînă la 3 500. Între brumar şi *pluviôse* au fost ghilotinate la Nantes mai bine de 200 de persoane, adică în medie cam 2 persoane pe zi. Totuşi mediile n-au sens în astfel de situaţii; într-adevăr au fost zile în care erau executaţi cîteva zeci de condamnaţi. Estimările referitoare la numărul victimelor *indirecte* ale Terorii, mai ales cele moarte în închisori, sînt şi mai nesigure, ele se numără cu miile; din ianuarie pînă în august 1794 au fost 12 000 de înhumări şi au trebuit săpate vreo douăsprezece noi gropi comune. Michelet afirmă că represiunea împotriva vandeenilor se bucura de sprijinul unei mari părţi din populaţia oraşului Nantes: „Toată această lume (prizonieri şi refugiaţi vandeeni) suferea de o diaree molipsitoare care s-a întins în tot oraşul. Decretele erau precise: omorîţi totul. Erau împuşcaţi. Dar morţii îi omorau pe cei vii. Molima se întindea; două mii de locuitori ai oraşului mor într-o lună. Tulburarea era mare la Nantes... Oamenii de rînd din oraş ţipau că toţi vandeenii trebuiau să fie aruncaţi în Loara. Cele două autorităţi din Nantes, reprezentantul Carrier şi Comitetul revoluţionar, într-o aprigă rivalitate, pîndindu-se, gata să se acuze dacă vreunul dă cel mai mic semn de îngăduinţă, s-au luat *după furia populară* şi au înlocuit (fără să se sinchisească de legi) împuşcarea cu înecul." (Michelet, *Histoire du dix-neuvième siècle*, *op. cit.*, p. 115) Lucrările (*op. cit.*) ale lui P. Bois şi J.-Cl. Martin prezintă stadiul actual al cercetărilor privitoare la Teroarea din Nantes. Cf. şi două puncte de vedere extreme şi contradictorii: A. Lallié, *J.-B. Carrier, représentant du Cantal à la Convention*, Paris, 1901 şi G. Martin, *Carrier et sa mission à Nantes*, Paris, 1924.

publicate în ziare sau sub formă de lucrări separate. Între aceste versiuni există numeroase divergenţe, chiar contradicţii, imposibil de lămurit. De altfel, pentru majoritatea cititorilor contemporani, aceste divergenţe între mai multe relatări despre grozăvii sînt secundare. În mintea lor, diversele estimări cu privire la victime menţionate de martori, ca şi supralicitările la care recurg aceştia cînd povestesc despre atrocităţi, nu au decît un efect cumulativ: ele se completează şi se adună.[1]

Procesele nu aduc numai mărturii zguduitoare despre realităţile Terorii la Nantes; ele adaugă şi un imaginar fantasmagoric produs de Teroare. Procesele devin, ca să spunem aşa, un loc de defulare colectivă; audierile contribuie, în schimb, la îmbogăţirea şi difuzarea acestui univers fantasmagoric. Din depoziţii răzbate teama îmbinată cu ură şi deseori este greu, chiar imposibil, să deosebeşti adevărul din tot ceea ce reproduce memoria individuală sau colectivă. Martorii se fac ecoul zvonurilor şi al vorbelor purtate de colo-colo, la un an după producerea evenimentelor. Din moment ce analiza noastră se referă în special *la funcţia acestor procese în formarea mentalităţilor antiteroriste*, la rolul lor în maturizarea şi consolidarea reacţiunii antiteroriste, imaginaţia globală a Terorii, aşa cum era ea difuzată, devine interesantă, chiar în dezmăţul ei. Michelet a ştiut să expliciteze care a fost impactul proceselor asupra opiniei publice: „A fost un imens poem dantesc care, din cerc în cerc, a coborît Franţa în aceste infernuri rău cunoscute chiar de către cei care le străbătuseră. Au fost revăzute şi parcurse regiuni sinistre, acest mare pustiu al Terorii, această lume de ruine şi de vedenii. Mase de oameni care nu se interesau deloc de dezbaterile politice au fost pasionaţi de aceste

[1] Cf. Phelippes zis Tronjolly, *Réponse au rapport de Carrier, représentant du peuple, sur les crimes et dilapidations du Comité révolutionnaire de Nantes*, Paris, f. d. (anul III); A. Velasques, „Les procès de Carrier et du Comité révolutionnaire de Nantes", *Annales historiques de la Révolution française*, 1924, pp. 454 ş. urm. Dispunem de cel puţin patru versiuni ale dărilor de seamă ale audierilor: 1. versiunea din *Bulletin du Tribunal révolutionnaire* (versiunea Clément); 2. versiunea din *Journal du soir* (versiunea Gallety); 3. versiunea scurtată din *Moniteur*; 4. versiunea publicată la văduva Toubon (*op. cit.*). Pentru necesităţile studiului de faţă, ni s-a părut inutil să scoatem în evidenţă divergenţele, mai mult sau mai puţin importante, dintre aceste dări de seamă. Astfel, pentru a simplifica notele, ne vom mulţumi în continuare să indicăm între paranteze numele martorului (sau al acuzatului) a cărui depoziţie o cităm.

procese. Bărbaţii, femeile şi copiii, toţi, de la cel mai mic pînă la cel mai mare, au visat înecurile, au văzut Loara înceţoşată noaptea, au auzit strigătele celor care se scufundau încet."[1]

Impactul dezvăluirilor privitoare la Teroarea din Nantes rezulta atît din mărturiile despre „groaza la ordinea zilei", cît şi de nimicurile „Terorii obişnuite". Într-adevăr, la tribune s-a făcut auzită relatarea „măsurilor forte" care au determinat particularitatea cumplită a Terorii din Nantes: înecurile, miile de execuţii, adesea fără judecată şi foarte brutale faţă de femei şi de copii; dar şi banalitatea unei represiuni obişnuite în toate regiunile Franţei; temniţele suprapopulate, deturnările de fonduri şi sumele cerute de comitetele de supraveghere de la „suspecţi" (sau de la cei care nu erau decît „suspecţi de a fi suspecţi") cu prilejul cererii unui certificat de civism, taxele revoluţionare abuzive; mici furtişaguri (cîteva sticle de vin) în timpul unei „vizite la domiciliu", care presupunea fireşte o scotocire atentă a pivniţei etc. Dar, printr-un ciudat joc de oglinzi, împilările, abuzurile, jignirile inerente Terorii de fiecare zi pe care o îndurau toţi erau dintr-o dată sporite parcă de relatarea concomitentă a atrocităţilor din Nantes. „Măsurile forte" le dădeau o altă semnificaţie, măreau teama şi sentimentul pericolului şi, drept urmare, şi ura. Teroarea din Nantes scotea în evidenţă faptul că cea mai mică persecuţie şi oprimare putea să nu fi fost decît anticamera morţii prin înec sau împuşcare. Toţi cei care, fiind membri ai comitetelor revoluţionare de oriunde ar fi ele, nu au putut rezista ispitei de a avea un profit, chiar minor, de pe urma puterii lor sau de a-şi arăta trufia faţă de „bogaţi" şi de „acaparatori", nu se înfăţişau oare de aici înainte ca nişte călăi potenţiali, nişte Carrier virtuali? Astfel, lunga poveste despre Teroarea din Nantes, care se depăna zi de zi în faţa tribunalului, stîrnea groaza faţă de abuzurile comise în alte părţi, apoi, curînd după aceea, prin identificarea tuturor acelora care nu fuseseră loviţi decît în averea sau în libertatea lor cu martirii din Nantes, provoca repulsie pentru toată Teroarea.

---

[1] Michelet, *op. cit.*, pp. 102–103. Ca şi cum ar fi fost fascinat de acest personaj, care îmbina republicanismul cu cruzimea, Michelet foloseşte diverse formule pentru a-l descrie: „Carrier a fost *spectrul baroc, ciudat şi sinistru* care impresionează", *ibid.*, p. 103, nota 1. În aceleaşi pagini, Michelet evocă efectele altor procese împotriva „teroriştilor", dar acordă o atenţie deosebită procesului lui Carrier şi al Comitetului revoluţionar.

Mii de pagini au consemnat depoziţii, adesea repetitive, reluînd aceleaşi fapte. Dar, de la o depoziţie la alta, se adaugă amănunte, se supralicitează chiar, pe măsură ce teama dădea înapoi, ce toţi se eliberează de frică în goana după senzaţional, pe măsură ce creşte ura şi dorinţa de răzbunare. Mai multe depoziţii se remarcă prin acumularea de orori pe care martorii pretind că le-au văzut sau, mai des, despre care aflaseră din auzite. Mărturiile directe se confundă, de altfel, prea adesea, cu zvonurile şi cu ceea ce se ştie din auzite. Din ansamblu pot fi desprinse cîteva reprezentări globale ale Terorii şi teroriştilor, care trasează liniile de forţă ale imaginarului antiterorist.[1]

Două imagini care capătă valoare de simbol rezumă ele singure Teroarea din Nantes. Prima este Loara însîngerată, plină de leşuri, revărsîndu-şi valurile otrăvite: „Apele Loarei vor curge de-a pururi însîngerate, iar marinarul străin nu va coborî decît înfiorîndu-se pe malurile ei acoperite de osemintele victimelor sugrumate din barbarie, pe care valurile indignate le vor fi aruncat la ţărm." În timpul proceselor, această temă a revenit

---

[1]Să reamintim numele inculpaţilor din actul de acuzare care revin în repetate rînduri în expunerea noastră: 1. Jean-Jacques Goulin, membru al Comitetului revoluţionar din Nantes, născut la Saint-Domingue, în vîrstă de 37 de ani, domiciliat în Nantes; 2. Pierre Chaux, în vîrstă de 35 de ani, născut la Nantes, domiciliat în acest oraş, negustor şi membru al Comitetului revoluţionar; 3. Michel Moreau, zis Grand-Maison, în vîrstă de 39 de ani, născut şi domiciliat în Nantes, membru al Comitetului revoluţionar; 4. Jean-Marguerite Bachelier, în vîrstă de 43 de ani, născut şi domiciliat în Nantes, notar, membru al Comitetului revoluţionar; 5. Jean Perrochaux, în vîrstă de 48 de ani, născut şi domiciliat în Nantes, antreprenor de case, membru al Comitetului revoluţionar; 6. Jean-Baptiste Mainguet, în vîrstă de 56 de ani, cu domiciliul în Nantes, negustor de ace, membru al Comitetului revoluţionar; 7. Jean Lévêque, în vîrstă de 38 de ani, născut la Mayence, domiciliat în Nantes, membru al Comitetului revoluţionar; 8. Louis Naud, în vîrstă de 35 de ani, născut şi domiciliat în Nantes, dogar, membru al Comitetului revoluţionar; 9. Antoine-Nicolas Bolognie, în vîrstă de 47 de ani, născut la Paris, domiciliat la Nantes, membru al Comitetului revoluţionar; 10. Pierre Gallon, în vîrstă de 42 de ani, născut şi domiciliat la Nantes, rafinator; 11. Jean-François Durassier, în vîrstă de 50 de ani, născut şi domiciliat la Nantes, curtier pentru descărcarea navelor venind de la Saint-Domingue; 12. Augustin Bataille, în vîrstă de 46 de ani, născut la Charité-sur-Loire, pînzar, cu domiciliul în Nantes; 13. Jean-Baptiste Jolly, în vîrstă de 50 de ani, născut la Angerville-la-Martel, departamentul Seine-Inférieure, topitor de aramă, domiciliat în Nantes; 14. Jean Pinard, în vîrstă de 26 de ani, născut la Christophe-Dubois, departamentul Vandeea, domiciliat la Petit-Marc, departamentul Loire-Inférieure. Ultimii cinci erau comisari ai Comitetului revoluţionar. Cf. *Acte d'accusation*... AN W 493, nr. 479, placheta nr. 3.

neîncetat, îmbogățită cu amănunte din ce în ce mai înfiorătoare. „Confirm că am văzut pe malurile Loarei trupuri goale de femei aruncate de fluviu la mal; am văzut mormane de cadavre de bărbați mîncate de cîini sau de păsări de pradă; am văzut în bărci scufundate cadavre legate și pe jumătate acoperite de apă“ (depoziția femeii Laillet). Și, ca semn suprem al indignării unei Naturi rănite, fluviul aruncă trupurile la țărm. „Am văzut malurile Loarei acoperite de leșuri; am văzut la mal cadavre de copii de șapte-opt ani; am văzut cadavrul unei femei goale care încă își strîngea copilul în brațe; am văzut trupuri goale de fete și băieți“ (mărturia lui Lambert, sculptor din Nantes). „Am văzut pe malurile Loarei, pînă la Paimbœuf, o mulțime de cadavre, dintre care multe femei goale, pe care municipalitățile din localitățile riverane au fost nevoite să le îngroape“ (depoziția lui Baudet, constructor de nave). În forma sa cea mai stereotipă, imaginea este reluată și consemnată în celebra carte a lui Prudhomme despre atrocitățile Terorii, care, timp de cîteva generații, a hrănit memoria colectivă. „Un om demn de încredere a afirmat că, mult timp și pe o întindere de optsprezece leghe, Loara era, de la Saumur și pînă la Nantes, *roșie de sînge*. Cu apele umflate de mulțimea cadavrelor purtate de valurile ei, ea ducea spaima pînă în ocean; dar, deodată, o maree puternică împinge înapoi pînă sub zidurile orașului Nantes aceste înfiorătoare monumente ale atîtor cruzimi. Toată întinderea fluviului este acoperită de mădulare plutind ici și colo, pe care peștii lacomi le sfîșie, bătîndu-se între ei. Ce spectacol pentru locuitorii orașului, care se feresc să mai folosească apa și peștii.”[1]

Cealaltă imagine este aceea a unui oraș de 80 000 de locuitori, complet terorizat, încăput pe mîinile unei bande de „băutori de sînge“ și de hoți, unde drojdia populației se răzbuna pe oamenii cumsecade. Frica s-a lăsat asupra orașului ca o mantie de plumb. „Nu putem s-o repetăm îndeajuns, teroarea era la ordinea zilei; orașul a căzut în cea mai apăsătoare stupoare; cel care se credea nevinovat seara, nu era sigur că va fi socotit tot astfel a doua zi; ar fi greu să zugrăvești în cuvinte neliniștea, îngrijorarea mamelor, a soțiilor cînd auzeau huruitul

---

[1] L. M. Prudhomme, *Histoire générale et impartiale des erreurs, fautes et crimes commis pendant la Révolution française à dater du 24 août 1787*, Paris, anul V, vol. VI, pp. 337–338. Prudhomme vorbește de 100 000 de victime ale lui Carrier, număr la care se ajunge „printr-un calcul aproximativ, înglobînd închisorile, bolile“ etc. Dar Nantes era un oraș cu 80 000 de locuitori.

trăsurilor în cartierele lor, la ora opt seara; li se părea că ele şi soţii lor vor fi smulşi din case pentru a fi aruncaţi în temniţă. Aceasta era deznădejdea care domnea la Nantes, iar Carrier şi Comitetul erau singurii vinovaţi" (depoziţia lui Lahenette, medic la spitalul din Nantes). Numărul persoanelor arestate este „incalculabil": „Comitetul a îndreptat cercetările arbitrare şi abuzive în special împotriva talentelor, cinstei şi bogăţiei" (acelaşi martor); „Comitetul din Nantes i-a aruncat în temniţă aproape pe toţi cei care aveau avere, talent, virtute şi omenie. El încuviinţase ceea ce se numea în oraş *sabrade*: acest soi de execuţii se referă la un număr de şapte-opt prizonieri care ieşeau de la Comitet pentru a fi duşi la Entrepôt. Escorta, găsind că e tîrziu şi că drumul este prea lung, i-au masacrat pe aceşti nefericiţi sub ferestrele Comitetului" (depoziţia lui Georges Thomas, agent sanitar). În acest oraş, încremenit de spaimă şi neîndrăznind să se plîngă, împuţit de duhoarea cadavrelor, activitatea portuară şi comercială din care trăiau locuitorii era paralizată. „Cinstea, virtutea, talentul şi averea erau proscrise, iar virtutea a fost sugrumată de crimă. După principiile unor Hébert, ale unor Chaumette, ale unor Roussin, ale unor Robespierre şi ale altor *vandalişti*, era ucis comerţul pentru a fi subjugată Franţa" (depoziţia lui Villemin, comerciant la Nantes)[1].

Fluviul revărsînd cadavre trezeşte în minte imaginea *înecurilor*. Descoperirea lor a fost unul din marile momente ale proceselor. Înecurile rezumau ele singure atrocităţile Terorii. Actul de acuzare al Comitetului constata că nu existau „probe materiale despre o execuţie de acest fel", dar, se adăuga, „există mărturia mai multor acuzaţi care, chinuiţi de remuşcări, au fost nevoiţi să declare că fuseseră de la *patru la opt* înecuri". Estimările cu privire la numărul de înecuri şi de înecaţi diferă de la o

[1] Unul dintre acuzaţi, Bachelier, a încercat, la începutul procesului, să justifice politica de represiune. Ea comporta măsuri preventive şi îşi propunea să-i mobilizeze pe sanculoţi împotriva „bogaţilor". (Cu privire la acest ultim punct, Bachelier foloseşte o terminologie: „clasa bogaţilor", „capitalişti" etc. care merită să fie reţinută): „Carrier nu înceta să spună că bogaţii sprijină războiul din Vandeea; că acaparatorii erau în cîrdăşie cu ei; că cei bogaţi nu dădeau nici un ajutor celor săraci; că Nantes era un focar contrarevoluţionar... Toată clasa bogaţilor era suspectă în împrejurările grele în care ne aflam; a trebuit deci să lovim atît în cel care putea să facă rău, cît şi în cel care avea puterea şi dorinţa de a face rău. În acest timp au fost arestaţi însă puţini patrioţi; am pedepsit cu asprime în special clasa foştilor nobili şi preoţi, pe capitaliştii care nu voiau să facă nimic pentru patrie; dar adevăraţii sanculoţi au fost cruţaţi."

depoziţie la alta, de la un martor la altul: 4 000 de tîlhari înecaţi şi 7 500 împuşcaţi la cariera Gigant (depoziţia lui François Coron, soldat din compania Marat); trei-patru înecuri în timpul cărora au pierit 9 000 de victime (după depoziţiile lui Affilié cel tînăr, marinar dulgher, care a participat la construirea gabarelor şi a lui Moutier, fierar din Nantes, care spune că a văzut „toate înecurile" care avuseseră loc în cartierul lui); „23 de înecuri şi nenumărate victime", după Phelippes-Tronjolly; Lamberty şi Carrier s-ar fi lăudat cu meritele lor, spunînd că „2 800 au şi trecut prin baia naţională" (depoziţia lui Martin Naudille, fost inspector al armatei din vest). Tribunalul nu se străduieşte să verifice aceste date, fie şi numai prin confruntarea martorilor. Pentru istorici, aceste estimări contradictorii pun probleme inextricabile; pentru contemporani, prevala imaginea globală şi oroarea inspirată de crimă, imaginea acelor gabare scufundate cu încărcatura lor de femei, copii, preoţi şi „briganzi".

A vorbi despre înecuri înseamnă neapărat a vorbi despre „căsătoriile republicane", imagine care şi-a lăsat durabil amprenta asupra memoriei colective. Reproduse în nenumărate gravuri, începînd cu anul III, „căsătoriile republicane" aveau de ce să înfierbînte minţile; ele au devenit simbolul ororii înecurilor. Încă din prima zi a procesului Comitetului se vorbeşte despre „căsătoria republicană", numită şi „căsătoria revoluţionară", ca despre „ultimul rafinament de cruzime". „El consta în a lega de subsuori un tînăr gol de o tînără, şi a-i arunca astfel în apă" (depoziţia lui Lahenette, medic la Charité, în Nantes). În cursul procesului, descrierea a revenit de mai multe ori în mai multe variante: călăii percheziţionează bărbaţii şi femeile şi, goi, îi leagă cîte doi de braţe şi de încheieturile mîinilor, apoi sînt urcaţi în barcă, unde sînt loviţi cu „bîte mari" şi împinşi în Loara; asta se numeşte „căsătorie civilă" (depoziţia lui Thomas, agent sanitar; el reproduce relatarea unui luntraş beat, care ar fi asistat la acest măcel). După o altă versiune, „căsătoriile republicane" nu arătau numai cruzimea, ci şi perversitatea călăilor care se desfătau cu ceea ce era obscen şi scabros. „Am auzit vorbindu-se despre aceste căsătorii republicane care se oficiau legînd un bătrîn de o bătrînă sau un tînăr de o tînără; erau lăsaţi în această poziţie timp de o jumătate de oră, goi de tot; li se dădeau cîteva lovituri de sabie în cap şi apoi erau aruncaţi în apele Loarei" (depoziţia lui Fourrier, directorul azilului revoluţionar). Este mai degrabă îndoielnic ca aceste „căsătorii republicane" să fi fost practicate în mod sistematic. Nici o grosolănie, nici o cruzime nu este exclusă în timpul înecurilor,

dar toate aceste relatări despre „căsătoriile republicane" se întemeiază pe vorbe auzite şi nicidecum pe spusele unor martori oculari sau pe mărturisirile făptaşilor. Se pare că represiunea şi jafurile teroriste cereau ca victimele să fie neapărat dezbrăcate şi aruncate două cîte două pentru ca moartea să-i secere pe locuitorii oraşului Nantes cu un întreg cortegiu de obscenităţi şi perversiuni.

„Măsurile forte" nu se mărginesc la înecuri. Dacă victimele nu dispăreau în Loara, atunci sfîrşeau în gropile comune (mai ales cele săpate în carierele Gigant din apropierea oraşului). Victimele, mai ales prizonieri vandeeni, au fost executate acolo prin mijloace, ca să spunem aşa, mai „clasice", mai puţin spectaculoase: ghilotina sau armele de foc. În timpul proceselor se vorbeşte relativ puţin despre „ghilotinări", deoarece victimele fuseseră condamnate după o procedură juridică, fie ea şi sumară. Iar cazurile lor erau de competenţa Tribunalului revoluţionar, nu a Comitetului revoluţionar. Ideea de a folosi înecul s-a născut din pricina relativei încetineli a Tribunalului; mai mulţi martori vorbesc despre accesele de furie ale lui Carrier la adresa Tribunalului, ordinele lui de a grăbi judecata şi de a ghilotina mai repede, fără multe „chiţibuşuri" judecătoreşti. Împuşcarea în masă a prizonierilor vandeeni, luaţi în timpul luptelor, cu arma în mînă, permitea uneori să fie lichidate mai mult de 200 de persoane într-o zi, după simpla înregistrare a identităţii lor de către comisia militară a lui Bignon; totuşi ele au stîrnit mai puţină indignare decît înecurile.[1] Citind depoziţiile martorilor,

---

[1] Faptul că aceste execuţii au fost încredinţate „husarilor negri" traumatiza spiritele cu atît mai mult cu cît circulau zvonuri despre cumplitele brutalităţi ale acestor trupe mai ales faţă de femei. Regăsim ecouri într-una din depoziţii. La 28 *pluviôse*, „un ofiţer, pe numele său Ormes, vine să ceară ajutorul forţei armate pentru a scăpa cinci femei frumoase din mîinile unor americani care le-au arestat şi le insultă în fel şi chip. I se dau mai mulţi oameni care se duc la reşedinţa negrilor de unde se aud gemetele captivelor. Femeile cer într-un singur glas să fie duse de acolo.«Sînt sclavele noastre, spun americanii, la cererea noastră: le-am cîştigat cu sudoarea trupului nostru şi nu ni le veţi putea lua decît dacă treceţi peste cadavrele noastre...» Lupta era gata să înceapă cînd forţa armată, din prudenţă, preferă să se retragă [...] Două zile după acest eveniment, americanii, săturîndu-se fără îndoială de captivele lor, le trimit înapoi: una dintre aceste nefericite fusese obligată să suporte apropierea a vreo sută de bărbaţi; căzuse într-o stare de prostraţie şi nu mai putea să meargă. Cîteva zile după aceea, aud împuşcături; întreb ce se întîmplă; mi se răspunde că sînt împuşcate femeile americanilor" (depoziţia lui J. Commerais, negustor de oglinzi). Nu se face nici o menţiune cu privire la acest episod sau la alt caz analog în celelalte depoziţii.

s-ar putea crede că orașul accepta măcelărirea prizonierilor, respectînd o legalitate redusă la cea mai simplă expresie. E adevărat, nimeni nu îndrăznea să conteste acest simulacru de legalitate, căci ar fi însemnat să denunţi Convenţia care decretase această procedură expeditivă. În audieri s-a revenit mai ales asupra nerespectării acestei fragile legalităţi revoluţionare şi asupra cazurilor flagrante de arbitrarietate şi sălbăticie în represiune. Astfel, în tot timpul proceselor este vorba de un grup de 80 de călăreţi vandeeni care, după înfrîngerea de la Savenay, veniseră la Nantes cu intenţia de a se preda şi de a depune armele. Or, Carrier dăduse personal ordin să fie împuşcaţi fără judecată. Nu era decît un episod printre atîtea alte atrocităţi, dar el căpăta o mare importanţă pentru că mai multe mărturii coincideau (deşi, după unele spuse, Carrier ordonase să fie executaţi pînă la 500 de călăreţi) şi Carrier făcuse imprudenţa să semneze el însuşi ordinele de execuţie. Convenţia a trimis un curier extraordinar la Nantes ca să le aducă, şi aceste liste au constituit o piesă de dosar de o importanţă capitală.

Cazul acestor vandeeni s-a înscris, de altfel, într-un context mai larg, adesea invocat în timpul audierilor. Toate atrocităţile nu însemnau oare, de fapt, continuarea războiului din Vandeea, în ciuda tuturor victoriilor republicane? Carrier a fost acuzat că a prelungit războiul printr-o represiune atît de sălbatică încît i-a împiedicat pe vandeeni să capituleze.

> „După afacerea de la Savenay am văzut patru soldaţi de-ai noştri aducînd un mare număr de călăreţi briganzi; i-am auzit pe aceştia mărturisindu-şi greşelile, arătînd cele mai vii păreri de rău şi învoindu-se să se predea cu condiţia să le fie cruţată viaţa... Dacă aveau să fie iertaţi ei, şi cei care erau în Vandeea, se angajau să-i aducă legaţi pe şefii lor şi să convingă majoritatea comunelor lor să se strîngă sub drapelul Republicii. Dacă nişte propuneri atît de avantajoase ar fi fost acceptate, nu s-ar mai vorbi despre Vandeea; dar oamenii aceştia sanguinari, complici ai despoţilor, nici nu se gîndeau să-şi dea încuviinţarea la nişte măsuri care i-ar fi lipsit de puterile cu care erau învestiţi... De aceea, mi-a fost dată durerea de a vedea cum sînt măcelăriţi, împuşcaţi fără milă cam o sută de briganzi din aceştia... şi această crudă execuţie a avut loc a doua zi după sosirea acestor oameni rătăciţi, încălcîndu-se declaraţiile prin care li se făgăduia siguranţă şi protecţie“ (depoziţia lui Girault, fost avocat, fost membru al Adunării constituante).

Acuzatul Naud a completat depoziţia de mai sus; el îi transmisese într-adevăr lui Carrier această ofertă de capitulare: „Îmi

îngădui să cer îndurare pentru fraţii noştri înşelaţi de nişte fanatici şi contrarevoluţionari." „Ei, fir-ar să fie! strigă Carrier, nu vedeţi că-i o capcană? Nu vă cunoaşteţi meseria; vă lăsaţi înşelaţi de o supunere aparentă; vor să tulbure oraşul. Sînteţi nişte laşi, nişte netrebnici care nu ştiţi să înfruntaţi duşmanul. Nici o îndurare, toţi sceleraţii ăştia trebuie împuşcaţi."

Ororile represiunii din Vandeea sînt pomenite în fiecare zi: locuitorii din Bouquenay şi cătunele din jur sînt convocaţi sub pretextul că li se vor da certificate de civism şi sînt împuşcaţi (depoziţia lui Renet, comandant de batalion); cadavre de femei împuşcate zăceau grămadă timp de mai multe zile, iar „canibalii" le numeau, rîzînd, „Muntele" (depoziţia lui J. Delamarre, casier general pentru cheltuielile publice în departamentul Loire Extérieure; depoziţia lui Bourdin, fierar la Nantes). Închisorile, dacă nu cumva deţinuţii erau scoşi de acolo pentru a fi înecaţi sau împuşcaţi, erau adevărate locuri de îngropăciune. „Primind ordin de la comisia militară să mă duc să constat care dintre femeile închise la Entrepôt erau însărcinate, am găsit un mare număr de cadavre împrăştiate ici şi colo; am văzut copii care mai răsuflau sau înecaţi în hîrdaie pline cu excremente. Trec prin săli imense; înfăţişarea mea le înfioară pe femei: nu vedeau alţi bărbaţi în afară de călăii lor... Am constatat că treizeci dintre ele erau însărcinate, mai multe în luna a şaptea sau a opta; după cîteva zile vin să le văd pe aceste femei... Vi-o spun cu inima zdrobită de durere, aceste femei nenorocite fuseseră aruncate în valuri! Tabloul este sfîşietor, el întristează întreaga omenire; dar trebuie să dau seamă în faţa tribunalului, în chipul cel mai fidel, de tot ceea ce ştiu" (depoziţia lui Thomas, agent sanitar).

Focalizarea asupra acuzaţilor şi, în general, a agenţilor Terorii, a urii pe care procesele o dau la iveală, le interzice acuzaţilor orice motivaţie ideologică: foarte rare sînt depoziţiile care le recunosc, cu titlul de circumstanţe atenuante, „sentimente revoluţionare exagerate" sau care îi socotesc nişte suflete rătăcite. În schimb, acuzaţii invocă „intenţiile lor revoluţionare", admiţînd că au fost înşelaţi. Miza este mare: Tribunalul este chemat să hotărască ţinînd seama de „clauza intenţională", de motivaţiile revoluţionare sau contrarevoluţionare ale actelor incriminate. Dar problema nu este, după cum se poate constata, numai juridică. Dincolo de atacurile şi acuzaţiile la persoană, se schiţează un fel de portret colectiv al tuturor acuzaţilor şi, ca urmare, al personalului terorist. Deosebirile individuale se şterg

şi se contopesc în imaginea globală a unei bande de scelerați, a unor „băutori de sînge", a unor „canibali" care terorizează fără scrupule tot oraşul. Singurele lor motivații păreau să fi fost ura, cruzimea, lăcomia şi alte patimi dintre cele mai odioase. Călăi, ei erau în primul rînd nişte nemernici fără pereche, nişte hoți şi nişte escroci. Nu i-a chemat Revoluția; dimpotrivă, ei au chemat Revoluția, mînați de setea de a pune mîna pe putere, de a se îmbogăți şi de a-şi satisface patimile cele mai josnice. Actul de acuzare făcea de la început un astfel de portret:

„Sub masca patriotismului, ei au cutezat să comită toate fărădelegile; au ucis virtutea pentru a încununa crima; cu bună ştiință, au făcut tot felul de delapidări... Aceste ființe imorale sacrificau onoarea şi cinstea pentru pasiunile lor; vorbeau despre patriotism, dar îi înăbuşeau vlăstarele cele mai prețioase... Departe de a stinge şi de a nimici un război blestemat care sfîrteca pieptul patriei, ei ațîțau focul prin cruzimile lor; serveau planurile perfizilor noştri duşmani, care, pentru a ne subjuga, au recurs la tot ceea ce îi îndeamnă josnicia; neputînd ataca frontal pe republicani, ei îi caută în rîndurile lor pe sclavii ticăloşi, care ascund sub masca patriotismului sufletul cel mai scelerat şi inima cea mai coruptă."[1]

Acuzații nu sînt decît partea vizibilă, care a fost demascată o dată pentru totdeauna, a unei vaste asociații de răufăcători. Dovada că este aşa stă în faptul că, în cursul sesiunilor Tribunalului, mai mulți martori vor fi demascați şi arestați; Carrier, deşi demascat ca instigator la înecuri, la execuții fără judecată şi la alte atrocități, nu ia loc pe banca acuzaților decît la 7 frimar, adică patruzeci şi două de zile după începerea procesului Comitetului revoluționar.

Imaginea „teroriştilor", larg difuzată de limbajul politic termidorian, este confirmată de depozițiile martorilor. *Băutori de sînge, canibali*: nu sînt numai epitete şi metafore; se credea că acuzații ar fi băut într-adevăr sînge şi s-ar fi purtat ca nişte canibali. Depozițiile aduc exemple remarcabile cu privire la ştergerea fruntariilor dintre amintirile Terorii din Nantes şi fan-

[1] *Actes d'accusation...*, *op. cit.* Este inutil să insistăm asupra consecințelor penale ale acestei caracterizări în care morala se îmbină cu politica. Departe de a fi revoluționari aşa cum pretind, acuzații ar fi *contra-revoluționari*, în slujba „duşmanilor", aliați cu vandeenii. În felul acesta, „clauza intențională" nu i-ar mai privi. Vom reveni asupra identificării „teroriştilor" cu agenți de ai lui Pitt şi din Koblenz.

tasmele care frămîntă profund spiritele traumatizate. Nu vom cita decît cîteva exemple din aceste produse ale imaginației colective.

François Caron, fost procuror, soldat în compania Marat, depune o mărturie zguduitoare despre pregătirile înecurilor din noaptea de 24 spre 25 frimar, de la Bouffay, unde se dusese cu ceilalți soldați din companie. La această mărturie se adaugă ceea ce știa din auzite, zvonurile care umblau în oraș: „Mi s-a spus că au smuls rodul din pîntecele unei femei gata să nască, că a fost înfipt în vîrful unei baionete și a fost aruncat în apă." La rîndul lor, „teroriștii", vorbind despre atrocitățile comise de vandeeni, evocă imagini asemănătoare: femei spintecate,tot atîtea acte de barbarie dovedind dorința de a nimici pînă și pe urmașii virtuali ai dușmanului. Relatările, imposibil de verificat, vădesc ura neîmpăcată care domnea de ambele părți: dușmanul este înfățișat ca făptuitorul celor mai barbare și, în același timp, celor mai primitive acte de violență. Același martor afirmă că Goulin ar fi declarat de la tribuna societății populare: „Feriți-vă să primiți în rîndurile voastre moderați, falși patrioți; nu trebuie să admiteți printre voi decît *revoluționari, patrioți care au curajul să bea un pahar de sînge omenesc.*" Goulin a protestat în zadar că „i se otrăviseră cuvintele" și că el nu voia decît să parafrazeze celebrele cuvinte ale lui Marat care declara că „ar fi vrut să se poată adăpa din sîngele tuturor dușmanilor patriei". Epitetul de *băutor de sînge* era exact, haita de dușmani ai speciei umane pe care o denumea și-ar fi pecetluit unirea printr-un ritual încărcat de un simbolism secular, acela al sabatului și pactului cu diavolul. Alte mărturii, alte acte simbolice: Pinard povestește cum adusese, dintr-una din expedițiile lui împotriva vandeenilor, potire și obiecte de cult; or, Carrier i-ar fi cerut să dea de băut din acest potir nu se știe ce băutură misterioasă, reproșîndu-i în același timp că nu-i omorîse „pe toți indivizii ăștia". Jean-Baptiste O'Sullivan, în vîrstă de treizeci și trei de ani, profesor de scrimă, numit de Carrier adjutant al garnizoanei din Nantes, depune ca martor în legătură cu înecurile de la Entrepôt: Carrier i-ar fi declarat că cetățenii din Nantes erau contrarevoluționari și că va aduce 150 000 de oameni pentru a-i extermina pe toți locuitorii orașului. Președintele îi pune însă o întrebare privitoare la propriile lui fapte: „Nu ai luat și dumneata sînge, tăind gîtul briganzilor cu un cuțit a cărui lamă era foarte îngustă? Nu te-ai lăudat zicînd: «Mă uitasem cu atenție cum lucrează un măcelar; mă prefăceam că

stau de vorbă cu aceşti briganzi; îi puneam să mişte capul şi să privească peştii; le tăiam gîtul cu cuţitul şi gata.»" Sala „se înfioară de groază". O'Sullivan se dezvinovăţeşte spunînd că, luînd parte la războiul cu „briganzii" şi văzînd atrocităţile pe care le comiteau, ar fi fost posibil ca „într-un acces de indignare" să fi spus „dacă aş pune mîna pe aceşti briganzi, i-aş spinteca pentru ca să-i răzbun pe fraţii mei... dar nu sînt în stare să iau sînge, aşa cum se spune aici, şi n-am putut să aud aceste lucruri fără să mă treacă fiori". Este arestat pe loc şi trece pe banca acuzaţilor, alături de ceilalţi.

Un loc deosebit îi revine, în cadrul mărturiilor, companiei Marat. Ea dispunea de o putere foarte mare, aproape nelimitată. „Compania avea dreptul de a face vizite la domiciliu, de a încarcera, dacă socotea că este cazul, fără avizul Comitetului." Comitetul îi dădea companiei Marat o simplă listă, aceasta se deplasa la indivizii indicaţi şi îi arunca în închisoare pe baza unor simple note sau îi arunca în stradă „numai pe baza unor simple bănuieli". Soldaţii din compania Marat erau, ca să spunem aşa, elementul de legătură între „măsurile forte" şi Teroarea de zi cu zi: împreună cu membrii Comitetului, ei executau înecurile, dar îi furau şi jefuiau în aceeaşi măsură pe „bogaţi". Îi storceau de bani pe notabilii din oraş, ameninţîndu-i că-i trimit la Entrepôt, de unde nu mai ieşea nimeni decît pentru „a bea cana cea mare"; puneau sigiliu pentru ca apoi să jefuiască locuinţele şi prăvăliile. Pentru a comite atîtea crime, trebuiau să se asocieze fiinţele cele mai imorale.

> „O companie, zisă a lui Marat, alcătuită fie de Comitet, fie de reprezentantul Carrier, companie compusă din oameni mîrşavi, ca să spunem aşa, haznaua oraşului Nantes, era unealta credincioasă a barbariei Comitetului; aceşti oameni, pe fruntea cărora era întipărită pecetea reprobării, îşi făcuseră mulţi partizani; la Nantes, practicau opresiunea cea mai tiranică şi-i ponegreau după bunul lor plac, în ochii despoţilor învestiţi cu drept de viaţă şi de moarte, pe cetăţenii cinstiţi care aveau nenorocirea să nu le fie pe plac agenţilor supremi ai Comitetului."[1]

Comitetul revoluţionar ar fi recrutat această companie după criterii specifice. Cei mai nelegiuiţi erau admişi, iar la fiecare

---

[1] *Bulletin du Tribunal révolutionnaire...*, procesul celor 94 de nantezi, p. 162 (rezumatul mai multor depoziţii); cf. şi H. Wallon, *Histoire du Tribunal révolutionnaire*, *op. cit.*, vol. V, pp. 360–361.

numire Goulin ar fi întrebat: „Nu se găseşte vreunul şi mai scelerat, căci ne trebuie astfel de oameni pentru a-i pune cu botul pe labe pe aristocraţi... Iată nişte frumoşi...; există alţii mai nemernici“ (depoziţia lui Phelippes-Tronjolly. Interogat de preşedinte, Goulin neagă categoric aceste acuzaţii, considerîndu-le „neverosimile“: el fusese primul care propusese să se supună la vot alegerea candidaţilor şi îi eliminase pe cîţiva dintre aceştia.) Ca şi cum acest mod de recrutare nu era o chezăşie suficientă, soldaţii din compania Marat ar fi depus un jurămînt special: „Am văzut un afiş cu titlul *Jurămîntul lui Marat*. Afişul era conceput în termeni care îi înfiorau pe toţi cetăţenii cinstiţi. Prin acest jurămînt, se legau să renunţe la prietenie, la legăturile de rudenie, la frăţie, la dragostea de părinţi şi de copii; erau nesocotite sentimentele cele mai curate care fac cinste naturii şi corpului social“ (depoziţia lui Lamarie, sculptor şi funcţionar municipal la Nantes; textul acestui afiş, prezentat mai tîrziu la proces, îndemna, servindu-se de retorica şi emfaza revoluţionară, la devotament faţă de patrie şi revoluţie, dincolo de orice interes particular). „Sceleraţi, ei erau cu toţii şi nişte *vandali*, oameni inculţi şi neştiutori de carte, care urau artele şi talentele. Desigur, *Pierre* Chaux, unul dintre şefii Comitetului, a găsit de cuviinţă să-şi schimbe numele în *Socrate* Chaux; ar fi făcut mai bine să semneze *Scelerat* Chaux“ (depoziţia lui Bô, reprezentant al poporului). Soldaţii din compania Marat „sfărîmau tablouri superbe; nu l-au cruţat decît pe acela care reprezenta moartea; ei spuneau [prizonierilor] cu o ironie crudă: *Contemplaţi acest tablou!* spunîndu-le în acelaşi timp prizonierelor că *sînt bune să bea cana cea mare*“ (depoziţia văduvei Mallet, vînzătoare de tutun: ea s-a mai plîns şi că, sub pretextul unei rechiziţii, i se furase aur, argint şi 700 de livre în asignate). Goulin şi Pinard sînt acuzaţi că au semnat un ordin a cărui executare a permis să se extorcheze mai bine de 3 000 de livre argint, bijuterii şi ceasuri familiei Labauche (condamnată la închisoare deoarece avea copii despre care se credea că emigraseră). Pinard nu neagă că-i arestase pe membrii familiei care-i fuseseră semnalaţi ca „briganzi“ şi nici că păstrase o parte din bani cu acordul Comitetului, dar respinge cu indignare acuzaţia că ar fi semnat ordinul de rechiziţie. Dovada că nu era vorba decît de o calomnie este că el nu ştie nici să citească, nici să scrie (depoziţia lui Guignon şi a lui Pinard în afacerea Labauche).

Cazul unui oarecare Dhéron, „tăietorul de urechi", rezumă poate cel mai bine jocul încurcat dintre faptele reale, macabre şi atroce, şi fantasmele cărora le dau naştere. În audierea din 1 frimar, cetăţeana Laliet cere Tribunalului să fie audiată ca „să facă o declaraţie importantă". Într-adevăr, ea afirmă că, după înfrîngerea vandeenilor, „un oarecare Dhéron se prezintă la societatea populară cu *urechea unui brigand pe care şi-o prinsese la pălărie cu o cocardă; avea buzunarele pline de urechi şi-şi făcea o plăcere din a le da femeilor să le sărute*". Martorul adaugă că mai are cunoştinţă şi de „alte întîmplări barbare" privitoare la „moralitatea acuzaţilor", dar că nu îndrăzneşte să vorbească despre ele, de teamă că ar fi o lipsă de respect faţă de Tribunal. După ce a stîrnit astfel curiozitatea, nu se lasă prea mult rugată şi-şi completează depoziţia. „Acelaşi Dhéron avea *mîinile pline de organe genitale pe care, cu cruzime, le smulgea briganzilor, măcelărindu-i şi apoi le arăta femeilor, jignindu-le privirile.*" Cîteva zile mai tîrziu, Tribunalul procedează la audierea sus-numitului Dhéron, inspector la manutanţă, ca ...martor al acuzării împotriva lui Carrier. Într-adevăr, Dhéron îl învinuieşte pe Carrier de anumite atrocităţi; aşa, de pildă, ar fi dat ordinul să fie împuşcaţi toţi comisarii delegaţi de alţi reprezentanţi în misiune şi care voiau să împartă hrana între Nantes şi alte oraşe. „Fir-ar să fie, vreau ca toate grînele din Vandeea să fie luate, să-mi împuşcaţi pe toţi indivizii ăştia!", aceasta ar fi fost reacţia lui Carrier, care a refuzat totuşi să confirme în scris ordinul. Lui Dhéron i se pun atunci întrebări despre propriile lui fapte. În timpul interogatoriului, destul de confuz, cînd intervin şi alţi martori, „se dovedeşte că Dhéron *a venit la societatea populară cu urechi de briganzi şi cu organe genitale pe care le dădea femeilor să le sărute*". El a mărturisit, de altfel, că dăduse ordin să fie omorîţi băieţi de treisprezece-patrusprezece ani care păşteau oile. (În apărarea lui, Dhéron adaugă că adesea băieţii de această vîrstă purtau la ei cartuşe şi spionau trupele republicane; de asemenea, şi-a pus în valoare curajul şi serviciile aduse în luptele împotriva „briganzilor"). Tribunalul decide pe loc să-l aşeze pe banca acuzaţilor cu învinuirea de a fi comis atrocităţi şi omoruri puse în seama Comitetului revoluţionar. În sfîrşit, Tribunalul va reţine în verdictul său vina de a fi omorît copii şi de „a fi purtat la pălărie, în public" ...urechea unui om pe care îl ucisese (constatîndu-se în acelaşi timp că n-o făcuse „cu intenţie contrarevoluţionară"; ca atare el va fi achitat).

Spectacolul lui Dhéron, ucigaş de copii, purtînd în public o ureche omenească la pălărie, ca pe un trofeu de vînătoare, este macabru şi înfiorător. A transforma această imagine în aceea a lui Dhéron silind femeile să sărute organele genitale smulse vandeenilor cere un întreg efort de imaginaţie morbidă, completat de altfel şi de zvonurile publice. Astfel, moartea şi cruzimea, sexualitatea şi perversiunea se împleteau inextricabil. Povestea lui Dhéron este un caz extrem, dar nu izolat; ar putea fi citate multe exemple în care se regăsesc aceleaşi elemente şi tendinţe ale unui imaginar morbid. În cursul procesului revin relatări despre „orgii" şi violenţă sexuală care şi-ar fi putut găsi un loc în romanele „divinului Marchiz". Astfel Robin, împreună cu un complice, un oarecare Lavaux, alt om de încredere al lui Carrier, ar fi urcat nişte prizoniere într-o barcă pentru „a-şi potoli poftele cu ele, după care le spintecau cu săbiile şi le înecau" (depoziţia lui Chaux, acuzat împreună cu Robin). Ucigaşii erau „foarte neruşinaţi cu femeile pe care le sileau să le facă toate plăcerile şi cînd le erau pe plac, ca răsplată pentru bunăvoinţa lor, le făceau marea favoare să le cruţe de înec. Unul dintre aceşti ucigaşi, obişnuit să găsească femei supuse, mi-a spus într-o zi: *Mîine noapte am să vin să te scol, am să-ţi spun că sînt Mandrin şi ai să-mi deschizi uşa*" (depoziţia Victoriei Abraham, văduva lui Pichot). Perrocheaux este învinuit că i-a cerut „fetei Brétonville să se supună poftelor lui neruşinate"; şi numai cu această condiţie îi făgăduia să-i elibereze tatăl (Perrocheaux a respins acuzaţia, susţinînd că mama fetei venise ea însăşi să „i-o ofere şi că el respinsese propunerea spunîndu-i acestei cetăţene că necinstea numele de mamă" (depoziţiile Sofiei Brétonville şi a lui Perrocheaux). În mai multe rînduri este amintit cazul lui Lamberty, omul lui Carrier şi organizatorul înecurilor, care, după plecarea lui Carrier, fusese condamnat şi executat la Nantes pentru că scosese „o frumoasă contesă vandeeană şi pe camerista acesteia de sub o barcă" şi le salvase viaţa pentru „a profita de ele" (depoziţia lui Naud, co-acuzat).[1]

[1] Michelet vorbeşte pe larg despre acest episod, prezentîndu-l în altă lumină. „Doamna, care era foarte bine cunoscută" (dar nu-i spune numele) era „o vandeeană din suita reginei şi nu vorbea decît despre regină". Or, Lamberty s-a îndrăgostit de ea şi „om de acţiune", a cutezat s-o salveze şi s-o ducă la el. Era „o poveste misterioasă de dragoste, de mîndrie şi de pasiune", căci, de fapt, „această fiinţă trufaşă nu se împotrivise să-l urmeze

Nu este de mirare că, în acest context, Carrier i-a întrecut pe toţi prin cruzimea, dezmăţul şi perversitatea lui. În tot cursul procesului, „orgiile" lui sînt menţionate atît de martori, cît şi de acuzaţi. La ordinele lui au fost scoase de la Entrepôt fete care nu împliniseră şaptesprezece ani pentru a fi trimise la casa lui de la ţară, unde îşi făcuse un serai cu „victimele poftelor lui" (depoziţia lui Clairval, slujbaş la poştă). Cu alte femei pe care le rechiziţionase se deda „la cel mai ordinar desfrîu" şi la „orgiile cele mai respingătoare" (depoziţia lui Villemain, negustor la Nantes); se pare că ar fi dat, de asemenea, ordin să fie înecate vreo sută de prostituate (depoziţia lui Jean Drieux, rentier). Trei femei „trezesc poftele neruşinate ale lui Carrier... Face din ele victimele desfrîului lui şi, după ce s-a săturat de ele, le trimite la ghilotină" (depoziţia lui Phelippes-Tronjolly; chiar preşedintele a găsit de cuviinţă să-i atragă atenţia lui Tronjolly că „merge prea departe cu observaţiile şi îngrijorările lui"). Revine mereu povestea cu un ospăţ pe ambarcaţiunea olandeză pe care Carrier i-o dăruise lui Lamberty şi care servea la înecuri: Carrier ar fi dat acolo un splendid ospăţ cu 20 de tacîmuri, pentru cei care organizau execuţiile (cu sau fără femei, după diferitele versiuni). Unul dintre aceştia, pe nume Legros, mai avea încă mustăţile roşii de sînge: se cîntau cîntece montagnarde; se bea în cinstea „feţelor bisericeşti care băuseră cana cea mare". Lamberty îi înveselea pe comeseni povestind cum îi spintecase pe cei care izbutiseră să scape de la înec. Carrier în persoană ar fi dat citire acolo raportului trimis la Convenţie cu privire la înecarea preoţilor; se pare că ar fi strigat „Omoară! Omoară!" şi că ar fi povestit că niciodată nu simţise o plăcere mai mare decît atunci cînd se uita la feţele schimonosite ale preoţilor

şi să trăiască prin el. Aducînd moartea ca zestre, ea nu-i respinsese dragostea şi acceptase ca el să moară pentru ea... A murit numai pentru ea. A avut această bucurie funebră de a o avea patruzeci de zile" (Michelet, *Histoire du dix-neuvième siècle*, *op. cit.*, pp. 115–116). Astfel, episodul „frumoasei contese" se transformă într-o romantică poveste de dragoste, povestea unei pasiuni care învinge deosebirile sociale şi învrăjbirile politice. Michelet nu citează sursa care i-a stat la dispoziţie: să se fi folosit oare de relatările eruditului nantez Dugast-Matifeux, un republican înfocat, pe care l-a vizitat adesea în timpul şederii lui la Nantes? Michelet trece, de altfel, sub tăcere zelul şi isprăvile lui Lamberty din timpul înecurilor, dar îl ridică în slăvi pentru curajul lui fără seamăn în lupta împotriva vandeenilor şi pentru devotamentul lui faţă de Republică. Cf. *ibid.*, pp. 117–118; cf. G. Martin, *Carrier et sa mission à Nantes*, *op. cit.*, pp. 274–275.

muribunzi (depoziţiile lui Jean Sandroc, şeful diviziei de transporturi; a lui Jean Gauthier, fabricant de cuţite, soldat în compania Marat, a lui Robin, co-acuzat).[1]

Povestirile despre perversitatea lui Carrier au drept funcţie precisă conturarea, în imaginarul colectiv, a imaginii lui de *monstru*. Carrier întruchipează „măsurile forte" şi Teroarea de fiecare zi. El nu foloseşte decît cuvinte ca „la dracu", „individ"; la întrunirea societăţii populare, îşi scoate sabia şi taie lumînările; nu ştie altceva decît „a omorî", „a ghilotina", „a zvîrli în apă", ca răspuns la toate plîngerile. Martorii şi acuzaţii, membri ai Comitetului, îl acuză într-un glas pe Carrier pentru toate atrocităţile şi monstruozităţile Terorii la Nantes. „Carrier a rechiziţionat Teroarea, moartea, Loara, ghilotina şi contrarevoluţia", exclamă Chaux, care întreabă: „Am numit oare un reprezentant al poporului ca să ucidem poporul?" Naud, un alt membru al Comitetului, declară: „Carrier în persoană a venit la Comitetul nostru ca să ne acuze că sîntem contrarevoluţionari. Aveam cu toţii familii; Goulin nu avea, el era agentul şi unealta oarbă a lui Carrier, care l-a pierdut şi ne-a pierdut pe noi toţi." Goulin a cerut, la 1 brumar, în numele tuturor acuzaţilor, chemarea lui Carrier în faţa judecăţii. „Omul care ne-a înfierbîntat minţile, ne-a condus mişcările, ne-a stăpînit părerile ca un despot şi ne-a impus toate acţiunile, s-a uitat senin la îngrijorările şi deznădejdea noastră. Nu, justiţia îl cere pe cel care, arătîndu-ne prăpastia unde, la glasul lui, ne-am aruncat orbeşte, este destul de laş ca să ne părăsească pe marginea ei; este esenţial pentru cauza noastră ca el să apară în faţa tribunalului." Prin aceste zvonuri, mărturii şi fantasmagorii, pe măsură ce se desfăşurau audierile, *persoana* lui Carrier se afla tot mai mult în centrul procesului Comitetului

---

[1] Carrier avea, într-adevăr, o amantă la Nantes, nevasta lui Le Normand, director al azilului Ursulinelor. După rechemarea lui Carrier la Paris, ea l-a urmat, împreună cu soţul ei. Cf. A. Velasques, „Études sur la Terreur à Nantes", *Annales historiques de la Révolution française*, 1924, pp. 150 ş. urm. Velasquez reproduce după documente cîteva zvonuri care circulau la Nantes despre această „căsătorie în trei" şi, mai ales, despre „La Normand" , pe care o numeau pe faţă „tîrfa lui Carrier". „Într-o zi, Carrier i-a spus lui La Normand: «Mi s-a oferit o femeie foarte frumoasă care îmi cere protecţia ca să-i cruţ viaţa; i-am răspuns celui care venise: E frumoasă? S-o aduceţi la mine.» Atunci La Normand i-a spus: «Vin cu tine s-o văd şi eu». Am auzit că, la ordinul lui Carrier, această femeie a fost dusă la castelul Aux (pe malul Loarei) şi că a doua zi, pe la orele patru, amîndoi aveau să plece împreună la Aux şi că o să aibă marea plăcere s-o facă să bea o ceaşcă de ceai cu apă" (*ibid*., p. 165).

revoluţionar. Dar, spre sfîrşit, procesul evoluează: nu mai era vorba de persoana, ci de *problema* Carrier.

Într-adevăr, Carrier fusese oare altceva decît elementul de legătură dintre Teroarea locală şi puterea centrală, Convenţia şi Comitetele ei? Din moment ce procesul permitea fiecăruia să vadă în Teroare toate nelegiuirile ale cărui victimă fusese, demontarea sistemului terorist amplifica, în termeni noi, problema răspunderii: urmărirea trebuia să se mărginească la toţi agenţii locali ai Terorii obişnuite sau să cuprindă toţi foştii membri ai comitetelor, reprezentanţii în misiune, membrii Convenţiei — furieri şi emisari ai marii Terori naţionale?

Trebuia oare să se facă procesul Terorii din Nantes sau procesul anului II, al Convenţiei şi deci al Revoluţiei?

UN PROCES INTENTAT REVOLUŢIEI?

„Teroarea fusese prima calamitate, o a doua calamitate care a pierdut Republica a fost procesul făcut Terorii.“[1]

Aşa vorbea Quinet despre marile procese ale teroriştilor, îndeosebi cele ale lui Carrier şi Fouquier-Tinville, care nu sînt, după părerea lui, decît agenţi subalterni ai Terorii, simple „resorturi“ ale „sistemului Terorii“. Cum trebuie înţeles cuvîntul „calamitate“? Quinet, după cît se pare se apropia de poziţia apărată de Lindet în discursul său din ultimele zile ale anului II: ieşirea din Teroare ar fi trebuit să se facă *nu într-un spirit de revanşă*, şi, după formula forte a lui Quinet, trebuia „să fie decretată uitarea“[2].

Era oare cu adevărat posibil — din punct de vedere politic şi psihologic — să se iasă din Teroare, să fie zdrobită această „maşină“ fără *a se spune în mod public adevărul despre Teroare*, fără a fi date în vileag realităţile ei hidoase? Şi, o dată întredeschis dosarul Terorii iar libertatea presei asigurată, se putea oare să nu fie extins procesul Terorii? Istoricul nu este obligat să presupună o ieşire din Teroare fără procese ale teroriştilor, fără revanşă, ceea ce nu s-a întîmplat în realitatea pe care o studiază. Cel mult, va vedea în dorinţele şi regretele lui Quinet expresia complexităţii situaţiei căreia au trebuit să-i facă faţă urgent termidorienii şi pe care istoricii din secolul trecut au tre-

[1] E. Quinet, *La Révolution, op. cit.*, p. 628.
[2] *Ibid.*

buit s-o explice. Am văzut care au fost marile etape ale demontării Terorii şi cum această operaţiune a devenit un proces cu o logică proprie, aproape un angrenaj. Un moment cheie în acest angrenaj a fost procesul lui Carrier, de vreme ce a-l continua însemna a face procesul *principiilor înseşi ale Terorii* şi al aplicării lor în cursul războiului din Vandeea. De altfel, Carrier nu arunca vina numai asupra membrilor Comitetului revoluţionar din Nantes, acuzîndu-i că i-au încălcat ordinele şi directivele şi că s-au dedat, acţionînd după capul lor, la fapte pe cît de cumplite, pe atît de arbitrare: el făcea apel la răspunderea Comitetelor Convenţiei şi la Convenţie, cea care îi încredinţase puterea nelimitată de care dispunea. Carrier afirma, în apărarea lui, că el nu făcuse altceva decît să aplice politica stabilită de Convenţie, conformîndu-se întocmai principiilor ei şi informînd-o cu regularitate în legătură cu acţiunile lui. Riscul ca procesul intentat lui Carrier să se transforme într-un proces al Revoluţiei devenea evident, deoarece teroristul de la Nantes era, în ochii lumii, nu numai „monstrul" demascat în cursul procesului, ci mai era şi un iacobin foarte „energic". Să nu uităm că, după 9 termidor, Carrier rămîne reprezentant al poporului cu depline puteri în funcţia lui, care, prin definiţie, îndeplinea cerinţele de probitate, de virtute şi de patriotism; un membru al Convenţiei foarte activ: el îl atacă mai ales pe Tallien, cerîndu-i să dea explicaţii asupra „conspiraţiei" pe care o pusese la cale în 10 fructidor; propune să fie expulzaţi din Paris toţi muscadinii; cere deportarea tuturor aristocraţilor; intervine în dezbaterea referitoare la noua organizare a Comitetelor etc.; un iacobin militant care cîştigă în importanţă şi joacă un rol de prim ordin în Societatea epurată. El se remarcă mai ales prin extremismul lui, prin luările sale de poziţie clare; propune excluderea din Societate a lui Tallien, Fréron şi Lecointre, denunţă în mai multe rînduri „sistemul moderantist care se constituie", cheamă Societatea să se alăture în masă Convenţiei pentru „a o ajuta să zdrobească aristocraţia", protestează faţă de calomniile îndreptate împotriva iacobinilor şi îi îndeamnă să se unească pentru a-i combate pe duşmani, face parte din comisia însărcinată să redacteze un mesaj al Societăţii, care să se inspire din faimosul mesaj al societăţii populare din Dijon, rosteşte ameninţări prea puţin voalate împotriva „aristocraţilor care încearcă să-şi ridice capul"... Pînă la propriul lui proces, Carrier este în Convenţie un montagnard (sau, mai degrabă, face parte din *Crète*, cum încep să fie numiţi aceia, puţini la număr, care încă mai

consideră că fac parte din Munte), iar în Societate un iacobin „înaintat". Retrospectiv, personajul rămîne un personaj greu de caracterizat: el nu putea, chiar în planul cel mai individual, să nu fie transformat de misiunea lui şi, din *agent* al Terorii, să nu devină *produsul* ei.

Numele lui se întîlneşte peste tot: în dările de seamă ale şedinţelor Convenţiei şi ale întrunirilor iacobinilor şi, la sfîrşit, în cele ale audierilor din Tribunalul revoluţionar, trei rubrici care, în acea epocă, sînt alăturate în aproape toate ziarele; se vorbeşte fără încetare despre el în „grupurile" de la Tuileries şi de la Palais-Égalité; se publică despre el zeci de pamflete. Carrier se găseşte deci în miezul conflictelor şi manevrelor politice, polarizează pasiunile.

Convenţia se izbeşte curînd de problema ridicării imunităţii parlamentare a lui Carrier (terminologia este oarecum anacronică). A doua zi după 9 termidor, ea îşi asigurase o protecţie juridică minimală pentru a preîntîmpina un nou 31 mai sau un nou 9 termidor; ea interzisese Comitetelor ei să-i aresteze pe reprezentanţii poporului fără acordul prealabil al Convenţiei; totuşi, nu precizase ce procedură trebuia urmată în cazul în care un reprezentant în misiune ar fi denunţat. Din 2 pînă în 7 brumar, ea defineşte anevoie această procedură. Dezbatere politică şi juridică ce vădeşte o neîncredere generalizată — fiecare se teme, din cauza activităţii din timpul Terorii, ca procedura să nu se întoarcă împotriva lui — şi preocuparea de a se proteja împotriva „tiraniei" unui grup asupra Convenţiei. Procedura elaborată este deci relativ complexă: orice denunţare a unui membru al Convenţiei trebuie mai întîi analizată de către cele trei Comitete reunite (al Salvării Publice, al Siguranţei Generale, al Legislaţiei). Dacă aceste Comitete, după ce au analizat-o, găsesc denunţarea întemeiată, Convenţia trece la numirea, prin tragere la sorţi, a unei Comisii de douăzeci şi unu care, la rîndul ei, analizează denunţarea; apoi, dacă este necesar, propune Convenţiei să se pronunţe, prin vot nominal, dacă este cazul să accepte un decret de acuzare şi să cheme pe inculpat în faţa Tribunalului revoluţionar. Procedura dă acuzatului garanţii legale, în primul rînd dreptul de a-şi prezenta în mod public apărarea, în faţa Convenţiei. Discuţia asupra procedurii este aşezată, de la început, pe baze false — participanţii *ştiu* că este vorba de precizarea unor modalităţi care urmează să fie aplicate imediat la cazul Carrier, fără însă ca numele lui să fie rostit vreodată. Convenţia votează o lege care nu sta-

tuează asupra unui caz particular. Această atitudine legalistă stă mărturie progreselor înregistrate în strădania de a aduce într-adevăr „dreptatea la ordinea zilei" şi voinţei ferme de a merge înainte, de a sesiza cazul Carrier Convenţiei şi, ca urmare, de a-l trimite în faţa judecăţii Tribunalului.[1]

Într-adevăr, pentru toţi cei care vor să amplifice „reacţia" antiiacobină, să demonteze aparatul Terorii, să-i pedepsească pe militanţii ei şi *last but not least*, să-şi ia revanşa în deplină legalitate, cazul Carrier este un noroc nesperat. Convenţia voia să atingă mai multe ţinte cu o singură lovitură: să condamne pe reprezentantul în misiune Carrier pentru crimele de la Nantes; să dea o lovitură Societăţii, acuzîndu-l pe iacobinul Carrier; să se spele pe mîini de orice răspundere în Teroare — deci să evite un proces al Revoluţiei — lipsind reprezentarea ei de un membru devenit simbol al Terorii. Asupra acestui ultim punct, Convenţia putea să susţină că nu fusese *cu adevărat* informată de Carrier în ce priveşte măsurile de represiune întreprinse pentru a-i combate pe „briganzi". Să fi aprobat, la vremea lor, în şedinţele în care exaltarea şi retorica revoluţionară se împleteau cu spaima, rapoartele care făceau aluzie la Loara — acest „fluviu revoluţionar" care înghiţise preoţi şi briganzi —, era una, şi cu totul altceva era să iei cunoştinţă, în toamna anului III, prin dările de seamă ale audierilor, de realităţile Terorii din Nantes. Dar aceasta însemna să nu ţii seama de reacţia lui Carrier. Încă de la începutul campaniei care urmărea să-l inculpe şi să-l facă să compară, Carrier este ferm hotărît să se apere şi să identifice cauza lui cu cea a tuturor „patrioţilor persecutaţi" şi chiar cu cea a Republicii şi a Revoluţiei. Profitînd de procedura decretată de Convenţie, el publică mai multe versiuni ale apărării sale, gîndite ca tot atîtea contraatacuri; se apără în faţa Convenţiei, respingînd punct cu punct raportul Comisiei celor douăzeci şi unu; dezvoltă din nou argumentele sale din 3 frimar, în ajunul scrutinului al cărui rezultat îi va fi fatal; nu va capitula şi se va apăra în faţa Tribunalului şi împotriva celorlalţi acuzaţi care-i aduc învinuiri. Această apărare, dincolo de vicleşugurile tactice sau de convingerile lui sincere, răspunde unei logici politice care dă la iveală o extraordinară încărcătură ideologică.[2]

---

[1] *Moniteur*, vol. XXII, pp. 314–315; 361–367.

[2] Ne vom referi în continuare la următoarele documente: *Rapport de Carrier, représentant du peuple français sur les différentes missions qui lui ont été déléguées*, Paris, anul III, AN AD XVIII A 15; *Suite du rapport de*

Carrier urmează mai multe linii de apărare convergente: a) respinge în bloc toate acuzaţiile, susţinînd că sînt calomnii ce nu se bazează pe nici o dovadă scrisă în afară de nişte mărturii dubioase; b) aruncă răspunderea unor crime şi delicte pe umerii Comitetului revoluţionar care ar fi acţionat după capul lui şi de care se desolidarizează; c) „relativizează" Teroarea de la Nantes şi din Vandeea, reamintind împrejurările extraordinare cărora nu puteau să li se aplice atunci normele şi criteriile redefinite un an mai tîrziu, într-o situaţie politică total diferită; d) aruncă răspunderea, pentru actele de care este învinuit, îndeosebi recurgerea sistematică la violenţă, asupra Convenţiei care le ordonase: acuzîndu-l pe el, Convenţia îşi face ei însăşi un proces; e) prezintă campania a cărei ţintă este ca pe o verigă a unei vaste conspiraţii contrarevoluţionare, care urmăreşte să-l atace întîi pe el şi apoi, treptat, guvernul revoluţionar, Convenţia şi, în sfîrşit, Republica.

În ce priveşte primul punct, sarcina lui Carrier este oarecum uşoară. Raportul Comisiei celor douăzeci şi unu relua acuzaţiile aduse în timpul procesului de martori, dar în depoziţiile acestora era greu să deosebeşti faptele de zvonuri, realitatea de fantasme. Astfel, Carrier poate foarte uşor să demonstreze că nu dăduse niciodată ordin să fie înecate prostituatele. „Calomniatori netrebnici ce sînteţi, arătaţi ordinele mele, deciziile mele. Eu însă vă voi dovedi că le puneam să coasă jambiere şi pantaloni pentru apărătorii patriei. Iau ca martor tot oraşul Nantes... Colegii care m-au înlocuit le-au dat aceeaşi muncă; ar fi putut oare s-o mai facă dacă eu aş fi fost atît de barbar încît să le trimit la moarte?" (*Raport...*, p. 23); la fel şi cu înecurile de copii. Martorii care susţin acest lucru nu pot să aducă nici o dovadă scrisă, în vreme ce se poate constata că acuzatorul public „a chemat ca să depună mărturie toată pleava aristocraţiei din Nantes, pe complicii şi pe cei care erau în cîrdăşie cu briganzii, a chemat briganzi şi şuani. În prezent sînt toţi înmărmuriţi în faţa tablourilor înspăimîntătoare cu care se

---

Carrier représentant du peuple français sur sa mission dans la Vendée, Paris, anul III; *Discours prononcé par le représentant du peuple Carrier à la Convention nationale, dans la séance du soir du 3 frimaire*, AN AD XVIII A 15. Aceste documente prezintă liniile directoare ale apărării lui Carrier; li se adaugă extinsa respingere a raportului Comisiei celor douăzeci şi unu în şedinţa din 2 frimar, cf. *Moniteur*, vol. XXII, p. 561 ş. urm. În continuare, vom indica în text referinţele la aceste documente, după citatele respective.

încearcă zilnic să se schimbe scena Tribunalului revoluţionar; dar nu vedeţi că aristocraţia nu inventează şi nu îngroaşă fantomele decît pentru a înspăimînta pe cei creduli, a alarma pe cei sensibili şi a sacrifica nevinovăţia şi patriotismul?" (*Urmarea raportului...*, pp. 9–10, 19–20). Se poate să fi avut prea multă încredere în Comitetul revoluţionar din Nantes; dar pe cine ar fi putut să se sprijine, pentru a-şi îndeplini misiunea, dacă nu pe Comitetul pe care nu el îl numise şi care era deja constituit înainte de venirea lui?

Carrier se joacă cu focul. Nu neagă faptele dovedite, de pildă înecurile. Refuză numai să-şi asume răspunderea din lipsă de *dovezi scrise*, de ordine semnate de el. Pînă la urmă, această tactică se va întoarce împotriva lui, pentru că, aşa cum am văzut, Convenţia avea să aducă de la Nantes documente *semnate* de el, care dovedeau că dăduse ordin să fie împuşcaţi, *fără judecată*, un grup de călăreţi vandeeni, precum şi femei şi copii, şi că ordonase să fie eliberat unul dintre agenţii săi, Lebatteux, arestat la ordinul unui alt reprezentant în misiune, Tréhouard, depăşindu-şi în felul acesta atribuţiile. Dovezile semnate erau puţine la număr, dar ele confirmau unele mărturii şi, ca urmare, lăsau să se întrevadă veracitatea tuturor celorlalte. De altfel, cum se putea crede că *tot oraşul Nantes ştia* că se ucidea prin înec şi că numai Carrier nu era la curent? Mai mult, el era singurul care ar fi putut să pună capăt înecurilor, chiar dacă nu dăduse ordinul declanşării lor.

Carrier era un jurist prea abil pentru a nu-şi da seama de punctele slabe şi lipsurile acestei linii de apărare. De aceea se înverşunează să compromită pe unul sau pe altul dintre martori, pentru a se putea trage de aici concluzia că şi ceilalţi sînt tot nişte „briganzi". El îşi ridică în slăvi meritele din timpul misiunii, vitejiile din timpul confruntărilor cu „briganzii" şi, mai ales, insistă asupra eforturilor sale necontenite de a salva oraşul Nantes de la foamete şi de epidemii. El opune imaginii de „monstru sanguinar" laudele cu care-l copleşeau locuitorii oraşului: „Dacă măsurile pe care căutaţi acum să le exageraţi ar fi fost într-adevăr puse în aplicaţie, de ce atunci cei care zugrăvesc astăzi nişte tablouri care ar înspăimînta pe oricine nu cunoaşte perfidia anumitor oameni au păstrat tăcerea timp de aproape un an... Am fost văzut la toate serbările publice în mijlocul poporului şi alături de popor... Cetăţenii, autorităţi constituite, nimeni în oraşul Nantes... nu mi-a adresat nici o plîngere, nici o întîmpinare. Veţi spune că Teroarea a poruncit

tăcerea, dar n-am văzut ca ea s-o fi impus la Nantes; am văzut întotdeauna în jurul meu, ori de cîte ori am apărut în public, o mulţime de cetăţeni care se grăbeau să-mi arate satisfacţia de a mă avea în mijlocul lor [...] Se vorbeşte de nenorocirile oraşului, dar care sînt relele care s-au abătut asupra lui în timpul misiunii mele? Cum aşa! Am aprovizionat această municipalitate timp de şase luni fără să primesc nici un ajutor pentru ea de la conducere; [...] am apărat-o de orice invazie, de orice atac al briganzilor; poporul din Nantes, adunat la o serbare publică, m-a acoperit cu cununi civice cu cel mult cincisprezece zile înainte de plecarea mea; le-am primit pentru vitejii noştri apărători" (*Urmarea raportului...*, pp. 7–8; 12). Carrier pare să creadă sincer în entuziasmul spontan arătat de locuitorii oraşului Nantes. Imaginii „omului feroce", el îi opune mărturia alegătorilor lui din Cantal care atestă „omenia mea, filantropia mea, dragostea mea fierbinte pentru patrie şi libertate" (*Raport...*, p. 32: era anexat un mesaj al societăţii populare din Aurillac, semnat de două sute cincizeci de membri şi însoţit de o listă cu numele a vreo cincizeci de cetăţeni care o votaseră, dar care „nu au ştiut să semneze" şi în care se spunea: „Cantalul este mîndru de a-l fi dat Naţiunii pe reprezentantul Carrier").

Carrier recurge la o argumentaţie *politică*. Trebuia mai întîi ca *evenimentele să fie relativizate*, să fie situate în contextul politic şi istoric al războiului din Vandeea. Aşa, de pildă, se vorbeşte mult despre atrocităţile revoluţionare, exagerîndu-le; se uită în schimb *atrocităţile vandeene*. Ororilor amintite în timpul procesului, Carrier le opune, ca să spunem aşa, nişte „contraimagini" şi mai oribile. „Unelte necinstite ale unui partid contrarevoluţionar, voi aveţi neruşinarea crimei, dar acum sînteţi demascaţi! Poporul va vedea că voi n-aţi avut de suferit decît de pe urma cîtorva acţiuni care l-au răzbunat împotriva duşmanilor binecunoscuţi ai Republicii şi că n-aţi vărsat nici măcar o lacrimă, n-aţi scris nici măcar un rînd despre masacrele comise de contrarevoluţionari, despre masacrele şi mai numeroase pe care şi le-ar fi permis dacă ar fi învins" (*Raport...*, pp. 25–26). Carrier revarsă un potop de orori şi de atrocităţi vandeene: „preotul canibal" celebrînd slujba înconjurat de sînge şi de cadavre (*Raport...*, p. 26); un preot constituţional tras de viu în ţeapă după ce i-au fost tăiate părţile cele mai sensibile ale trupului şi care a fost apoi ţintuit de viu de copacul libertăţii (*Raport...*, p. 26); femei care se aruncă pe fereastră împreună cu odraslele lor şi pe care briganzii le înjun-

ghie în stradă (*Raport*..., p. 27); opt sute de patrioţi sfîrtecaţi la Machecoul, îngropaţi de vii, cu braţele şi picioarele afară, în timp ce briganzii le-au legat femeile, silindu-le să asiste la chinurile soţilor lor; apoi briganzii le-au bătut şi pe ele în cuie, de vii, ca şi pe copiii lor, în porţile caselor (*Urmarea raportului*..., p. 23); patrioţi cărora briganzii le-au băgat cartuşe în nas şi în gură, înainte de a le da foc, ca să-i omoare în chinuri cumplite (*Urmarea raportului*..., p. 23). Carrier preia imaginea Loarei însîngerate: „Deplîngeţi pe un ton jalnic sîngele care, spuneţi voi, a înroşit apele Loarei şi ale Oceanului. Dar se vede limpede ce v-a determinat să exageraţi aceste imagini, menite să înduioşeze inimile în favoarea lor [a călăilor republicanilor]; într-adevăr, zece mii de briganzi, cu care ne războiam, au fost aruncaţi în apă. Ei trăgeau în bravii noştri marinari ca să treacă Loara cu arma în mînă, ca să se întoarcă la casele lor pentru a continua la nesfîrşit războiul din Vandeea; tunurile noastre le-au sfărîmat bărcile şi i-au aruncat în Loara... Astfel, duşmanii mei au zugrăvit cu o înflăcărare fără seamăn pierderea cîtorva duşmani ai republicii, iar măcelărirea atîtor republicani i-a lăsat foarte reci şi indiferenţi" (*Raport*..., p. 29).

Dacă uneori patrioţii, la „vederea atîtor atrocităţi, au recurs la cîteva represalii cam violente" (*Urmarea raportului*..., p. 25), aceste excese ilegale erau inevitabile şi de înţeles. Era vorba de represalii provocate de cruzimile îngrozitoare la care s-au dedat „briganzii"; şi nu trebuie să uităm niciodată că „*unele nenorociri sînt inerente revoluţiilor*", cu toate că aici era vorba şi de un război civil, „războiul cel mai lung, mai pustiitor din cîte au fost vreodată pe pămînt" (*Urmarea raportului*..., p. 28). Numai rezultatul contează: înfrîngerea vandeenilor. „Cînd cîrmaciul, în luptă cu furtuna, îşi aduce corabia în port, îl întreabă oare cineva ce drum a urmat?" (*Raport*..., p. 31). Criteriile *morale* valabile în timp de pace nu se aplică deloc în *epocile excepţionale* ale războaielor şi revoluţiilor. A deplînge excesele *după* victorie, „cînd liniştea a revenit", a judeca *mijloacele* folosite fără a ţine seama de *scopurile* care le-au impus, înseamnă a nesocoti dreptatea în politică: „Ar fi crud, ar fi ultima dintre nedreptăţi să judeci un cetăţean, un reprezentant al poporului, după *legile şi regimul actual, pentru fapte de revoluţie* care s-au petrecut acum un an: el nu poate şi nu trebuie să fie judecat decît după *legile şi împrejurările în virtutea cărora a acţionat*... Raportaţi-vă la acele vremuri nefericite pe care condeiul istoriei cu greu le va zugrăvi; formaţi-vă despre

ele o idee justă... şi spuneţi ce aţi fi făcut în locul meu; aţi fi putut, aţi fi ştiut să împiedicaţi toate nenorocirile, toate excesele care s-au produs?" (*Urmarea raportului...*, p. 16; *Raport...*, p. 19). Oare Convenţia ea însăşi n-a primit cu aplauze ştirile despre victoria de la Mans, cînd „toată armata catolică a fost pusă pe fugă; preoţii, aproape toate femeile şi toţi copiii au căzut sub loviturile revoluţionarilor" (*Urmarea raportului...*, p. 5). Carrier citează numeroase cazuri asemănătoare cînd Convenţia a salutat, a aprobat şi hotărît publicarea în *Buletinul* său a ştirilor care anunţau victoriile şi preţul lor plătit în vieţi omeneşti şi în bunuri distruse, în vreme ce confirma ordinele ei de a-i zdrobi pe „briganzi" şi de a aplica cu toată asprimea legea supremă — *aceea de a salva Republica.* Ea trebuie să-şi asume deci răspunderea actelor sale şi a consecinţelor lor. Persecutînd pe cei care i-au executat ordinele, *Convenţia îşi face sieşi un proces.*

> „*Aveţi grijă, cazul meu este ultima resursă care va salva ori va nimici reprezentarea naţională... Se intentează un proces chiar Convenţiei*, de vreme ce ea a aprobat, a ordonat prin decrete măsurile luate pretutindeni de către reprezentanţii poporului care s-au aflat în misiune. Era şi politic şi înţelept să fie terminat cît mai repede războiul crîncen din Vandeea; era şi dorinţa viu exprimată de Convenţia Naţională, voinţa poporului francez căreia i-a dat glas cu putere; salvarea şi triumful libertăţii politice o cereau imperios; am contribuit în mare măsură la îndeplinirea acestei importante sarcini şi totuşi astăzi se revarsă asupra mea toată fierea calomniei, sînt jignit, hulit pentru nişte măsuri de detaliu la care n-am luat şi nici n-am putut să iau parte în nici un fel. Cît de ciudate sînt deci întorsăturile Revoluţiei... Care au putut fi intenţiile mele? Bineînţeles, n-am avut altele decît de a salva Republica... Briganzii din Vandeea [...] erau în afara legii; Convenţia a *ordonat să fie toţi exterminaţi* într-un termen precis, a salutat măsura ca ei să fie împuşcaţi de îndată ce erau prinşi; a nu mai recunoaşte această măsură, a face procesul celor care au executat-o înseamnă de fapt să-şi intenteze singură un proces, de vreme ce ea a decretat-o... *Intenţiile mele au fost intenţiile voastre şi, dacă s-a putut să mă înşel, greşeala ar fi comună, ar fi a noastră*: nu aţi putea s-o preschimbaţi în crimă" (*Urmarea raportului...*, p. 29: *Discursul din 3 frimar...*, pp. 11–15).

Rostind răspicat acest ultim argument, Carrier arată că în miezul dezbaterii se află problema fundamentală *a legitimităţii însăşi a violenţei revoluţionare*, a voinţei suverane şi nelimitate

a poporului. Din acest moment, nimeni nu va mai putea scăpa de procesul făcut Revoluţiei: nici, astăzi, reprezentantul în misiune Carrier, şi nici, mîine, membrii fostelor Comitete, ceilalţi reprezentanţi în misiune, toţi cei care „n-au putut împiedica răul" necesar comis la Lyon, la Marsilia, la Toulon (Fouché, Collot, Barras, Fréron...). De pe acum se face procesul zilei de 31 mai. De ce atunci să nu fie pusă apoi sub acuzaţie întreaga armată din vest care a executat ordinul de a-i împuşca pe briganzi? Ca şi celelalte armate care execută ordinul Convenţiei care cere ca englezii şi hanovrezii să nu fie luaţi prizonieri? Şi apoi oamenii din 10 august: n-au omorît ei oare soldaţi din garda elveţiană *după* victoria poporului? Şi, în sfîrşit, învingătorii de la Bastilia, care l-au omorît pe intendentul Bertier după „afacerea de la 14 iulie"? În spatele „intrigii", Carrier dezvăluie o logică infernală:

„Înseamnă a face *procesul Revoluţiei înseşi* prin felul acesta insidios şi abil contrarevoluţionar de a despărţi faptele şi evenimentele revoluţiei de crizele revoluţionare care le-au provocat... Înseamnă a face procesul întregului popor, pentru că el a făcut toate revoluţiile, pentru că există rele care sînt inerente revoluţiilor: aşadar să fie judecat, să fie pedepsit în masă! Înseamnă a face procesul libertăţi înseşi, din moment ce ea nu poate să se apere decît printr-o *luptă continuă aprigă şi revoluţionară* împotriva duşmanilor, şi unirea patrioţilor însărcinaţi s-o ocrotească şi s-o păstreze" (*Urmarea raportului...*, pp. 27–29).

Argumentaţia lui Carrier urmează în acest punct discursul revoluţionar paradigmatic. Fără îndoială, el nu se socoteşte mai vinovat decît ceilalţi „terorişti", ex-reprezentanţi în misiune care îl atacă acum cu înverşunare. Procesul pe care vor să i-l intenteze nu se poate deci explica decît prin motive ascunse, care ţin de o „conspiraţie". Acelaşi „complot", a cărui ţintă este el, urmăreşte să-i piardă şi pe iacobini, societăţile populare şi pe toţi „patrioţii înaintaţi". Încheindu-şi ultima intervenţie în faţa egalilor săi, Carrier exclamă:

„Convenţia şi-a dat bine seama că este procesul regalismului împotriva libertăţii, al fanatismului împotriva filozofiei. Procesul care mi se face mie reuneşte ambele trăsături. Cei care urlă împotriva mea sînt o mulţime de regalişti, de fanatici din Nantes şi din Vandeea... Luaţi seama, cetăţeni, în ciocnirile dintre partide, ca şi în furtunile revoluţiei, patimile, părerile de moment duc întotdeauna la excese funeste; o dată cu instaurarea liniştii se deplîng

urmările, dar regretele sînt tîrzii şi zadarnice. Raţiunea şi filozofia au reabilitat memoria lui Calas; dar nu mai avem decît cîteva lacrimi sterile de vărsat pe mormîntul lui."

Pînă la 22 brumar, data închiderii clubului iacobinilor, Carrier pare să mai creadă că, încă o dată, logica şi prudenţa politică vor învinge, că vor impune membrilor Convenţiei închiderea dosarului răspunderii lor colective („*în această sală chiar clopoţelul preşedintelui este vinovat*", ar fi spus el). El se bizuie pe faptul că va acţiona instinctul de solidaritate, cu atît mai mult cu cît Convenţia se va afla încă o dată sub presiunea iacobinilor şi a societăţilor populare, susţinuţi de deputaţii montagnarzi.

Totuşi, această tactică politică, ale cărei premise nu erau cu totul greşite, se întoarce împotriva lui Carrier. Căci aceeaşi analiză a mizelor politice duce la concluzii opuse; Convenţia respinge orice răspundere colectivă şi, ca urmare, îl copleşeşte cu acuzaţii numai pe Carrier. Rapoartele de poliţie semnalează că, în „grupuri" şi în secţii, cazul Carrier face obiectul unor discuţii aprinse. „Unii, gîndindu-se la acest caz, se tem să nu rămînă nepedepsite crimele inerente marilor revoluţii; alţii văd în el intenţia clară de a face procesul crimelor Revoluţiei, pentru ca, după aceea, sub acest pretext, să se facă procesul Revoluţiei; acesta este adevăratul izvor al tuturor dezbaterilor în grupuri."[1] A-l condamna pe Carrier însemna a se pune capăt acestor oscilaţii ale unei părţi din opinia publică şi a se răspunde la aşteptările acelora, mulţi la număr, care vedeau în această condamnare cel mai elementar act de justiţie. Carrier putea eventual să se bizuie pe sprijinul de la iacobini şi de la *Crète*. Pentru oricine ar fi dorit să accelereze lichidarea puterii, atît a unora cît şi a celorlalţi, ocazia mult visată era tocmai procesul iacobinului Carrier. Majoritatea Convenţiei se alătură acestei strategii. Căci comportarea Convenţiei nu mai este aceeaşi ca în fructidor, anul II; ea poate redeschide dosarul responsabilităţilor Terorii în măsura în care raportul de forţe s-a schimbat radical.

După decretul Convenţiei, iacobinii se află în impas; Societatea nu mai poate să stabilească legături de corespondenţă cu celelalte societăţi populare şi, ca atare, să-şi asume rolul de Societate mamă. Participarea la şedinţe, atît a membrilor, cît şi a publicului, nu încetează să scadă (pe la jumătatea lui brumar

[1] Raportul din 19 brumar, anul II, în A. Aulard, *Paris pendant la réaction...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 228–229.

ea se reduce la vreo trei sute de persoane); iacobinii sînt demascați în ziare, clubul lor este descris ca „o vizuină de tîlhari", după expresia lui Merlin [din Thionville]. Apelul din 18 vandemiar îi vizează direct atunci cînd îi denunță pe „patrioții exclusiviști", partizani ai restabilirii Terorii. Izolarea iacobinilor crește mereu, din ce în ce mai rari sînt reprezentanții care asistă la ședințele lor. Iacobinii nu mai au un program politic coerent pe care să-l opună politicii de răzbunare antiteroristă în care se angajează din ce în ce mai mult conducerea. Degeaba protestează împotriva faptului că sînt identificați cu „teroriștii", numai spre ei se îndreaptă plîngerile „patrioților persecutați" și ale personalului Terorii din departamente,victimă a represiunii. Ei nu contenesc în a denunța libertatea prea mare a presei, care nu e decît în folosul „aristocraților" și „contrarevoluționarilor", dar aceste atacuri întețesc articolele și pamfletele antiiacobine. Atunci, ce e de făcut cu Carrier? Era *unul dintre ai lor*, una dintre figurile marcante ale Societății în declin, unul dintre ultimii montagnarzi „înaintați". Prin atacurile împotriva lui era vizată Societatea. Dar dezvăluirile despre Teroarea la Nantes și despre rolul jucat acolo de Carrier, ca și deschiderea, de către Convenție, a procedurii de punere sub acuzație a reprezentantului în misiune, făceau din el chiar simbolul „băutorului de sînge". Societatea nu se hotărăște să-l părăsească de tot: ar fi însemnat să capituleze în fața atacurilor antiiacobine și să abandoneze cauza tuturor „patrioților persecutați și defăimați", al căror simbol era pe cale să devină în același timp Carrier, ar fi însemnat să se lipsească de sprijinul ultimilor militanți. Dar a se angaja prea tare în apărarea lui Carrier ar fi însemnat să te prezinți în fața opiniei publice ca partizani ai înecurilor și execuțiilor prin împușcare și să încurajezi „vînătoarea de iacobini".

În brumar, afacerea Carrier îi preocupă din ce în ce mai mult pe iacobini. În ședințele Societății este criticată desfășurarea procesului Comitetului revoluționar: acuzaților li se dă cu greu cuvîntul ca să se apere, în timp ce se perindă martori care dețin pașapoarte eliberate de șuani. Sînt denunțați „pamfletarii", „aristocrații deghizați", „muscadinii", care în pamflete calomnioase, ca și în „grupuri", proferează amenințări la adresa Convenției, insinuînd că „poporul se va ridica dacă nu-i va fi predat Carrier"[1]. În ședința din 13 brumar, tensiunea atinge cote maxime. De fapt, ce se întîmplă? Faptele sînt greu de reconstituit. De

[1] Cf. A. Aulard, *La Société des Jacobins, op. cit.*, vol. VI, pp. 629 ș. urm.; *Journal de Perlet*, nr. 770.

săptămîni, darea de seamă oficială publicată în *Ziarul Muntelui* şi reluată, mai mult sau mai puţin fidel în *Monitor* (sau în *Analele Patriotice*) nu mai coincidea cu versiunile şi relatările publicate în presa antiiacobină. În ceea ce priveşte şedinţa din 13 brumar, divergenţele sînt flagrante. Oricare ar fi adevărul, versiunea din presa antiiacobină s-a bucurat de cea mai mare audienţă, chiar şi în dezbaterile Convenţiei. Astfel, după *Mesagerul de seară*, unul dintre oratori (Bouin) ar fi declarat că „patrioţii au cu atît mai multe motive să-l apere pe Carrier, cu cît *îşi apără propria lor cauză*. Care e acela dintre noi care [...], în departamente sau în secţii, n-a fost constrîns, pentru a salva patria, să ia măsuri drastice împotriva muscadinilor, a moderaţilor, a brissotinilor? El îi cheamă deci *pe toţi revoluţionarii fermi să facă zid din trupurile lor în jurul lui Carrier*." Ziarul lui Perlet i-a atribuit lui Crassou, preşedintele şedinţei, următoarele cuvinte: „Se pare că *acest proces este mai puţin procesul lui Carrier decît acela al tuturor oamenilor revoluţionari şi al tuturor iacobinilor*. El crede că ei sînt cei vizaţi şi, în consecinţă, ei trebuie să se apere reciproc. Nu crede că poporul are de gînd să se ridice în cazul în care Convenţia l-ar absolvi pe Carrier... El cheamă pe iacobini *să opună ororilor puse pe seama lui Carrier* tabloul ororilor făptuite de briganzi." Dar toate ziarele, pînă şi *Ziarul Muntelui*, sînt unanime în a cita cuvintele aluzive şi ameninţătoare rostite de Billaud-Varenne: "*Leul nu a murit cînd aţipeşte, iar cînd se deşteaptă îşi sfîşie duşmanii*."[1]

Aceste cuvinte sînt spuse într-un context de foarte mare tulburare: încetineala procedurii Comisiei celor douăzeci şi unu care întîrzie să-şi prezinte raportul asupra lui Carrier; zvonuri despre „un complot" pus la cale de iacobini împotriva Convenţiei[2], încăierări din ce în ce mai violente în „grupuri" stîrnite de

---

[1] *Le Messager du soir*, nr. 809; *Le Journal de Perlet*, nr. 773; A. Aulard, *op. cit.*, vol. VI, p. 631.

[2] Astfel, mai multe ziare menţionează „veşti alarmante" despre insurecţia care se pregăteşte în foburgul Saint-Antoine; s-ar fi cumpărat chiar 20 000 de bonete roşii ca semn de recunoaştere" (cf. *Le Journal de Perlet*, nr. 783). În Convenţie, la 16 brumar, este vorba despre o misterioasă scrisoare din Elveţia, interceptată de Comitetul Siguranţei Generale, care semnalează proiectul contrarevoluţionar de a opune Convenţia societăţilor populare şi de a le împinge „să se răscoale împotriva reprezentării naţionale, de a face agitaţie prin membrii ei cei mai influenţi" (*Journal de Paris*, nr. 47). Duval, în amintirile lui, relatează despre zvonul răspîndit, între alţii, de Fréron, după care iacobinii ar fi gata să atace Convenţia cu arma în mînă şi să-i ucidă pe toţi membrii care ar vrea să nimicească domnia Terorii. G. Duval, *Souvenirs thermidoriens*, *op. cit.*, vol. II, pp. 16 ş. urm.

„tineretul aurit", care „vînează iacobini" strigînd *Trăiască Convenţia!*, şi campanie de presă, din ce în ce mai înverşunată, împotriva iacobinilor.

Presa şi, în general, foile fără caracter periodic (pamflete, broşuri) care îi atacă pe iacobini, sînt de un nivel cît se poate de mediocru: ele nu urmăresc să convingă, ci să aţîţe pasiunile. Insulta ţine loc de argument, titlurile sînt grăitoare în acest sens: *Iacobinii să se ducă-n... şi Franţa e salvată*; *Părţile ruşinoase ale lui Robespierre lăsate moştenire iacobinilor*; *Fiara trebuie răpusă cît e în capcană*; *Apărarea lui Carrier tîrîtă în noroi sau tariful montagnarzilor iacobini*; *De închiriat locuri pentru a-l vedea pe Carrier în ziua cînd se va duce la ghilotină, cu descrierea ospăţului pe care prietenii lui cei mai apropiaţi trebuie că-l vor da în aceeaşi zi.*[1] Nu este decît un simptom al persistenţei, pe toată durata Revoluţiei, a unei producţii de

---

[1] Ca eşantion, două extrase: „Care este deci motivul pentru care se îndeamnă unii pe alţii să facă zid cu trupurile lor în jurul lui Carrier? Interesul personal sau nebunia? Sau poate fraternitatea? Poate toate la un loc, fraternitatea în crimă, interesul propriei lor salvări şi nebunia spaimei. Înainte de a da un răspuns, pune-ţi această întrebare simplă: un om de onoare, un om cu adevărat virtuos poate oare să susţină un nelegiuit? Cei care nu roşesc atunci cînd îl susţin, pot oare să fie oameni cu acest caracter? Întreabă-ţi inima, sînt sigur că-ţi va răspunde fără să şovăie: nu, iată tariful montagnarzilor iacobini" (*Le Rempart de Carrier*, f. l. d.(Paris, anul III).

Şi iată cel de al doilea exemplu:

(Melodie: *Allons enfants de la Patrie*): Du fer, du feu quel assemblage / Frappe sans choix les Lyonnais, / Collot punit par ce carnage, / Ceux dont il souffrit les sifflets; / Tout tombe, innocent et coupable; / Enterrés à demi vivants / On a vu leurs corps palpitants / Mouvoir et soulever le sable. / Joins CARRIER au trépas, monstre de cruauté, Collot *(bis)* / ne l'as-tu pas mieux que lui merité. – Fier şi foc, ce îmbinare / Lovesc pe lionezi fără cruţare / Collot pedepseşte prin acest măcel / Pe cei ce l-au huiduit pe el; / Toţi cad, vinovaţi, nevinovaţi / Aproape de vii îngropaţi / Trupurile lor zvîcnesc / Pămîntul greu îl răscolesc; / Collot, monstru crud şi rău / Du-te după CARRIER în hău *(bis)* / Ai merita să fii pedepsit / Mai rău ca ăst nelegiuit!

Carrier a commencé la marche, suivez messieurs..., f. l. d. (Paris, anul III). Să reţinem, în sfîrşit, o încercare iacobină de a pastişa pamfletele de acest fel şi de a le devia efectele. Astfel, sub titlul îmbietor: *Leurs têtes tremblent! A votre tour après Carrier, Messieurs Barère, Collot d'Herbois, Billaud-Varenne, Vadier, Vouland Amar. Et vous tous qui composiez les anciens Comités de salut public et de sûreté générale*, f.l.d. (Paris, anul III), cititorul găseşte un text satiric care ia în derîdere acuzaţiile îndreptate împotriva „patrioţilor fermi".

pamflete vulgare şi de calitate îndoielnică, care coexistă cu declamaţiile patetice şi elanurile retorice. Între aceste două registre se stabileşte un fel de corespondenţă: pamfletele nu fac decît să traducă sublimul şi pateticul într-un limbaj vulgar şi scabros. Dar pamfletele antiiacobine au devenit instrumente foarte eficace în formarea opiniei publice. Monopolul cuvîntului deţinut de iacobini în timpul Terorii este definitiv înlăturat. Desigur, presa proiacobină de abia îşi duce zilele, lipsită de subsidii guvernamentale. Dacă dările de seamă ale şedinţelor iacobine continuă să fie publicate în cea mai mare parte a ziarelor, discursurile grandilocvente sînt peste tot luate în rîs. Cuvîntul iacobin *nu mai reprezintă instanţa ideologică*, aşa cum era sub Teroare. El pretinde în continuare că *este legitimat de popor*, dar această pretenţie găunoasă este luată în derîdere. Iacobinii nu sînt decît cu greu în stare să evalueze această răsturnare de roluri, reapariţia opiniei publice care legitimează cuvîntul antiiacobin. Deruta lor este exprimată clar în înşelătoarea distincţie stabilită, după cum am văzut, de Chasles, între „opinia poporului", care rămîne tăcută, dar proiacobină şi „opinia publică", care se exprimă cu voce tare, dar care „este, vai, contrarevoluţionară"...

Violenţa campaniei de presă se înteţeşte o dată cu apariţia *unui nou protagonist politic: „tineretul aurit"*. Intervenţia lui drastică va da lovitura de graţie Societăţii din strada Saint-Honoré. Istoricul cunoaşte mai bine astăzi istoria „tineretului aurit", compoziţia lui socială, formele lui de acţiune, graţie anumitor lucrări.[1] „Tineretul aurit" (sau „muscadinii") provine mai ales din burghezia de mijloc, mai ales din „tagma oamenilor legii". Se compune din „tineri" care, sub diferite pretexte, au scăpat de serviciul militar şi populează, ca secretari şi slujbaşi, birourile notarilor şi avocaţilor, ale administraţiei locale şi centrale (unde uneori stau alături de foşti militanţi sanculoţi care caută refugiu în administraţia militară sau în aparatul Comitetului Siguranţei Generale). „Tineretul aurit" se caracterizează mai ales prin opţiunile sale politice, dar şi prin formele sale de organizare. După 9 termidor, el întruchipează reacţia antiteroristă şi antiiacobină şi traduce în fapt dorinţa de răzbunare (în rîndurile lui se regăsesc, de altfel, rude sau prieteni ale victimelor Terorii; a face parte dintre ei este un titlu de

[1] În primul rînd, F. Gendron, *La Jeunesse dorée. Épisodes de la Révolution française*, Québec, 1979; reedit., Paris, 1983.

glorie). Mai mult sau mai puţin omogen din punct de vedere social (dar în rîndurile lui se pot întîlni şi „foşti", cum ar fi celebrul marchiz de Saint-Huruge, unul dintre acei aventurieri politici produşi de Revoluţie), „tineretul aurit" nu este totuşi omogen din punct de vedere politic; nu dispune de nici un program politic pozitiv (astfel se pot întîlni aici republicani moderaţi, monarhişti de diferite orientări ca şi oportunişti care se alătură puterii termidoriene), omogenitatea lui vine numai de la formele de organizare şi de acţiune. Este vorba de comandouri înarmate cu bastoane, răngi, bîte şi bice, alcătuind bande înregimentate, care numărau, în total şi în momentul cînd efectivele atinseseră cifrele cele mai mari, cam două-trei mii de persoane. La începutul anului III, aceste bande pun stăpînire pe spaţiul public rămas liber prin slăbirea monopolului poliţist şi politic al puterii teroriste. Astfel, „tineretul aurit" ocupă *cafenelele* (printre care Cafeneaua Chartres, de la Palais-Égalité, unde se instalează un fel de stat major), *strada* (mai cu seamă locurile unde se formează „grupurile" care discută politică, la Tuileries, la Palais-Égalité, în faţa Convenţiei etc.), *tribunele* Convenţiei, *adunările* secţiilor. „Tineretul aurit" acţionează prin detaşamente care, după un „plan de bătaie" stabilit dinainte, atacă obiective precise: „vînătoarea de iacobini" în „grupuri" şi în adunările de secţie, unde sînt provocate încăierări şi tulburări; devastarea cafenelelor aşa-zis „iacobine"; atacă vînzătorii de ziare sau de pamflete iacobine cu bîte, ca şi librăriile unde se vînd acestea; curînd după aceea vor urma acţiunile în teatre, unde comandourile îi huiduie pe actorii compromişi prin „colaborarea" cu „teroriştii", sau în locurile publice unde „tineretul aurit" distruge simbolurile lăsate de anul II (busturile lui Marat, bonete frigiene etc.). În luna *nivôse*, anul III, *Deşteptarea poporului* devine imnul „tineretului aurit", iar comandourile impun în locurile publice, mai ales în teatre, să se cînte acest apel la răzbunare. „Tineretul aurit" reprezintă astfel o formă specifică şi oarecum inedită a *violenţei revoluţionare*. Este uşor de văzut că, în mai multe privinţe, el revine la *experienţa*, ca să spunem aşa tehnică, a folosirii violenţei pusă la punct de sanculoţi. Dar el nu se organizează în funcţie de domiciliu, deci după apartenenţa la o secţie sau la o societate populară. Conducerea este asigurată de „şefi", nu de cluburi; locurile de adunare sînt altele decît cele consacrate de tradiţia revoluţionară. Formele de violenţă sînt uneori imitate, alteori inedite (huiduieli în teatre, spargerea de busturi, reluarea obligatorie a cîntecelor etc.).

„Tineretul aurit" devine un fel de forţă auxiliară a Comitetului Siguranţei Generale care îi dă mînă liberă sau chiar îl îndeamnă să acţioneze; în anumite momente critice, el mobilizează şi comandă direct detaşamentele „tineretului aurit" (mai ales în zilele din prerial cînd Comitetul distribuie arme „tinerilor" ca să liniştească foburgul Saint-Antoine). Rezistenţa pe care iacobinii şi militanţii din secţii o opuneau „tineretului aurit" era cu atît mai slabă cu cît nu se mai bucura de protecţia puterii.

La 19 brumar, vreo sută de „tineri" atacă sala de întruniri a Societăţii, aruncă cu pietre şi sticle; încăierarea se repetă a doua zi. În seara zilei de 18 brumar, cam 300 de „tineri" se adună ca să atace sediul iacobinilor din strada Saint-Honoré, în strigătele de *Trăiască Convenţia! Jos iacobinii!* Pe drum, numărul lor creşte şi pînă la urmă se strîng vreo 2 000 de persoane care asediază clubul; preşedintele este nevoit să suspende şedinţa, iacobinii (abia dacă sînt o sută...) ies şi sînt scuipaţi, loviţi cu picioarele şi pumnii de către „tineri". Femeilor li se ridică fustele şi sînt biciuite în rîsetele şi ocările mulţimii. Comitetul Siguranţei Generale îi lasă în voia lor pînă în zori, cînd trimite o patrulă care pune mîna pe chei şi închide uşa sediului iacobinilor. Era ca şi cînd s-ar fi repetat scena din noaptea de 9 spre 10 termidor. De data aceasta însă, închiderea este definitivă. Deoarece Constituţia garanta existenţa societăţilor populare, închiderea este prezentată ca o suspendare provizorie a şedinţelor, simplă acţiune de poliţie impusă de necesitatea de a menţine ordinea publică. Aşa a luat sfîrşit Societatea. Adunarea adoptase decretul cu privire la închiderea Clubului iacobinilor aproape fără discuţii şi în unanimitate (cu un singur vot împotrivă, acela al unui membru al Convenţiei, mărunt, Marbeau-Montant). Mai mult, la vot luase parte un „număr foarte mic de deputaţi". Închiderea Clubului iacobinilor marca prăbuşirea unui simbol şi sfîrşitul unei epoci.[1]

Aşadar Carrier grăbise sfîrşitul iacobinilor, era inevitabil ca el să atragă după sine şi propriul său sfîrşit. La 21 brumar, Convenţia hotărăşte ca el să fie pus în stare de arest la domiciliu, sub paza a patru jandarmi. Votul nominal, care începe la

---

[1] Cf. *Moniteur*, vol. XXII, pp. 489 ş. urm.; A. Aulard, *La Société des Jacobins*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 643 ş. urm.; *Paris sous la réaction thermidorienne*, *loc. cit.*, vol. I, pp. 226 ş. urm., *Journal de Perlet*, nr. 813, 814, 815; G. Walter, *Histoire des Jacobins*, Paris, 1946, pp. 347 ş. urm.; F. Gendron, *op. cit.*, pp. 46 ş. urm.

3 frimar şi ţine pînă la patru dimineaţa, pecetluieşte înfrîngerea lui Carrier. Convenţia îşi regăseşte încă o dată unanimitatea: ea votează decretul de acuzare cu 500 de voturi şi două voturi *pentru*, dar condiţionate.

Reprezentanţii, care în expunerea lor de motive au citat acuzaţiile aduse în timpul procesului Comitetului revoluţionar din Nantes, au fost relativ puţin numeroşi. Au fost, bineînţeles, amintite înecurile („un fel de supliciu pe cît de nou, pe atît de cumplit", spune Laurent; „acte cît se poate de barbare şi de antropofage", exclamă Elie Dugène), numai un singur reprezentant a făcut aluzie la „căsătoriile republicane". Un deputat (Lequinio) va avea curajul să declare că, în timpul şederii lui la Nantes (trei zile), „nu a văzut orgii". Couturier [din Moselle] afirmă că „nu înecurile, nici execuţiile şi nici supapele, a căror invenţie era atribuită lui Carrier, mi-au conturat părerile, pentru că modul de distrugere a duşmanilor Republicii şi briganzilor nu poate fi socotit criminal decît în funcţie de intenţiile lor, bune sau rele". Sînt adesea amintite ordinele de a-i executa fără judecată pe vandeenii care voiau să se predea, dar este amintit mai cu seamă faptul că, depăşindu-şi atribuţiile şi anulînd ordinele lui Tréhouard, Carrier a comis „un atentat împotriva reprezentării naţionale" demn de „tiranii din Comitetul Salvării Publice". După Patrin [Rhône-et-Loire], „atrocităţile comise de Carrier sînt cumplite, ele fac natura să freamăte şi cheamă răzbunarea legilor asupra capului lui. Dar crima lui cea mai mare, după părerea mea, este atentatul împotriva puterii suverane a poporului, atunci cînd a împiedicat să fie recunoscut, ca reprezentant al poporului, colegul nostru Tréhouard". Alţi membri ai Convenţiei resping argumentul lui Carrier, după care punerea lui sub acuzare însemna punerea sub acuzare a Convenţiei înseşi. Bentabole declară: „Degeaba încearcă să vă convingă că atunci cînd Convenţia naţională se vede nevoită să ia măsuri drastice împotriva unui om care a intrat în partidul revoluţiei înseamnă a ataca revoluţia... Convenţia trebuie să se grăbească să anunţe toate naţiunile că, atunci cînd a fost vărsat sînge nevinovat, nu poate fi evitată răzbunarea la adăpostul unei revoluţii glorioase care nu poate să se sprijine pe crimă şi care va fi triumful virtuţii."

În ce priveşte urmarea acuzării lui Carrier şi a procesului lui, al cărui sfîrşit fatal nu pare să fi fost pus la îndoială, se face simţită o anumită scindare; pentru unii nu este vorba decît de o primă măsură, condamnarea lui Carrier atrage după sine, ca o

consecinţă logică, deschiderea altor proceduri asemănătoare, mai ales împotriva foştilor membri ai Comitetelor. Acesta este, de exemplu, sensul pe care Lecointre îl dă votului său. „Crimele lui Carrier sînt, în aceeaşi măsură dacă nu în şi mai mare, crimele majorităţii Comitetelor conducerii care au avut cunoştinţă de ele, le-au îngăduit şi tolerat timp de zece luni, fără să le fi reprimat, pedepsit sau denunţat în faţa Convenţiei naţionale... Aceste ultime crime sînt deci şi crimele lor, în aceeaşi măsură în care sînt ale lui Carrier, fără însă ca prin aceasta el să înceteze de a fi un criminal." Încurcătura este evidentă printre cei care fac parte din *Crête* care votează *pentru*, dar formulează unele rezerve cerînd ca decretul de acuzare să fie ultimul şi să se pună capăt denunţurilor împotriva reprezentanţilor poporului: „Sper că justiţia impasibilă şi pură a Convenţiei naţionale va veghea asupra urmărilor denunţurilor împotriva membrilor săi", a declarat Billaud. Romme, care prezida Comisia celor douăzeci şi unu a cărei poziţie fusese mult timp şovăielnică, a dat pînă la urmă un vot favorabil, insistînd asupra dorinţei sale ca toţi cei care vor fi recunoscuţi vinovaţi de „declaraţii calomnioase" să fie anchetaţi cu severitate, iar „dezbaterile de la Tribunal să fie tipărite şi distribuite Convenţiei şi nici un alt material scris despre această afacere să nu poată fi făcut public."[1]

Unanimitatea Convenţiei exprima, la urma urmelor, *disensiunile ei profunde.*

La auzul rezultatului votului, Carrier a încercat să-şi ia zilele (a fost împiedicat de jandarmul care îl păzea) şi a murit curajos (acest lucru atîrna greu în ochii spectatorilor sensibili la gesturile patetice, după ce văzuseră mii de condamnaţi trecînd prin „ferestruică"). Ultimele sale cuvinte, în faţa unei imense mulţimi adunate în jurul eşafodului, au fost „Trăiască Republica!" Presa termidoriană şi-a ascuns cu greu dezamăgirea: ar fi preferat să moară ca un laş.

•

Nici moartea lui Carrier nici procesul Comitetului revoluţionar din Nantes n-au dat, în definitiv, un răspuns mulţumitor întrebării: de ce toate aceste orori sub Teroare şi, în general, în timpul războiului din Vandeea? Erau oare opera

---

[1] Cf. *Moniteur*, vol. XXII, pp. 589–596: AN C 327 C II 1430–1431. Neavînd intenţia de a analiza scrutinul în ansamblul lui, nu am reluat aici alte probleme ridicate în expunerea de motive (de exemplu, îndoielile cu privire la valoarea anumitor mărturii, absenţa unor documente semnate de Carrier etc.).

unor „monştri setoşi de sînge", care puseseră mîna pe putere şi-şi impuseseră tirania? Sau poate trebuia să se deplîngă faptul că anumite „rele" erau inerente oricărei mari revoluţii şi oricărui război civil? Existau şi alte explicaţii mai revelatoare pentru obsesiile imaginarului revoluţionar. Se regăsea mai întîi vechea schemă explicativă a complotului aristocrat şi regalist. Deşi se părea că aceasta nu putea în nici un chip să servească la interpretarea Terorii de la Nantes, nu trebuie subestimată înrădăcinarea ei în imaginarul revoluţionar ca şi caracterul ei sugestiv. Cîţiva publicişti de mîna a doua n-au ezitat deci să dezvăluie complotul diabolic plănuit de tiranii coalizaţi: prin crime şi nenorociri, ei sperau să „facă poporul francez să se căiască pentru că dorise să deschidă ochii la lumină şi să culeagă roadele pomului libertăţii". Ei îşi propuneau în felul acesta „să stîrnească revolta unei naţiuni cu moravuri blînde în faţa spectacolului atrocităţilor", pentru a arunca apoi asupra guvernului revoluţionar toate crimele şi nenorocirile. În felul acesta s-ar explica în primul rînd crimele lui Carrier şi ale altor scelerați care, sub masca patriotismului exclusivist, îşi ascundeau adevăratul chip de agenţi ai britanicului Pitt. Tot aşa Fouquier-Tinville, prin manevrele lui mîrşave şi criminale, nu voia decît să înjosească Revoluţia, deci să restabilească regalitatea. Născocirea cu Robespierre-rege aducea un suflu mai nou, dar revenea la aceeaşi structură explicativă a istoriei: nu există aliaţi mai buni decît cei mai răi duşmani.[1]

Merită să ne oprim puţin asupra unei alte interpretări: cea propusă de Babeuf în scrierile sale despre Carrier şi procesul lui.

---

[1] Baralère, *Acte d'accusation contre Carrier présenté aux Comités réunis à la Convention nationale et au peuple français*, Paris, anul III; Dupuis, reprezentant al poporului, *Motif de l'acte d'accusation contre Carrier*, Paris, anul III; J.-B. Buchez et P.-C. Roux, *Histoire parlementaire de la Révolution française*, Paris, 1838, vol. 34, p. 27: *Acte d'accusation contre Fouquier-Tinville*. Leblois reia în acest act de acuzare mai multe clişee termidoriene: Fouquier ar fi avut de gînd să „depopuleze Franţa", şi să facă să piară „geniul, talentele, onoarea şi priceperea".

[2] G. Babeuf, *On veut sauver Carrier! On veut faire le procès au Tribunal révolutionnaire. Peuple prends garde à toi!* fără loc şi dată (Paris, anul III). G. Babeuf, *Du système de dépopulation ou la vie et le crime de Carrier. Son procès et celui du Comité révolutionnaire de Nantes. Avec des recherches et des considérations politiques sur les vues générale du Décemvirat dans l'intention de ce système; sur sa combinaison avec la guerre de la Vendée et sur le projet de son application à toutes les parties de la République*, Paris, anul III. Nu vom analiza locul acestor texte în evoluţia ideilor lui Babeuf. Ele exprimă, fără îndoială, un moment de mare

Babeuf respinge categoric ideea după care Teroarea ar fi fost impusă de „împrejurări" şi teroriştii n-ar fi acţionat decît pentru a salva patria. El reia, din punctul lui de vedere, toate dezvăluirile din timpul proceselor. Responsabilitatea Terorii nu revine cîtorva monştri şi scelerați care au pus mîna pe putere (deşi Carrier era un monstru, aşa cum o dovedesc „cele mai puţin echivoce dintre mărturii"). În realitate, trebuiau date la iveală toate *circumstanţele ascunse* care au concurat în a da acestor „carnivore naturale" posibilitatea de a acţiona cu acordul celor care „se amestecă în conducerea societăţii". Astfel, războiul din Vandeea nu a dus la instaurarea Terorii, contrar afirmaţiilor fostelor Comitete. Acest război n-a existat decît pentru că guvernanţii l-au vrut. „Trebuie smuls... vălul care ne-a împiedicat pînă acum să descoperim că nu a existat o insurecţie a Vandeei decît pentru că nişte odioşi guvernanţi au vrut-o şi că ea intra în planurile lor cumplite (*sic*)." Vandeenii erau oameni paşnici, cu obiceiuri simple şi ar fi fost de ajuns să li se împărtăşească buna învăţătură republicană, predicată de patrioţi devotaţi, pentru a-i cîştiga de partea cauzei celei drepte. Atunci, de ce acest război? Dezlegarea enigmei este dată de descoperirea „sistemului de depopulare şi de repartizare nouă a bogăţiei între cei care trebuie să rămînă; [aceasta] explică tot, războiul din Vandeea, războiul extern, proscrierile, ghilotinadele, execuţiile, înecurile, confiscările, legea maximului, rechiziţiile, avantajele pentru o anumită categorie de indivizi etc." La origine, s-ar fi aflat planul, conceput de Robespierre, care pornea de la constatarea că, „din calcule reiese că populaţia Franţei era

---

confuzie. De abia eliberat din închisoare, după 9 termidor, Babeuf îşi revarsă întreaga ură împotriva lui Robespierre, a conducerii revoluţionare şi a iacobinilor. Şi tot aşa, în *Journal de la liberté de la presse*, care era, alături de *L'Orateur du peuple* al lui Fréron, una dintre cele mai vehemente foi „termidoriene", Babeuf condamnă Teroarea, dar vrea să înţeleagă şi cum poate să apară un asemenea „despotat" în desfăşurarea Revoluţiei. În acelaşi timp, el înclină să creadă că 9 termidor marchează o primă întoarcere la adevăratele principii revoluţionare, mai cu seamă la exercitarea libertăţii într-un fel de democraţie directă şi descentralizată. Dezvăluirile din procesul lui Carrier şi al Comitetului revoluţionar din Nantes adîncesc şi mai mult confuzia din ideile lui. În optica noastră, aceste texte sînt deosebit de interesante chiar din pricina acestei confuzii: *La vie de Carrier*, text destul de rar, n-a stîrnit nici un interes timp de două secole. El nu a fost reeditat de R. Secher şi J.-J. Bregeon decît cu ocazia bicentenarului (1987). D. Martin a consacrat „sistemului de depopulare" o comunicare la colocviul *La Légende de la Révolution*, actele colocviului de la Clermont-Ferrand (iunie 1986), cu colaborarea lui M.-Cl. Chemin, prezentate de Ch. Croisille şi J. Ehrard, Clermont-Ferrand, 1988.

excedentă în raport cu resursele solului[1]..., că braţele de muncă erau prea numeroase pentru executarea lucrărilor fundamentale... În sfîrşit [şi aceasta este cumplita concluzie], populaţia excedentară putea să fie de ordinul a... [ne lipseşte borderoul faimoşilor legiuitori] încît va trebui să fie sacrificată o parte a sanculoţilor... şi că trebuiau găsite mijloacele necesare în acest sens. „Acestui obiectiv i s-au adăugat alte preocupări: proprietăţile încăpuseră pe mîini puţine şi trebuiau redistribuite pentru a asigura egalitatea; acest lucru nu se putea realiza fără o taxare excesivă a celor bogaţi şi „fără a pune mai întîi toate proprietăţile sub autoritatea conducerii. Robespierre nu putea reuşi decît „nimicind marii posesori şi dezlănţuind o teroare atît de mare încît să-i determine pe ceilalţi să se execute de bună voie". Acest „mare secret dezvăluit" explică deci toate misterele: „atrocităţile naţionicide", „antropofagismul" şi Vandeea transformată în cîmpul experimental al „unui infam şi nemaiîntîlnit scop politic: *plivirea rasei omeneşti*". Acest plan diabolic a costat deja Franţa un milion de locuitori. De altfel el nu se mărginea la Vandeea şi la războiul extern, exista şi un „plan serios" de organizare a foametei la Paris, mijlocul cel mai eficace de „a depopula Franţa". Aşa se explică faptul că „falangele republicane transformate în legiuni de Erostraţi şi în groaznici măcelari ai oamenilor, înarmate cu mii de făclii şi cu o sută de mii de baionete, au răscolit tot atîtea măruntaie şi au pîrjolit tot atîtea nefericite gospodării agricole". „În guvernul revoluţionar trebuie căutat izvorul tuturor nenorocirilor republicii." Convenţia poartă cea mai grea răspundere: ea a alcătuit şi sprijinit această conducere; ea şi-a dat aprobarea pentru legile „devastatoare şi distrugătoare, a aprobat altele la fel de „carnasiere" (*sic*), încît trebuie să-i dăm crezare cînd spune că Robespierre era mai puternic el singur decît toţi ceilalţi membri laolaltă". Descoperirea acestui plan machiavelic va permite pedepsirea adevăraţilor vinovaţi care slujeau „despotatul" şi ale căror crime cer răzbunare. Dar „această dezlegare fericită şi justifi-

[1] Babéuf pare să împărtăşească ideea malthusiană pe care o atribuie lui Robespierre; ea este dovedită de „singura măsură sigură, tabloul statistic al produsului total al culturii şi economiei rurale... pentru că toate artele din lume la un loc nu pot să producă singure nici măcar o bucată de pîine în plus". Totuşi, după Babeuf, soluţia acestei probleme ar putea şi ar trebui să fie egalitară.

cativă a enigmei" permite mai ales dezvinovăţirea Revoluţiei: dezvăluirea conspiraţiei şi a „sistemului crîncen" îi dă garanţii că-şi va regăsi puritatea sa de origine.[1]

Textul este halucinant în dezvoltarea unei fantasmagorii, în dorinţa de a descoperi secretul acestui episod, dar în el pot fi recunoscute, amalgamate şi amestecate, marile temeri care obsedau Vechiul Regim şi noile spectre zămislite de Revoluţie: conspiraţia şi complotul tenebros; pactul foametei; Teroarea ca maşinaţie concepută de forţe oculte şi tradusă în fapt de „monştri antropofagi". El se remarcă prin dezvoltarea unei logici a obsesiilor care duce la perceperea, chiar fantasmatică, a Terorii ca un sistem de putere în stare să excludă, deci să elimine mii, chiar milioane de cetăţeni numai în scopul de a asigura realizarea obiectivelor revoluţionare.

Procesul Terorii devenea procesul Revoluţiei. Nu al Revoluţiei franceze ca fenomen istoric, de vreme ce una din fazele ei era de aici înainte tocmai cerinţa de a spune adevărul, ceea ce impunea analiza înlănţuirii evenimentelor care au dus de la principiile afirmate în 1789 la masacrele de la Nantes şi la războiul civil; ci al Revoluţiei ca figură demiurgică în imaginarul anului II. Astfel, felicitîndu-se pentru închiderea clubului iacobinilor, un ziar termidorian scria această frază teribilă: „Nu ne vor mai îneca, nu ne vor mai împuşca, *nu vor mai trage cu tunul în poporul francez ca să-l facă mai bun*"[2]. Închiderea clubului a fost evenimentul care a marcat destrămarea moştenirii simbolice şi politice a Terorii. Au mai fost şi altele: întoarcerea deputaţilor girondini, înmulţirea denunţurilor împotriva membrilor fostelor Comitete, eliminarea de către „tineretul aurit" a simbolurilor anului II — bonetele roşii şi busturile „martirilor libertăţii". Lucrurile nu se puteau opri aici: curînd va fi pusă în cauză Constituţia din 1793. Atacînd imaginarul terorist, Termidor înfrunta probleme politice şi culturale. Căci Revoluţia, moştenitoare a Luminilor, nu numai că dusese la „tiranie", ci şi zămislise o monstruozitate care contrazicea originile şi în acelaşi timp obiectivele ei şi pe care voia s-o alunge pentru totdeauna: *vandalismul*.

---

[1] Principala sursă pe care se bazează Babeuf în „dezlegarea enigmei" este o broşură a lui J. Vilatte, *Causes secrètes de la Révolution*, Paris, anul III: unele pasaje, foarte liber interpretate, i-au sugerat lui Babeuf ideea „complotului infernal". Vilatte, coacuzat în procesul lui Fouquier, a fost condamnat la moarte, deşi l-a denunţat pe Robespierre.

[2] *Gazette historique et politique de la France et de l'Europe*, *23 brumaire, an II.*

CAPITOLUL IV

POPORUL VANDAL

SĂ FI FOST STRĂMOŞII NOŞTRI VANDALI?

În 1912, Antoine Aulard se întoarce indignat din vizita sa la Avignon. Prezentînd turiştilor monumentele, ghidul insista întruna asupra distrugerilor şi devastărilor din timpul Revoluţiei. După unele verificări, s-a dovedit că Revoluţia nu avea nici un amestec în aceste distrugeri: ele datau din vremea Imperiului sau chiar a Restauraţiei. „Iată cum poţi să te bizui pe conferinţele ciceronilor oficiali. Flecărelile lor nu se bucură de crezare decît la oamenii naivi, adică, de fapt, la cea mai mare parte a oamenilor. În fiecare zi, în anumite edificii naţionale şi în toate regiunile Franţei există un ins oficial care, cu sau fără ordin, îşi revarsă acuzaţiile asupra Revoluţiei şi îi prezintă pe *strămoşii noştri ca pe nişte vandali, nişte brute*, deşi este dovedit că instituţiile revoluţionare, Comitetul Salvării Publice, Comisia pentru Artă, Comitetul Instrucţiunii Publice, în 1793 şi în anul II, adică în plină Teroare, s-au străduit să menţină şi să apere patrimoniul artistic al Franţei şi că au făcut-o cu cea mai mare grijă şi cu competenţa cea mai luminată."[1]

Indignarea lui Aulard ne dă foarte bine măsura dezbaterilor pătimaşe pe care le prilejuia „vandalismul revoluţionar", mai ales din partea unei întregi istoriografii pentru care istoria Revoluţiei era „o epopee a originilor deci un discurs asupra identităţii"[2]. În epoca ofensivei culturale a celei de a Treia Republici şi a războiului şcolar, „vandalismul revoluţionar" capătă o importanţă deosebită. Faptul că polemicile istorice iau uneori o întorsătură homerică se explică prin aceea că tot ce este în joc depăşeşte cu mult obiectul lor aparent: monumentele, operele

[1] A. Aulard, „Boniments contre-révolutionnaires", articol publicat în *La Dépêche de Toulouse*, 2 decembrie 1912, reprodus în *Révolution française*, vol. 63, 1912.

[2] F. Furet, *Reflecţii asupra Revoluţiei franceze*, *op. cit.*, p. 22.

de artă sau bibliotecile distruse în perioada revoluţionară. Că au fost distrugeri, nimeni nu o neagă şi nici nu-şi propune nimeni să le apere, să le facă apologia: este un lucru de neconceput pentru o epocă închinată cultului Progresului şi Civilizaţiei. Dacă întinderea lor este discutată cu aprindere, dacă se caută să se afle cine anume poartă răspunderea, dacă unii se străduiesc să facă un inventar amănunţit al distrugerilor şi să demonstreze că ele nu erau rodul întîmplării, ci al unui plan premeditat, în timp ce alţii afirmă că distrugerile nu au fost mai numeroase în timpul Revoluţiei decît în alte epoci de războaie şi de tulburări şi că mai tîrziu s-a distrus tot atît dacă nu mai mult („da, sub Restauraţie!", exclamă cu satisfacţie Aulard) şi că ele erau accidente potrivnice cauzei şi politicii revoluţionare, este pentru că toţi încearcă să-i apere sau să-i denunţe tocmai pe „strămoşi". Strămoşii „husarilor negri" ai Republicii să fi fost oare „vandali"? Ce se va alege atunci din misiunea lor civilizatoare şi, prin urmare, din opera civilizatoare a Republicii, atît de mîndră de originile sale revoluţionare?

Dacă reciteşti polemicile de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea — şi în măsura în care se poate, nu te implici în problema „strămoşilor" — te uimeşte faptul că tezele care denunţă „vandalismul" şi protagoniştii lui „republicani şi revoluţionari" sînt mai mult complementare decît contradictorii.[1] Dacă polemica s-ar limita la miezul ei, adică la problema distrugerii de bunuri culturale şi a răspunderii care revine puterilor revoluţionare (dar, după cum se va vedea, discursul despre vandalism, încă din timpul Revoluţiei, nu se mărgineşte la această problemă) ai putea fi ispitit să le dai dreptate amîndurora.

Puterile revoluţionare care s-au perindat au vrut oare să ferească de distrugeri şi de delapidări bunurile culturale, operele de artă, cărţile şi manuscrisele vechi? Au realizat oare o politică de conservare, ca şi instituţiile însărcinate să pună în aplicare această politică? Fără îndoială. Este lungă lista decretelor Adunărilor succesive care statuează asupra măsurilor referitoare la conservarea cărţilor, arhivelor, mobilelor, tablourilor,

---

[1] Să citim ca exemplu, pe de o parte, G. Gautherot, *Le Vandalisme jacobin. Destructions administratives d'archives, d'objets d'art, de monuments réligieux à l'époque révolutionnaire*, Paris, 1914; pe de alta, E. Despois, *Le Vandalisme révolutionnaire, fondations littéraires, scientifiques et artistiques de la Convention*, Paris, 1885.

monumentelor care, o dată naţionalizate, trebuiau să fie inventariate cu grijă şi depuse în magazii special prevăzute în acest scop. Primele măsuri datează din noiembrie 1789; se iau măsuri suplimentare în 1790 (octombrie), în 1791 (mai–iunie), în 1792 (septembrie) etc. În decembrie 1790 este creată Comisia pentru Monumente, alcătuită din savanţi, eruditi, bibliografi şi artişti, însărcinată să supravegheze „conservarea monumentelor, a bisericilor şi caselor devenite domenii naţionale" şi în special să îngrijească de monumentele de la Paris, ca şi de „arhivele de documente, de titluri de proprietate, acte". În plină Teroare, în octombrie 1793, la o lună după legea suspecţilor, Convenţia decretează măsuri drastice împotriva abuzurilor din ţară care provoacă „distrugerea monumentelor, a obiectelor ştiinţifice şi artistice, a artelor şi instrucţiunii". Comisia pentru Monumente, considerată ineficace (dar şi „nesigură" din punct de vedere politic) este înlocuită de un nou organism, Comisia Provizorie pentru Artă, căreia Convenţia montagnardă îi cerea „să pună în aplicare toate decretele privitoare la conservarea monumentelor, obiectelor ştiinţifice şi artistice şi să le adune în depozite adecvate"; ea cerea să se găsească mijloace noi care să asigure conservarea eficace a monumentelor „pe toată întinderea Imperiului"[1]. Lista de hotărîri, decrete, măsuri, instituţii ar putea fi uşor extinsă.

Oare puterile revoluţionare succesive sînt totuşi responsabile pentru distrugeri şi, dacă nu le-au inspirat, atunci le-au tolerat? Fără nici o îndoială, iar dovezile în acest sens sînt numeroase. Aceeaşi lungă listă de decrete, hotărîri etc. care repetă aceleaşi apeluri şi admonestări arată, prin ea însăşi, cît erau acestea de ineficace, dacă nu de neadaptate la situaţie. Toate măsurile de protecţie împotriva degradării monumentelor se impuneau ca o consecinţă a altor hotărîri ale puterilor revoluţionare care puneau inevitabil în pericol aceste bunuri culturale. Punerea la dispoziţia Naţiunii a bunurilor clerului, confiscarea bunurilor emigraţilor, ca şi înstrăinarea acestor bunuri naţionale, au fost tot atîtea măsuri care atrăgeau în mod

---

[1] F. Rücker, *Les Origines de la conservation des monuments historiques en France (1790–1830)*, Paris, 1913. Procesele verbale ale ambelor Comisii stau mărturie despre eforturile lor neobosite de a face faţă acestor sarcini uriaşe, cf. *Procès-verbaux de la Commission des monuments*, publicate şi adnotate de L. Tuetey, Paris, 1902–1903; *Procès-verbaux de la Commission temporaire des arts*, publicate de L.Tuetey, Paris, 1912.

necesar mutări forţate de biblioteci, de colecţii de arhive şi de tablouri, îngrămădirea lor în depozite improvizate şi nepotrivite şi, în consecinţă, distrugeri inevitabile, ca să nu mai vorbim de furturi, de specula nestăvilită cu opere de artă sau cu manuscrise de valoare. Vînzarea pe preţuri de nimic a mînăstirilor şi castelelor le condamnă la ruină. Faimosul decret din 14 august 1792 privitor la suprimarea „urmelor feudalităţii", care prevedea „să nu mai fie mult timp lăsate sub ochii poporului francez monumentele ridicate în cinstea trufiei, prejudecăţii şi tiraniei" condamna la distrugere nenumărate obiecte de artă şi monumente. Desigur, Convenţia a introdus unele restricţii, dar, la o lună după acest decret, amploarea stricăciunilor pe care le-a pricinuit era atît de mare încît a fost nevoie de alte restricţii, dispoziţii şi admonestări. Şi totuşi, în vara şi toamna anului 1793, o serie de decrete interzic armoariile şi „emblemele regalităţii" în toate casele, parcurile, incintele, bisericile etc. Ce să mai spunem despre valul de descreştinare, despre clopotele şi acoperişurile distruse, despre turlele de biserici dărîmate în numele Raţiunii şi al „sfintei Egalităţi", despre sculpturile desfigurate, despre obiectele de cult topite?

Dinspre partea „republicană" se obiectează că nu era vorba, cel mai adesea, decît de abuzuri denunţate chiar de guvernul revoluţionar, că valul de descreştinare a fost de scurtă durată, că unele sculpturi şi altare au fost distruse de armatele revoluţionare care au practicat o descreştinare sălbatică, repede stăvilită, în sfîrşit, că unele măsuri erau determinate de „circumstanţe exterioare", căci armata ducea lipsă de bronz pentru tunuri. Aceste argumente, mai mult sau mai puţin valabile, nu vin în contradicţie cu cele invocate de cei care denunţau „vandalismul". Valul iconoclast nu se înscria oare în cadrul unei politici lansate de elitele puterii, care pleca „de sus", nefiind urmată decît în mică măsură „de jos"? Vajnicii sanculoţi care se dedau la acest iconoclasm nu erau oare încurajaţi — mai ales în anul II — de putere, iar sancţiunile nu au rămas literă moartă? Nu se continua să se speculeze şi, ca urmare, să se devasteze *la rece* (exemplul furnizat de Cluny este cel mai izbitor), în toată perioada Directoratului, cînd nu mai existau „circumstanţele exterioare"?

Nici una din taberele aflate faţă în faţă nu pare să acorde importanţă perioadei termidoriene, cînd se impune totuşi discursul care denunţă „vandalismul". Unii, pentru că le repugnă ideea de a privilegia „reacţiunea", care ar fi avut meritul de a

opri distrugerile, pe cînd Revoluţia în ceasurile ei „eroice" se voia cu tărie protectoarea artelor şi a culturii. De altfel, realizările culturale din perioada termidoriană, ca Şcoala Politehnică, Şcoala Normală sau Muzeul Monumentelor Franceze, continuau iniţiativele lansate în timpul perioadei montagnarde. „Detractorii" vandalismului minimalizează importanţa lui 9 termidor din cu totul alte motive. Termidor, la urma urmei, a denunţat vandalismul fără însă a-l stăvili. Acelaşi elan devastator, inerent Revoluţiei, o străbătea de la un capăt la altul, cu o intensitate diferită de la o epocă la alta. Nimic n-a fost reconstruit după Termidor, muzeul Lenoir era cel mult un cimitir de sculpturi mutilate, iar aşa-zisa lor conservare nu era, foarte adesea, decît o altă mutilare. Discursurile polemice despre vandalism recunosc că dorinţa de a distruge se manifesta mai mult în vorbe decît în fapte. La urma urmei, Lyon, oraşul pe care Convenţia îl sortise pieirii, există încă... Unii vedeau în aceasta dovada că violenţa verbală o lua deseori înaintea actelor şi că Revoluţia, chiar dacă uneori cădea în excese dictate de „circumstanţe exterioare", reuşea pînă la urmă să le învingă. Alţii găseau că este o confirmare a furiei de a distruge care, din lipsă de timp şi de mijloace materiale, nu putuse să se realizeze pe deplin. În caz contrar, Franţa ar fi fost văduvită de tot patrimoniul ei cultural.

Şi unii şi ceilalţi nu fac decît să pună în evidenţă contradicţiile interne ale politicii culturale a Revoluţiei. Aceasta a afişat, încă de la începuturile ei, o vocaţie culturală care a dat naştere unor speranţe şi visuri şi care a dus la eşecuri. Ea se voia fiica Luminilor, singura moştenitoare legitimă a „spiritului luminat". Ca urmare, puterea revoluţionară îşi atribuia rolul de *custode*, dacă nu al patrimoniului cultural naţional în întregimea lui, cel puţin al acelei părţi care, din pricina diverselor măsuri politice şi sociale — confiscarea bunurilor clerului şi ale aristocraţilor emigraţi (dar aceste măsuri nu aveau şi o dimensiune culturală, pot fi oare înţelese făcînd abstracţie de acest aspect?) —, fusese *naţionalizată*. Puterii care reprezintă Naţiunea îi revine obligaţia de a pune aceste bunuri culturale în serviciul acesteia şi nu al unei mîini de privilegiaţi, de a fi protectoarea artelor, de a le aşeza într-un spaţiu *cultural* solidar cu spaţiul *politic* democratic. Această datorie şi această răspundere sînt revendicate cu tărie şi în permanenţă de puterile revoluţionare; ca urmare, ele „se izbesc de toate greutăţile practice ale unei gestiuni efective a bunurilor culturale naţionalizate: lipsă de localuri, de personal

competent de la care se cere să fie leal noului regim, lipsă de mijloace financiare etc. Pe aceste lipsuri de infrastructură se grefează, cu precădere în perioada „eroică", iluzia revoluţionară: graţie „energiei revoluţionare", comparată de Barère cu soarele Africii ce face plantele să crească mai repede, orice proiect ar putea fi realizat foarte repede, într-o perioadă care se măsoară, dacă nu în luni, într-un an sau doi. Or, soarele „revoluţionar" face desigur să crească un lan de proiecte, dar pentru realizarea lor nu ajunge soarele: cantitatea de bunuri culturale de gestionat se dovedeşte prea importantă (mai bine de un milion de cărţi zac îngrămădite în depozite improvizate răspîndite în toată ţara) şi dacă mijloacele sînt sărace, scopurile sînt neclare. '89 se vrea continuatorul unui anumit trecut cultural, dar, mai ales, doreşte o *ruptură* care să asigure Istoriei un nou început. Ambiţiile lui sînt *regeneratoare* şi *purificatoare*, mai ales faţă de un patrimoniu cultural pîngărit de secole de tiranie şi prejudecăţi. Dar a regenera şi a purifica sînt doi termeni ai epocii care ascund cu greu o contradicţie de neînvins: trecutul trebuie păstrat, dar nu *tot* trecutul şi cu condiţia să fie *eliminat* ceea ce nu este demn de a fi privit de un popor, el însuşi regenerat, ceea ce nu merită să fie reţinut şi integrat într-o nouă civilizaţie ce urmează abia să fie construită. (Că acest popor, în majoritatea lui, zace încă scufundat în „prejudecăţi" şi analfabetism, elitele o ştiu prea bine, dar nu vor descoperi efectele politice şi culturale ale acestei stări de lucruri decît în cursul Revoluţiei.) Elitele revoluţionare nu pun la îndoială că, pentru a tria moştenirea, dispun de un criteriu fără greş, întemeiat pe cuceririle Luminilor şi pe avîntul Revoluţiei. Or, aceste criterii rămîn vagi şi vor fi necontenit repuse în cauză. Practic, ele se vor dovedi imposibil de definit. Chiar graniţele între distrugere şi conservare sînt instabile, nu pot fi sesizate. Exemplele sînt numeroase. Astfel, faimosul decret privitor la suprimarea „emblemelor regalităţii şi feudalităţii" însărcina Comisia Provizorie pentru Artă să „vegheze" la conservarea obiectelor care ar putea „să intereseze în mod esenţial artele". Dar statuile regale interesau oare „în mod esenţial" artele sau erau doar simple „embleme ale tiraniei"? Să ştergi dintr-un tablou armoariile însemna să-l distrugi sau să-l conservi? În anul II, Urbain Domergue, şeful Biroului de Bibliografie, vrea să grăbească alcătuirea catalogului colectiv al tuturor cărţilor naţionalizate, muncă uriaşă care se tărăgănează în ciuda strădaniilor Comisiei însărcinate cu efectuarea ei. Între timp, cărţile îngrămădite în

depozite improvizate se deteriorează. Pentru *a conserva* „ceea ce a produs geniul pentru fericirea şi gloria popoarelor" n-ar trebui oare să fie *înlăturate* lucrările inutile şi răufăcătoare, ca de pildă cele care „nu valorează nici cît peticul de hîrtie pe care s-a copiat titlul"? Astfel, ar trebui să intre în acţiune „scalpelul revoluţionar şi să taie toate mădularele bolnave ale trupului bibliografic din aceste vaste depozite de cărţi". Domergue era de acord, cel mult, să fie păstrate unul sau două exemplare „din toate produsele prostiei omeneşti", tot aşa cum botanistul păstrează plante otrăvitoare în ierbarul lui. Restul, toată adunătura asta teologico-aristocratico-regalistă, ar putea fi vîndut în străinătate. Republica ar profita astfel de două ori: „ar cîştiga bani pentru armată şi ar sădi în mintea duşmanilor, cu ajutorul acestor cărţi, zăpăceala şi nebunia."[1]

Regăsim aceleaşi contradicţii şi, ca urmare, proiecte extremiste care îşi propun să le rezolve folosind „scalpelul revoluţionar", în politica şi opera şcolară a Revoluţiei. Chiar în miezul discursului politic începe o dezbatere pasionantă şi pasionată asupra alegerii unor modele formative de cultură şi de morală, asupra raporturilor între cultură şi putere, tradiţie şi inovaţie, liberalism şi dirijism, religie şi laicizare într-o societate democratică care abia urmează să fie creată.[2] La aceste probleme complexe se adaugă problema religioasă care străbate toată experienţa culturală revoluţionară (şi, în mod deosebit, experienţa pedagogică). Revoluţia nu are acelaşi conţinut universal în orice loc şi în orice perioadă, aceleaşi acţiuni nu capătă în mod necesar aceeaşi semnificaţie culturală şi socială. Aşa, de pildă, stau lucrurile cu gesturile iconoclaste: în cursul unor serbări revoluţionare la Paris, cînd erau arse în mod solemn titlurile feudale, organizatorii aveau grijă să fie păstrate vechile hrisoave, considerate „monumente preţioase". Nu acelaşi lucru

---

[1] *Rapport fait au Comité d'instruction publique*, de Urbain Domergue, şef al Biroului de Bibliografie, în J. Guillaume, *Procès-verbaux du Comité d'instruction publique de la Convention nationale*, Paris, 1891–1907, vol. II, p. 798. Remarcabila lucrare a lui P. Riberette, *Les Bibliothèques françaises pendant la Révolution (1789–1795). Recherches sur un essai de catalogue collectif, Paris, 1970*, scoate în evidenţă toate contradicţiile şi dificultăţile în care se zbate acţiunea de a alcătui „un catalog colectiv". Comitetul pentru Instrucţiunea Publică a respins, de altfel, propunerile lui Domergue.

[2] Am discutat pe larg aceste probleme în lucrarea *Une éducation pour la démocratie. Textes et projets de l'époque révolutionnaire*, prezentată de B. Baczko, Paris, 1982, pp. 8–58.

se întîmpla cu ţăranii care aprindeau focuri în sate în timpul „Marii Spaime" sau în timpul sărbătorilor din anul II. Iconoclasmul descreştinator, inspirat şi dirijat de sus de către elitele revoluţionare, nu avea neapărat aceeaşi semnificaţie culturală ca acţiunile devastatoare săvîrşite de armatele revoluţionare prin orăşele şi sate. Puterea iacobină se credea centralizatoare, dar Franţa era mult mai federalistă. Un decret unificator se realiza în mod foarte diferit, în funcţie de departamente şi comune, unde se grefa pe conflicte şi antagonisme tradiţionale locale. Comitetul revoluţionar care a hotărît să distrugă la Ermenonville, în parcul din jurul Insulei Plopilor şi al mormîntului lui Rousseau, busturile filozofilor pentru că reprezentau nişte „englezi" a comis, desigur, un act de „vandalism". Era, de asemenea, un act de „vandalism" să distrugi sistematic şi tocmind un antreprenor special morminte regale din Franciade, foste Saint-Denis, după cum era „vandal" să instalezi în abaţia de la Saint-Germain o rafinărie de zahăr, care a cauzat un incendiu accidental în 1794, în urma căruia a fost distrusă una dintre cele mai bogate biblioteci; tot acte de „vandalism" erau specula cu bunurile naţionale şi demolarea foarte rapidă a unor palate şi mînăstiri. Lista ar fi lungă. Aceste acte sînt „vandale" prin urmările lor distrugătoare şi ravagiile lor ireparabile, dar se deosebesc prin semnificaţiile lor socio-culturale şi ideologice. Existau în timpul Revoluţiei mai multe feluri de *vandalism*, după cum au existat mai multe feluri de descreştinări.[1] Aceste vandalisme sînt adesea confundate. Un motiv în plus ca să delimităm pe cît este posibil diferitele tipuri şi forme, amploarea şi particularităţile fiecăruia din valurile lor în funcţie de regiuni, pentru a cuprinde cît mai bine un fenomen cultural şi social complex.[2] Analiza tipurilor de discurs ţinute în acea vreme cu privire la vandalism ne permite să înţelegem mizele simbolice şi culturale ale Terorii.

---

[1] Cf. R. Cobb, *Les Armées révolutionnaire, instrument de la Terreur dans les départements*, Paris, 1963, vol. II; B. Plongeron, *Conscience réligieuse en révolution*, Paris, 1969.

[2] Cf. D. Hermant, „Destruction et vandalisme pendant la Révolution française", *Annales E.S.C.*, nr. 4, 1978, lucrare inovatoare care sparge cadrul tradiţional şi propune mai multe direcţii interesante de cercetare, dar ale cărei concluzii nu le împărtăşim în totalitate.

În limbajul Luminilor, vandalii sînt „cei mai barbari dintre barbari": se vorbeşte chiar de „vandali barbari"[1]. Este un loc comun al retoricii revoluţionare acela de a socoti „barbar" trecutul care trebuie distrus: privilegiile, legile nedrepte, sistemul fiscal, corporaţiile şi chiar vechile şcoli. Barbar înseamnă în acelaşi timp tiranic şi ignorant. Alt loc comun al unui discurs care se vrea totodată revoluţionar şi luminat: orice tiranie se întemeiază pe ignoranţă şi generează barbaria. Vechiul Regim, barbar şi tiranic, a menţinut în mod necesar Naţiunea în ignoranţă; libertatea, în schimb, nu poate să fie întemeiată decît pe Lumini; ea este duşmana naturală a „ignoranţei barbare"[2].

Totuşi acuzaţia de barbarie este adusă Revoluţiei, imediat după 14 iulie. Este vizată mai ales violenţa revoluţionară. Pentru unul ca Rivarol, luarea Bastiliei nu era nicidecum un act eroic şi fondator de libertate. El nu reţine decît imaginea „oraşului barbar" şi a gloatei care măcelărea oameni nevinovaţi, plimbîndu-se cu capetele lor înfipte în suliţe, cu „mîinile roşii de sînge". Aceeaşi gloată, „nişte sălbatici", „tot ceea ce maghernițele şi haznalele din strada Saint-Honoré pot să reverse mai abject", a spintecat garda personală a regelui la Versailles, la 6 octombrie, apoi i-a escortat pe rege şi familia lui la Paris, plimbînd din nou, sub ochii prizonierilor, capete înfipte în suliţe. „Blestemaţi fie cei ce răscolesc fondul unei Naţiuni! Pentru gloată nu există un secol al Luminilor; ea nu este nici franceză, nici engleză, nici spaniolă. Gloata este în orice timp şi în orice ţară aceeaşi: mereu canibală, mereu antropofagă."[3] Creşterea violenţei revoluţionare, mai ales după 10 august şi în timpul masacrelor din septembrie, a fost stigmatizată ca şi mai

---

[1] Cf. P.Michel, *Un mythe romantique. Les Barbares, 1789–1848*, Lyon, 1981; D. Hermant, op.cit.

[2] Acest *topos* se regăseşte în textele consacrate educaţiei naţionale; cf., d. ex., în B. Baczko, *Une éducation pour la démocratie*, *op. cit.*, cuvintele lui Mirabeau (p. 79), ale lui Talleyrand (p. 109), ale lui Romme (p. 269), ale lui Barère (p. 429). Vom reîntîlni acelaşi loc comun, dar într-un alt context politic, în discursul termidorian împotriva tiraniei lui Robespierre.

[3] Rivarol, „Journal politique et national", în *Œuvres complètes*, Paris, 1808, vol. IV, pp. 64 ş. urm. În relatările masacrelor, termenii de „barbari", „vandali" şi „canibali" revin fără încetare; pe de altă parte, pamfletele revoluţionare îl descriu pe rege ca „băutor de sînge" şi „canibal".

„barbară“ şi „vandală“. În discursul contrarevoluţionar se manifesta indignarea şi teama, dar şi un fel de exorcism al Revoluţiei care rămîne neînţeleasă. „Barbară“ era Revoluţia venită de pe alte tărîmuri, o năvălire care se situează în afara istoriei, ca o catastrofă naturală sau o monstruozitate (apropierea de „canibali“, monştri umani, este grăitoare).

Numai Mallet du Pan, observator şi analist contrarevoluţionar dintre cei mai perspicace, recurge la ideea-imagine a vandalului, nu numai pentru a înfiera Revoluţia, ci şi pentru *a o înţelege*. Încă din 1790, el scoate în evidenţă faptul că analogia între evenimentele revoluţionare şi năvălirile barbare are o importanţă explicativă limitată. Ea nu este pertinentă decît dacă poate să pună în relief *noutatea*, caracterul inedit al Revoluţiei. Desigur, prin aspectele ei feroce şi hidoase, Revoluţia aminteşte de năvălirile barbarilor, evocă acea „memorabilă subversiune“. Dar, de data aceasta, „hunii şi herulii, vandalii şi goţii nu vor veni nici din nord nici de la Marea Neagră, *ei sînt printre noi*“. Dincolo de „mobilitatea evenimentelor“ care se desfăşoară într-un ritm necunoscut pînă atunci, trebuie să desprindem „natura distructivă“ a Revoluţiei ca şi miza ei globală. Pentru a le pune în lumină, Mallet du Pan recurge la un neologism recent a cărui folosire subliniază caracterul inedit al fenomenului revoluţionar. Miza Revoluţiei nu mai este, aşa cum se credea la început, vechiul sau noul regim, Republica au monarhia, ci *civilizaţia*. Ca atare, bătălia împotriva Revoluţiei nu este o afacere internă franceză; nu este nici un război, ca atîtea altele, între naţiuni şi state. Mallet du Pan lansează un apel la o nouă cruciadă în numele „civilizaţiei“. Toată „bătrîna Europă“ se găseşte în pericol de moarte în faţa acestui „sistem de năvălire“ din interior, care nu seamănă cu nici un altul. Este „ultima bătălie a civilizaţiei“ în care „se află implicat fiecare european“[1].

După Mallet du Pan, numai la capătul unui lung şi ciudat ocol vor ajunge elitele revoluţionare să descopere că „barbarii“ ar putea să se afle în mijlocul lor. Desigur, ele resping cu indig-

---

[1] Cf. M. Mallet du Pan, *Considérations sur la nature de la Révolution française et sur les causes qui en prolongent la durée*, Londra, 1795, pp. V ş. urm., pp. 27 şi urm. Aceşti „barbari din mijlocul nostru“ sînt tot atîţia „tîlhari fără pîine, iar şefii lor sînt fără căpătîi“, „un popor eliberat de teama de Dumnezeu şi de a legii“. O dată cu ridicarea în masă, Franţa s-a transformat într-o „mare cazarmă“ şi „fiecare sanculot militant va avea dreptul la distribuirea pămînturilor şi a prăzii“, *ibid.*, p. 34.

nare acuzaţiile aristocraţilor: Revoluţia nu este o forţă pur distructivă. Dimpotrivă, obiectivele şi opera ei sînt, prin esenţă, constructive. Dacă regenerarea Naţiunii trece prin faze de distrugere înseamnă tocmai că trecutul era „barbar", tot aşa ca Bastilia, simbol al „tiraniei barbare". De asemenea, duşmanii interni şi externi ai Revoluţiei devin „hoarde sălbatice şi barbare" pe care tiranii coalizaţi le-au năpustit asupra Franţei. Dar un fel de obsesie a „barbariei", care ar putea să-şi găsească lăcaş chiar în sînul Revoluţiei şi să-i degradeze cauza, frămîntă în surdină spiritele. Ea se manifestă deschis în faţa violenţei brutale şi oarbe, mai ales după masacrele din Septembrie pe care girondinii le denunţă ca „barbare" şi peste care iacobinii îndeamnă „să se arunce un văl de uitare". Ea se manifestă, de asemenea, în nesfîrşitele dezbateri privitoare la noul sistem de educaţie publică cînd nu poate fi evitată constatarea că Revoluţia, desfiinţînd vechile instituţii, a creat un imens vid pe care nu reuşeşte să-l umple. Ca urmare, Naţiunea ar risca să se cufunde în ignoranţă şi în barbarie. „Să nu facem, aşa cum ne acuză duşmanii noştri interni, o revoluţie de goţi şi de vandali", exclama Mirabeau în 1791, apărîndu-şi planul de educaţie publică şi făcînd apel la membrii Constituantei să susţină „talentele", artele şi literele, pentru a înlătura astfel pericolul ca Revoluţia, „opera literelor şi a filozofiei, să acţioneze în aşa fel încît geniul să regrete vremea despotismului"[1]. În dezbaterile privitoare la educaţia publică din decembrie 1792 şi în primăvara anului 1793, neliniştea devine tot mai mare şi se exprimă în acelaşi vocabular. Astfel, Fouché nu ascunde acest lucru în raportul său din 8 decembrtie 1793 cînd prezintă în faţa Convenţiei, în numele Comitetului pentru Instrucţiune Publică, proiectul decretului referitor la vînzarea bunurilor colegiilor: „Aşezămintele de educaţie din departamentele noastre nu mai sînt decît ruine [...]. S-ar zice că o să ne întoarcem *la barbaria din primele timpuri*; s-ar zice că nu vrem decît libertatea sălbaticului, care nu vede în Revoluţie decît plăcerea de a răsturna lumea şi nu mijlocul de a o ordona, de a o perfecţiona, de a o face mai liberă şi mai fericită; s-ar zice că, la fel cu tiranii, lăsăm voit omul să zacă în întuneric şi îndobitocire, pentru a-l putea transforma, după interesele şi patimile noastre, în fiară sălbatică." Desigur, nu este decît o calomnie; cu toate acestea,

[1] Mirabeau, *Travail sur l'éducation publique*, în B. Baczko, *op. cit.*, pp. 79–80.

ea surprinde „unele trăsături" pentru a le îndrepta apoi împotriva Revoluţiei. Nelinişte care este înăbuşită proslăvind poporul, care trăieşte profund sentimentul „că nu poate fi liber decît prin instrucţiune, că libertatea şi instrucţiunea sînt inseparabile şi că este nevoie ca ele să se unească pentru a perfecţiona natura umană şi pentru a îndeplini îndoita speranţă de a deveni exemplu şi model pentru toate popoarele lumii"[1]. Nelinişte sporită, după cum o dovedesc documentele Comisiei pentru Monumente şi decretele reînnoite ale Convenţiei, faţă de distrugerea cărţilor, de degradarea tablourilor, de mutilarea sculpturilor care deveniseră „bunuri ale Naţiunii" şi aceasta ar fi trebuit să le asigure protecţia. Răspunderea este aruncată asupra străinilor şi răuvoitorilor, asupra „ultragiilor aristocraţilor" (ei şi-ar distruge propriile bunuri de îndată ce ar fi deposedaţi de ele...), asupra speculanţilor lacomi şi asupra ignoranţei. Tot atîtea forţe ostile Revoluţiei şi, prin urmare, *exterioare* ei.[2] Chiar ignoranţa nu este decît o moştenire a unui trecut nefast şi barbar. Totuşi se evită cu grijă să se spună clar *cine se remarcă* prin această ignoranţă, ceea ce este în aceeaşi măsură un act de constatare şi un indiciu dezonorant. Căci vorbind prea apăsat de cei care sînt ignoranţi, nu se iveşte riscul de a aduce o jignire simbolului cheie al imaginarului revoluţionar. Poporul suveran? Cum ar putea el să fie ignorant? Dacă s-ar afirma acest lucru ar însemna să ne situăm printre acei contrarevoluţionari care „ne zugrăvesc în ochii naţiunilor ca pe un popor feroce şi barbar, care vrea să trăiască în cea mai crasă ignoranţă, chiar în privinţa adevărurilor elementare"[3], iar riscul asumat ar fi mare în epoca legii privind suspecţii. Implicitul şi un anume tu nu pot fi ghicite decît în desemnarea *destinatarului* acestor apeluri lansate pe un ton uneori patetic. Poporul, „înarmat cu măciuca lui", a putut, la începutul Revoluţiei, „să lovească totul"; acum, în anul II, acest popor, un alt Hercule, trebuie să înţeleagă că „aceste case, aceste palate, la care încă se uită cu ochi indignaţi, nu mai sînt ale duşmanului; sînt ale lui". Iar el, „poporul francez, protector a tot ce este util şi bun",

---

[1] Cf. J. Guillaume, *Procès-verbaux...*, *op. cit.*, vol. I, p. 340; cf., de asemenea, *ibid.*, p. 122 (intervenţie a lui J.-M. Chénier), pp. 276–277 (text al lui Jeanbon Saint-André).

[2] Cf. L. Tuetey, *Procès-verbaux de la Commission des monuments*, *op. cit.*; F. Rücker, *op. cit.*, pp. 26–29; 76 ş. urm.; 93 ş. urm.

[3] Hotărîrea districtului Jussey (Haute-Saône) din 8 floreal anul II, după P. Riberette, *op. cit.*, p. 51.

trebuie să se declare „duşmanul tuturor duşmanilor literelor" şi să vegheze în acelaşi timp ca nu cumva „nişte mîini rătăcite" să distrugă ceea ce a fost respectat chiar şi de „cuceritorii barbari"[1].

Numărul citatelor care ilustrează această dilemă, dacă nu este vorba de fapt de un impas al elitelor revoluţionare, ar putea fi sporit: a păstra intacte, dincolo de orice suspiciune de barbarie, reprezentările despre Revoluţie şi poporul suveran şi, în acelaşi timp, să denunţe, într-un fel sau altul, unele acte „barbare" care, în mod evident, nu se datoresc prinţilor sau preoţilor, ci se înscriu pur şi simplu în comportările, patriotice şi civice, ale armatelor revoluţionare, ale comitetelor de supraveghere, ale agenţilor Republicii, protejaţi, dacă nu cumva încurajaţi, de către un reprezentant în misiune... Cu alte cuvinte, cum pot fi denunţaţi „barbaria" şi „barbarii" ca nişte forţe *exterioare* şi *ostile* Revoluţiei cînd, în mod evident, se poate constata prezenţa „barbarilor printre noi"? Cum se poate face aşa ceva, mai ales în plină Teroare, cînd cuvintele sînt cîntărite cu grijă şi cînd teama frămîntă elitele intelectuale provenite din Vechiul Regim, chiar dacă au îmbrăţişat sincer cauza revoluţionară (ceea ce nu este întotdeauna cazul, ba dimpotrivă). Discursul revoluţionar ocoleşte aceste obstacole, alunecînd de la condamnarea foarte vagă a „barbarilor" la născocirea *complotului vandal.* Să fie doar un amalgam, un trucaj, o abilă manipulare de cuvinte? Lucrurile se dovedesc mai complexe. Chiar dacă admitem că nu este vorba decît de o simplă manipulare, manipulatorii nu sînt oare ei înşişi manipulaţi de reprezentări care le scapă? Sociologic vorbind, reuşita unei reprezentări — şi cea a „complotului vandal" va fi o frumoasă ilustrare — este revelatoare pentru imaginarul colectiv în care se înscrie şi pentru discursul care o difuzează. „Complotul vandal" nu amalgamează numai două cuvinte, ci şi două *obsesii.* Prima este aceea a elitelor politice şi intelectuale confruntate cu „barbaria" pe care Revoluţia a scos-o la iveală din rîndurile poporului, al cărei semn extrem de vizibil sînt distrugerile, simbol al unui

[1] *Instructions sur la manière d'inventarier et de conserver, dans toute l'étendue de la République, tous les objets qui peuvent servir aux arts, aux sciences et à l'enseignement,* Paris, anul II. Acest text, discutat de Comisia provizorie pentru arte în noiembrie-decembrie 1793, a fost adoptat la 15 *ventôse* anul II (5 martie 1794) de către Comitetul pentru Instrucţiunea Publică. Redactate fără îndoială de Vicq d'Azyr, instrucţiunile au fost semnate de Landet, în calitatea sa de preşedinte al Comitetului pentru Instrucţiunea Publică. Cf. J. Guillaume, *Procès-verbaux... op. cit.,* vol. III, p. 545.

pericol ce ameninţă o întreagă cultură în care aceste elite se recunosc şi cu care se identifică. Iar o a doua obsesie — care ne-a devenit familiară o dată cu zvonul despre Robespierre-rege — subminează imaginarul şi mentalităţile revoluţionare în o cu totul altă amploare sociologică: teama de complotul proteiform pe care-l urzesc fără încetare duşmanii cauzei revoluţionare.[1]

Această a doua obsesie va cunoaşte sub Teroare o uimitoare plasticitate de manipulare. Era vremea suspiciunii generalizate împotriva celor care nu fuseseră încă demascaţi, care se ascundeau în armată, în comitete şi societăţi revoluţionare, chiar şi în Convenţie. Se roda atunci o întreagă *tehnică urmărind să exploateze* această obsesie în favoarea unei lupte politice. Era folosită pe scară largă nu numai de către profesioniştii politici la nivel naţional (şi desigur de poliţie), ci şi în răfuielile de pe plan local. În reprezentarea „complotului“, „duşmanii demascaţi“ se pot schimba între ei. Arta şi tehnica manipulării constă într-o amalgamare care şterge fruntariile între toţi „duşmanii“ posibili, mai ales între cei care sînt vizibili şi exteriori — tiranii, aristocraţii etc. — şi cei care „se ascund“ şi caută să-şi piardă urma în popor. Tehnica de manipulare este plastică: ea procedează printr-un fel de mulaje ale profilului noului „duşman“, care trebuie demascat, după modelul vechiului „duşman“, deja „demascat“. Într-o conjunctură politică încîlcită, cu întorsături neaşteptate, alunecarea ideologiilor şi credinţelor spre simpla manipulare devine inevitabilă (invers, practicarea manipulării alimentează, la rîndul ei, bănuielile, delaţiunile, supralicitarea ideologică într-atît jocul politic sfîrşeşte prin a implica un număr tot mai restrîns de autori, chinuiţi de resentimente şi animozităţi personale). „Descoperirea“ „complotului vandal“ nu este decît un exemplu al acestui joc complex al obsesiei şi ideologiei, al imaginarului social şi al manipulării în care, într-un timp scurt şi într-un context precis, teama politică şi culturală de „pericolul barbar“ s-a transformat într-un discurs politico-poliţist.

La 21 *nivôse*, anul II, Grégoire prezintă în Convenţie, în numele Comitetului pentru Instrucţiunea Publică, raportul asupra inscripţiilor de pe monumentele publice. Astfel se propune legiuitorilor care au decretat deja „măsuri înţelepte“ să adauge altele, menite să asigure „conservarea inscripţiilor antice

---

[1] Asupra ideii de compolot şi a locului ei central în imaginarul revoluţionar, cf. F. Furet, *op. cit.*, pp. 66 ş. urm.

pe care trecerea timpului le-a respectat". Raportul nu inovează deloc, cu o singură excepție, discursul asupra degradării monumentelor. Convenția „a ordonat cu înțelepciune distrugerea a tot ceea ce purta amprenta regalismului și a feudalității". Nici măcar „frumoasele versuri ale lui Borbonius înscrise pe poarta Arsenalului" n-au fost cruțate și pe bună dreptate, deoarece „erau pîngărite de lingușirea unui tiran". (Era vorba de Henric al IV-lea.) Dar aceste decrete înțelepte nu sînt de ajuns pentru că se distrug și monumente antice, care trebuie conservate „în întregime". Aceste monumente sînt „niște medalii sub altă formă și care este omul cu judecată care nu se înfioară la gîndul că barosul ar putea să lovească și antichitățile din Orange și Nîmes". A le distruge ar fi un act barbar. Singura noutate în discursul lui Grégoire este tocmai definirea barbariei: „Nu li se poate insufla cetățenilor destulă oroare față de acest *vandalism* care nu cunoaște altceva în afară de distrugere." Cuvîntul este subliniat în text pentru a pune în evidență faptul că este vorba de un neologism. Retrospectiv, introducerea lui a fost considerată o cotitură în istoria discursului asupra „vandalilor". Cu toate acestea, textul nu strălucește prin originalitate. El urmează îndeaproape clișeele deja amintite, iar „vandalismul" este repede atribuit „barbariei contrarevoluționare" care încearcă „să ne sărăcească dezonorîndu-ne". Agenții „vandalismului" nu sînt deosebiți de ceilalți contrarevoluționari, la fel de perfizi. Pledînd cauza vechilor inscripții („a le distruge ar fi o pierdere, a le traduce ar fi un fel de anacronism"), Grégoire face elogiul superiorității limbii franceze — menită să devină „idiomul universal" la care visa Leibniz — asupra limbilor antice, tot așa cum proslăvește superioritatea revoluționarilor francezi asupra „republicanilor antici". Desigur, „noi le cinstim memoria", dar cine ar prefera, „din orice punct de vedere, să fie grec sau roman atunci cînd este francez?" Exaltare sau figură retorică ce ne amintește altceva: în raportul său privitor la proiectul de decret care propunea suprimarea vechilor academii, Grégoire nu șovăia să spună că „adevăratul geniu este aproape întotdeauna sanculot"[1].

---

[1] *Rapport sur les inscriptions des monuments publics*, prezentat de cetățeanul Grégoire, în *Œuvres* de abatele Grégoire (reprint), Paris, 1977, vol. II; *Rapport et projet de décret présenté au nom du Comité d'instruction publique, le 8 août 1793*, *ibid.* Asupra istoriei neologismului însuși, cf. J. Guillaume, „Grégoire et le vandalisme", *Révolution française*, 1901; F. Brunot, *Histoire de la langue française*, Paris, 1967, vol. IX, pp. 857 ș. urm.; M. Frey, *Les Transformations du vocabulaire français pendant la Révolution (1789–1800)*, Paris, 1925, p. 265.

Trei luni mai tîrziu, cu prilejul raportului său despre bibliografie, Grégoire reia atacul împotriva „contrarevoluţionarilor" care distrug monumentele noastre. Deşi nu este reluat neologismul „vandalism", discursul inovează în altă privinţă. Evocînd „uneltirile duşmanilor noştri pentru a înjosi şi sărăci un popor care, în ciuda încercărilor lor, va fi pururea bogat şi măreţ", aceşti duşmani care comit crime pentru ca apoi „să arunce vina asupra noastră, acuzîndu-ne că sîntem barbari", Grégoire nu se mulţumeşte să denunţe degradarea monumentelor. Primejdia este mult mai mare şi globală. Astfel, „se afirmă, fără a se face deosebirea între talentele utile şi cele răufăcătoare, că un savant este un blestem într-un stat". Pe de altă parte, „la Paris, la Marsilia şi în alte părţi se propunea să fie arse bibliotecile" pe motiv că „teologia, se spunea, înseamnă fanatism; jurisprudenţa, şicane judecătoreşti; istoria, minciuni; filozofia, himere; ştiinţele, n-avem nevoie de ele." Toată cultura este aşadar ameninţată şi aceasta chiar în momentul în care, mai mult ca oricînd, este necesar „să revoluţionăm artele". Această operă anevoioasă ar trebui totuşi înfăptuită în conformitate cu linia trasată de Convenţie şi de Comitetele ei şi nu într-un fel sălbatic şi haotic. Astfel, „anumite cărţi absurde trebuie puse la indexul raţiunii", dar ele ar putea să facă obiectul unui schimb cu străinătatea. Cît despre „duşmanii" răspunzători pentru aceste „acte de barbarie", Grégoire reia vechile clişee: aristocraţi, speculanţi străini etc. Dar în această listă-litanie el trece un duşman nou venit: nişte proşti au ponegrit geniul pentru a se consola că ei nu-l au; contrarevoluţionarii care distrugeau monumentele se ascundeau „*sub masca patriotismului*". Aluzii vagi pe care textul nu le precizează; de altfel, domină impresia că rechizitoriul împotriva „proştilor" şi „falşilor patrioţi" care ameninţă ştiinţele şi talentele a fost adăugat în ultimul moment la un raport referitor la un alt obiect, lucrările bibliografice.[1] Cu toate acestea, chiar contextul în care se înscrie acest raport lămureşte aluziile. Într-adevăr, Grégoire vorbeşte în Convenţie, la 22 germinal, optsprezece zile după executarea lui Hébert şi chiar în momentul cînd se deschide procesul lui Chaumette; în primul său raport despre vandalism, Grégoire va formula mai tîrziu exact aceleaşi reproşuri denunţîndu-l, de data aceasta fără ocolişuri, pe

---

[1] Grégoire, *Rapport sur la bibliographie*, prezentat în numele Comitetului pentru Instrucţiunea Publică, la 22 germinal anul II, Grégoire, *Œuvres, op. cit.*, vol. II, pp. 208–212; cf. J. Guillaume, *Grégoire et le vandalisme, op. cit.*

Hébert. În plus, alte documente ale Comitetului Salvării Publice şi ale Comitetului pentru Instrucţiunea Publică îl atacau pe Hébert. În raportul său despre „fabricarea revoluţionară a pulberii", Barère, membru al Comitetului Salvării Publice, însărcinat cu problemele instrucţiunii, făcînd elogiul „cursurilor revoluţionare" care au asociat pe cei mai mari savanţi la opera de formare a meseriaşilor de care Republica avea atîta nevoie, tună şi fulgeră împotriva unui „complot"; o „ligă" pune în pericol atît ştiinţa, cît şi Revoluţia. „Această modalitate revoluţionară de cursuri publice a devenit pentru Comitet un tip de învăţămînt care îi va servi cu folos în toate ramurile utile Republicii; şi nu veţi întîrzia să simţiţi nevoia acestor cursuri *în mijlocul unei ligi vandale sau vizigote care vrea iar să proclame ignoranţa, să proscrie oamenii instruiţi, să alunge geniul şi să paralizeze gîndirea.*"[1]

Formula „liga vandală", cizelată cu grijă, se înscrie în contextul unei întregi campanii duse de Comitetul Salvării Publice. Într-adevăr, Payan, numit de curînd de către acelaşi Comitet comisar al Comisiei Executive pentru Instrucţiune Publică, scrie în aceeaşi epocă un raport privitor la „corecturile aduse operei *Castor şi Pollux*; cuvinte de Bernard; muzica de Candeille". Pretextul este neserios: „un corector" a înlocuit în libret cuvintele care i se păreau contrare moralei republicane cu altele mai potrivite cu ea. Astfel, în loc de „dar al zeilor", el a scris „dar al cerului"; în loc de „divina prietenie", a scris „raţiunea celestă"; „dragostea îţi lasă fidelitatea" a fost înlocuit cu „care urmează legile cu fidelitate" etc. Procedeul era curent în anul II; în vechile piese se înlocuia chiar „domnul" cu „cetăţeanul", fostul „dumneavoastră" cu tutuirea revoluţionară... Dar, încă de la primele rînduri, raportul precizează cu vehemenţă adevărata ţintă a atacurilor lui. „Ignoranţa, grosolănia, barbaria, în fine *tot ceea ce poate fi numit hebertism în arte* se îndrepta spre contrarevoluţie prin abrutizarea gîndirii, tot aşa cum o făcea hebertismul politic prin comploturi, haos şi crimă." Raportul urma să fie trimis la toate societăţile populare din Republică, în toate oraşelele şi comunele unde nici nu se visase vreodată la vreun spectacol de operă. Căci libretul lui *Castor şi Pollux* a devenit exemplul unui vast complot care continua în domeniul cultural nişte scopuri politice sinistre:

---

[1] Barère, *Rapport sur l'état de la fabrication du salpêtre et de la poudre*, prezentat la 26 mesidor, anul II, cf. J. Guillaume, *Procès-verbaux...*, *op. cit.*, pp. 38 ş. urm. În luna floreal, anul II, Comitetul Salvării Publice ia, de altfel, o serie de măsuri care urmăreau să încurajeze artele, ştiinţele şi artele frumoase. Cf. lunga listă din Guillaume, *Procès-verbaux...*, *op. cit.*, vol. IV, pp. 248–253.

„Niciodată nu s-au văzut atentate împotriva spiritului moral al unei naţiuni mai strîns legate de nelegiuirile care vizează conducerea ei [...] Hidra facţiunilor îşi ridicase toate capetele deodată pentru a-i cuprinde pe toţi membrii corpului politic; o întîlneai în teatre şi în pieţele publice, la tribune şi în sălaşul ziariştilor; şerpii ei şuierau din toate părţile şi peste tot fierbeau otrăvurile ei."

„*Coasa vandală*" s-a abătut astfel asupra întregii culturi cu o furie nemaiîntîlnită. Pentru a pune mîna pe putere şi pentru a submina guvernul revoluţionar, „răzvrătiţii" îşi propuneau „să însemne sau, mai degrabă, să înfiereze cu pecetea acestui om a cărui poreclă [Moş Duchesne] a fost de o platitudine revoltătoare". Desigur, virtutea şi vigilenţa republicane, întruchipate de Comitetul Salvării Publice precum şi de Tribunalul revoluţionar, au dejucat complotul lui Hébert. Sarcina nu a fost însă dusă pînă la capăt. Comisia pentru Instrucţiunea Publică are datoria „să urmărească prostiile din literatură, tot aşa cum conducerea a zdrobit crimele lui Hébert; ele au fost instrumentele lui, i-au pregătit puterea; ele apar din nou cu neruşinare; astfel trăiesc *rădăcinile unui copac* a cărui coroană a fost retezată de trăznet"[1].

Denunţarea „hebertismului în arte" nu găseşte numai un ţap ispăşitor asupra căruia puterea revoluţionară putea să arunce răspunderea pentru „grosolănie şi barbarie". În felul acesta este inventată o întreagă paradigmă. Într-adevăr, graniţa care separa acel „noi", revoluţionarii luminaţi, de „liga vandală şi vizigotă" este astfel deplasată. Reprezentarea vandalului îşi păstrează funcţia primară: să demaşte pe *celălalt*, potrivnic civilizaţiei şi

[1] „Comisia pentru Instrucţiunea Publică. Raport cu privire la corecturile aduse operei «Castor şi Pollux», cuvinte de Bernard, muzică de Candeille", *Monitor*, 7 termidor anul II. Raportul nu este datat; cît despre data probabilă a stabilirii lui, cf. J. Guillaume, *Procès verbaux...op.cit.*, vol.IV, p.714. Denunţarea „herbertismului în artă" pare să se inspire de altfel din rechizitoriul lui Camille Desmoulins în *Le Vieux Cordelier* împotriva lui Hébert şi a limbajului său obscen şi barbar care compromitea Republica. „Dar există ceva mai dezgustător, mai obscen decît majoritatea ziarelor tale? Nu ştii tu, deci, Hébert, că atunci cînd tiranii din Europa vor să înjosească Republica, cînd vor să-i convingă pe sclavii lor că Franţa este *cufundată în întunericul barbariei*, că Parisul, acest oraş atît de lăudat pentru aticismul şi bunul său gust, este populat de Vandali; nu ştii tu, nenorocitule, că ei reproduc în gazetele lor frînturi din foile tale... ca şi cînd acesta ar fi limbajul Convenţiei şi al Comitetului Salvării Publice, ca şi cum scîrnăviile tale ar fi ale Naţiunii; ca şi cum un canal de scurgere ar fi totuna cu Sena" (*Le Vieux Cordelier*, nr.5, *nivôse*, anul II). Citǎm după excelenta ediţie a lui Pierre Pachet: Camille Desmoulins, *Le Vieux Cordelier*, Paris, 1987, p.85. După cum se ştie, Desmoulins a fost ghilotinat la 5 aprilie 1794, zece zile după executarea lui Hébert.

Luminilor care sînt indisociabil legate de cauza revoluţionară. Dar acest celălalt s-a strecurat printre „noi“ şi încă într-un fel perfid şi odios, aşa cum scoate în evidenţă ideea-imagine a „complotului“. Cei care mînuiau „coasa vandală“ erau, fără îndoială, duşmani, dar nişte duşmani *ascunşi*. Aşa s-ar explica faptul că pot să apară în timpul Revoluţiei aceste neajunsuri — distrugerea monumentelor, persecutarea savanţilor şi a artiştilor etc. — care denaturează nobila ei cauză. „Barbaria“ nu este deloc inerentă Revoluţiei; dimpotrivă, faptul că aceşti conspiratori vor să degradeze „spiritul moral al Naţiunii“ este o dovadă în plus a identităţii profunde a Revoluţiei şi a Luminilor. În felul acesta este confirmată vocaţia culturală şi educativă a puterii revoluţionare. „Hebertismul în arte“ reprezintă o ramificaţie din domeniul cultural a unui complot esenţialmente *politic*, care atacă puterea. Tot prin mijloace politice trebuiau să fie smulse pînă şi rădăcinile „vandalismului“, demascîndu-i pe răzvrătiţi şi pedepsindu-i cu toată „energia revoluţionară“. Discursul antivandal îmbrăţişînd ideea complotului hebertist se constituie deci ca un discurs *terorist*; este un apel la denunţarea şi pedepsirea vinovaţilor, a suspecţilor şi a complotiştilor.

Pe cine vizează Comitetul Salvării Publice atunci cînd lansează campania violentă împotriva „hebertismului în arte“, trei luni după executarea lui Hébert? Nici un nume precis nu este citat, dar *-ismul* arată că se gîndeau la un întreg sistem cu multiple ramificaţii. În timpul procesului lui Hébert nu era nicidecum vorba despre „vandalism“; hebertiştii au fost acuzaţi că au complotat împotriva conducerii revoluţionare cu sprijinul străinilor, dacă nu cumva chiar la instigaţia lui Pitt, ridicînd poporul pe care îl înfometau împotriva autorităţii. Puterea, prelungind „complotul“ politic într-un complot cultural, ce s-ar traduce prin „grosolănia şi barbaria“ „ligii vandale şi vizigote“ care persecută savanţii şi artele, pare că porneşte o întreagă ofensivă culturală. „Platitudinea revoltătoare“ a lui *Moş Duchesne* nu simboliza oare o comportare socială şi culturală, un limbaj şi un stil de viaţă „populiste“ pe care-l adoptaseră, în anul II, chiar elitele politice?[1]

---

[1] În analiza pe care a făcut-o hebertismului, foarte discutabilă în ansamblul ei, A. Soboul a surprins cu multă pertinenţă neîncrederea puterii iacobine faţă de preferinţa arătată unei anumite mode „populiste“. Cf. A. Soboul, *Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire en l'an II, 1793–1794*, Paris, 1973, pp. 372 ş. urm., p. 391 (procesul lui Chaumette).

Nu vom şti niciodată ce întorsătură ar fi luat o campanie împotriva „vandalismului" dusă de „terorişti" şi de „robespierrişti". Raportul lui Payan, care o anunţa, nu a fost publicat în *Monitor* decît în 7 termidor (chiar în ziua executării poetului André Chénier...). Tot în contextul luptei împotriva „ligii vandale şi vizigote", Comitetul pentru Instrucţiune Publică i-a însărcinat, la 27 mesidor, pe Grégoire şi pe Fourcroy să „adune fapte şi să pregătească un raport cu scopul de a da pe faţă manevrele contrarevoluţionare prin care duşmanii Republicii încearcă să aducă poporul într-o stare de ignoranţă, distrugînd monumentele artelor şi persecutînd pe cei care îmbină patriotismul cu talentul"[1]. Dacă la nici o lună după 9 termidor, Convenţia poate foarte rapid să-şi elaboreze discursul antivandal, element fundamental al discursului *antiterorist*, este pentru că fusese deja comandat în plină Teroare un raport împotriva „vandalismului" şi pentru că schema *teroristă* a „complotului vandal" a fost inventată şi pusă în aplicare în lupta împotriva „hebertismului în arte".

ROBESPIERRE-VANDAL...

Din cele trei celebre rapoarte ale lui Grégoire, care marchează o nouă etapă în evoluţia discursului despre „vandali" şi consolidează stereotipul „vandalismului", se desprind cîteva teme esenţiale.[1]

a) Grégoire şi-a prezentat rapoartele în Convenţie *după 9 termidor* (la 14 fructidor, anul II, la 8 brumar şi 24 frimar, anul III). Ruptura pe care acestea o marchează în elaborarea discursului despre vandalism se leagă, evident, de „căderea tiranului", ruptură care nu anulează totuşi *continuitatea* reprezentării centrale a „complotului vandal". Convenţia, care face foarte repede din denunţarea „vandalismului" calul de bătaie în lupta ei împotriva „robespierrismului" şi a „cozii lui Robespierre", nu a acordat, la drept vorbind, prea mare atenţie rapoartelor lui Grégoire. Acesta, e adevărat, nu avea prea mare noroc în alegerea datelor la care îşi ţinea rapoartele. Astfel, primul este citit

[1] J. Guillaume, *Procès-verbaux...*, vol. IV, p. 819.

[2] J. Guillaume a îngrijit ediţia critică a primului raport al lui Grégoire, cf. *Grégoire et le vandalisme*, *op. cit.* Comentariul şi notele sale, de o remarcabilă rigoare, sînt marcate însă de disputa istoriografică a epocii. Cele trei rapoarte sînt reluate în Grégoire, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. II.

în faţa unei săli pe jumătate goale; în aceeaşi zi, a avut loc explozia fabricii de pulbere din Grenelle, care a făcut numeroase victime şi ale cărei cauze nu erau cunoscute încă: accident, sabotaj sau preludiul unei insurecţii „robespierriste". Rapoartele nu au stîrnit dezbateri largi şi nu a fost ridicată nici o obiecţie. Convenţia hotărăşte tipărirea lor şi primul raport, publicat în zece mii de exemplare, este distribuit în toată ţara şi cunoaşte un mare răsunet (Comisia Provizorie pentru Arte, răspunzînd cererilor administraţiei locale, decide să mai trimită cîteva sute de exemplare).[1] După cel de al doilea raport, Convenţia decretează efectuarea unei anchete în toate districtele cu privire la situaţia bibliotecilor şi a monumentelor ştiinţelor şi artei; ea îşi propune, de asemenea, să pună „la ordinea zilei" lupta împotriva vandalismului şi să audieze în fiecare lună un raport cu privire la acest subiect. Aceste bune intenţii n-au ţinut decît o lună. Totuşi, neologismul „vandalism" intră definitiv în circuitul discursiv o dată cu ultimul raport; repede asimilat, el revine neîncetat în dezbaterile Adunării, în presă, în corespondenţa oficială şi particulară. „Securea vandalismului", „furia vandalismului" sînt tot atîtea expresii care de acum înainte devin ceva normal, evident. Pentru a alege un exemplu deosebit de savuros, administratorii din Jussey (departamentul Haute-Saône) comunică: „vandalismul n-a avut satisfacţia barbară de a distruge ceva în circumscripţia noastră". De altfel, ei constată acest lucru cu îndoit regret. Pentru că este dovada că, din păcate, arondismentul lor este lipsit de orice monument şi prin aceasta nu au prilejul de a-şi dovedi patriotismul şi de „a lupta împotriva lui [a vandalismului], pentru a smulge furiei lui ceea ce au cruţat chiar dinţii timpului..."[2]

b) Rapoartele lui Grégoire inovează într-un punct esenţial. Spre deosebire de denunţările anterioare ale degradării monumentelor, care erau generale şi vagi, rechizitoriul este completat de aici înainte de *o lungă listă* (care, de la un raport la altul, este din ce în ce mai mare) a monumentelor „obiecte ale ştiinţelor şi artelor" distruse; lucrările lui Bouchardon, la Paris; excelentele copii după Diana şi Venus de Medicis, la Marly; mormîntul lui Turenne, la Franciade (foste Saint-Denis; totuşi,

[1] Cf. L. Tuetey, *Procès-verbaux de la Commission temporaire des arts*, *op. cit.*, vol. I, p. 515.

[2] Scrisoare către Comisia pentru Instrucţiune Publică, din 22 brumar, anul III; citat după P. Riberette, *op. cit.*, p. 96.

Grégoire nu consideră un act de vandalism faptul că „măciuca naţională i-a lovit pe bună dreptate pe tirani pînă şi în mormintele lor", în timpul distrugerii mormintelor regale); la Nancy, în numai cîteva ore, „au fost arse statui şi tablouri în valoare de 100 000 de scuzi"; la Verdun a fost distrusă o Fecioară a lui Houdon; la Versailles a fost spart un cap al lui Jupiter care data de „patru sute patruzeci şi doi de ani înaintea erei vulgare"; la Chartres „era fără îndoială util să fie scos plumbul de pe acoperişuri căci lucrul cel mai important era să-i zdrobim pe duşmanii noştri", dar edificiul lăsat descoperit se degradează încontinuu; la Nîmes au fost distruse monumente antice care fuseseră cruţate chiar de năvălirea vandală din secolul al V-lea; la Carpentras, două minunate figuri (Sfîntul Petru şi Sfîntul Paul) au fost făcute praf; în departamentul Indre s-a ajuns la vînzarea unor frumoşi portocali „pe motiv că republicanii au nevoie de mere şi nu de portocale"; biblioteci întregi putrezesc în depozite umede şi, de curînd, biblioteca din abaţia Saint-Germain-des-Prés a fost mistuită de flăcări etc. Nu este deci vorba de cazuri izolate, ci de o adevărată „furie de distrugere" care s-a abătut asupra întregii ţări, necruţînd nici un departament: „Pretutindeni jaful şi distrugerea erau la ordinea zilei". Discursurile grandilocvente din epoca Terorii despre „virtutea la ordinea zilei", ca şi despre Republică, protectoare a artelor şi a ştiinţelor, se ciocnesc de o realitate brutală. Desigur, în lunga listă a lui Grégoire, mai multe detalii sînt inexacte. La faptele reale vin să se adauge zvonurile; la Paris aveau de gînd să ardă Biblioteca Naţională, la fel la Marsilia au vrut să incendieze toate bibliotecile; s-a încercat distrugerea tuturor monumentelor care fac cinste Franţei... (Totuşi ştim prea bine în ce măsură informaţiile de care dispunea Grégoire erau parţiale şi incomplete iar lista lui putea fi mai amplă şi mai impresionantă.) Rapoartele despre vandalism urmează o tendinţă astfel mai generală, proprie discursului antiterorist: a expune în plină lumină şi în cele mai mici amănunte realităţile înspăimîntătoare ale Terorii şi să le confrunţi cu retorica virtuţii, a dreptăţii, a libertăţii care încerca să justifice şi totodată să sublimeze represiunea.

Rapoartele lui Grégoire despre vandalism brodează pe canavaua fabricată de procesul Comitetului revoluţionar din Nantes, urmat de cel al lui Carrier. Se formează o gradare a ororilor (Tribunalul revoluţionar dăduse astfel la iveală masacrele premeditate, înecurile, execuţiile fără judecată). În felul

acesta se constituie *un contraimaginar* care se opune întregului simbolism eroic şi înălţător al unei puteri revoluţionare fără slăbiciuni, dar just în lupta lui împotriva duşmanilor şi vinovaţilor. Forţa şi agresivitatea acestui contraimaginar proveneau, între altele, din aceea că permitea fricii refulate timp de luni de zile să se elibereze şi să se exprime fără constrîngeri.

Aceasta se traduce prin extinderea din ce în ce mai mare pe care Grégoire o acordă neologismului său. Încă din primul său raport, el nu menţionează numai monumentele şi „obiectele ştiinţelor şi artelor" asupra cărora „barbaria îşi învîrtea securea". „Vandalismul" a mai însemnat şi paralizia activităţii de educaţie publică; au fost sabotate proiecte raţionale şi realiste, fiind încurajate în schimb altele care nu puteau decît să cufunde Franţa în ignoranţă. „Vandalismul" este şi „un adevărat fanatism" care se înverşunează să schimbe în mod inutil numele comunelor şi a cărui „manie atinge asemenea culmi încît, dacă am satisface unele dorinţe nesăbuite, în curînd toată cîmpia Beauce s-ar numi *Munte*". „Vandalismul" nu este un şir de acte individuale şi episodice; după exemplul Terorii, el era un „sistem organizat" care se năpustea asupra „oamenilor de talent". Din nou, rapoartele nu se mulţumesc cu generalităţi, ci furnizează o lungă listă a savanţilor, artiştilor, oamenilor de litere aruncaţi în închisoare: Dessault, unul dintre primii chirurgi ai Europei care, în plus, „formează elevi pentru armata noastră"; Bitaube, „celebru traducător al lui Homer", a gemut nouă luni într-o temniţă; şi totuşi, făcuse dovada patriotismului său; La Chabeaussière, autorul *Catehismului revoluţionar*, François Neufchâteau, Volney, Chamfort, care a încercat să-şi ia zilele, Rouget de L'Isle care, „prin imnul său, a dăruit poate o sută de mii de oameni armatelor noastre": toţi aruncaţi în închisoare. Nepoata lui Corneille, găzduită odinioară de Voltaire, a stat în închisoare patru luni de zile, „sub domnia vandalilor" şi n-are nici măcar „un pat unde să-şi pună capul".[1] Şi, pentru a încheia, exemplul cel mai răscolitor, care trebuie „transmis istoriei": cel al lui Lavoisier, care îşi exprima doar dorinţa de „a nu se urca pe eşafod decît cincisprezece zile mai tîrziu pentru a completa unele experienţe utile Republicii". Dumas (preşedintele Tribunalului revoluţionar) i-a răspuns: „Nu mai avem nevoie de

[1] Caz menţionat de J.-M. Chénier, în raportul său cu privire la protejarea oamenilor de ştiinţă, din 14 *nivôse*, anul II, care completează lista dată de Grégoire.

chimiştii". (Se ştie că această frază, menită să aibă un viitor strălucit, n-a fost niciodată rostită şi că faptele relatate de Grégoire nu sînt exacte.) Cu această evocare a supliciului lui Lavoisier — o glorie a ştiinţei franceze şi a ştiinţei în general — elaborarea contraimaginarului face un pas important înainte. Cauza „antivandală" îşi găseşte astfel martirul şi, prin urmare, simbolul. Căci numele celor mai renumiţi „oameni de talent" nu sînt altceva decît exemple ale unui „sistem al dezorganizării care respingea toate talentele". Nu afirmase oare acelaşi Dumas că „trebuiau ghilotinaţi toţi oamenii cu minte luminată"? La Strasbourg „erau închişi profesorii"; la Dijon „erau alungaţi învăţătorii şi medicii şi înlocuiţi cu ignoranţi"; pretutindeni „în locurile unde era nevoie de cap se găseau oameni care n-aveau decît braţe". În toată Franţa „oamenii de geniu trebuiau anihilaţi sau nimiciţi [...], trebuia să li se refuze fără deosebire certificatele de civism şi să se strige în secţii: *„Nu aveţi încredere în acest om pentru că a scris o carte."* Nu mai era nici o îndoială; dacă timp de „un an întreg de teroare şi de crime barbaria a întins un giulgiu peste leagănul Republicii", însemna că exista *„un plan de a seca izvorul ştiinţei"*, de a distruge „toate monumentele care fac cinste geniului francez [...], într-un cuvînt, *de a ne barbariza*". Plan vandal, demn de aceşti noi „iconoclaşti", mai înverşunaţi decît cei vechi. Proiect premeditat, care nu se explică decît prin ignoranţă, care ea însăşi nu este întotdeauna o crimă. În spatele acesteia se ascundea *„un spirit contrarevoluţionar"*.

c) Rapoartele lui Grégoire dau, la rîndul lor, un răspuns tulburătoarei întrebări: cum putea vandalismul să lovească în inima Revoluţiei pentru ca ea să poarte răspunderea lui? Grégoire reia vechile acuzaţii împotriva „aristocraţilor", „escrocilor", „speculanţilor" şi „afaceriştilor". Activităţile lor nu explică totuşi amploarea şi caracterul sistematic pe care le luase vandalismul, în ciuda existenţei numeroaselor decrete ale puterii revoluţionare. Pentru a înţelege cauzele ascunse ale acestuia, trebuie să ne referim „la o serie de fapte care, corelate, pot să clarifice". Sînt atunci denunţaţi „foştii conspiratori", demascaţi sub Teroare, hebertiştii şi dantoniştii de-a valma, chiar aceia la care făcea aluzie Grégoire înainte de Termidor, fără însă să le fi spus pe nume. De data aceasta însă, numele sînt rostite: Hébert, care „jignea majoritatea naţională înjosind limba libertăţii"; Chaumette, care punea să fie smulşi copacii din rădăcini pe motiv că „planta cartofi"; Chabot, care spunea „că nu-i plac

savanții" și care, împreună cu complicii lui, „făcuse din acest cuvînt un sinonim pentru *aristocrați*".Cît despre Hanriot, el voia „să repete aici isprăvile lui Omar în Alexandria"; propunea să fie arsă Biblioteca Națională, iar moțiunea lui „era repetată la Marsilia". Și, la sfîrșit, este rostit numele cheie: Robespierre, „odiosul Robespierre", „cruntul Robespierre" care „a răspîndit vandalismul în toată Republica". Persistă încă spaima la gîndul repeziciunii cu care „conspiratorii", Robespierre și acoliții lui, „demoralizau națiunea și ne aduceau prin barbarie la starea de sclavie. Timp de un an au fost pe punctul de *a distruge roadele mai multor secole de civilizație* [...] Eram pe marginea prăpastiei." Subiectul unui tablou de Franck, din fericire salvat din mîinile vandalilor, s-a dovedit, din păcate, profetic: „El înfățișează ignoranța sfărîmînd sculpturile, în timp ce un barbar înarmat cu torțe aprinde focul." „Vandalismul", figură simbolică, își găsește astfel o nouă întruchipare: Robespierre exploata ignoranța și dezlănțuia „furia iconoclastă". „Complotul" lui „vandal" avea deci un dublu obiectiv: să lovească în Revoluție și în Lumini. Sau mai degrabă nu erau decît două fațete ale aceluiași plan global fiindcă cele două cauze, a Revoluției și a Luminilor, nu formau decît una singură.

Denunțîndu-l pe „Robespierre vandalul", Grégoire urmează aceeași schemă instituită în plină Teroare, în mesidor, anul II, împotriva „hebertismului în arte". Dacă vandalii s-au găsit într-adevăr „printre noi", faptul nu se poate explica decît prin complotul „dușmanilor ascunși". Schema teroristă se întoarce pur și simplu împotriva „teroriștilor", ceea ce în sine este un lucru ce trebuie luat în seamă fiind revelator pentru particularitățile perioadei termidoriene. Pentru a parafraza formula lui Payan (acuzat de „robespierrism" și de „vandalism",el se ascundea, din 9 termidor, ca să scape de represiune), „vandalismul" este „robespierrismul în arte", prelungirea și completarea Terorii în domeniul cultural. În schema „complotului", figurile „conspiratorilor", așa cum am mai spus, pot să se schimbe unele cu altele. Dar, în funcție de întruchipările concrete, fantasma „complotului vandal" capătă noi semnificații, tot așa cum se schimbă și mizele politice și culturale ale exploatării și manipulării lui.[1]

---

[1] În paragrafele consacrate rapoartelor lui Grégoire, toate citatele (dacă nu se menționează altă referință) sînt extrase din cele trei rapoarte ale sale despre vandalism, cf. Grégoire, *Œuvres*, *op. cit.*, vol. II.

Rapoartele lui Grégoire amplifică şi ridică la rang de sistem o temă care mijea în discursul politic imediat după „căderea tiranului". Într-adevăr, în fantasma „complotului robespierrist", răspîndită de propaganda termidoriană, un loc de prim ordin revine ramificaţiilor „complotului" din domeniul cultural. Încă din 11 termidor, în primul său raport asupra „zilei celei mari" care a salvat Republica de „cumplita conspiraţie", Barère denunţa, printre alte crime ale „răzvrătiţilor", pe cea mai însemnată în realizarea planului lor perfid: proiectul de „a otrăvi izvorul cel mai de preţ, acela al instrucţiunii publice".[1] La 13 termidor, în cursul unei şedinţe la iacobini, în care membrii Societăţii, dezlănţuiţi, se denunţă reciproc, în neîncrederea şi teama generală, Hassenfratz exclamă: „Umbra lui Robespierre pluteşte oare acum deasupra acestei incinte? Căci, într-adevăr, prin denunţuri individuale voia tiranul, dezbinîndu-ne pe toţi, încîlcind lucrurile, să-şi impună autoritatea şi să domnească în chip despotic asupra opiniei şi să ne pună astfel în jug [...] Societatea trebuie să se ocupe acum de un obiect demn să-i reţină atenţia: mă refer la instrucţiunea publică pe care tiranul o dădea mereu la o parte pentru a-şi atinge mai uşor scopurile stăpînind peste ignoranţi şi peste orbi."[2]

Regăsim aici, desigur, a *n*-a variantă a unei teme pe marginea căreia s-a brodat mult: „adevăraţii" iacobini erau ei înşişi victime ale „tiranului" şi trebuie acum să-şi strîngă rîndurile şi să-şi afirme unitatea, dar şi acuzaţia care stabilea o trăsătură de unire între Robespierrre-tiranul şi Robespierre-vandalul, între terorism şi vandalism. În acest fel, varianta permitea ca şi un fenomen şi celălalt să fie prezentate drept instrumente ale aceleiaşi conspiraţii şi, ca atare, să fie înlăturate.

Pentru a înţelege mai bine cum funcţionează acest discurs care acuză, dar în acelaşi timp şi disculpă, nu este lipsit de interes să desprindem, din noianul de cuvinte termidoriene, faptele precise reproşate lui Robespierre ca dovezi ale „vandalismului" său. Nu e o treabă uşoară. Într-adevăr, imaginea lui „Robespierre-vandal" devine, mai ales după rapoartele lui Grégoire, atît de stereotipă încît foarte adesea fiecare se mulţumeşte fie s-o repete ca pe un lucru de la sine înţeles, fie s-o exagereze prin exerciţii retorice şi demagogice, aşa cum face de pildă

---

[2] Cf. *Moniteur, loc. cit.*, vol.XXI, p. 359.
[3] *Ibid.*, p. 540.

Fréron care-l denunţă pe acest „nou Omar care voia să dea foc bibliotecilor"[1]. Unele acuzaţii au fost mai precise. Fourcroy, care se remarca prin atacurile sale împotriva „vandalismului ultimului tiran", spunea: „Nu ştia nimic, era de o ignoranţă crasă, strîngea dovezi împotriva unora dintre colegii lui, prieteni ai Luminilor şi ai ştiinţelor, pe care se pare că i-a trimis la eşafod; ultimul tiran v-a prezentat cinci-şase discursuri în care, cu o cumplită artă, sfîşia, defăima, îşi revărsa dezgustul şi amărăciunea asupra tuturor celor care-şi închinaseră viaţa studiilor înalte şi care posedau cunoştinţe vaste."

Lindet, în raportul care făcea bilanţul anului II, nu şovăie să-i reproşeze lui Robespierre faptul că nu îndrăznise niciodată „să ia în consideraţie un savant sau un om util"; sau J.-M. Chénier, care-l califica drept „un ambiţios ignorant" care a căzut puţin cîte puţin într-o „ruşinoasă barbarie"; sau Jean Débry, care-l acuză pe „tiran", un „om a cărui invidie n-a putut niciodată suferi ideea, nu a superiorităţii, dar nici măcar a egalităţii", de a fi întîrziat din aceste motive „panteonizarea" lui Rousseau.[2] Trăsături de caracter, desigur, dar proprii personalităţii oricărui tiran. Dovada majoră a „vandalismului" lui Robespierre, dacă nu singura mai mult sau mai puţin concretă şi asupra căreia se revine cu insistenţă, este raportul din 13 iulie 1795 cu privire la instrucţiunea publică. După cum se ştie, Robespierre a prezentat şi susţinut planul de educaţie găsit în hîrtiile lui Michel Le Peletier. Acest plan adopta ca principiu, în primul rînd, apartenenţa copilului la Patrie, părinţii nefiind decît depozitarii lui; el propunea deci o educaţie obligatorie şi comună pentru toţi copiii de la cinci la doisprezece ani, urmînd ca aceştia să fie despărţiţi de familie şi strînşi în case comune, jumătate internate, jumătate cazărmi. Or, „ceea ce la Le Peletier nu era decît o eroare, devenea la Robespierre o crimă. Pe motiv că ne făcea spartani, voia să ne transforme în iloţi şi să pregătească regimul militar care nu este altceva decît cel al tiraniei".[3] Acest plan, „nerealizabil în împrejurările în care se găsea Republica", nu era prezentat decît „pentru ca să nu mai

---

[1] *Ibid.*, p. 645, intervenţie în şedinţa din 14 fructidor, anul II, în dezbaterea cu privire la primul raport al lui Grégoire.

[2] Fourcroy, intervenţie în şedinţa din 14 fructidor, anul II, *Moniteur*, vol. XXI, p. 645; Lindet, Raport prezentat în şedinţa celei de a patra sanculotide, anul II, *Moniteur*, vol. XXII, p. 21; Débry, intervenţie în şedinţa din 6 fructidor, anul II, *Moniteur*, vol. XXI, p. 574.

[3] Grégoire, „Premier rapport sur la vandalisme", *Œuvres*, *op. cit.*, vol. II.

fie nici un fel de educaţie, [...] pentru a distruge în acelaşi timp toate aşezămintele publice, fără a pune nimic în loc".[1] Purtînd „pecetea tiraniei prosteşti", el introducea „dispoziţia barbară prin care copilul era smuls din braţele părintelui său, transforma binefacerea educaţiei într-o servitute şi ameninţa cu moartea pe părinţii care ar fi putut şi vrut să-şi îndeplinească plăcuta îndatorire a firii".[2]

Să trecem peste amalgamul evident: Robespierre n-a „impus" planul lui Le Peletier, dar Convenţia îl acceptase într-adevăr după o lungă dezbatere, suprimînd de altfel clauza obligativităţii şcolare. Acest plan, niciodată pus în aplicare, a fost anulat în plină Teroare: a acuza pe Robespierre era, în acest caz ca şi în altele, un mijloc de a-i descărca pe membrii Convenţiei de orice răspundere pentru un trecut terorist în care fuseseră amestecaţi, dar în care nu mai voiau să se recunoască. „Afacerea" planului lui Le Peletier era menită să aducă o dovadă, dacă nu *dovada* că Robespierre, îmbinînd ignoranţa cu Teroarea, voia să transforme *barbaria în sistem*. Ca urmare, ea punea în evidenţă perfidia acestei „conjuraţii împotriva progresului raţiunii umane", a „sistemului pe care ei [ultimii conspiratori] îl instituiseră pentru a stinge făclia instrucţiunii", a „acestui cumplit proiect a cărui putere distrugătoare era atît de vădită" şi care urmărea să „dea înapoi cu cîteva secole mersul înainte al spiritului uman şi progresele lui nemaiîntîlnite în Franţa". Astfel, totul se leagă: actele de vandalism se înfăţişează ca manifestări şi ramificaţii ale „vastei conjuraţii, urzite cu cea mai primejdioasă şi mai perfidă dibăcie de către ultimii conspiratori", pe care Fourcroy îşi asumă sarcina „s-o schiţeze în linii mari":

> „A convinge poporul că ştiinţa este primejdioasă şi că nu serveşte la altceva decît la a-l înşela; a nu pierde nici o ocazie de a perora vag şi constant împotriva artelor şi ştiinţelor; a acuza chiar darurile firii şi a proscrie spiritul; a seca toate izvoarele învăţămîntului public pentru a irosi în cîteva luni roadele unui secol de strădanii grele, a propune distrugerea cărţilor, a înjosi produsele geniului, a mutila capodopere artistice sub pretexte prezentate cu dibăcie oamenilor de bună credinţă; a pune aproape de toate arhi-

[1] Fourcroy, *Rapport sur l'établissement de l'École centrale des travaux publics*, 3 vendemiar, anul III; în B. Baczko, *op. cit.*, p. 459.

[2] Daunon, *Rapport sur l'instruction publique du 23 vendémiaire an II*, *ibid.*, p. 509.

vele preţioase pentru arte şi litere torţa lui Omar, pentru a le da foc la primul semnal; a opri tot timpul, cu obiecţii neserioase, proiectele de instrucţiune publică propuse în această incintă, [...] într-un cuvînt, a nimici toate lucrurile şi toţi oamenii folositori instruirii."[1]

O asemenea înverşunare şi perfidie nu se explică decît prin obiectivul urmărit de „tiran": *„El voia să aducă Franţa în starea de barbarie pentru a fi cît mai sigur că o aserveşte"*.[2] Discursul termidorian ia în consideraţie şi exploatează pînă la epuizare ideea conducătoare „a oricărui spirit luminat": tirania se întemeiază desigur pe ignoranţă şi, ca atare, nutreşte o ură neîmpăcată împotriva Luminilor şi a răspîndirii lor. Dimpotrivă, învăţătura, „progresele minţii omeneşti", cuceririle „civilizaţiei" nu pot fi disociate de libertate şi deci de Republică. Robespierre-tiranul şi Robespierre-vandalul nu sînt decît unul: „complotul vandal" era cel mai perfid şi mai sigur mijloc de a aşeza tirania pe temeliile cele mai solide. Existenţa acestui complot, amploarea lui şi efectele lui distrugătoare nu dovedesc oare, la rîndul lor, că „sîngerosul Robespierre" ţintea spre tirania absolută, mai rea decît cea pe care Revoluţia o desfiinţase? Aşa s-ar explica, prin tautologie, faptul că „fenomenul vandal", străin de *cauza revoluţionară*, de Revoluţie cu literă mare, a fost inerent desfăşurării *unor evenimente revoluţionare*.

Nu ne propunem să examinăm aici multiplele ramificaţii ale discursului antivandal care, în timpul perioadei termidoriene şi apoi sub Directorat, devine proteiform într-o asemenea măsură că-şi pierde contururile. Două orientări i-au permis acestui discurs să-şi asume funcţiile specifice în sistemul de reprezentări termidoriene. Discursul antivandal adoptă logica discursului antiterorist în ansamblul ei. Aşa cum am mai menţionat, acesta se extinde rapid de la denunţarea lui Robespierre-tiranul la acuzaţiile din ce în ce mai vehemente şi mai ample, de la „coada lui Robespierre" la „băutorii de sînge" şi la „iacobinii scelerați" etc. De asemenea, discursul antivandal, după ce îl atacase pe Robespierre-vandalul, îi atacă violent şi pe „vandali" (li se mai spune şi „vandalişti"), agenţi scelerați ai Terorii şi ai vandalismului. Altfel spus, discursul antivandal se integrează, ca o parte constitutivă, în *discursul revanşei* îndreptate împotriva „teroriştilor".

---

[1] Fourcroy, *Rapport du 3 vandémiaire, an III, ibid.*, pp. 458–459.

[2] Lindet, Raport prezentat la şedinţa celei de a patra sanculotide, *op. cit.*

El aduce dorinţei de răzbunare o legitimare complementară: „băutorii de sînge" şi „canibalii" sînt tot atîţia duşmani ai Luminilor. Ei sînt tocmai aceşti *alţii*, denumiţi cu termenul de „vandal". Dus pînă la capăt, discursul antivandal insistă atît de mult asupra *alterităţii lor radicale*, încît se transformă într-un apel violent la *excluderea* vandalilor. Dar a combate „vandalismul" înseamnă, de asemenea şi în mod contradictoriu, a te orienta într-o direcţie complet diferită, direcţie pe care o implică ambiguitatea binecunoscută, moştenită de la Lumini, a termenilor „barbari" şi „vandali". Dacă barbarii sînt *alţii*, în anumite împrejurări *alteritatea nu este de neînvins*. „Barbarii" atrag asupra lor, ca să spunem aşa, activitatea care îi va face să evolueze, le „va îmblînzi" moravurile, îi va lumina, pe scurt, activitatea civilizatoare. Împinsă la extrem, această orientare a discursului antivandal tinde *să legitimeze includerea „barbarilor"*, accesul şi ascensiunea lor progresivă la *civilizaţie*, graţie acţiunii ocrotitoare şi pedagogice care implică o supraveghere binevoitoare a puterii revoluţionare şi deci a elitelor ei luminate.

Schematizarea este, desigur, excesivă, de vreme ce aceste două tendinţe au fost rareori împinse la extrem, s-au opus una alteia. Dar tocmai pentru că s-au îmbinat pînă la confundare, ni se părea util să punem în evidenţă caracterul, paradoxal la prima vedere, al complicităţii lor.

VANDALI ŞI CANIBALI

> „În cea mai mare parte a comunelor se mai găseşte încă un mic Robespierre; dar în vreme ce modernul Catilina şi-a ispăşit cruzimea pe eşafod, locotenenţii lui stau liniştiţi. În diversele locuri unde artele au fost atît de vitregite, majoritatea autorilor acestor fărădelegi sînt cunoscuţi, iar agenţii naţionali devin complici dacă nu-i denunţă acuzatorilor publici."[1]

Cîştigînd în amploare, chemînd la urmărirea „micilor Robespierre", discursul antivandal (oricare ar fi fost intenţiile lui Grégoire însuşi) nu-i viza numai pe cei care contribuiseră direct la distrugerea monumentelor şi operelor de artă. El îi ataca pe toţi cei care, în timpul Terorii, exercitau puterea pe teren, pe toţi membrii comitetelor revoluţionare şi militanţii sanculoţi, exe-

[1] Grégoire, „Al treilea raport...", *Œuvres*, *op. cit.*

cutanţii represiunii inspirate „de sus", de puterea centrală, dar şi pe organizatorii şi agenţii activi ai terorii locale. Trecînd de la denunţarea „complotului" lui Robespierre şi a acoliţilor săi, grup restrîns, la urmărirea „micilor Robespierre" răspîndiţi în toată ţara, Grégoire adoptă logica întregului discurs antiterorist care, de la denunţarea „tiranului", înaintează cu paşi mari în atacurile lui către conceperea „robespierrismului" ca „sistem al terorii".

Această evoluţie a discursului marchează o schimbare importantă în reprezentarea despre „vandali". „Micii Robespierre" nu sînt consideraţi ca unelte oarbe în mîna „tiranului". Nu se poate spune că se lăsaseră înşelaţi de complotul machiavelic, ceea ce într-o oarecare măsură i-ar fi disculpat; ei s-au recunoscut în el. Din ce în ce mai mult în discursul termidorian, în decurs de cîteva luni, se afirmă sentimentele de ură şi răzbunare împotriva tuturor celor care, proveniţi „de jos", au pus mîna pe putere, au tiranizat, aruncat în închisoare, umilit „cetăţeni cinstiţi". „Călăii domneau, pungaşii se îmbogăţeau, ignoranţii ocupau toate posturile", repetă fără încetare Tallien în ziarul său.[1] „Tiranul" voia să degradeze Naţiunea exacerbînd înclinaţiile cele mai nefaste şi cele mai sîngeroase ale firii omeneşti. Prin urmare i s-au alăturat în mod spontan criminalii, ucigaşii, hoţii, aşa cum a dovedit-o procesul Comitetului revoluţionar din Nantes. În timpul iernii din 1794–1795, discursul termidorian se serveşte de un vocabular deosebit de agresiv atunci cînd vorbeşte despre aceşti „mici Robespierre": foştii terorişti, personalul comitetelor revoluţionare, sînt nişte antropofagi, nişte canibali, nişte băutori de sînge omenesc. Injurii şi invective desigur, dar ele traduc fantasme a căror influenţă este foarte reală. În cursul procesului Comitetului revoluţionar din Nantes nu s-au depus oare mărturii că în timpul şedinţelor membrii societăţii populare practicau un rit plin de cruzime, un fel de slujbă neagră: în semn de solidaritate, bea fiecare dintr-o cupă cu sînge? „Canibalii", cei care se află în afara *civilizaţiei*, „monştrii" care, prin natura lor crudă şi sălbatică, s-au condamnat singuri la excluderea din societate, dacă nu pur şi simplu la exterminare. Aşa proclama *Deşteptarea poporului*, acest anti-*Marseillaise* a „tineretului aurit", o adevărată chemare la răzbunare sîngeroasă, cîntată în sălile de teatru, în cafenele, sub arcadele Palatului Naţional (fostul Palais Royal):

---

[1] *L'ami des citoyens. Journal du commerce et des arts*, nr. 5, 5 brumar, anul III.

Peuple français, peuple de frères
Peux-tu voir sans frémir d'horreur
Le crime arborer les bannières
Du carnage et de la terreur?

Tu souffres qu'une horde atroce,
Et d'assassins et de brigands
Souille par son souffle féroce
Le territoire des vivants.

Quoi! Cette horde anthropophage
Que l'enfer vomit de son flanc,
Prêche le meurtre et le carnage!
Elle est couverte de ton sang!

Quelle est cette lenteur barbare?
Hâte-toi, peuple souverain,
De rendre aux monstres du Ténare
Tous ces buveurs de sang humain

Mânes plaintifs de l'innocence
Apaisez-vous dans vos tombeaux
Le jour tardif de la vengeance
Fait enfin pâlir vos bourreaux

Oui, nous jurons sur votre tombe
Par notre pays malheureux
De ne faire qu'une hécatombe
De ces cannibales affreux.[1]

(Popor francez, popor frate / Poţi să vezi fără să te-nfiori / Crima fluturînd stindardul / Terorii şi al măcelului? // Îngădui ca o cruntă hoardă / De ucigaşi şi de tîlhari / Cu răsuflarea lor de fiare / Să pîngărească pămîntul oamenilor. // O hoardă de antropofagi / Ieşită din măruntaiele iadului / Seamănă moartea şi măcelul! / E mînjită cu sîngele tău! // Ce-nseamnă această încetineală barbară? / Grăbeşte-te, popor suveran, / Să-i dai monştrilor din Tenar / Pe toţi băutorii de sînge omenesc // Mani nevinovaţi şi plini de jale / Liniştiţi-vă în mormintele voastre / Ziua tîrzie a răzbunării / Îi face să pălească pe călăii voştri // Da, jurăm pe mormintele voastre / Pe nefericita noastră ţară / Să facem o hecatombă / Din aceşti crînceni canibali.) [1]

---

[1] *Couplets chantés à la réunion des citoyens de la section de Guillaume Tell*, cuvinte de cetăţeanul Souriguère, muzica de cetăţeanul Gaveaux; *Le Réveil du peuple* a fost executat prima oară în public la 2 *pluviôse* anul III şi publicat a doua zi în *Le Courrier républicain*. Cf. A. Aulard, *Paris pendant la réaction thermidorienne et sous le Directoire*, Paris, 1898, vol. I, pp. 408–411.

Canibali, dar şi barbari şi vandali. În imaginarul şi limbajul termidorian, cele două reprezentări se completează una pe alta pînă la contopire. Astfel, Babeuf utilizează cei doi termeni ca sinonime, denunţînd crimele Terorii, „grozăvii care stîrnesc uimirea veacurilor şi a naţiunilor" în acelaşi timp ca pe nişte „acte cumplite de canibalism" şi ca pe „roade ale barbariei".[1] Cei doi termeni au ca punct comun aceeaşi funcţie de excludere infamantă, de surghiunire în afara lumii civilizate; ei înfierează „duşmani ai neamului omenesc" ieşiţi din lumea întunericului, a fărădelegii şi a crimei. Cu o mică nuanţă, în măsura în care este posibil să surprinzi nuanţe în această violenţă verbală ajunsă la paroxism care, să nu uităm, justifică, aţîţă şi orchestrează violenţa fizică, vînătoarea de „iacobini" şi de „terorişti": „canibalul", „băutorul de sînge" simbolizează teroarea sîngeroasă, teroarea proscrierilor, a ghilotinei, a temniţelor; „vandalul" întruchipează tirania ignoranţei, a anticulturii. „Vandalul" este, ca să spunem aşa, cealaltă faţă a „canibalului", antropofagul culturii. Domnia Terorii a atras nu numai masacrarea şi moartea nevinovaţilor (nu se zgîrcesc atunci cînd este vorba de cifre: zeci de mii, sute de mii, se vorbeşte chiar de milioane...). Teroarea este şi triumful vandalismului şi, ca atare, imaginea jalnică a Naţiunii cufundate în bezna ignoranţei.

> „Tirania a găsit în ignoranţă un sprijin aproape de neînvins; iar *vandalismul barbar* zămislit chiar de tiranie, a venit s-o susţină cu forţe noi. În timp ce eşafodurile erau scăldate în sîngele victimelor, toate monumentele de artă, toate sălaşurile ştiinţelor, toate sanctuarele literelor cădeau pradă flăcărilor şi pustiirii tiranilor. Fără îndoială că aceşti crînceni duşmani ai omenirii consimţeau să-şi lase luminate momentan fărădelegile la flacăra bibliotecilor incendiate, numai pentru că sperau ca în felul acesta întunericul ignoranţei să fie cît mai adînc. Barbarii! ei au dat înapoi cu cîteva secole spiritul uman: au vrut să văduvească Franţa de cele mai frumoase cununi ale gloriei sale; au conspirat ca să o lipsească de acea dominaţie pe care a exercitat-o întotdeauna asupra celorlalte naţiuni, dominaţia culturii şi a geniului."[2]

---

[1] Babeuf, *On veut sauver Carrier...*, *op. cit.*, p. 12.

[2] Boissy d'Anglas, *Discours préliminaire au projet de Constitution de la République française*, rostit în şedinţa din 5 mesidor, anul II, Paris, Imprimeriile Naţionale.

Putem recunoaşte uşor în această tiradă temele principale din rapoartele lui Grégoire, însă amplificate, exagerate, hiperbolizate printr-o retorică pusă la punct în tot timpul Revoluţiei (astfel, Grégoire nu vorbea decît despre intenţiile de a incendia bibliotecile; dacă este să-l credem pe Boissy d'Anglas, ele au ars efectiv toate). Totuşi, denunţarea vandalismului depăşeşte aria lui iniţială: vandalismul nu se mai reduce la distrugerea monumentelor, cărţilor, operelor de artă; el este de aici înainte un întreg stil de viaţă, un tip de comportament şi un limbaj pe care Teroarea le-a impus ţării şi mai ales oamenilor cultivaţi. Sau, mai degrabă, este inversul unui stil de viaţă, chiar negaţia culturii. „Canibalii", cei care conduceau Teroarea, erau nişte ignoranţi şi nişte nememici, nişte jegoşi şi nişte brute care nici măcar nu vorbeau o limbă civilizată. Astfel, La Harpe, care tocmai a fost eliberat din închisoare, denunţă vandalismul: „Acest război declarat de ultimii noştri tirani raţiunii, moralei, literelor şi artelor", şi conturează acest înspăimîntător tablou:

> „Mi se pare că-i văd şi acum pe aceşti tîlhari cu numele de patrioţi, aceşti asupritori ai naţiunii cu numele de magistraţi ai poporului cum se răspîndeau printre noi, cu veşmîntul lor grotesc pe care-l numeau patriotism, ca şi cum patriotismul ar trebui neapărat să fie caraghios şi murdar; cu tonul lor grosolan şi limbajul lor brutal pe care-l numeau republican, ca şi cum grosolănia şi neruşinarea erau fundamental republicane."[1]

Pe lîngă monumentele distruse, Cambry denunţă limbajul grosolan, utilizat de funcţionarii şi reprezentanţii în misiune şi considerat cu adevărat „popular" şi „patriotic", văzînd în el simbolul global al vandalismului, „trăsătura care scoate cel mai bine în evidenţă degradarea instituţiilor constituite în acea epocă [...], în acele zile de turbare, de ignoranţă, de prostie şi de brutalitate."[2]

În felul acesta se amplifică, prin reprezentarea „vandalilor-canibali", discursul asupra vandalismului. Distrugerea operelor de artă şi a cărţilor, punctul ei de plecare, nu mai este decît un epifenomen al unei drame cu caracter mult mai universal, *vul-*

---

[1] J.-F. La Harpe, *De la guerre déclarée par nos derniers tyrans à la raison, à la morale, aux lettres et aux arts*, discurs rostit cu prilejul deschiderii Liceului Republican, la 31 decembrie 1794, Paris, anul IV, p. 4.

[2] Cambry, *Voyage au Finistère ou état de ce département en 1794 et 1795*, Paris, anul VIII, vol. III, pp. 93–94.

garizarea Franţei şi a Revoluţiei. Căci aceşti „mici Robespierre" despre care vorbea Grégoire nu întruchipează altceva decît *prostimea ajunsă la putere*. Deghizată în patrioţi şi revoluţionari, această prostime nu se mulţumea să-i omoare pe oamenii cumsecade, să semene Teroarea, să jefuiască şi să fure. Ea înjosea toată viaţa publică, cufundînd-o în barbarie. Această mojicime, drojdia societăţii este în mod spontan duşmanul oamenilor luminaţi şi al culturii care îi repugnă. Ce altă imagine mai exactă a mojicimii care vandalizează Franţa decît cea pe care ne-o oferă comedia lui Ducancel *Interiorul Comitetelor Revoluţionare sau Aristizii moderni*, care a cunoscut un imens succes în primăvara anului III?[1] Piesa prezintă un comitet revoluţionar unde s-a depus drojdia societăţii, escroci, foşti lachei sau portari, aventurieri etc. Nimeni nu-şi mai spune Jeannot sau Pierrot, ci Torquatus, Brutus, Cato. Pentru că nu pot vorbi în franceză, ei se exprimă într-un limbaj grotesc:

Vilain, cu o scrisoare în mînă, recunoscîndu-l pe Torquatus: Ia te uită, e Fétu, tapiţerul; bună-ziua, deci, prietene Fétu.

Torquatus: De ce-mi zici Fétu; eu mi-s Torquatu.

Ţăranul: Fie-şi Torquatu. Ce nebunie mai e şi asta, nu mai recunoşti astăzi nici oamenii nici străzile.

Torquatus: Patrioţii îşi zice toţi pe nume de romani; uite, vreau să te botez şi pe tine şi să-ţi zic Cezar! La naiba! Ăla zic şi eu că era un republican!

[Scrisoarea adresată Comitetului stîrneşte panică: toţi membrii sînt analfabeţi.]

Torquatus, în şoaptă lui Brutus: Brutus, fîrtate, tu ştii să citeşti?

Brutus, încet lui Torquatus: Vai, n-am ajuns decît pînă la alfabet; dac-ai şti ce greu e să-nveţi să citeşti.

Cu bonetele lor roşii, îmbrăcaţi cu carmaniole tot atît de slinoase ca şi bonetele, membrii Comitetului revoluţionar sînt cu toţii partizani înfocaţi ai Terorii şi ai idolului lor, Robespierre.

---

[1] *L'Intérieur des Comités révolutionnaires ou les Aristides modernes*, comedie în trei acte, în proză, de cetăţeanul Ducancel (C.-P.), Paris, f. d. Scena se petrece la Comitetul revoluţionar din Dijon (în fructidor, anul II, societatea populară din Dijon trimisese în Convenţie şi la iacobini un mesaj prin care erau condamnate „moderantismul" şi eliberarea deţinuţilor: cf., mai sus). Despre triumful acestei piese, cf. E. şi J. Goncourt, *Histoire de la Société française pendant le Directoire*, Paris, 1864, pp. 122 ş. urm. L. Moland, *Théâtre de la Révolution*, Paris, 1877, pp. XXVI–XXVII.

Deşi analfabeţi, ei hotărăsc totuşi eliberarea certificatelor de civism; ignoranţi, ei procedează la interogatorii şi adulmecă peste tot agenţi ai străinilor, deşi Barcelona nu este pentru ei decît o reşedinţă de plasă îndepărtată din Franţa, într-un departament numit Catalonia. Dar toţi se dovedesc deosebit de dibaci în manipularea societăţii populare cu ajutorul unor sloganuri revoluţionare formulate într-un limbaj ridicol, dar eficace. Ei mînuiesc de minune arma denunţului. Îi întemniţează pe oamenii cumsecade ca să pună mîna pe bunurile lor, dar şi pentru că urăsc educaţia, cultura, cunoştinţele pe care le au aceştia, cărţile pe care ştiu să le citească. Se înverşunează împotriva singurului membru al Comitetului „negustor, om cinstit, persecutat, funcţionar municipal" care se opune, punîndu-şi viaţa în pericol, activităţilor lor nefaste şi al cărui fiu luptă la graniţă ca să-şi apere ţara. Pun la cale tot felul de acuzaţii false şi absurde împotriva acestuia, ca să fie arestat şi, în felul acesta, să-şi împartă averea lui. Ar fi izbutit (trecem peste amănuntele intrigii) fără faimoasa scrisoare, pînă la urmă deschisă şi citită, care aducea vestea fericită că „ticăloşii triumviri au fost în sfîrşit doborîţi" („Vai, virtuosul, incoruptibilul Robespierre" strigă atunci, zdrobit, Cato, fostul lacheu escroc) şi că „partizanii terorii şi băutorii de sînge vor fi urmăriţi". Astfel, virtutea şi dreptatea înving prostimea ticăloasă şi o dată cu ele raţiunea şi Luminile ies învingătoare în lupta împotriva ignoranţei şi barbariei. Morala piesei este formulată de eroul pozitiv, tînărul ofiţer, fiul „omului cumsecade, negustorul persecutat":

> „Atîta vreme cît educaţia nu-şi va fi răspîndit lumina şi raţiunea în toate clasele societăţii, poporul va avea întotdeauna nevoie de oameni luminaţi şi curaţi care să-i îndrume paşii şi să-i canalizeze energiile."

Piesa lui Ducancel (care era regalist) a fost pînă la urmă interzisă, după vreo sută de reprezentaţii la Paris (ea a fost, de asemenea, jucată cu cel mai mare succes în mai multe oraşe din provincie). Stîrnea scandal, căci, în afară de „vandalii-canibali", ridiculiza puterea revoluţionară ca atare. Cei ca Brutus, Tarquinus, Cato întruchipau, desigur, mojicimea, iar în piesă apare vag, ca în culise, un popor bun (simbolizat de altfel de tînăra servitoare credincioasă a omului cumsecade persecutat) care se bucură de triumful raţiunii şi al virtuţii. Dar acest popor care se lăsa manipulat de marii şi micii Robespierri, de către

toţi aceşti Cato escroci, este într-adevăr lipsit de orice vină? Graiul vulgar şi caraghios, limbajul grosolan, tutuirea, tot atîtea simboluri ale vandalismului triumfător care perverteşte spiritul public, nu constituie oare vorbirea lui de fiecare zi? În plină expansiune, cuprinzînd sfere din ce în ce mai largi, discursul asupra vandalismului alunecă spre repunerea în cauză a reprezentării esenţiale din sistemul simbolic esenţial, poporul suveran.

UN POPOR DE CIVILIZAT, O PUTERE CIVILIZATOARE

În prima zi a lunii *ventôse*, anul III, delegaţiile de la secţia Halle-au-blé şi de la Bonnet-Rouge (care va renunţa curînd la acest nume) sînt admise la bara Convenţiei. În mesajele lor, ele o felicită pentru că a declanşat ancheta împotriva membrilor fostului Comitet al Salvării Publice, acest guvern care „în cincisprezece luni a copleşit patria cu mai multe nelegiuiri decît au adus omenirii toţi tiranii în cincisprezece secole". Sînt, de asemenea, felicitaţi legislatorii pentru că au hotărît scoaterea cenuşii lui Marat din Panteon şi au chemat astfel la ordine „un entuziasm ruşinos". Secţia de la Halle-au-Blé îi denunţă cu asprime pe membrii comitetelor revoluţionare, aceşti „oameni crunţi care au făcut atîta rău" şi care „fie că sînt cruzi, fie imbecili" trebuie puşi în „imposibilitatea de a mai face rău". Ea face apel la legiuitori să se arate şi mai fermi şi să meargă înainte cu curaj pentru a şterge amintirea acestor cincisprezece luni cumplite şi pentru a restabili unitatea poporului francez:

> „nimiciţi toate aceste monumente care aduc aminte de vechile învrăjbiri; să piară acest Munte, ridicat în faţa Invalizilor, care a zămislit atîţia Munţi; să dispară zilele care au necinstit temeliile lui, ca şi şerpii care se văd acolo şi care amintesc denumiri odioase; să piară pentru totdeauna şi fără urme această făptură pe care uriaşul o zdrobeşte, figură alegorică şi himerică precum fantoma a cărei emblemă este".

Propuneri primite cu aplauze de convenţionalii care cunosc cu toţii foarte bine acest monument. Într-adevăr, în august 1793 decretaseră ei înşişi ridicarea acestei statui al cărei simbolism, conceput de David, le cucerise imaginaţia:

„Pe piscul unui munte va fi reprezentat, printr-o sculptură uriaşă, Poporul francez ţinînd strîns cu braţele lui vînjoase, ca într-un mănunchi, departamentele Franţei; federalismul ambiţios, ieşind din mîlul mlaştinii, dînd cu o mînă la o parte trestiile, în timp ce cu cealaltă încearcă să rupă cîteva bucăţi din acel mănunchi; Poporul francez îl zăreşte, îşi ia măciuca, îl loveşte şi-l sileşte să intre din nou în apele stătute de unde nu va mai ieşi niciodată."

La şapte luni după termidor mai sînt destul de puţini la număr membrii Convenţiei care se recunosc în acest Popor-Hercule ridicîndu-se pe munte; ei socotesc acum statuia ca „teroristă şi vandală". Monumentul reprezintă un gigant şi „acest gigant este Robespierre". I s-a pus în mînă o măciucă; „ne-am înşelat, ar fi trebuit să ţină în mînă o ghilotină". Un singur glas se ridică în apărarea monumentului:

„Din respect pentru poporul francez, nu oferiţi aristocraţilor spectacolul distrugerii lui. Îi veţi jigni pe mandatarii lui, veţi insulta poporul ori de cîte ori veţi distruge imaginile care îl reprezintă."

Adunarea este indignată, mai multe glasuri se ridică: „Nu imaginea poporului, ci aceea a tiranului a schilodit Convenţia"; distrugerea este votată.[1]

Era oare posibil să nu te atingi de „imaginile care reprezintă poporul"? Dezbaterea cu privire la statuia Poporului-Hercule capătă ea însăşi o valoare simbolică. Poporul liber şi suveran, unul şi indivizibil, mergînd întotdeauna pe calea cea dreaptă, această reprezentare cheie a imaginarului revoluţionar, putea oare să iasă neatins din angrenajul în care era prins acelaşi imaginar din cauza urmăririi „adevăraţilor responsabili" ai Terorii şi vandalismului? Tot discursul termidorian va submina această reprezentare printr-o acţiune subterană. Să reamintim cum se apărau membrii fostelor Comitete, denunţaţi de

---

[1] Cf. *Moniteur*, vol. XXIII, pp. 516–518. Descrierea statuii este extrasă din programul serbării de la 10 august 1793, redactat de David; cf. B. Baczko, *Lumières de l'utopie*, Paris, 1978, pp. 377 ş. urm. Să reamintim că, în anul II, această imagine a Poporului Hercule a fost evocată de Comisia Provizorie pentru Artă în instrucţiunile privitoare la conservarea monumentelor. Măciuca trebuia să simbolizeze atunci protejarea operelor de artă împotriva „vandalilor"... Cu privire la istoricul şi simbolismul acestei statui, cf. observaţiile judicioase ale lui L.Hunt, *Politics, Culture and Class in French Revolution*, Berkeley, 1984, pp. 98 ş. urm.

Lecointre: dacă purtau ei răspunderea pentru faptul că-l toleraseră pe „tiran“ atunci împărţeau greşeala cu Convenţia, dar şi cu întreg poporul.

„Convenţia însăşi era oare la adăpost de influenţa tiranică a lui Robespierre, de iluziile pe care le întreţinea cu discursurile lui patriotice? *Poporul însuşi* nu era, datorită propriei lui greşeli sau datorită unei încrederi oarbe, *agentul cel mai activ* al despotismului exercitat de acest om [...] care era, în acea vreme, o forţă populară?“[1]

Din motive politice despre care se ştie că erau opuse, publiciştii contrarevoluţionari căutau şi ei să nu limiteze responsabilitatea Terorii şi a vandalismului numai la „conjuraţia lui Robespierre“, ci să extindă vina cît mai mult posibil asupra Revoluţiei şi a poporului însuşi. Robespierre se sprijinea direct pe comitetele revoluţionare ai căror membri erau în majoritate „oameni fără educaţie, provenind din clasele sociale cele mai de jos, cu moravuri sălbatice şi de o ignoranţă necioplită“. El reuşise nu numai pentru că-i atrăsese de partea lui „pe toţi tîlharii, pe toţi ucigaşii din Franţa“, ci, mai ales — fapt nemaiîntîlnit care a făcut din tirania lui un lucru inedit în istorie —, pentru că „cea mai mare parte a naţiunii s-a cufundat nu o dată în mocirla pe care Robespierre şi acoliţii lui o răscoliseră [...]. Am coborît pînă la acel grad de decădere încît ne-am însuşit nebuniile cele mai demne de dispreţ ale popoarelor celor mai necivilizate.“[2]

În Termidor, toate se înfruntă şi se dedublează: strategii politice şi discursive, logica specifică a evoluţiei unui sistem de reprezentări şi dinamica unor conflicte sociale. În Parisul înfometat, în acea iarnă deosebit de aspră din 1794–1795, cînd izbucnesc la lumina zilei contrastele sociale, luxul arogant al proaspeţilor îmbogăţiţi, speculanţi şi acaparatori, şi mizeria celor care, noaptea, formează cozile în faţa brutăriilor, unde eleganţa ostentativă a „tineretului aurit“ este un semn de dispreţ faţă de carmaniolele şi bonetele roşii, unde cei care ies din

---

[1] *Réponse de Barère, Billaud-Varenne, Collot d'Herbois et Vadier aux imputations de Laurent Lecointre et déclarées calomnieuses par décret du 13 fructidor, op. cit.*, pp. 71–78.

[2] F. Montjoie, *Histoire de la conjuration de Robespierre*, Paris, 1795; Montjoie denunţa şi urmările nefaste ale studiilor clasice în licee şi influenţa lor asupra imaginaţiei.

închisori se întîlnesc cu cei condamnaţi, în timp ce doar ieri aceiaşi le eliberau certificate de civism, în acest Paris bîntuit de povestirile despre atrocităţile recente ale Terorii, Poporul suveran nu mai apare într-adevăr ca „unul şi indivizibil". Desigur, discursul politic termidorian nu poate să admită sau să legitimeze, asumînd-o, spulberarea acestei reprezentări esenţiale; se străduieşte deci s-o păstreze şi, în acest scop, nu vrea să admită decît o singură distincţie în societatea civilă, cea între cetăţenii „buni" şi cetăţenii „răi". Totuşi, sub presiunea conflictelor sociale, acest discurs termidorian se sparge într-un limbaj care exprimă în mod brutal împărţirea „poporului", dacă nu în clase, cel puţin în bogaţi şi săraci. Astfel, Dubois-Crancé, deşi proclamă că, deoarece reprezintă poporul, Convenţia trebuie să rămînă unită pentru a şterge ultimele rămăşiţe ale Terorii, cheamă legiuitorii să nu piardă niciodată din vedere această „simplă reflecţie": „Averea unui milion de oameni hrăneşte producţia şi circulaţia economică a altor 25 de milioane; nimiciţi resursele acestui milion şi aţi făcut contrarevoluţia". (Aceste cuvinte sînt deseori atacate de iacobini.) Poporul, desigur, nu este nici „antropofag", nici „vandal", el „nu a rătăcit niciodată pe căi greşite", dar a fost deseori „crunt înşelat". Cum ar fi putut el altfel să se încreadă în cei care nu-i mai urmăreau pe aristocraţi, „ci pe toţi cei bogaţi, toţi cei a căror avere pune în mişcare talentele şi priceperea poporului şi pe care îi jefuiau sau îi gîtuiau pe motiv că erau aristocraţi"[1]? Bourdon [din Oise] denunţa iluziile şi promisiunile demagogice de care se serveau „teroriştii" ca să ducă de nas poporul; pentru că în Teroare „cel sărac fusese amăgit cu cele mai nebuneşti speranţe", „pretutindeni proprietarul este insultat, găsit vinovat, condamnat; servitorii lui sînt plătiţi ca să-l denunţe; trădarea cea mai josnică este ridicată la rangul de virtute publică; monumentele artistice sînt mutilate; tot ceea ce aminteşte belşugul naţiunii este nimicit". „Vandalismul dictatorilor noştri" putea să triumfe numai pentru că „o hoardă de canibali" făgăduise „în mod criminal celui sărac proprietăţile celui bogat". Singurii profitori ai acestui „sistem infernal" erau „sumedenia de barbari [care], în zăngănitul armelor ucigaşilor, se ghiftuiau cu aur şi cu sînge, insultau pudoarea, nesocoteau virtutea, măcelăreau inocenţa şi

---

[1] Discurs rostit în şedinţa celei de a doua sanculotide din anul II, „deseori întrerupt de vii aplauze". *Moniteur*, vol. XXII, pp. 6–7.

mîncau [*sic*] monumentele noastre în ruină, oraşele noastre transformate în morminte şi cîmpurile în pustiu."[1] De aceea trebuie:

> „să ne amintim cu curaj adevărurile fundamentale: masa oamenilor născuţi pe pămîntul Franţei, acesta este poporul. O parte din acest popor a obţinut proprietăţi prin moştenire, prin achiziţionare, prin propria lui hărnicie; o a doua parte din acelaşi popor lucrează ca să dobîndească sau să suplinească aceste proprietăţi. Între aceste două părţi ale poporului există grade nuanţate de bunăstare sau de sărăcie, sub numele de săraci şi bogaţi. Şi unii şi ceilalţi sînt absolut necesari".

Desigur, „legiuitorul cinstit şi priceput" trebuie să înăbuşe viciile amîndurora, ale bogaţilor, ca şi ale săracilor, asigurînd în felul acesta unirea lor. Dar învăţămîntul principal care trebuie tras din Teroare, din „sistemul crimei purtînd masca patriotismului" este vigilenţa împotriva:

> „acestor oameni cu privirea cruntă, cu faţa palidă, cu glas mînios, care aţîţă sentimentele de ură ale poporului împotriva altei părţi a lui însuşi, numită cu perfidie milionul aurit.[2]

Popor copil, popor rătăcit, popor care a fost implicat în vandalism şi Teroare, o graniţă din ce în ce mai ştearsă îl desparte de gloată. Discursul termidorian risca pînă la urmă să se confunde cu atacurile duşmanilor de toate soiurile ai Revoluţiei şi Republicii, denunţate ca manifestări ale tiraniei gloatei. Convenţia regicidă — nu au importanţă peripeţiile termidoriene — n-ar fi altceva decît o jalnică adunătură de criminali şi de călăi. Problemă de discurs, problemă de reprezentare a poporului, dar şi, dacă nu mai ales, problemă prin excelenţă *politică*, deoarece este vorba de *putere* şi de legitimarea ei. Astfel, chiar în timp ce discursul termidorian şterge graniţele dintre „vandali" şi „popor", el se străduie, printr-o ciudată manevră, să le restabilească; dacă insistă asupra împărţirii „poporului" în săraci şi bogaţi, de o parte un milion, de cealaltă douăzeci şi cinci de milioane, o face pentru a afirma încă o dată solidaritatea dintre unii şi ceilalţi, solidaritate pe care „legiuitorul

---

[1] Discurs rostit la 10 *ventôse*, anul III, *Moniteur*, vol. XXIII, p. 578.
[2] Boissy d'Anglas, Discurs rostit în şedinţa din 21 *ventôse*, anul III, *Moniteur*, vol. XXII, pp. 660–663.

cinstit" este chemat s-o asigure. Orice legitimitate a puterii termidoriene se întemeia pe voinţa poporului „liber şi suveran", una şi indivizibilă, la fel ca şi Republica. Referirea la popor, la cele „douăzeci şi şase de milioane de francezi care ne-au trimis aici", este omniprezentă în discursul termidorian. Este o figură din ce în ce mai înălţătoare şi eroică, din ce în ce mai emblematică şi problematică, subminată dinăuntru de acuzaţiile împotriva „vandalilor şi canibalilor" şi totuşi necesară. Toate contradicţiile puterii termidoriene se regăsesc în îndoita dorinţă — dacă nu cumva este vorba de o necesitate – de a păstra în discursul ei această reprezentare politică fondatoare care o legitimează şi de a preveni încă o dată efectele teroriste ale acestei reprezentări unitare asupra imaginarului revoluţionar. Din ce în ce mai mult, *poporul* este redus la o singură funcţie: să legitimeze Republica şi deci puterea. Ca urmare, acestui popor nu-i este dată altă realitate decît aceea a instituţiilor despre care se presupune că-l întruchipează. Astfel, poporul este întruchipat de armata care luptă victorios dincolo de graniţele ţării, în numele Republicii; este întruchipat de asemenea şi mai ales de putere; membrii Convenţiei identifică din ce în ce mai mult *poporul* cu ei înşişi, cu un personal politic a cărui continuitate este necesară pentru ca Republica să dăinuie. Poporul, în Termidor, este figura unei retorici foarte elaborate în tot decursul experienţei revoluţionare, devenite suportul simbolic al unei tehnici de exercitare a puterii, dobîndite prin aceeaşi experienţă.

În acest sistem de reprezentări politice, poporul n-ar putea să fie nici cu totul „vandal", nici cu totul „civilizat", el trebuia să ocupe o poziţie de mijloc, la jumătatea drumului între civilizaţie şi barbarie. Discursul împotriva vandalismului era purtător al reprezentării unei *puteri civilizatoare*.

Termidor marchează cu adevărat această „fericită epocă a Revoluţiei în care ignoranţa şi viciile pe care le atrage după sine sînt alungate din locurile pe care conspiratorii li le dăduseră ca pe o pradă", acel moment cînd:

> „legiuitorii Franţei, martorii fărădelegilor cu care o ameninţaseră barbaria şi vandalismul, s-au pronunţat cu putere împotriva acestor duşmani ai neamului omenesc şi au distrus, prin instituţii menite să asigure sporirea cunoştinţelor umane, speranţele vinovate ale tiraniei".[1]

---

[1] Fourcroy, *Rapport sur les arts qui ont servi à la défense de la République et sur le nouveau procédé de tannage...*, prezentat la 14 *nivôse*, anul III, *Moniteur*, vol. XXIII, p. 139.

Toate marile creaţii culturale şi pedagogice din perioada termidoriană — Şcoala politehnică, Şcoala normală, Institutul, muzeul Monumentelor franceze etc. — sînt scandate de discursul împotriva „vandalismului şi a ravagiilor sale". Literele au urmat, de trei ani încoace, soarta Convenţiei Naţionale. „Ele au gemut împreună cu noi sub tirania lui Robespierre, ele au urcat pe eşafoduri o dată cu colegii voştri şi, în aceste vremuri de restrişte, patriotismul şi ştiinţele amestecîndu-şi părerile de rău şi lacrimile, cereau înapoi mormintelor victimele deopotrivă de îndrăgite. După 9 termidor, redobîndind puterea şi libertatea, le-aţi folosit prima dată ca să alinaţi şi să încurajaţi artele. Convenţia n-a vrut, aşa cum au făcut-o regii, să umilească talentele, obligîndu-le să-i cerşească darurile, ea s-a grăbit să le ofere ajutoare onorabile unor oameni a căror sărăcie ar fi fost o acuzaţie adusă naţiunii pe care o înălţaseră luminînd-o."[1]

Convenţia termidoriană oferă ajutoare savanţilor şi artiştilor; ea aduce un omagiu „martirilor terorii vandale", lui Lavoisier şi lui Condorcet; ea pune cu desăvîrşire capăt actelor iconoclaste. Desigur, nu stăvileşte distrugerea *tuturor* monumentelor: palatele, mînăstirile, castelele, tot atîtea bunuri naţionale, sînt în continuare vîndute pe un preţ de nimic şi fac obiectul unei specule nestăvilite. Ea distruge totodată, se uită prea adesea acest lucru, o mare parte din ceea ce se contura în anul II ca o nouă cultură, dacă nu specific revoluţionară, cel puţin „sanculotă". Statuile ridicate în anul III n-au ajuns pînă la noi nu numai pentru că erau făcute din ipsos, ci şi pentru că au fost distruse, ca cea a Poporului-Hercule, iar muzeul Lenoir nu le-a găzduit. Costumul sanculot, tutuirea obligatorie, prenumele revoluţionare, suliţele, politizarea minorităţilor militante, totul a fost desfiinţat pentru că termidorienii vedeau în ele semne ale vandalismului şi ale Terorii. În schimb, din repertoriul simbolic revoluţionar vor supravieţui elementele pe care puterea le consideră instrumente pedagogice menite să întărească moravurile republicane: între altele, calendarul republican şi sărbătorile decadelor din ce în ce mai mult date uitării; arborii libertăţii din ce în ce mai uscaţi şi pe care circularele administrative încercau să-i răsădească şi îngrijească; sistemul de măsuri şi greutăţi republican; catehismele republicane.[2]

---

[1] Daunou, *Rapport sur l'instruction publique du 23 vendémiaire*, *op. cit.*, p. 504.

[2] O dată realizată ieşirea din Teroare, o dată asigurată o relativă stabilitate a puterii posttermidoriene, spectrul „vandalismului" şi al eventualei reveniri pare îndepărtat. Se vorbeşte din ce în ce mai puţin despre el, afară

Denunţînd vandalismul şi tirania teroristă, puterea termidoriană se constituia şi se afirma prin aceasta ca singurul moştenitor legitim al Luminilor. Discursul antivandal, îmbinat cu discursul pedagogic, legitima o distribuire clară a rolurilor simbolice între puterea civilizatoare şi un popor care trebuia civilizat. Puterea avea datoria să scoată acest popor din ignoranţă dar, în acelaşi timp, trebuia să-l supravegheze pentru ca să nu cedeze din nou ispitei anarhiei şi vandalismului. Astfel, în elaborarea Constituţiei anului III, care trebuia să marcheze desăvîrşirea Revoluţiei, se întretăiau cele două tendinţe ale discursului termidorian: dorinţa de *a exclude* „vandalii" din cîmpul politic şi dorinţa de *a include* poporul într-o Republică întruchipînd progresul şi civilizaţia. Această îmbinare între *cultural* şi *politic*, din care am desprins cîteva trăsături generale şi care a cunoscut în realitate numeroase întruchipări, defineşte

---

de cazul cînd este evocat un trecut nefast, definitiv înlăturat de o putere luminată. Totuşi evocarea ravagiilor lui putea servi şi alte scopuri. Salvată de vandalism, Franţa, unde libertatea şi Luminile au învins despotismul „barbar", era, în felul acesta, chemată să devină însuşi centrul culturii şi civilizaţiei, cu o vocaţie pe cît de universală, pe atît de cuceritoare, totodată focar de cultură şi ţară primitoare. Între două şedinţe consacrate rapoartelor lui Grégoire cu privire la vandalism, Convenţia a aplaudat furtunos pe Luc Bernier, locotenent în regimentul 5 de husari, care aducea o veste bună din partea armatei din Nord. „Operele nemuritoare pe care ni le-au lăsat penelurile lui Rubens, Van Dyck şi ale altor fondatori ai şcolii flamande nu mai sînt pe pămînt străin. Strînse cu grijă din ordinul reprezentanţilor poporului, ele sînt astăzi depuse în patria artelor şi geniului, a libertăţii şi a sfintei egalităţi, în Republica Franceză. Aici, în Muzeul Naţional, va veni de acum încolo străinul să se instruiască" (Şedinţa celei de a patra sanculotide, anul II, *Moniteur*, vol. XXII, p. 27). Cu o remarcabilă continuitate, cu evocarea „Sfintei" Egalităţi în minus şi în plus cu evocarea ravagiilor provocate de vandalism, Directoratul executiv, în 7 mai 1796, dă generalului Bonaparte următorul ordin: „Directoratul executiv este convins, cetăţene general, că dumneavoastră socotiţi gloria artelor frumoase strîns legată de gloria armatei pe care o comandaţi. Italia le datorează în mare măsură bogăţia şi celebritatea, dar a venit vremea cînd domnia lor trebuie să treacă în Franţa pentru a întări şi înfrumuseţa domnia libertăţii. Muzeul Naţional trebuie să adăpostească monumentele cele mai celebre şi nu veţi neglija să-l îmbogăţiţi cu cele pe care le aşteaptă din cuceririle actuale ale armatei din Italia ca şi din celelalte care-i sînt hărăzite. Această campanie glorioasă, care va permite Republicii să-i pacifice pe duşmanii ei, *mai trebuie să repare ravagiile vandalismului în inima ei* şi să adauge la strălucirea trofeelor militare farmecul artelor binefăcătoare şi consolatoare", *Actes du Directoire Exécutif*, publicate şi adnotate de A. Debidour, Paris, 1911, vol. V, p. 333.

una dintre particularităţile *momentului termidorian*. Protejînd poporul de propria lui ignoranţă şi împotriva oricărei reveniri a „Terorii vandale", repartizarea clară a rolurilor sociale şi culturale trebuia, în acelaşi timp, să desăvîrşească ieşirea din Teroare, să încheie Revoluţia şi să pună temeliile solide ale Republicii.

CAPITOLUL V

MOMENTUL TERMIDORIAN

În ce fel „circumstanţele actuale pot să încheie Revoluţia" şi pe ce principii „ar trebui să se întemeieze Republica"? Această întrebare, care o preocupa pe doamna de Staël în 1797[1], frămînta spiritele în iarna şi primăvara anului III. Criza politică şi totodată socială care-şi pune pecetea asupra epocii face această preocupare şi mai stăruitoare. Politica de revanşă practicată de putere răspundea unor cerinţe pasionale ale momentului (şi nu satisfăcea nici pe departe dorinţele de răzbunare, dimpotrivă le aţîţa şi mai mult, dezlănţuind noi perioade de violenţe şi de arbitrarietate). Dar ea nu dădea răspuns la problema crucială ridicată de condamnarea „sistemului Terorii": ce spaţiu politic şi instituţional trebuia creat *după Teroare*? *A ieşi din Teroare* însemna, desigur, a demonta mai întîi instituţiile şi personalul ei. Pe măsură ce se înainta pe calea acestei demontări, ea se confunda tot mai mult cu represiunea antiteroristă şi antiiacobină ale cărei forme şi amploare scăpau din ce în ce de sub controlul puterii centrale.

Căci, aşa cum am văzut, „termidorienii" nu dispuneau de un *proiect politic* nici la 9 termidor, nici în primele luni care au urmat după această „memorabilă revoluţie". Succesiunea problemelor cărora trebuiau să le facă faţă le-a impus o anumită logică a acţiunii politice. Fiecare soluţie provizorie ridica noi probleme pentru care trebuiau găsite expediente. Pînă la urmă, dorinţa de a preveni orice întoarcere a Terorii cerea ca de aici înainte problemele politice să fie formulate în termeni *pozitivi*, *instituţionali* şi *constituţionali*. Întrebarea *cum se poate pune capăt Terorii* aluneca spre *cum se poate termina Revoluţia*?

---

[1] Dna de Staël, *Des circonstances actuelles qui peuvent terminer la Révolution et des principes qui doivent fonder la République en France*, ediţie critică de Lucia Omacini, Paris–Geneva, 1979.

„Termidorienii“ trebuiau să-şi formuleze răspunsurile la toate aceste preocupări în termeni de *reacţie* la Teroare şi de *promisiuni pentru viitor*. Trebuiau să inventeze o nouă utopie care să răspundă exigenţelor unui început nou pentru Republică, să restabilească legăturile cu originile şi principiile fondatoare, să răspundă aşteptărilor şi promisiunilor compromise de Teroare. A gîndi ca un tot *reacţia* şi *utopia* era o provocare la care trebuie să răspundă istoricul doritor să înţeleagă cum se încheie perioada termidoriană şi asupra căror perspective se deschide.

A ÎNCHEIA REVOLUŢIA

Teoretic, Republica avea o Constituţie. Ea fusese elaborată în iunie 1793, după căderea girondinilor, dar n-a fost niciodată aplicată. Ea fusese redactată foarte repede, în decurs de o săptămînă, de Hérault de Séchelles şi la fel de repede adoptată de Convenţie, aproape fără dezbateri. Această procedură expeditivă trăda o voinţă politică; puterea, iacobină şi montagnardă, căuta să demonstreze că era capabilă să rezolve „energic“ problemele pe care girondinii le tărăgănaseră (era în special vizat proiectul de Constituţie elaborat de Condorcet; i se reproşa că era prea complex şi liberal). Puterea voia mai ales să transforme adoptarea proiectului său printr-un referendum într-un plebiscit în favoarea dictaturii montagnarde şi împotriva girondinilor, consacrînd în felul acesta lovitura de forţă din 31 mai. Votul (public şi oral, cu numeroase nereguli) s-a desfăşurat sub presiunea autorităţilor şi comitetelor revoluţionare. Rezultatul nu trebuie să surprindă: 1 801 918 voturi pentru; 11 600 de alegători au îndrăznit să voteze contra; 4 300 000 de cetăţeni, cel puţin, nu au luat parte la vot. Adoptarea Constituţiei a fost celebrată solemn în timpul serbărilor din 10 august 1793. În seara zilei, textul a fost, cu tot atîta solemnitate, închis într-un „chivot din lemn de cedru“ şi depus în sala Convenţiei. Aplicarea Constituţiei era amînată pînă la încheierea păcii.

Istoriografia revoluţionară s-a complăcut în a insista asupra caracterului democratic al acestei Constituţii (mai ales din cauza introducerii sufragiului universal) şi asupra proclamării „drepturilor sociale“ în Declaraţia drepturilor omului; s-au discutat dificultăţile ridicate de aplicarea ei eventuală „în timp de pace“ (referendumuri şi alegeri foarte frecvente, puteri foarte

mari acordate Adunării etc.). Oricum, textul nu era foarte îngrijit; lipsa de răspundere cu care fusese pregătit contrasta ciudat cu seriozitatea dezbaterilor asupra Constituţiei din 1791. Pînă şi intenţiile autorilor pot fi puse sub semnul întrebării: încă de la începutul elaborării, se gîndeau oare la altceva decît la o acţiune de propagandă? Se gîndeau sincer să pună în aplicare acest text pentru care se făcuse dinainte „un chivot"? Sau mai degrabă sperau să-l reia înainte de aplicarea lui eventuală, după ce pacea va fi încheiată? Convenţia montagnardă nu a început niciodată să lucreze la legile organice; iacobinii erau primii care să denunţe, ca pe o idee contrarevoluţionară, orice aluzie la aplicarea Constituţiei şi, mai ales, la convocarea adunărilor primare. (Aşa cum am mai menţionat, s-a întîmplat la fel după 9 termidor, faţă de iniţiativele Clubului Electoral; în fructidor, anul II, Convenţia, deşi era de pe atunci dezbinată, a revenit uşor la un consens asupra acestui punct.) Constituţia din 1793 nu era deloc adaptată la problemele redefinirii spaţiului politic pe care le impunea demontarea Terorii. Este de ajuns, într-adevăr, să amintim incertitudinile pe care aceasta le lăsa să plutească asupra raporturilor între cele două legitimităţi, aceea a puterii rezultate din sistemul reprezentativ şi cea care ar reveni unei puteri rivale, prevalîndu-se de dreptul la rezistenţă al „fiecărei secţii a poporului", pretinzînd că este „poporul în picioare" şi că-şi exercită direct, prin violenţă, suveranitatea nelimitată în timpul „zilelor". (Astfel, de pildă, articolul 23 din Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului, care stipulează că „rezistenţa la oprimare este consecinţa celorlalte Drepturi ale omului", sau articolul 35, din aceeaşi Declaraţie: „Cînd guvernul încalcă drepturile poporului, insurecţia este pentru popor şi pentru fiecare strat din popor cea mai sfîntă şi necesară datorie"[1].)

Constituţia din 1793, de două ori contestabilă din cauza condiţiilor ei de elaborare şi de adoptare şi chiar a conţinutului, nu s-a dovedit stînjenitoare în primele luni de după 9 termidor. Nimeni nu s-a gîndit s-o scoată din „chivotul" ei. Doar în iarna şi primăvara anului III ea a devenit o piedică în calea demontării Terorii şi a redefinirii mecanismelor ei politice.

---

[1] Cf. *Les Constitutions de la France depuis 1789*, Paris, 1979, p. 83. Cu privire la elaborarea Constituţiei din 1793, votarea şi posibila ei aplicare, cf. *id.*, *Les institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*, Paris, 1968. Pamfletul *Insurecţia poporului*... va invoca articolul 35 pentru a legitima „ziua" de 1 prerial a anului III.

Iniţiativa de a face din Constituţia din 1793 o problemă de actualitate a revenit, în mod paradoxal, deputaţilor iacobini; ei au văzut în ea un pretext pentru o manevră politică. La 24 brumar anul III, ei au stîrnit surprinderea Convenţiei manifestîndu-şi brusc interesul faţă de aplicarea Constituţiei. Ei propuneau să se înceapă lucrul la legile organice şi deci să se pregătească suprimarea conducerii revoluţionare, precum şi restabilirea conducerii constituţionale. O dată cu pacea trebuia încheiată Revoluţia, aplicîndu-se Constituţia din 1793: „Convenţia Naţională să cheme pe fiecare dintre membrii săi să se ocupe de legile organice ale Constituţiei, pe care poporul francez le va primi cu entuziasm după ce a trecut prin vîltoarea revoluţionară şi a impus duşmanilor independenţei sale o pace onorabilă." Barère, susţinîndu-l pe Audoin, a dat acestei propuneri, învăluite într-o retorică încîlcită asupra principiilor Republicii şi a viitorului ei strălucit, semnificaţia politică imediată: ea trebuia să redea încrederea poporului în „adevăratul sens al revoluţiei din 9 termidor"; să oprească uneltirile „comitetului secret al partidului străinului" care, cu siguranţă, se ascunde în spatele „ultimelor evenimente" şi, printr-o abilă distribuire a rolurilor, seamănă „tulburarea în opinia publică", corupe spiritul public, defăimează patrioţii fermi aruncînd asupra libertăţii vina pentru „toate abuzurile care nu se datoresc decît războiului". Aceste aluzii, prea transparente, la evenimentele cele mai recente lămureau de ce interesul iacobinilor pentru Constituţie se trezise aşa deodată. Într-adevăr, propunerea ca ea să fie aplicată venise la două zile după închiderea clubului iacobinilor. A cere chiar în acel moment să fie scoasă din chivotul ei însemna a contesta legalitatea acestei hotărîri (Constituţia nu garanta oare drepturile societăţilor populare?) şi a pune în cauză, ca abuzivă şi arbitrară, întreaga politică antiiacobină a Comitetelor care-şi exercitau puterea în virtutea legilor referitoare la conducerea revoluţionară.

Manevra era totuşi grosolană. Mai multor deputaţi, în frunte cu Tallien, le-a fost uşor să amintească faptul că cei care se opuseseră cel mai mult ideii unei conduceri constituţionale şi-i denunţaseră drept criminali pe colegii lor care îndrăzniseră s-o invoce, astăzi „se reped în arenă şi o cer [Constituţia] sus şi tare". Împotriva iacobinilor se întoarce propria lor argumentare de care se folosiseră pe larg: ei propuneau să se facă legi organice chiar în momentul în care armatele luptau împotriva duşmanului, în vreme ce toate eforturile trebuiau să se îndrepte

spre măsurile ce trebuiau luate pentru a asigura victoria; demersul lor amintea prea mult de cel al „facţiunii lui Hébert". La luptele referitoare la graniţe venea să se adauge lupta pe care Comitetele şi „douăzeci şi cinci de milioane de francezi" o duceau în interior. „Oamenii care l-au doborît pe tiran la 9 termidor, oamenii care au distrus o autoritate rivală reprezentării naţionale alcătuiesc de fapt o facţiune de temut, aceea a celor douăzeci şi cinci de milioane de francezi împotriva escrocilor şi a sceleraţilor." La 9 termidor, o „revoluţie salvatoare l-a doborît pe *tiran*", la 22 brumar, o dată cu hotărîrea de a închide clubul iacobinilor, „aceeaşi lovitură de trăznet a căzut asupra *tiraniei*". Lupta trebuia continuată, dar, pentru a o slăbi, cei care ieri cereau Teroarea astăzi predicau indulgenţa şi cereau aplicarea Constituţiei. Mergînd împotriva *indulgenţei* iacobinilor, fără însă a repune în cauză însăşi legalitatea Constituţiei, se opuneau deci „oamenii de la 9 termidor", într-o primă perioadă, elaborării legilor organice.[1]

Această stare de confuzie politică nu putea totuşi să dureze. În cursul dezbaterii referitoare la rechemarea girondinilor (la 18 *ventôse*, 8 martie 1795), Sieyès a dat de înţeles Convenţiei că nu mai avea să fie cu putinţă să se ocolească problemele constituţionale şi să se prelungească la nesfîrşit regimul provizoriu al „guvernului revoluţionar". Rechemarea deputaţilor girondini era pentru Sieyès un act de justiţie şi, în acelaşi timp, o consecinţă logică a politicii inaugurate la 9 termidor. Într-adevăr, o dată cu lovitura de forţă din 31 mai, „lucrare a tiraniei", a început acea „epocă fatală... în care *nu mai exista Convenţia*; domnea minoritatea şi această răsturnare a oricărei ordini sociale a fost efectul impresiei că o parte a poporului se găsea în „insurecţie"; după 10 termidor, majoritatea „reintrase în exercitarea prerogativelor legislative". Aceste două date delimitează deci intervalul în care se aplicau:

> „principiile care sînt ale tuturor şi anume, că o adunare care deliberează, a cărei violenţă îndepărtează o parte dintre cei care au dreptul de a vota, este atinsă în însăşi existenţa ei, că ea *încetează să delibereze asupra obiectului misiunii sale* [...], că legea care emană de la un corp legislativ încetează de a mai avea cu adevărat acest caracter dacă vreunul dintre membrii acestuia, a

---

[1] *Moniteur*, vol. XXII, şedinţa din 24 brumar anul II. Asupra acestei dezbateri şi a „imposibilei republici constituţionale", cf. F. Diaz, *Dei movimiento dei lumi al movimiento dei popoli*, Bologna, 1986, pp. 618 ş. urm.

cărui opinie şi al cărui sufragiu ar fi putut să schimbe soarta acestor deliberări, nu poate să-şi facă auzit glasul atunci cînd consideră necesar".[1]

Sieyès nu menţiona explicit Constituţia din 1793, dar nimeni nu se îndoia că se gîndea la ea. Autoritate recunoscută în materie constituţională, el oferea o argumentaţie juridică ce condamna la nulitate Constituţia chiar din pricina originilor ei teroriste. Deputaţii iacobini şi montagnarzi, ca şi militanţii sanculoţi, pe scurt, fostul personal politic al Terorii, nu încetau să agite, ca pe un slogan politic, aplicarea necesară a Constituţiei şi să facă din ea un mijloc de presiune asupra Comitetelor şi a majorităţii Convenţiei. Aplicarea Constituţiei devenea astfel un simbol politic global, un fel ocolit de a contesta politica antiteroristă, de a cere eliberarea „patrioţilor persecutaţi" şi restabilirea activităţii societăţilor iacobine, de a condamna epurările şi ponegrirea moştenirii simbolice a anului II. Fixarea pe Constituţie exprima, de altfel, slăbiciunea politică a întregii campanii. Prin referirea la evenimentul de început al acestei perioade, „revoluţia din 9 termidor", discursul iacobin este prins în capcană. Autorii şi partizanii lui nu puteau şi, poate, nici măcar nu voiau să pună în cauză această dată simbolică fără ca, în felul acesta, să proclame pur şi simplu întoarcerea Terorii şi reabilitarea „tiranului". În mod paradoxal, tocmai în numele „adevăratei semnificaţii a zilei de 9 termidor", ei refuză consecinţele acestui eveniment şi cer „constituţia democratică din '93".

Totul se petrece ca şi cum membrii Convenţiei iacobini şi montagnarzi ar accepta principiile lui 9 termidor rezumate în sloganul *Jos tiranul*! dar în acelaşi timp ar refuza consecinţele, dinamica politică pe care ar fi produs-o. Însemna, ca să spunem aşa, a cere întoarcerea la punctul de plecare, a nega paşii făcuţi

[1] Cf. intervenţia lui Sieyès în timpul şedinţei din 18 *ventôse* anul III, *Moniteur*, vol. XXIII, p. 641. Boissy d'Anglas în al său *Discours préliminaire au projet de Constitution pour la République française du 5 messidor an III*, Paris, anul III, asupra căruia vom reveni, reia argumentele lui Sieyès pentru a demonstra nulitatea Constituţiei din 1793, „gîndită de intriganţi, dictată de tiranie şi acceptată prin teroare... Să dăm uitării veşnice această lucrare a asupritorilor noştri, să nu mai poată servi drept pretext răzvrătiţilor. Întreaga Franţă, recunoscînd că a fost tiranizată, a socotit nulă această aşa-zisă acceptare invocată astăzi iar adeziunea tuturor francezilor la proscrierea tiranilor noştri condamnă la dispreţ sistemul, planurile şi odioasele lor legi". Nulităţii hotărîte prin deliberările Convenţiei vine să i se adauge nulitatea hotărîtă prin referendumul însuşi.

pe calea demontării Terorii. În acest context, aluziile lui Barère la „comitetul secret al partidului străinului" aminteau prea mult de perioadele cele mai sinistre ale unui trecut recent.

Ca reacţie, această campanie alimentează atacurile împotriva Constituţiei din 1793, denunţată nu numai din pricina originilor ei „suspecte", ci, mai ales, din cauza conţinutului ei: orice încercare de a o aplica nu putea să însemne decît o întoarcere la Teroare. La 1 germinal a avut loc o dezbatere deosebit de furtunoasă, revelatoare pentru importanţa tot mai mare a Constituţiei în miza politică şi simbolică. Petiţia delegaţiei din secţia Quinze-Vingts iscă în ziua aceea o adevărată furtună: în termeni abia voalaţi ea cerea, ca remediu pentru toate neajunsurile, „organizarea începînd de astăzi a Constituţiei din 1793", care este „paladiul poporului şi spaima duşmanilor lui". Din partea „stîngii", petiţia găseşte un sprijin dintre cele mai călduroase. Chasles propune să se decreteze imediat, ca un prim act cu valoare simbolică, expunerea Declaraţiei drepturilor omului şi cetăţeanului în „toate locurile publice", grija de a duce la îndeplinire această măsură urmînd să fie „încredinţată poporului însuşi". Tallien răspunde făcînd apel la argumentele lui „antiteroriste", bine puse la punct: cei care cer acum cu atîta înverşunare Constituţia sînt „aceiaşi care au închis-o într-o cutie" (nu se mai vorbeşte despre „chivotul solemn")...; ei nu au continuat-o prin legi organice, ci prin conducerea revoluţionară. Tallien nu îndrăzneşte totuşi să conteste Constituţia însăşi; ca să ia din nou iniţiativa, el propune, cuprins de obişnuita lui demagogie, să elaboreze în cincisprezece zile legile organice. Pasul va fi făcut de Thibaudeau, care prezidează şedinţa: majoritatea celor care cer astăzi afişarea Constituţiei, „răspîndirea ei publică", nici măcar nu o cunosc. Or, ea este departe de a fi „democratică", aşa cum se spune, ci este teroristă, iar în spatele cererilor de aplicare a ei se ascund manevrele teroriştilor. „Nu cunosc decît o singură constituţie democratică, aceea care ar oferi poporului libertatea, egalitatea şi deplina folosire a drepturilor sale. Din acest punct de vedere, constituţia existentă nu este deloc democratică, căci reprezentarea naţională s-ar afla încă în puterea unei comune conspiratoare care în mai multe rînduri a căutat să nimicească şi să ucidă libertatea." Thibaudeau agită spectrul reîntoarcerii la Teroare; a reactiva Constituţia înseamnă a da Parisului o municipalitate, a-i vedea, după trei luni, pe iacobini iar la locul lor şi reprezentarea dizolvată; înseamnă a lăsa facţiunilor dreptul la „insurecţie parţială";

înseamnă să laşi „sceleraţilor" iniţiativa insurecţiei; să anulezi „revoluţia din 9 termidor". În concluzie, Convenţia nu dă curs cererii de a afişa „tablele legii" şi numeşte o Comisie însărcinată să lucreze la elaborarea legilor organice, fără însă a fixa vreun termen.[1]

VIOLENŢĂ ARHAICĂ ŞI GUVERN REPREZENTATIV

După raportul lui Saladin, în numele Comisiei celor douăzeci şi unu, despre denunţarea foştilor membri ai Comitetelor (21 *ventôse* anul III, 2 martie 1795), Convenţia se împotmolea într-o procedură care ameninţa să fie fără sfîrşit, dacă judecăm după timpul de care avusese nevoie pentru punerea sub acuzare a lui Carrier. Şi încă, în cazul acestuia din urmă, direct implicat în atrocităţile Terorii la Nantes, lucrurile erau mult mai uşor de rezolvat, iar responsabilitatea lui mult mai evidentă decît în cazul lui Barère, Billaud-Varenne, Collot d'Herbois şi Vadier. Pentru că nu mai era vorba atunci de excese izbitoare, ci de întreaga politică a Terorii, chiar de bilanţul anului II. Lupta politică se învenina din ce în ce după logica politică a revanşei şi dorinţa de a alunga amintirea Terorii prin pedepsirea exemplară a „vinovaţilor". Lupta va cunoaşte o accelerare violentă din pricina intervenţiei străzii, la 12 germinal şi, mai ales, la 1 prerial. În înfruntarea politică dintre „termidorieni" se ivi deodată un protagonist neprevăzut care parcă aparţinea trecutului: *mulţimea populară* care se deda la acte de o sălbăticie primitivă şi arhaică.

„Zilele" din germinal şi prerial au făcut obiectul a numeroase lucrări.[2] Să amintim numai că la 12 germinal şi în 1 prerial, Convenţia este asaltată de o mulţime de manifestanţi care

---

[1] *Moniteur*, vol. XXIV, pp. 31–32. În acelaşi timp, pentru a face faţă agitaţiei tot mai mari din secţii, Convenţia votează, în urma raportului lui Sièyes, *La loi de grande police pour assurer la garantie de la sûreté générale, du gouvernement républicain et de la représentation nationale*, acordînd puteri sporite Comitetelor împotriva „întrunirilor sediţioase".

[2] Cu privire la zilele din primăvara anului III, cf. R. Cobb şi G. Rudé, „Le dernier mouvement populaire de la Révolution française. Les journées de germinal et prairial an III", *Revue historique*, 1955, pp, 250–288; K. D. Tönnesson, *La Défaite des sans-culottes. Mouvement populaire et réaction bourgeoise de l'an III*, Paris–Oslo, 1959; E. Tarlé, *Germinal et prairial* (trad. franceză), Moscova, 1959; G. Rudé, *La Foule dans la Révolution française*, Paris, 1989. Cu privire la consecinţele politice ale crizei, cf. F. Diaz, *op. cit.*, pp. 626 ş. urm.

strigă *Pîine şi Constituţia din 1793!* Aceste atacuri, precedate de adunări deosebit de furtunoase, mai ales în secţiile din foburgurile populare, sînt toate respinse. La 12 germinal, mulţimea stîrnită de femei ocupă timp de cîteva ore sala Convenţiei, dar se împrăştie după intervenţia gărzii naţionale, fără împuşcături şi fără victime. Evenimentele de la 1 prerial iau o întorsătură mult mai sîngeroasă; un tînăr membru al Convenţiei, Féraud, este omorît chiar în sala Adunării, în timpul încăierării care izbucneşte cînd mulţimea forţează uşa de la intrare. I se taie capul, care este înfipt într-o suliţă şi purtat mai întîi în sala Convenţiei, apoi în piaţa Carrousel. Mulţimea rămîne în sală nouă ore (de la orele 15 pînă la miezul nopţii); în acest timp, sub presiunea unei părţi a invadatorilor, are loc un simulacru de deliberare la care iau parte cîţiva deputaţi montagnarzi. La iniţiativa lor, cei cîţiva deputaţi prezenţi votează o serie de măsuri cerute de manifestanţi, în mare parte conforme cu pamfletul *Insurecţia poporului pentru a obţine pîine şi a-şi recuceri drepturile* răspîndit în ajun. Spre miezul nopţii, Convenţia este eliberată de batalioanele din secţiile moderate şi de forţa armată pe care comisarii săi izbutiseră s-o adune. O ploaie zdravănă împrăştie mulţimea din piaţa Carrousel. Răzmeriţa se prelungeşte şi a doua zi: încă o dată, ea începe printr-o adunare de femei la Tuileries; într-una din secţii (Arcis) adunarea se deplasează la Maison Commune (primăria oraşului) şi se proclamă chiar *Convenţie Naţională.* Mulţimea de manifestanţi a ajuns pînă la Convenţie şi tunarii şi-au îndreptat armele asupra ei. Pentru a evita repetarea scenariului din ajun, Convenţia trimite o delegaţie care „fraternizează" cu mulţimea. O deputăţie a acesteia este primită la bară, după care „Poporul întrunit" se retrage. Ultimul act se joacă la 4 prerial cînd Comitetele se hotărăsc să atace foburgul Saint-Antoine, urmărind un dublu scop: să-l aresteze pe asasinul prezumtiv al lui Féraud (un oarecare Jean Tinel, calfă de lăcătuş, care fusese răpit în ajun din căruţa ce-l ducea spre eşafod de către tovarăşii lui din secţia Popincourt) şi să-i aresteze pe reprezentanţii Cambon şi Thuriot (ei fuseseră proclamaţi, se pare, la 2 prerial, primar şi procuror ai Comunei, după un zvon care s-a dovedit fals). Deoarece prima „expediţie" împotriva foburgului Saint-Antoine, organizată de „tineretul aurit" a dat greş („tinerii" s-au izbit de baricade şi au fost atacaţi de femei şi copii, care, de pe acoperişuri şi de la ferestre, aruncau asupra lor cu ţigle şi pietre), Convenţia, care dispunea din acel moment de forţa armată regulată, somează prin decret foburgul să-i predea pe

asasinii lui Féraud, precum şi tunurile celor trei secţii. Sub ameninţarea că va fi declarat vinovat de răzvrătire, că va fi lipsit de pîine şi supus focului de artilerie, foburgul se predă în aceeaşi zi, predînd şi tunurile şi tunarii de sub comanda generalului Ménou (Tinel se va sinucide).

Represiunea care a urmat acestor „zile“ se desfăşoară pe două fronturi. În oraş, cam 3 000 de persoane sînt arestate (gazetele vorbesc chiar de 8 000, pînă la 10 000), secţiile sînt drastic epurate, garda naţională este reorganizată şi se ordonă cetăţenilor să predea suliţele, acest simbol al „poporului în picioare“. În Convenţie, majoritatea victorioasă profită de pe urma experienţei unei epurări în stil iacobin. Deja în 12 germinal, ca o violare flagrantă a propriilor sale decrete care garantau deputaţilor denunţaţi posibilitatea de a-şi susţine apărarea, adunarea decretează fără vreo altă formalitate deportarea imediată a lui Barère, Billaud-Varenne, Collot d'Herbois şi Vadier. În aceeaşi zi, ca şi în zilele următoare, mai mult de cincisprezece reprezentanţi sînt arestaţi. La 2 prerial, ea hotărăşte să cheme în faţa unei Comisii militare pe deputaţii socotiţi vinovaţi de complicitate cu mulţimea răzvrătită (şase deputaţi, judecaţi la 27 prerial şi condamnaţi la moarte au încercat să se sinucidă; Romme, Goujon şi Duquesnoy vor reuşi; Soubrany, Duroy şi Bourbotte, grav răniţi, vor fi tîrîţi la ghilotină; condamnaţii vor intra în posteritate sub numele de „ultimii montagnarzi“ sau „martirii din Prerial“). Convenţia nu va înceta, în acele şedinţe de defulare colectivă în care se vor dezlănţui patimile şi resentimentele, să se lase pradă furiei denunţurilor, de parcă ar fi vrut să şteargă, o dată pentru totdeauna, trecutul ei terorist. Totuşi, în acest scop va recurge la mijloacele pe care le folosise şi pusese la punct în timpul Terorii: excluderea şi arestarea îi va viza pe toţi membrii fostelor Comitete (cu excepţia lui Carnot) ca şi pe mai mulţi foşti reprezentanţi în misiune.

Această succintă trecere în revistă va permite să fie mai bine plasat, în secvenţa lui evenimenţială, fenomenul care ne reţine atenţia: mulţimea, cu violenţa ei şi rolul care-i revine în timpul „zilelor“ din primăvara anului III. Aceste „zile“ fac, fără îndoială, parte integrantă din *experienţa* şi *dinamica* perioadei termidoriene, dar nu pot fi rezumate la consecinţele lor propriu-zis politice. Într-adevăr, ele constituie un remarcabil exemplu de *întrepătrundere inextricabilă de arhaic şi modern*, fenomen mai general pe care l-am evocat în repetate rînduri, propriu mentalităţii şi cul-

turii politice a Revoluţiei. Aşa stau lucrurile în contextul socio-cultural în care se înscriu „zilele“ din primăvara anului III şi la care am dori să ne oprim. Vom insista cu precădere asupra „zilei“ de 1 prerial, cînd rolul mulţimii şi al violenţei ei în confruntarea dintre „poporul în picioare“ şi guvernul reprezentativ reiese foarte limpede, ca într-o analiză de laborator.

La originea „zilelor“ din germinal şi prerial se află o criză economică: criză de subzistenţă, ca să spunem aşa „clasică“, proprie economiei Vechiului Regim (cu toată recolta care se anunţa bună, foametea se abate asupra populaţiei din cauza unei ierni foarte aspre; Sena este îngheţată; transportul de grîne şi de lemn este grav perturbat); criză financiară „nouă“, proprie Revoluţiei (foametea este provocată de deprecierea asignatelor şi de suprimarea *legii maximului*. Puterea, contînd pe o recoltă bună, vedea în aplicarea unui liberalism doctrinar singurul mijloc de reanimare a economiei. Creşterea vertiginoasă a preţurilor şi, mai ales, lipsa de pîine decurgeau din acţiunea conjugată a acestor doi factori). Criza dă la iveală, într-un mod flagrant, clivajele şi contrastele sociale: pe de o parte, cozile nesfîrşite din faţa brutăriilor, unde predomină femeile, şi, de cealaltă parte, cabaretele, restaurantele, halele şi patiseriile aprovizionate din abundenţă şi etalînd mărfuri de lux la preţuri inaccesibile pentru „oamenii de rînd“. Aceste diferenţieri sociale se traduc şi prin preocupări foarte diferite: în timp ce adunările secţiilor înstărite din vestul şi din centrul ţării se pasionează de „marile afaceri politice“, de pildă punerea sub acuzare a celor patru membri ai fostelor Comitete, adunările secţiilor din cartierele sărace, de pildă din foburgurile Saint-Antoine şi Saint-Marcel, sînt preocupate mai ales de foamete şi cer Convenţiei să asigure poporului raţiile de pîine, tot mai mici pe zi ce trece. Dar opinia populară nu se exprimă numai şi nici măcar mai ales în adunările secţiilor. Locurile ei de manifestare se deplasează în cozile din faţa brutăriilor, formate încă din timpul nopţii, unde, în lungile ore de aşteptare, circulă tot felul de vorbe şi de zvonuri, dintre care o parte, cel puţin, ne-au rămas datorită rapoartelor zilnice ale agenţilor Comitetului Siguranţei Generale; aceştia se strecoară în cozi şi în „grupuri“ şi informează apoi pe superiorii lor despre „starea de spirit generală“.

Despre ce se vorbeşte pe la cozi? Mai întîi şi mai ales despre lipsuri şi consecinţele lor nefaste. Se comentează cazurile de oameni morţi de foame şi de frig ale căror trupuri au fost găsite pe stradă, în zorii zilei; cazurile de sinucideri, între altele

acela al unei mame care şi-a luat zilele după ce şi-a omorît copiii. Nemulţumirea capătă repede dimensiuni politice. Astfel, se spune că sub rege nu era lipsă de pîine şi că ar trebui să vină din nou un rege dacă oamenii nu vor să crape. Se desfăşoară o adevărată campanie de inscripţii şi de bilete regaliste. Dar se mai vorbeşte şi că sub Robespierre poporul avea cel puţin pîine iar profitorii nu îndrăzneau să-i înfometeze pe bieţii oameni. A socoti acest „spirit public", care se manifestă la cozi, drept „regalist" sau „robespierrist" ar fi pripit şi greşit. Zvonurile se politizează şi se îndreaptă cu violenţă împotriva puterii atunci cînd, pentru a explica foametea, poporul se întoarce în propriul său trecut şi agită din nou spectrul „complotului foametei". Numai că versiunea este nouă: astăzi nu monarhia, ci Convenţia şi Comitetele ei sînt acuzate că *organizează foametea*, că ascund grîul pentru a înfometa poporul şi a-l lovi în esenţa lui vitală, dar cea mai vulnerabilă, femeile şi copiii. Acest zvon cunoaşte mai multe versiuni: foamea este artificial întreţinută cu scopul de a împinge poporul la acţiuni extreme, sau chiar, după o altă versiune, de a-l determina să ceară, ajuns la disperare, întoarcerea regelui la care visau, deşi nu îndrăzneau s-o mărturisească, Comitetele. În acelaşi timp umblă zvonuri după care Convenţia s-ar pregăti să părăsească Parisul lăsînd poporul în voia soartei ca să moară mai repede de foame. Zvonul are ecou chiar în sînul Convenţiei, unde deputaţii montagnarzi acuză Comitetele că „organizează foametea".

În diferitele sale variante, zvonul prezintă puterea ca pe duşmanul neîmpăcat şi perfid al poporului; acuzator şi mobilizator, el justifică şi legitimează dinainte orice acţiune populară împotriva Convenţiei punînd-o la adăpost de necesitatea de a se autoapăra: poporul nu are numai dreptul, ci şi datoria de *a se proteja* împotriva acestui „complot odios". Majoritatea antiiacobină din Convenţie ia, de altfel, în serios răspîndirea acestor zvonuri şi nu subestimează impactul lor asupra stării de spirit; ea încearcă să le contracareze dînd vina, pentru propagarea lor, pe un alt complot pus la cale de „băutorii de sînge" sau de către „terorism în cîrdăşie cu regalismul". Ea aruncă răspunderea foametei asupra teroriştilor care au ucis mii de cultivatori şi asupra lui Robespierre însuşi a cărui „tiranie" ar fi sorgintea tuturor neajunsurilor printre care şi lipsurile.[1]

---

[1] Cf. proclamaţiile Convenţiei din 12 germinal şi din 2 prerial, *Moniteur, op. cit.*, vol. XXIV, pp. 122–123; 518. Despre zvonurile relatate de agenţii Comitetului Siguranţei Generale, cf. A. Aulard, *Paris pendant la*

Mulţimile care invadează Convenţia la 12 germinal şi 1 prerial sînt pline de femei, adesea însoţite de copiii lor; cozile din faţa brutăriilor constituie adesea punctul de plecare al adunărilor. Or, prezenţa masivă a femeilor înconjurate de copii este o trăsătură caracteristică a revoltelor tradiţionale, în special a crizelor cerealiere. Mergînd în primele rînduri, strigînd *Pîine*!, femeile alcătuiesc avangarda reală şi totodată simbolică a unei mişcări spontane care cere satisfacerea celor mai elementare nevoi; prezenţa copiilor subliniază caracterul *defensiv* al mişcării, ca şi legitimitatea ei, dincolo de orice lozincă politică. Bărbaţilor le revine sarcina de a lega revendicările politice de cerinţa atît de simplă: *Pîine*! Printre aceste revendicări, două sînt mai frecvente: aplicarea imediată a Constituţiei din 1793 şi eliberarea „patrioţilor" prigoniţi după 9 termidor.[1]

În „ziua" de 12 germinal, mai întîi, dacă nu mai ales, femeile sînt acelea care ocupă sala Convenţiei. La elocinţa reprezentanţilor, la apelul lor calm, la lungile expuneri cu privire la situaţia alimentară şi la eforturile Comitetelor, ele nu au decît un singur răspuns, mereu acelaşi, strigătul colectiv: *Pîine! Pîine!* Mulţimea nu se mulţumeşte cu acest straniu dialog între femei şi oratorii Convenţiei, ci ocupă scaunele deputaţilor, îi îmbrînceşte, vociferează scoasă din minţi. „În locul unei adunări ordonate şi inteli-

---

réaction thermidorienne et sous le Directoire, Paris, 1898, vol. I, pp. 361, 370, 545, 546, 584, 663, 684, 686. Michelet insistă asupra zvonurilor şi impactului lor; el regăseşte aici reapariţia „legendei despre pactul foametei" şi ecoul îndepărtat al „sistemului de depopulare, fantasma lui Babeuf". Este sigur că două legende dominau situaţia, legende absurde în ansamblul lor, deşi cuprindeau un sîmbure de realitate. De o parte, masele populare, poporul în general, spunea: «Vor să murim de foame». De cealaltă parte, clasele negustorilor şi nenumăraţii mici rentieri spuneau, credeau: «Se unelteşte un complot al iacobinilor pentru a reîncepe Teroarea, pentru a masacra Convenţia şi jumătate din Paris». Cumplita legendă a pactului foametei sub diferite forme revine şi frămîntă spiritele. Ascultaţi ce se spune în lunga coadă care se formează noaptea pentru pîine. Veţi auzi: «Sînt prea mulţi oameni în Franţa. Guvernul pune ordine. Trebuie să murim, să murim.» Este ceea ce la Babeuf, Vilatte etc. se exprimă prin cumplita formulă a sistemului de depopulare. Toţi vorbesc despre acest lucru şi ceea ce este mai rău este că o cred." Michelet, *Histoire du dix-neuvième siècle. Œuvres complètes*, edit. de P. Viallaneix, Paris, 1982, vol. XXI, p. 158.

[1] Despre mulţimi în timpul Revoluţiei şi, mai ales, despre prezenţa femeilor şi copiilor, despre modul lor de a acţiona, cf. studiul foarte incitant, care mi-a fost de mare folos, al lui C. Lucas, *Crowds and Politics*, în *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture*, vol. II, *The political Culture of the Revolution*, Oxford, 1988.

gente avem sub ochi tabloul jalnic al unei adevărate orgii populare" constată, nu fără regret, Levasseur [din Sartge] în *Memoriile* sale (el va fi, de altfel, arestat în aceeaşi zi ca un complice al răzvrătiţilor, de îndată ce Comitetele vor izbuti să ţină din nou situaţia în mînă şi să evacueze sala).[1]

„Ziua" de 1 prerial a fost mult mai bine pregătită şi a existat un plan politic elaborat dinainte care trebuia să orienteze mulţimea. Desigur, la originea acestei „zile" se regăsesc aceiaşi factori ca şi în germinal: de-a lungul celor şapte săptămîni care despart cele două „zile", foametea s-a mai agravat (în ciuda eforturilor reale ale guvernului de a aduce grîu la Paris). Pe la cozi circulă aceleaşi zvonuri la care, după represiunea care a urmat zilei de 12 germinal, se vor adăuga altele: Convenţia vrea să treacă Parisul „prin foc şi sabie"; în Bois de Boulogne se concentrează trupe, chiar trupe străine pentru a ataca poporul; la 12 germinal, femeile care cereau pîine au fost brutalizate şi bătute cu sălbăticie din ordinul Convenţiei. Diferenţa cea mare consta totuşi în tentativa de a canaliza şi de a încadra mişcarea spontană, de a-i fixa obiective politice a căror realizare ar putea fi asigurată de un plan de acţiune.

Într-adevăr, într-o atmosferă înfierbîntată, începe să circule la Paris, la sfîrşitul lunii floreal, un pamflet intitulat *Insurecţia poporului pentru pîine şi recucerirea drepturilor sale*. Textul a fost citit în secţii şi cunoaşte o difuzare destul de largă. În dimineaţa zilei de 1 prerial, Isabeau l-a citit chiar de la tribuna Convenţiei, prezentîndu-l în numele Comitetului Siguranţei Generale ca pe o dovadă evidentă a „revoltei care se pregăteşte"[2]. Textul este anonim, dar dacă ar fi să dăm crezare spuselor lui Buonarroti în a sa *Conjuraţie pentru egalitate*, el a fost redactat de militanţii sanculoţi deţinuţi pentru terorism în închisoarea de la Plessis. Textul, care se deschide prin considerente, se prezintă de la început ca un fel de proclamaţie a *Poporului suveran*. El preia şi repetă ca pe un lucru de la sine înţeles zvonul ce denunţa „guvernul care în mod inuman omoară [poporul] prin foamete"; astfel, toate promisiunile de a îmbunătăţi aprovizionarea se dovedesc „înşelătoare şi mincinoase". Autorii afirmă

[1] R. Lavasseur, *Mémoires*, vol. IV, Paris, 1831, p. 210.

[2] Cf. *Moniteur*, vol. XXIV, pp. 497–498. Textul prezentat în Convenţie corespunde, în afară de unele amănunte fără însemnătate, cu originalul în patru foi la care se face deseori menţiune în actele reprimării. Cf. Tönnesson, *op. cit.*, pp. 250 ş. urm. În continuare vom cita pamfletul după *Moniteur*.

că guvernul posedă magazii unde „ţine alimente" pe care le păstrează pentru a-şi duce la îndeplinire „odioasele planuri", în timp ce poporul moare de foame (regăsim aici alt zvon arhaic). Suferinţele poporului sînt atît de mari încît cei ce trăiesc invidiază „nefericita soartă a celor pe care foametea îi îngrămădeşte în morminte". Prin urmare, poporul se va face vinovat faţă de el însuşi şi faţă de „generaţia viitoare" dacă nu-şi va asigura hrana şi nu-şi va recîştiga drepturile. Căci guvernul care-l înfometează este în acelaşi timp un guvern uzurpator şi asupritor. Ce dovadă mai limpede a tiraniei sale ca ordinul de „a aresta în mod arbitrar, de a tîrî din temniţă în temniţă, din comună în comună şi de a măcelări în închisori pe cei care au avut destul curaj şi destulă bărbăţie ca să ceară pîine şi drepturi pentru toţi"? Or, o asemenea putere nu poate să-şi tragă forţa decît din „slăbiciunea, ignoranţa şi mizeria poporului". „Poporul în picioare" nu are decît un singur mijloc de acţiune pentru a-şi apăra supravieţuirea şi a-şi recuceri drepturile, răzvrătirea lui este pe deplin legitimă şi, aşa cum se spune în Constituţie, ea este pentru „popor şi pentru fiecare strat al poporului oprimat *cel mai sfînt dintre drepturi, cea mai necesară dintre datorii*". De aici decurg obiectivele insurecţiei. Mai întîi: *Pîine*; pamfletul se mulţumeşte să reia acest slogan mobilizator, fără a preciza însă cum anume va fi asigurată această „pîine". În schimb, este mult mai precis atunci cînd fixează obiectivele propriu-zis politice: abolirea guvernului revoluţionar „de care abuzează rînd pe rînd toate facţiunile, pentru a ruina, a înfometa şi a înrobi poporul"; proclamarea şi instaurarea imediată a „Constituţiei democratice din 1793"; destituirea guvernului actual, arestarea tuturor membrilor săi şi înlocuirea lor prin alţi reprezentanţi; eliberarea „neîntîrziată a cetăţenilor închişi pentru că au cerut pîine şi şi-au spus părerile cu sinceritate"; în sfîrşit, convocarea la 25 prerial a adunărilor primare şi convocarea unei Adunări legislative, care va înlocui Convenţia pentru 25 mesidor. *Insurecţia poporului*... defineşte, de asemenea, mijloacele de acţiune: apel adresat „cetăţenilor şi cetăţenelor" să se ducă în masă, la 1 prerial, la Convenţie şi „s-o facă într-*o dezordine frăţească* fără a aştepta mişcarea secţiilor învecinate". Este deci un apel la formarea unei mulţimi care ar dejuca, tocmai datorită „dezordinii frăţeşti" vicleşugurile guvernului şi ale „şefilor care sînt vînduţi acestuia". Această mulţime ar avea o schiţă de structură şi de organizare graţie unui semn de recunoaştere; fiecare participant urma să poarte la pălărie parola, scrisă cu cretă, *Pîine şi Consti-*

ţia democratică din 1793. Celelalte puncte indică printre alte măsuri practice închiderea barierelor oraşului, luarea în stăpînire a tunului de alarmă şi a clopotelor cu care se dădea alarma, ralierea trupelor la cauza poporului.

Limbajul utilizat, ca şi minuţiozitatea dispoziţiilor exprimă o întreagă experienţă politică şi tehnică dobîndită de oameni acum antrenaţi şi deprinşi prin participarea la „zilele" anterioare, mai ales cea din 31 mai 1793; această experienţă este pusă în slujba unui plan politic ce stă sub lozinca „poporul în picioare" care-şi redobîndeşte suveranitatea. Măsurile propuse constituie în fapt un apel la reîntoarcerea în Teroare, care şi-ar reconstitui personalul din „patrioţii oprimaţi" eliberaţi din închisoare; ele ar urma să fie realizate de un nou guvern montagnard. Este de altfel surprinzător că nici termenul de Teroare nici numele lui Robespierre nu sînt evocate; este limpede că autorii nu vor să fie asimilaţi nici „teroriştilor" nici „robespierriştilor", termenii fiind în general socotiţi compromiţători. Este izbitor faptul că proiectul caută să ocolească structurile secţiilor; el se bizuie pe spontaneitatea mulţimii şi, eventual, pe încadrarea ei de către „patrioţi", teroriştii eliberaţi din închisori (nu este de altfel exclus ca autorii să fi contat şi pe un grup de complici al căror număr este greu de apreciat; printre şefii mulţimii judecaţi după eşecul revoltei se regăsesc militanţi ai unor secţii care, imediat după 9 termidor, văzuseră cum este zdrobită o carieră revoluţionară devenită aproape o meserie.[1] Planul politic ce îmbina într-un tot „pîinea", eliberarea personalului terorist şi aplicarea neîntîrziată a Constituţiei din 1793 se înscrie perfect în *logica politică* a înfruntării din jurul dezmembrării Terorii. *Insurecţia poporului*... dă la iveală amărăciunea şi mînia oamenilor disperaţi şi persecutaţi care nu mai şovăie să împingă ideile iacobine şi montagnarde pînă la ultimele lor consecinţe.

După luarea cu asalt a sălii Convenţiei, mulţimea nu se mai supune logicii şi planului politic pe care trebuia să-l urmeze. Este o mulţime politizată, desigur, cel puţin în sensul că vrea să atace Convenţia, că unii cer „parola": *Pîine şi Constituţia din '93!* În comportarea ei, ea regăseşte şi urmează o altă logică ce comandă riturile seculare ale revoltei populare. „Ziua revoluţionară" premeditată este în acelaşi timp depăşită şi, în mare parte, golită de substanţă politică. Mulţimea o integrează propriului ritual al violenţei şi o reduce la un simplu fragment

---

[1] Tönnesson, *op. cit.*, pp. 358 ş. urm.

dintr-o „lume pe dos“, pe care o dă la iveală comportarea ei. Din aceste fenomene atît de complexe nu vom reţine decît două exemple: asasinarea lui Féraud şi comportarea răzvrătiţilor.

Colin Lucas subliniază faptul că mulţimea populară adoptă de preferinţă un spaţiu deschis, o stradă sau o piaţă, ca teatru al acţiunii. Or, atacînd Convenţia, ea se află în mod necesar într-un spaţiu închis, într-o sală. O parte însemnată a mulţimii rămîne afară în piaţa Carrousel, iar între cele două spaţii, „înăuntru“ şi „afară“, se instituie o reţea de raporturi destul de complexe, un fel de schimb dublu de oameni şi de simboluri. Simbolul cel mai macabru este capul lui Féraud. După cum se ştie, tînărul membru al Convenţiei a fost rănit de un glonte, după toate probabilităţile rătăcit, în timpul încăierării care a izbucnit pe cînd mulţimea încerca să forţeze uşa de la intrare şi să năvălească în sală. Împuşcătura şi victima ei însîngerată au stîrnit un val de violenţă colectivă şi fără noimă. Rănit, dar încă în viaţă, Féraud este răpus de mai mulţi asaltatori care, într-un soi de furie colectivă, se înverşunează asupra lui cu cuţitele. Mărturiile privitoare la felul cum a fost îndeplinit actul simbolic: tăierea capului şi înfigerea lui într-o suliţă, diferă între ele. După unii, acestea se petreceau chiar în sala Convenţiei: cu cuţitele capul a fost greu despărţit de trup chiar sub ochii deputaţilor, în mijlocul rîsetelor şi strigătelor de încurajare ale răzvrătiţilor. După o altă versiune, trupul a fost azvîrlit afară, oferit în dar mulţimii care ocupa piaţa şi aici ar fi răsunat strigătul: „Tăiaţi-i capul!“. Unul dintre răzvrătiţi i-ar fi retezat capul dintr-o singură lovitură de sabie, „ca un nap“, stîrnind admiraţia celor de faţă. Oricum, capul, înfipt într-o suliţă, este purtat şi trecut din mînă în mînă în rîsetele şi ocările mulţimii îngrămădite în piaţă. (Trupul zace undeva în altă parte.) Această dezlănţuire de violenţă este cu atît mai lipsită de rost, cu cît mulţimea nici nu cunoaşte precis identitatea victimei şi nici măcar nu ştie al cui este capul pe care-l insultă. Spectacolul de groază ţine cam două ceasuri; ia sfîrşit numai cînd, încă o dată, suliţa în care era înfipt capul se întoarce în sală, unde este primită cu rîsete şi aplauze şi ţinută în faţa lui Boissy d'Anglas, preşedintele şedinţei. Tot atîtea imagini şi gesturi bine cunoscute care evocă şi reiau ritualul tradiţional al violenţei colective.

Chiar şi în sală mulţimea se poartă de parcă ar fi la carnaval. Ea îi împinge pe deputaţi, îi insultă, pune stăpînire pe locurile lor, înconjoară tribunele, nu e deloc zgîrcită cu loviturile de pumni, fără să ştie prea bine care sînt opiniile politice

ale deputaţilor pe care îi loveşte. Astfel Bourbotte, care va fi executat pentru vina de complicitate cu răsculaţii, un montagnard declarat, depune mărturie că un bărbat „cu ochii rătăciţi, cu faţa neagră, cu o suliţă lungă s-a legat de el şi, cuprins de furie, îl lovea tot timpul cu pumnul în cap".[1] Mulţimea parodiază comportarea deputaţilor în timpul dezbaterilor şi îşi bate joc de ei. Astfel, Comisia Militară l-a condamnat pe unul din cei care năvăliseră în sală, o calfă de lăcătuş, „pentru că s-a dus la biroul preşedintelui şi a avut o atitudine indecentă" (*sic*).[2] O mare parte din ocupanţi, al căror număr este greu de apreciat, sînt beţi. Acel du-te vino neîncetat între sală şi piaţă se explică mai ales prin prezenţa unor butoaie cu vin, aduse nu se ştie de unde şi de cine în piaţă. Se bea mult şi pe nemîncate. În această atmosferă, cîţiva militanţi citesc lista revendicărilor scoase din *Insurecţia poporului*... iar cîţiva deputaţi montagnarzi, care vor plăti cu capul şi cu viaţa, se străduiesc să canalizeze pasiunile şi violenţa propunînd să se adopte măsuri care să potolească mulţimea (cel puţin aceasta a fost explicaţia pentru comportarea lor, în faţa Comisiei Militare care i-a condamnat la moarte). Acţiunile mulţimii au lăsat urme supărătoare şi trainice în memoria colectivă. „Poporul, scrie Quinet, s-a înfăţişat mai cumplit decît în orice altă perioadă a Revoluţiei. I-a înspăimîntat pînă şi pe prietenii lui. A fost momentul cel mai îngrozitor." Michelet vorbeşte despre „o beţie groaznică, o ciudată poftă de sînge" şi citează aprobator cuvintele lui Carnot: „Este singura zi cînd poporul mi s-a părut feroce."[3] Este, de altfel, izbitor faptul că neo-iacobinii şi babuviştii care-i vor proslăvi pe „ultimii montagnarzi" şi sinuciderea lor eroică, prezentîndu-i ca pe tot atîţia martiri ai cauzei poporului, vor trece sub tăcere, oarecum încurcaţi, violenţa turbată a aceluiaşi „popor" în ziua de întîi a lunii prerial.

Pe moment, revolta înăbuşită va avea consecinţe multiple şi grave pentru evoluţia experienţei termidoriene.

Acţiunea nesăbuită, brutală şi ineficace a mulţimii a scos în evidenţă fragilitatea fenomenului sanculot, ca şi caracterul lui conjunctural. El se vede redus din ce în ce mai mult la fostul personal politic al Terorii, urmărit peste tot, încercînd să scape

---

[1] Mărturie citată de Tönnessen, *op. cit.*, p. 271.

[2] *Ibid.*

[3] E. Quinet, *La Révolution*, *op. cit.*, Paris, 1987, pp. 613–615; Michelet, *Histoire du dix-neuvième siècle*, *op. cit.*, pp. 170–171.

de masacru şi de „revanşa legală", pe cît de necruţătoare, pe atît de sistematică. Eşecul revoltei desăvîrşeşte ziua de 9 termidor; este, fără putinţă de tăgadă, o victorie a Convenţiei asupra străzii, a „sistemului reprezentativ" asupra practicilor democratice directe, reduse la „anarhia" unei mulţimi dezlănţuite. Germinal şi prerial reprezintă într-un fel reversul „zilelor revoluţionare", anunţînd declinul, chiar sfîrşitul imaginaţiei eroice şi militante a anului II, aceea a „poporului în picioare", gata să-şi reia suveranitatea:

„Cele douăzeci şi cinci de milioane de oameni care ne-au trimis aici nu ne-au pus sub tutela pieţelor din Paris şi sub securea ucigaşilor. Ei nu au delegat puterea legislativă foburgului Saint-Antoine, ci nouă... Iar pe voi, cetăţeni ai Parisului, numiţi mereu *poporul* de către toţi răzvrătiţii care au vrut să se ridice pe ruinele puterii naţionale, v-au linguşit mult timp ca pe un rege, dar acum trebuie să vi se spună adevărul; fapte mari şi glorioase v-au adus cinstea în timpul Revoluţiei; dar Republica ar fi avut totuşi reproşuri grave să vă aducă, dacă ziua de 4 prerial (capitularea foburgului Saint-Antoine) nu ar fi îndreptat zilele oribile care au precedat-o."[1]

Cît de semnificativă este contra-imaginaţia ce se afirmă cu putere în elogiile funebre rostite în memoria lui Féraud, care-l consfinţesc ca pe un martir al libertăţii şi al cauzei antiteroriste! „Să ne facem datoria aşa cum şi-a făcut-o el, urmînd exemplul eroismului său, celebrîndu-i memoria. Cinstirea adusă morţilor îi face pe cei vii mai virtuoşi. Să nu uitaţi niciodată, reprezentanţilor, această zi de tristă amintire în care Convenţia Naţională insultată de răzvrătiţi, asediată, agresată, invadată de o hoardă însetată de sînge, a văzut măreţia poporului călcată în picioare şi dorinţa de a ucide numită cu neruşinare *lege* chiar în sanctuarul legii. Să nu uitaţi niciodată aceste strigăte de răzvrătire, aceste vociferări cumplite, această beţie nebună şi sîngeroasă, acest jalnic spectacol al reprezentanţilor poporului stînd pe locurile pe care le uzurpau călăii lor."[2] Aceste imagini se adăugau reprezentării „poporului vandal", dîndu-i valenţe noi. Desigur, „poporul" nu este vinovat în totalitatea lui; el se lasă însă uşor indus în eroare şi, ca urmare, trebuie suprave-

---

[1] M.-J. Chénier, discursul din 6 prerial, anul III, *Moniteur*, vol. XXIV, p. 548.

[2] *Ibid.*

gheat şi educat în permanenţă. Doar un singur pas desparte „poporul copil" de „poporul vandal", dar acest pas preschimbă greşeala în crimă. Astfel, Louvet aminteşte „cumplita zi" în care nişte „sceleraţi" aduceau preşedintelui diverse scrieri „pe care le numeau moţiuni; ei îi spuneau: «Nu avem nevoie de adunarea ta; poporul este aici; tu eşti preşedintele poporului; semnează şi decretul va fi valabil, semnează sau te omor»". Féraud a vrut să salveze Convenţia din mîinile acestui „popor", sacrificîndu-şi viaţa:

> „Nesăbuinţa, impostura, mînia, neruşinarea, răzbunările, ura, insultele cele mai josnice, blesteme crunte, toate pasiunile hîde, toată mînia, toate furiile dezlănţuite. Peste tot foamea se frămîntă şi urlă şi pe toate feţele înroşite de beţie nu se citeşte decît desfrîul ghiftuit cu cărnuri şi vin. Şi totuşi, se vorbeşte în numele femeilor! şi toate acestea primesc cu neruşinare numele de popor!"

Desigur, va veni şi ziua în care „adevăratul popor" îşi va recăpăta titlul „atît de înjosit", dar, deocamdată, chiar „fraţilor rătăciţi..., voi [membrii Convenţici] să nu le daţi înapoi armele! Ei au fost înşelaţi şi mai pot fi încă înşelaţi. *Nu dai înapoi copilului instrumentul cu care s-a rănit*".[1]

Revoltele din germinal şi prerial precum şi reprimarea lor brutală nu au modificat esenţial *problema politică* majoră a încheierii Revoluţiei; dimpotrivă, au agravat-o şi mai mult şi au făcut ca rezolvarea ei să devină şi mai urgentă. „Zilele" din germinal şi prerial au provocat noi răbufniri ale obsesiei unei posibile întoarceri a Terorii, ale intensificării dramatice a răzbunării îndreptate împotriva „teroriştilor" duse pînă la paroxism în timpul masacrelor deţinuţilor din Lyon şi din sudul Franţei. Linşările au loc uneori cu sprijinul tacit al populaţiei, dar din ce în ce mai des ele sînt înfăptuite de bande specializate de ucigaşi recrutaţi din rîndurile „tineretului". Deosebirile între „justiţia adusă la ordinea zilei" şi masacre, a căror origine regalistă este destul de transparentă, tind să se şteargă. La fel de vagi devin şi graniţele între o *reacţie* faţă de Teroare, care se prevalează de legalitate şi cea care recurge ea însăşi la samavolnicie şi instaurează un fel de contra-Teroare. Pe de altă parte, mulţimea agresînd Convenţia în strigătele de *Pîine şi*

---

[1] J.-B. Louvet, discurs rostit în şedinţa solemnă din 14 prerial, *Moniteur*, vol. XXIV, pp. 608 ş. urm.

Constituţia din 1793! aducea în faţa Adunării, dacă mai era nevoie, dovada că demontarea Terorii şi abolirea Constituţiei din '93 nu erau decît două aspecte ale aceleiaşi probleme. Înfrîngerea revoltelor pariziene însemna, de fapt, condamnarea în bloc şi fără drept de apel a Constituţiei drept ilegală şi teroristă. Republica trebuia să iasă din starea de provizorat şi să-şi găsească temeiul într-o nouă Constituţie.

REACŢIE ŞI UTOPIE

Imediat după 9 termidor, nu a fost nici o ezitare cu privire la termenul care denumea evenimentul ce avusese loc: *căderea tiranului* şi *triumful libertăţii* erau, desigur, o *revoluţie*. „La 31 mai poporul a făcut propria lui revoluţie, la 9 termidor, Convenţia Naţională a făcut-o pe a ei: libertatea le-a slăvit pe amîndouă la fel", constata Convenţia în proclamaţia solemnă adresată poporului francez la 10 termidor. Nenumăratele mesaje care ajung pînă la Convenţie preiau aceeaşi terminologie. Cuvîntul *reacţie* nu-şi începe adevărata carieră politică decît la sfîrşitul perioadei termidoriene. Ca şi cum numai în acel moment s-a simţit nevoia de a găsi un termen specific ce ar permite identificarea evenimentelor care s-au succedat, precum şi înţelegerea sensului lor.

Ca şi cuvîntul *termidorian*, termenul *reacţie* (ca şi derivatele lui, *reactor*, *reacţionar*) aşteaptă încă să i se scrie istoria şi peripeţiile.[1] Unele texte atestă nevoia şi deci sentimentul pe care-l aveau contemporanii că trăiseră fenomene inedite în Revoluţie şi că mai întîi trebuiau *denumite* pentru ca mai apoi să fie *recunoscute*. La fel ca *revoluţie* sau *progres*, termenul *reacţie* este preluat de vocabularul politic din mecanică şi extins la domeniul moralei. El capătă sensul de mişcare contrarie provocată de o mişcare antecedentă, de simplă *contralovitură*. Aşa îl foloseşte, de pildă, Rousseau: „Toată arta omenirii nu ar putea să împiedice acţiunea brutală a celui tare împotriva celui slab, dar poate să înlesnească găsirea unor mecanisme de *reacţie*"[2]. Totuşi, înainte de perioada termido-

---

[1] Jean Starobinski a pus cîteva jaloane în incitantul său studiu „Réaction. Le mot et ses usages", *Confrontations psychiatriques*, nr. 12, 1974.

[2] J.-J. Rousseau, *Considérations sur le gouvernement de la Pologne*, în *Œuvres complètes*, vol. III, p. 1018.

riană, este un termen rar care nu atribuie nici o caracteristică specifică sau o anume „culoare" politică *acțiunii* sau *reacției*. Aceasta din urmă, mişcare „de sens contrar" a ideilor şi sentimentelor nu este decît repercusiunea şocului iniţial. În acest sens, *reacţia* nu se opune *revoluţiei*: cei doi termeni ar fi mai degrabă complementari. Astfel, după cît se pare, termenul *reacție* a fost asociat pentru prima dată cu urmările zilei de 9 termidor. Tocmai în măsura în care această zi a fost o *revoluție*, o puternică acţiune de eliberare a avut ca efect o *contralovitură*, o *descleştare* a sentimentelor înăbuşite în timpul Terorii, de dreptate şi de simpatie faţă de victimele nevinovate. „Evenimente mari au loc la Paris de cîteva zile; o mare revoluţie s-a petrecut; tiranul nu mai este, patria răsuflă uşurată, libertatea triumfă... După o atît de îndelungată apăsare, este de aşteptat o reacţiune *puternică* şi *proporţională* cu nenorocirile pe care le-am deplîns: trebuie să dăm sentimentelor tot ceea ce natura omenească o cere."[1]

Încă rar la sfîrşitul anului II, termenul *reacție* este destul de curent după înăbuşirea revoltei din 13 vandemiar anul IV (5 octombrie 1795). El se instalează temeinic în discursul politic, mai ales în vocabularul oficial, îmbogăţindu-se în acelaşi timp cu multiple sensuri. Astfel, Joseph-Marie Chénier, ale cărui rapoarte asupra masacrelor de prizonieri de la Lyon şi din sudul Franţei au jucat un rol important în difuzarea termenului *reacție*, nu înţelegea să confunde planul politic *termido-*

---

[1] *La Société des amis de la Libérté et de l'Égalité séante aux Jacobins de Paris à toutes les Sociétés populaires de la République, le 18 thermidor an II*, în A. Aulard, *La Société des Jacobins*, Paris, 1897, vol. VI, pp. 323–325. În continuare, mesajul insistă totuşi asupra riscurilor acestei reacţiuni, oricît de „nobilă şi firească" ar fi ea: „trebuie să punem stavilă acestor sentimente atunci cînd reaua voinţă ar vrea să se serveasacă de ele ca de o armă împotriva libertăţii publice... Nu pentru ei (duşmanii libertăţii) a înfăptuit Convenţia această *uimitoare revoluție*." Şase săptămîni mai tîrziu, termenul de reacţiune revine, dar de data aceasta el evocă un context neliniştitor şi este însoţit de adjectivul *cruntă*. Astfel, iacobinii întocmesc un bilanţ pozitiv al reluării activităţii lor după „căderea tiranului", al epurării membrilor lor, al reparării abuzurilor „care s-au strecurat printre strădaniile patriotismului în mersul înainte al Revoluţiei"; dar ei constată că: „în acelaşi timp *s-a făcut simțită o reacție cruntă*: din toate colţurile Republicii, Societăţile afiliate semnalează că aristocraţia şi federalismul îşi înalţă capul, amintind de eliberarea celor priviţi pînă atunci ca suspecţi, de tendinţa lor de a se răzbuna împotriva patrioţilor". *Rapport fait à la Société des Jacobins par son Comité de correspondance*, 5 vandemiar, anul III, Aulard, *op. cit.*, vol. VI, pp. 517–518.

rian cu *reacţia*; în felul acesta, a vorbi despre *reacţie termidoriană* ar fi fost un contrasens. În raportul său din 29 vandemiar anul IV (deci la două săptămîni după zdrobirea revoltei din 13 vandemiar), Chénier insistă asupra opoziţiei între *epoca* termidoriană şi *reacţia* care i-a urmat atunci şi care a denaturat-o, fiind o mişcare contrarie operei şi spiritului acesteia. Chénier propune chiar un fel de periodizare a istoriei Republicii începînd cu 9 termidor. Această dată memorabilă anunţă sfîrşitul Terorii cu tot cortegiul ei de tribunale şi de comitete revoluţionare, de eşafoduri şi închisori, de ruine şi tîlhării aflate „la loc de cinste". După această epocă sîngeroasă a urmat *epoca termidoriană*, „memorabilă, nemuritoare epocă în care doar Convenţia, adunîndu-şi forţele despre care credea că sînt pierdute, a recucerit libertatea publică; atunci s-au uscat lacrimile, s-au deschis temniţele, au fost date jos eşafodurile". Convenţia a fost destul de generoasă pentru „a da uitării nedreptăţile şi chiar delictele", ea a crezut în pocăinţa celor care multă vreme au fost duşmanii Revoluţiei şi ai libertăţii. Or, „aceşti *noi republicani* au intrat în rîndurile rărite ale vechilor patrioţi pentru a-i gîtui; ei ridicau în slăvi reprezentarea naţională, dar o făceau numai pentru a o distruge. Sistemul *de indulgenţă şi de generozitate* aplicat cu atît de mult curaj de Convenţie... n-a făcut decît să învenineze resentimentele şi să încurajeze crima. De abia puşi în libertate, aceşti prieteni credincioşi ai sclaviei şi-au pătat cu sînge hainele de proaspăt eliberaţi, abuzînd de principiile care au dus Republica pe marginea prăpastiei." Aşa s-a născut *reacţia* ale cărei perfidii, fărădelegi şi crime le denunţă Chénier. El alcătuieşte chiar un fel de inventar al actelor şi fenomenelor proprii *reacţiei*: prigonirea patrioţilor pe motiv că au fost „terorişti"; bande de „tineri", aroganţi şi provocatori, năvălind în locurile publice, proscriind pînă şi *La Marseillaise*; misterioasele „companii ale lui Isus" şi „companiile Soarelui" care au făcut adevărate masacre, mai ales în sudul Franţei. „În numele omeniei, al dreptăţii, al Convenţiei Naţionale înseşi", zicîndu-şi „răzbunători ai părinţilor şi patrioţilor răpuşi", aceşti „sceleraţi" au atacat Republica, găsind chiar complici printre autorităţile constituite. Tot atîtea fenomene politice care se aseamănă şi se completează în aşa măsură încît Chénier le reuneşte sub numele de *reacţie*. Aflîndu-se încă sub şocul provocat de răscoala din 13 vandemiar împotriva Convenţiei, el nu are nici o îndoială în ce priveşte culoarea politică a acestei reacţii: ea este regalistă. În schimb, pare să şovăie între două inter-

pretări ale originii ei: uneori se mulţumeşte să se folosească din nou de schema, ca să spunem aşa clasică, a „complotului“ pus la cale de străini, de emigraţi, de preoţii refractari etc.; alteori i se întîmplă să explice *reacţia* printr-un fel de preschimbare a „sistemului de generozitate“, născut la 9 termidor, în „maşină“ de răzbunare şi de proscriere. De altfel, aceste două versiuni nu se exclud, iar Chénier nu împinge prea departe cercetarea motivelor acestei „denăturări“: faţă de *reacţie*, el îşi exprimă mai ales uimirea şi indignarea.[1]

Cîteva luni mai tîrziu, Mailhe nuanţează în acelaşi timp şi sensul termenului *reacţie* şi fenomenele respective. „9 termidor care trebuia să fie pentru tronul anarhiei ceea ce fusese 10 august pentru tronul monarhiei a fost deviat de la obiectul lui reparator şi prezentat ca începutul unei sîngeroase şi samavolnice *reacţii*.“ Aceasta nu este decît o repercusiune, fenomenul politic este mai complex. Trebuie să-l deosebim de atacurile şi de intrigile pur şi simplu contrarevoluţionare, lansate de duşmanii Revoluţiei, pe cît de înverşunaţi pe atît de vechi, în numele valorilor şi principiilor care i-au fost întotdeauna potrivnice. *Reacţia* şi, prin urmare, *reacţionarii* au pus stăpînire pe principiile inerente Revoluţiei şi le-au denaturat; ei i-au deviat mersul înainte şi progresele. Priviţi din acest unghi, reacţionarii seamănă în mod ciudat cu teroriştii împotriva cărora cheamă la răzbunare: aceştia instalaseră Teroarea „sub numele libertăţii“; ceilalţi au strîmbat dreptatea, principiul sfînt al lui 9 termidor şi s-au servit de ea ca pretext pentru violenţele

---

[1] Chénier fixează chiar o dată începînd cu care *reacţia* a denaturat „memorabila epocă termidoriană“; şase luni după 9 termidor, deci în timpul iernii din anul III. Discursul lui Chénier ar merita un comentariu mai amplu mai ales pentru partea lui de demagogie ca şi pentru caracterul lui apologetic. Înşirarea atrocităţilor comise de „reacţionari“ în sudul Franţei, mai ales masacrul de la fortul Saint Jean, la Marsilia, urmăreşte să compromită răscoala din 13 vandemiar şi eroii ei. Chénier nu suflă nici un cuvînt cu privire la responsabilităţile ce revin Convenţiei însăşi, care totuşi *tolerase* masacrele (reacţionînd cel mult destul de slab, aşa cum o făcuse chiar Chénier în raportul său din 6 mesidor privitor la masacrele din Lyon, unde, de altfel, nu folosea termenul, *reacţie*). Chénier găseşte accente patetice pentru a proslăvi opera Convenţiei şi destinul membrilor acesteia. „Într-o zi, după ce anii vor maturiza Republica, membrii acestei Convenţii defăimate, atacate, ucise de toate facţiunile vor rămîne drepţi în picioare ca acei stejari răzleţi într-o pădure pîrjolită căreia i s-a dat foc.“ Evocarea ar fi fost şi mai elocventă dacă n-ar fi justificat decretul celor două treimi...

şi răzbunările lor arbitrare. Şi unii şi ceilalţi (şi nu este de mirare că uneori sînt aceiaşi oameni...) urmează „acelaşi plan de a dezorganiza, de a pune mîna pe autoritatea legitimă, de a semăna discordia, de a provoca războiul civil".[1]

Broşura lui Benjamin Constant, *Despre reacţiile politice* constituie totodată punctul final al discursului termidorian şi punctul de ruptură cu el. La începutul carierei sale şi al reflecţiilor lui politice, Constant acceptă ordinea republicană precizată de Constituţia anului III, dar refuză să împartă cu termidorienii trecutul şi răspunderile pentru *reacţiile politice.* (*Reacţia* devine pentru prima dată obiectul unei reflecţii sistematice, dovadă a succesului pe care-l cunoaşte acest termen în cadrul discursului politic şi a importanţei dobîndite de problematica pe care o denumeşte în reflecţia asupra experienţei revoluţionare.) Pentru Constant, *reacţiile politice* se explică prin fenomenul revoluţionar, ele urmează revoluţiilor care n-au izbutit de la început şi care, din acest motiv, se prelungesc prea mult. „Atunci cînd acordul între instituţiile şi ideile unui popor) este distrus, revoluţiile devin inevitabile. Ele tind să restabilească acest acord... Cînd o revoluţie îşi atinge de la început acest obiectiv şi se opreşte aici fără a merge mai departe, ea nu iscă nici o reacţie pentru că nu este decît o trecere şi momentul de sosire este şi cel de repaus." Cînd o revoluţie trece de aceste limite, ea se transformă oarecum într-un pendul nebun, oscilînd într-o mişcare necontrolată şi necontrolabilă: „Cînd o revoluţie împinsă dincolo de limitele ei se opreşte, ea este readusă mai întîi în interiorul limitelor ei. Este *retrogradată*, cu atît mai mult cu cît înaintase prea mult. Moderaţia ia sfîrşit şi încep reacţiile... Există două feluri de reacţii: cele care se exercită asupra oamenilor şi cele care au ca obiect ideile. Eu nu numesc reacţie dreapta pedepsire a vinovaţilor şi nici întoarcerea la ideile sănătoase. Prima aparţine legii, cea de a doua raţiunii. Ceea ce, dimpotrivă, deosebeşte în mod esenţial reacţiile este arbitrarietatea în locul legii, patima în locul judecăţii: în loc să fie judecaţi oamenii, ei sînt proscrişi, în loc să fie analizate ideile, ele sînt respinse." Nu ne revine nouă sarcina să urmărim evoluţia acestor definiţii care se continuă printr-o reflecţie politică originală. Nu vom reţine decît un singur punct. Constant este îndeosebi sensibil la fenomenul *transfugilor poli-*

---

[1] Cf. Mailhe, *Rapport du 8 germinal an IV; un Conseil des Cinq-Cents, sur les sociétés populaires*, *Moniteur*, vol. XXVIII, p. 89.

tici legat inseparabil de reacţiune. El îi denunţă pe „aceşti oameni cruzi şi laşi, dornici să cumpere cu sînge iertarea pentru sîngele pe care l-au vărsat şi care nu pun nici un frîu exceselor lor“, nişte „asasini convertiţi, proconsuli pocăiţi“. Aluzie transparentă la foştii terorişti care, „duşi de valul reacţiunii, lăsau Convenţia să înlocuiască relele pe care le făcuse cu rele pe care ar fi trebuit să le prevină“, mai ales în timpul „reacţiei de după 1 prerial“. *Reacţiile* nu fac decît să schimbe o samavolnicie cu alta, „marele duşman al libertţii, viciul care corupe orice instituţie“. Ele recurg la samavolnicie pentru a restabili dreptatea şi libertatea batjocorite, dar aceasta are drept urmare faptul că „îndreptarea se transformă în reacţie, adică în răzbunare şi dezlănţuire de patimi“. Constant atacă, pe de altă parte, „transfugii filozofiei“ care, ca La Harpe, s-au convertit la bigotism şi vor să restabilească „prejudecăţile şi fanatismul“. Cotind-o brusc, toţi aceşti transfugi politici şi ideologici riscă să antreneze ţara într-o *reacţie* violentă care, la rîndul ei, va da, fără îndoială, naştere altei reacţii, de sens opus, şi va perpetua în acest fel Revoluţia. Or, esenţialul este s-o terminăm, s-o închidem în graniţele ei şi astfel să ne întoarcem la principiile ei. Constituţia din anul III oferă, pentru prima dată, şansa de a opri mişcarea pendulului care înlocuieşte o arbitrarietate cu alta, de a pune capăt „reacţiilor politice“, de a înlocui arbitrarietatea cu legea. Astfel, Constant împărtăşeşte în parte discursul termidorian despre reacţie, dar, în acelaşi timp, se distanţează de el. S-ar zice că vrea să desprindă Constituţia anului III, opera care încununează perioada termidoriană, de antecedentele ei nefaste, s-o salveze de neliniştitoarele extremisme de toate soiurile, lăsate moştenire de aceeaşi epocă a elaborării ei: „Dacă reacţiile sînt un lucru îngrozitor şi funest, evitaţi arbitrarietatea căci atrage după sine reacţiile care-i asigură stăpînirea... Numai sistemul de principii oferă un echilibru trainic. Doar el opune agitaţiei politice o fortăreaţă de neînvins.“ Pentru Constant există deci reacţii de „stînga“ şi de „dreapta“, dacă păstrăm metafora mişcarii pendulului, una antrenînd-o pe cealaltă. Numai întoarcerea la *centru*, la principiile lui ’89 ale libertăţii şi legii poate să asigure stabilitatea pollitică.[1]

---

[1] Benjamin Constant, *Des réactions politiques* (anul V), în B. Constant, *Écrits et discours politiques*, prezentare de O. Pozzo di Borgo, Paris, 1964, vol. I.

Sînt tot atîtea ilustrări ale omniprezenţei, ca să spunem aşa, a unui cuvînt care-şi caută semnificaţia. Această prezenţă trădează, spunem noi, nevoia viu resimţită de protagoniştii politici de a inventa un termen pentru a identifica fapte, evenimente şi tendinţe politice care alcătuiau un fenomen inedit, cu contururi vagi şi cu frontiere nesigure. Şovăielile acestea privitoare la sensul care trebuie dat termenului trădează o nelinişte şi o situaţie ea însăşi confuză. Discursul oficial rezervă termenul de *reacţie* numai pentru *alunecările* de la planul politic termidorian iniţial, pentru denaturările lui sau chiar deturnarea lui de către forţe ostile Republicii. Caracterul apologetic al discursului este evident: el urmărea să absolve Convenţia de răspunderile care-i reveneau în creşterea „reacţiei". Era uşor s-o acuzi că tolerase prea mult timp sau chiar că încurajase toate aceste fenomene pe care le inventariase Chénier după 13 vandemiar: persecutarea arbitrară şi sălbatică a personalului politic al anului II, identificat global cu „teroriştii", toleranţa, chiar bunăvoinţa, faţă de „tineretul aurit" care lua în stăpînire spaţiul public, strada, pieţele, teatrele, defăimarea sistematică a simbolismului şi ritualului izvorîte din anul II etc. A adopta *revanşa legală* ca răspuns politic la problemele ridicate de dezmembrarea Terorii era o alegere-capcană ce implica un risc de escaladare a represiunii. Desigur, Convenţia şi Comitetele ei de conducere nu au organizat chiar ele masacrele; excesele politicii de represiune legală şi sistematică împotriva „băutorilor de sînge" erau totuşi previzibile şi inevitabile; în afară de aceasta, în anumite cazuri, mai ales la Marsilia, reprezentanţii în misiune devin pe faţă complicii călăilor. După revolta din 1 şi 2 prerial, Convenţia trece la un fel de exorcism colectiv al propriului său trecut terorist în timpul şedinţelor în care curgeau cu zecile denunţurile împotriva deputaţilor, oferind astfel ţării un spectacol ce reducea cu neruşinare politica la o simplă răfuială. De aici şi pînă la a-i acuza pe „termidorieni" că sînt „reacţionari", contrarevoluţionari chiar, abia mascaţi, nu era decît un pas. Foştii militanţi iacobini şi sanculoţi, persecutaţi, arestaţi, cu domiciliu forţat, nu vor ezita să facă acest pas. Reacţia înceta să mai fie un episod, pentru a deveni *un sistem global de putere* concentrînd toată evoluţia politică începută în 9 termidor.[1]

[1] Cu privire la represiunea împotriva personalului politic al Terorii de către puterea termidoriană, cf. lucrarea fundamentală a lui R. Cobb, *The Police and the People*, Oxford, 1970 (trad. fr. *La protestation populaire en*

Au existat deci *mai multe reacţii* în interiorul a ceea ce se numea uneori *reacţia termidoriană*. A existat o *reacţie* antiiacobină şi antiteroristă, o contralovitură a opiniei publice care cerea îndreptarea relelor şi alinarea suferinţelor îndurate în timpul Terorii în numele „dreptăţii la ordinea zilei". A existat o *reacţie* care, împinsă de setea de răzbunare, identifica Teroarea şi sechelele ei cu bilanţul Revoluţiei, punînd în cauză chiar principiile acesteia. *Reacţia* a îmbrăcat atunci forma contestării principiilor din '89 sau, într-o altă variantă, a repunerii în cauză a Republicii, socotită inaplicabilă ca formă de guvernămînt într-o ţară mare (clasica problematică a reflecţiei politice moştenite de la Lumini). A existat şi *reacţia* din domeniul ideilor, cînd „publicişti" de curînd convertiţi la catolicism renegau şi condamnau cu un zel de neofit spiritul luminat pe care-l îmbrăţişau încă în ajun. Contururile şi limitele fiecăreia dintre aceste *reacţii* sînt greu de trasat şi fac ambiguă utilizarea acestui termen fundamental în *discursul* termidorian. În practică, şi mai ales în comportarea protagoniştilor politici, toate aceste diferenţe prea subtile tindeau să se şteargă, iar *reacţia* sfîrşeşte prin a acoperi o gamă de poziţii, mergînd de la liberalismul republican pînă la regalismul intransigent.

Dar *reacţia*, în sensul mişcării de renegare a principiilor întemeietoare ale Revoluţiei nu constituie decît un aspect secundar al momentului termidorian. Paroxismul violenţei, grozăviile masacrelor au rămas episodice şi nu şi-au găsit prelungirea într-un *sistem de putere*, contrar violenţei ridicate la rangul de sistem în timpul Terorii. Criza din primăvara anului III a antrenat, ca un efect imediat, creşterea „reacţiei", dar ea a accelerat şi căutarea unor *răspunsuri pozitive şi instituţionale* la problemele pe care le generase experienţa politică termidoriană. Forţa şi slăbiciunea politicii termidoriene provin din aceea că ea se definea în primul rînd şi mai ales negativ în raport cu cele două extremisme politice: nici Teroare nici monarhie. Formulă destul de vagă, la 9 termidor, ea nu putea să definească un plan politic durabil şi

---

France, 1789–1820, Paris, 1975). Cobb observă, de altfel, că represiunea împotriva „teroriştilor" se bucura de un sprijin larg al unei întregi părţi a populaţiei, care-şi lua revanşa asupra celor ce stăpîniseră oraşelul ei în timpul Terorii. Pe de altă parte, la Lyon, unde masacrele erau făptuite de mici bande organizate ca nişte commandouri, linşajul se bucura uneori de o aprobare populară reală: asistenţa se ridica pînă la 40 000 de persoane care-şi manifestau aprobarea faţă de „pedepsirea mathevinilor"; cf. R. Fouc, *La Réaction thermidorienne à Lyon* (1795), *op. cit.*

coerent. La începutul anului II un asemenea plan devenea urgent. O *nouă Constituţie* era chemată să răspundă acestei duble necesităţi: să tragă *învăţăminte din trecut şi să formuleze un proiect pentru viitor*. Ea trebuia nu numai să încununeze experienţa politică a perioadei termidoriene, ci şi, pe scară mai largă, istoria complexă şi dureroasă a şase ani de revoluţie.

Experienţa termidoriană, ca orice experienţă politică, vehiculează amintiri şi aşteptări, temeri şi speranţe. Dezbaterea constituţională din anul III, ca şi Constituţia însăşi, oferă istoricului posibilitatea de a scruta ansamblul de reprezentări politice ale Convenţiei care-şi trăia sfîrşitul, jocul complex care se instituie între memoria şi speranţele protagoniştilor politici.[1]

Autorii Constituţiei erau conştienţi de noutatea şi originalitatea sarcinii care le revenea. Noua Constituţie trebuia să definească principiile şi instituţiile unei *Republici constituţionale* şi prin aceasta *să termine. Revoluţia*. Ea nu putea să reia nici bazele nici instituţiile Constituţiei din '91: mai întîi, era monarhică şi apoi făcuse ca ţara să fie neguvernabilă. Nu putea să se inspire nici din Constituţia din '93 (pentru motive pe care le-am menţionat: era o Constituţie încropită şi impracticabilă, care confunda democraţia directă cu sistemul reprezentativ, rod amar al Terorii şi al demagogiei). Desigur, exista şi proiectul lăsat de Condorcet, abandonat în urma presiunii Muntelui şi a străzii, chiar înainte de a fi discutat. El suferea totuşi de un defect esenţial: din motive evidente nu putea ţine seama de experienţa Terorii. Or, noua Constituţie trebuia să răspundă la o îndoită aşteptare a Convenţiei termidoriene: *să apere Republica* şi *s-o protejeze cu eficacitate* împotriva oricărui risc de restabilire a Terorii; numai în felul acesta putea încheia Revoluţia menţinînd Republica şi despărţind principiile din *primii doi ani* de istoria ei efectivă. Ea trebuia deci să se inspire din principiile ei fondatoare din '89, dar să tragă în acelaşi timp învăţămintele pe care le impunea experienţa Terorii; în felul acesta ea putea da zilei de 9 termidor adevărata ei semnificaţie. *A termina Revoluţia*: nici planul nici sloganul nu erau noi. Promisiunea de a duce Revoluţia pînă la capăt servise, se ştie, de multe ori ca prilej, chiar ca pretext pentru voinţa de radicalizare. În 1795, se doreşte contrariul: Revoluţia nu se poate termina cu împlinirea tuturor speranţelor şi promisiunilor, pe cît de nedefinite pe atît

---

[1] B. Baczko, *Les imaginaires sociaux. Mémoires et espoirs collectifs*, Paris, 1984, pp. 34 ş. urm.

de demagogice cărora le-a dat naştere. Dezamăgirea, sau dacă vreţi realismul, stă la baza elaborării Constituţiei. A termina *Revoluţia* înseamnă să instaurezi Republica ca stat de drept, pe baze temeinice şi trainice, şi în acest fel s-o aperi de întoarcerea propriului ei trecut prevalîndu-se de promisiunea revoluţionară nedefinită şi de suveranitatea nelimitată a poporului.

În 1795, conştiinţa că toţi se găseau în faţa unei sarcini inedite aminteşte în chip ciudat de spiritul care însufleţea în vara–toamna lui 1789 prima mare dezbatere constituţională, în cursul căreia „partidul patriotic“ s-a scindat într-o „stîngă“ şi o „dreaptă“. Dar în şase ani, termenii în care se punea elaborarea unei Constituţii pentru Franţa se schimbaseră radical, iar această schimbare putea, oarecum, să servească drept unitate de măsură pentru evoluţia culturii şi mentalităţii politice. Să reţinem, foarte pe scurt, doar cîteva elemente.

În '89, accentul este pus pe refuzul radical al trecutului; a elabora o Constituţie înseamnă să redefineşti contractul social al francezilor, iar acesta nu poate fi decît un contract de întemeiere. Francezii alcătuiesc, desigur, o naţiune veche; Revoluţia a regenerat-o şi astfel poate să acţioneze ca şi cum Istoria ar începe o dată cu ea. Asumîndu-şi de aici înainte pe deplin suveranitatea deschisă spre viitor, Naţiunea regenerată îşi întemeiază identitatea nu pe trecutul ei apăsat de tiranie şi de prejudecăţi, ci pe *proiectul politic şi moral ce trebuie realizat*. În anul III, noua Constituţie îşi propune să cimenteze Naţiunea, deschizîndu-se spre viitor şi formulînd un proiect de societate, dar identitatea colectivă este concepută *în funcţie de trecutul pe care Naţiunea şi deci Republica trebuie să şi-l asume*. Revoluţia are în spatele ei un trecut de care nu poate să scape; prezentul urmează imediat după trecutul Terorii.

„Ah! este un lucru foarte greu să obţii prin înţelepciune ceea ce adesea nu se obţine decît prin trecerea timpului; dar pentru că noi vrem s-o luăm înaintea viitorului, să ne îmbogăţim cu ajutorul trecutului. Avem în faţa noastră istoria mai multor popoare; o avem şi pe a noastră: să străbatem întinsele cîmpii ale revoluţiei noastre, acoperite de atîtea ruine de parcă am vedea urmele şi pustiirile timpului; un ogor al gloriei şi al durerii unde moartea a secerat atîtea vieţi, unde libertatea a repurtat atîtea victorii. Am trăit şase secole în şase ani. Fie ca această costisitoare experienţă să nu fi fost zadarnică pentru voi.“[1]

---

[1] Boissy d'Anglas, *Discours préliminaire au projet de constitution pour la République française, op. cit.*, *Moniteur*, vol. XXV, pp. 81 ş. urm.

Contrar simbolurilor şi reprezentărilor ei, Revoluţia nu este apa vie a tinereţii fără de bătrîneţe. Ea îmbătrîneşte şi te îmbătrîneşte. Sentimentul de a trăi un timp care uzează şi face ravagii este refrenul dezbaterilor constituţionale.

Dorinţa de a ţine seama atît de propriile experienţe, cît şi de acelea ale altor naţiuni este şi ea clar exprimată. În dezbaterile din '89 se insistase mai ales asupra *originalităţii absolute* a proiectului de societate ce trebuia făurită pentru Franţa: o naţiune regenerată, plecînd de la zero, în care totul trebuia inventat şi nu imitat. Ea nu va imita Anglia, un popor corupt, cu instituţii purtînd pecetea prejudecăţilor şi spiritului aristocratic, nu va imita nici Statele Americii, ţară, fără îndoială, nouă şi liberă, dar care trăieşte într-un mediu sălbatic şi nu în miezul bătrînei Europe. Totuşi în dezbaterile din anul III este adesea evocat exemplul Statelor Unite; experienţa lor constituie, în primul rînd, argumentul de căpetenie în favoarea bicameralismului. Experienţă pozitivă, cu atît mai demnă de apreciere cu cît se potrivea cu învăţămintele ce trebuiau trase din erorile comise în timpul Revoluţiei: o Adunare unică învestită cu puteri exagerate se lasă prea uşor dominată de demagogi şi de ucenici în ale tiraniei. Să te apleci asupra trecutului Revoluţiei înseamnă s-o relativizezi în timp şi în istorie. Astfel începe dezbaterea asupra problemei dacă vicisitudinile Republicii nu se trăgeau din aceea că francezii ar fi o naţiune prea coruptă şi nu îndeajuns de civilizată ca să ştie să trăiască în democraţie.[1] În '89, reprezentarea rupturii radicale cu trecutul şi dorinţa de a înfăptui o operă în întregime nouă şi originală mergeau mînă în mînă cu afirmarea suveranităţii nelimitate a Naţiunii. Voinţa *ei* nu este în nici un fel limitată atunci cînd hotărăşte cu privire la ea însăşi, Naţiunea poate şi trebuie să-şi exercite *puterea constituantă* în toată plenitudinea ei fără nici o îngrădire. În anul III suveranitatea Naţiunii nu încetează să fie recunoscută ca fundament al Republicii; se admite totuşi că ea trebuie neapărat să fie limitată. Dogma suveranităţii nelimitate a poporului a servit la legitimarea Terorii, a ravagiilor ei, a tiraniei exercitate în numele „poporului în picioare“ de o gloată ignorantă care se

---

[1] Polemica referitoare la Teroare între Lezay-Marnesia (*Des causes de la Révolution et de ses résultats*) şi Benjamin Constant (*Des effects de la Terreur*) este îndeosebi revelatoare pentru reflecţia termidoriană asupra istoriei Revoluţiei. Cf. studiul lui F. Furet, „Une polémique thermidorienne sur la Terreur: autour de Benjamin Constant“, *Passé-Présent*, nr. 2, 1983.

prevala de democraţia directă. Înţelepciunea şi învăţămintele trase din trecut cer anumite îngrădiri instituţionale, legale şi morale puse suveranităţii poporului. Exemplul lui Sieyès este foarte grăitor pentru această evoluţie a ideilor. Autorul lucrării *Ce este Starea a Treia*, care, în '89, demonstra caracterul nelimitat al puterii constituante ce întruchipa voinţa generală a Naţiunii suverane, nu şovăie în anul III să combată această „dogmă" de care abuzaseră „fanaticii" şi „demagogii". „Puterile nelimitate sînt un monstru în politică şi o mare eroare a poporului francez... Atunci cînd se formează o asociaţie politică, nu se pun laolaltă toate drepturile pe care fiecare individ în parte le aduce, toată puterea întregii mase de indivizi." Aluzia la *Contractul Social* din care a fost scoasă aproape textual această formulă, este evidentă. Or, continuă Sieyès, „nu se pune laolaltă sub numele de putere publică sau politică decît cît mai puţin şi numai ceea ce este necesar pentru a menţine pe fiecare în drepturile şi datoriile sale. Această parte de putere nu seamănă nici pe departe cu ideile exagerate cu care a fost învestită ceea ce se numeşte *suveranitatea* şi băgaţi de seamă că eu vorbesc despre suveranitatea poporului, căci, dacă există o suveranitate, aceasta este."[1] Sistemul reprezentativ îngrădeşte în mod necesar suveranitatea populară. Cuvîntul suveranitate nu a căpătat „aceste dimensiuni colosale în imaginaţie" decît din cauza „superstiţiilor regale care erau întipărite în spiritul francezilor; regii-despoţi îşi atribuiau o putere nelimitată şi cumplită; suveranitatea poporului trebuia să fie şi mai mare." Trebuie deci ca suveranitatea să reintre în limitele ei fireşti dacă nu vrem să recădem în greşelile Constituţiei din 1793. Eroarea nefastă îşi are sorgintea în conceptul rousseauist de voinţă generală, una, indivizibilă şi inalienabilă, şi care nu poate greşi. Or, acest voluntarism este el însuşi nociv, aşa cum a dovedit-o Teroarea. „Blestemate fie popoarele care cred că ştiu ce vor cînd nu fac altceva decît să vrea." „A vrea" este lucrul cel mai uşor, dar trebuie să ştii să organizezi corpul politic.

---

[1] Sieyès, Discursul din 2 termidor anul II, în P. Bastid, *Les Discours de Sieyès dans les débats constitutionnels de l'an III*, Paris, 1939, pp. 17–18, 32 ş. urm. Am discutat mai pe larg ideile lui Sieyès despre puterea constituantă şi suveranitatea nelimitată în studiul meu: „Contractul social al francezilor. Sieyès şi Rousseau", *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture*, vol. I, *The Political Culture of the Old Regime* editat de K. M. Baker, Oxford, 1987, pp. 493–515.

Autorii Constituţiei din anul III împărtăşesc îngrijorarea lui Sieyès şi acceptă unele din soluţiile pe care le propune: sistemul reprezentativ trebuie neapărat să limiteze suveranitatea populară; el apără libertăţile individuale inalienabile împotriva riscurilor şi pericolelor care le ameninţă cu anularea lor de către voinţa aşa-zis generală, deci împotriva puterii nelimitate care s-ar prevala de ea: el se întemeiază pe principiul raţional al diviziunii muncii care, aplicat în politică, cere ca ea să fie socotită ca o activitate specializată încredinţată persoanelor luminate şi competente, dispunînd de timpul şi mijloacele care le permit să se consacre acestei activităţi.

Astfel numai interesul general poate să fie luat în consideraţie şi numai reprezentanţilor şi nu reprezentaţilor le revine sarcina de a formula voinţa generală. Se elaborează astfel, ca o reacţie la Teroare, versiunea specifică a liberalismului francez care încearcă să împace inegalitatea de fapt cu egalitatea de drept, suveranitatea poporului cu puterea exercitată de elitele luminate. Instaurarea unei *democraţii a capacităţii* ar răspunde, în termeni constituţionali, unei duble preocupări: să închidă sistemul politic cu un dispozitiv instituţional care ar împiedica Revoluţia să se declanşeze din nou, să formuleze un plan de viitor care ar reuni toţi cetăţenii, recunoscîndu-le egalitatea civilă, dar care ar garanta „conducerea Naţiunii de către cei mai buni". Altfel spus, cum să termini Revoluţia dînd totodată o speranţă, chiar o utopie, pentru perioada de după Revoluţie?

În perspectiva noastră, două promisiuni ale Constituţiei din 95 spre care se deschide făurirea unui nou spaţiu politic şi instituţional capătă o importanţă deosebită: ordinea în stabilitate şi progresul prin instruire. După ani întregi în care zguduirile permanente erau la ordinea zilei, visul unei *alte realităţi*, în opoziţie cu experienţele recente, ar vrea să asigure vieţii colective un cadru stabil şi durabil. Convenţia, care îşi trăia sfîrşitul, creează *utopia ordinii republicane* care ar rezista răsturnărilor graţie mecanismelor de autoconservare. În acel plan al anului III pe care l-am amintit, Sieyès propune constituirea unui „juriu *constituţionar*", a unei instanţe reprezentative însărcinate să vegheze asupra permanenţei instituţiilor şi să împiedice orice schimbare rapidă. Constituţia anului III n-a reţinut propunerea lui Sieyès, dar regăsim în ea aceeaşi preocupare de a apăra instituţiile. Procedura prevăzută pentru o eventuală revizuire a Constituţiei este o dovadă în acest sens: deosebit de greoaie, ea impunea ca o condiţie prealabilă pentru orice schimbare o pro-

punere a Sfatului Bătrînilor, repetată de trei ori, „făcută în trei perioade depărtate unele de altele cu cel puţin trei ani“ şi ratificată de Conseil des Cinq-Cents etc. Orice apel la o formă oarecare de democraţie directă este drastic eliminat, sînt luate nenumărate precauţii pentru a proteja o Adunare de revizuire faţă de presiunile străzii sau ale puterii executive.[1] Retrospectiv este, bineînţeles, foarte şi chiar prea uşor să demonstrezi cît de iluzorii erau aceste speranţe de stabilizare şi cît de mult s-a înşelat Convenţia termidoriană în privinţa proiectelor sale instituţionale. Cele două limite pe care trebuia să le fixeze: „nici tiranie nici monarhie“ păreau să traseze o cale magistrală progreselor Republicii. În realitate, ele nu defineau decît un spaţiu de manevră politică foarte îngust. Constituţia construia instituţii şi era necesar ca acestea să se menţină în echilibru prin jocul complex de limitare reciprocă a puterilor. Istoricii au reproşat adesea mecanismelor instituţionale o prea mare complexitate, ceea ce a provocat paralizia lor şi a grăbit ziua de 18 brumar. Fenomenul politic fundamental se află altundeva: în pofida amplei sofisticări instituţionale şi juridice, era vorba în definitiv de *o democraţie într-un stadiu destul de rudimentar al elaborării ei istorice*. În această privinţă, Constituţia anului III este deosebit de semnificativă pentru limitele imaginaţiei politice şi sociale din perioada revoluţionară, tocmai din pricina tuturor precauţiilor acumulate.

Această Constituţie concepe spaţiul politic cel mult în termeni de separare şi de echilibru al puterilor, de exercitare a puterii de către un guvern reprezentativ şi de reînnoire destul de frecventă (aceasta pentru a împiedica menţinerea la conducere a aceluiaşi personal în scopul de a lăsa acces liber „celor mai buni“). Dar ea împărtăşeşte reprezentarea *monistă* şi *unitară* a spaţiului politic, comună iacobinilor şi liberalilor. Instituţiile reprezentative, presa liberă etc. ar trebui să administreze, să organizeze şi să lămurească *voinţa generală* şi, prin urmare, să contribuie la unitatea Naţiunii. *Dezbinările* nu pot folosi decît intereselor particulare şi partizane, ceea ce duce la tulburări şi

[1] Cf. Titlul II, în J. Godechot, *Les Constitutions... op. cit.*, pp. 138–139. Contrastul cu proiectul lui Condorcet care voia să asigure *revizuirea periodică a Constituţiei* pe calea referendumului, pentru ca „voinţa generală“ a unei generaţii să nu fie în nici un fel o stavilă pentru generaţia viitoare este frapant. Exemplu izbitor, care ar merita un comentariu mai larg, de incidenţă a experienţei Terorii asupra liberalismului francez.

lupte între facţiuni. Cu alte cuvinte, termidorienii nu pot nici concepe nici imagina un spaţiu politic *cu necesitate divizat în tendinţe opuse. deci cu necesitate conflictual şi contradictoriu.* Din acest punct de vedere, Constituţia anului III rămînea prizoniera mitologiei revoluţionare a *Naţiunii unitare* şi a vieţii politice percepute ca expresie a unităţii ei. Convenţia termidoriană nu admite pluralismul politic, nici măcar ca pe un rău necesar; în felul acesta ea nu inventează nici măcar unul din mecanismele funcţionării sale. Ajustările între opinia publică, în mod necesar variabilă de la o alegere la alta, şi echipa la putere vor fi de atunci rezultatul unor lovituri de stat.

Cît despre visul progresului civilizator realizat prin instruire, nimic nu-l ilustrează mai bine, în mod paradoxal, ca instituirea unui cens cultural. Constituţia prevedea că „tinerii nu pot fi trecuţi în registrul civic dacă nu fac dovada că *ştiu să citească şi să scrie şi că au o meserie*... Acest articol nu va fi pus în aplicare decît începînd cu anul XII al Republicii"[1]. Deseori acest articol, care instituia un cens cultural, a fost interpretat ca un simplu corolar al abandonării sufragiului universal. Într-adevăr, sînt cetăţeni numai aceia care plătesc o contribuţie directă. Şi aici s-a văzut intenţia de a exclude din sînul „Poporului suveran" grupurile sociale cele mai defavorizate şi prin urmare confirmarea caracterului „burghez" al Constituţiei. Problemele ridicate de acest articol sînt infinit mai complexe decît aceste clişee. Setul de măsuri este revelator atît pentru temerile cît şi pentru speranţele elitelor republicane din acea perioadă. Desigur, dorinţa de a ieşi din Teroare, ca şi noile opţiuni politice impuneau neapărat redefinirea alianţelor sociale. În acest sens, „termidorienii" se îndreaptă în mod foarte firesc spre „proprietari"; spre grupurile sociale mai înstărite, cumpărătorii bunurilor naţionale (achiziţionarea acestora este, de altfel, garantată de Constituţie) şi mai ales spre notabili, strategie socială care mergea mînă în mînă cu dorinţa de a reanima manufacturile şi comerţul ruinate de Teroare. Dar şi aici este vorba tot de întoarcere la origini, la ideile şi principiile Luminilor, regîndite şi adaptate în funcţie de experienţele revoluţionare. De aici şi modelul unei „democraţii a capacităţii", a unei Republici guvernate de cei mai luminaţi:

> „Trebuie să fim guvernaţi de cei mai buni; cei mai buni sînt cei mai instruiţi, cei mai interesaţi în păstrarea legilor; or, cu foarte

---

[1] *Ibid.*, Titlul II, art. 16, p. 105.

mici excepţii, nu veţi găsi asemenea oameni decît printre cei care, posedînd o proprietate, sînt legaţi de ţara unde se găseşte aceasta, de legea care o ocroteşte, de liniştea care o apără; ei datorează acestei proprietăţi şi bunăstării pe care o creează educaţia ce i-a făcut capabili să discute cu agerime şi justeţe avantajele şi neajunsurile legilor care hotărăsc soarta ţării lor. Cel fără proprietate, dimpotrivă, trebuie să facă un efort continuu pentru a avea interesul să păstreze o ordine care nu are ce să-i apere şi a se opune unor transformări care pot să-i dea oarecare speranţe. Trebuie să-i presupunem idei bine precizate şi foarte profunde pentru ca el să prefere binele real celui aparent, interesul viitorului celui prezent."[1]

Această opţiune socială incontestabilă se traduce în condiţiile ce trebuie îndeplinite pentru a fi numit „elector" (fiecare adunare primară numeşte un elector la două sute de cetăţeni). Iar aceşti electori întruniţi în adunări electorale aleg, la rîndul lor, membrii corpului legislativ, membrii Tribunalului de Casaţie, judecătorii tribunalelor civile etc. (Constituţia introduce votul secret în toate alegerile.) Pentru aceşti electori, ştacheta era foarte ridicată, ei trebuiau mai ales să dispună de venituri mari, ceea ce reducea numărul lor la aproximativ 30 000 de persoane pentru toată Franţa. Dar introducerea censului financiar şi cultural avea în sine urmări limitate. Restabilirea regimului cenzitar nu a suscitat într-adevăr opoziţii însemnate; el a fost acceptat aproape în unanimitate de Convenţie ca şi de adunările primare, în ciuda faptului că în virtutea acestui regim nu ar fi trebuit să fie decît şase milioane de cetăţeni activi din şapte milioane şi jumătate de francezi autorizaţi să voteze. Lipsa de interes faţă de restabilirea censului se explică printr-un fapt esenţial: pe tot parcursul Revoluţiei, oricare ar fi fost regimul electoral, fie universal fie cenzitar, a persistat o abţinere care putea să meargă pînă la 90%. Acest abstenţionism de masă confirmă caracteristica generală a culturii politice pe care am menţionat-o: învăţarea democraţiei este lentă şi dificilă; ea se realizează în situaţia specifică a unui *spaţiu politic modern* creat într-*un mediu cultural şi mintal foarte tradiţional.*

Stabilirea unui *regim cenzitar cultural* dădea indirect şi pe ascuns dreptate celor care afirmau că Republica venise prea devreme, înainte ca Luminile să lumineze întreaga populaţie şi nu numai elitele. Răsturnarea politică o luase înaintea progre-

---

[1] Boissy d'Anglas, *op. cit.*, p. 92.

sului civilizator. Dar mai era şi o respingere categorică a unei axiome din filozofia politică a acelei vremi, după care sistemul republican nu era potrivit decît pentru ţările mici şi nu pentru marile naţiuni moderne. În această privinţă Constituţia nu lăsa să plutească nici o urmă de îndoială. Dacă poporul ar fi fost mai luminat, nenorocirile din primii doi ani ai Republicii ar fi putut fi evitate. Dar orele întunecate nu trebuie să compromită nici principiile nici bilanţul Republicii. Acesta nu trebuie „să se bazeze pe eşafoduri". 9 termidor a demonstrat că Naţiunea republicană este capabilă să învingă pericolele care o ameninţă; noua Constituţie exprimă voinţa de a recupera rămînerea în urmă culturală a ţării şi de a face în aşa fel încît poporul, după ce a fost civilizat, să nu poată face niciodată cale-ntoarsă pe drumul progresului. Astfel, instituirea censului cultural, ca şi multe alte măsuri termidoriene, se caracteriza prin ambiguitatea dorinţelor care vor să îmbrăţişeze tendinţe opuse; se urmărea evitarea revenirii la problemele „gloatei" şi „vandalilor" ignoranţi, care îşi închipuiau că pot să conducă fără să ştie să se conducă pe sine, din cauză că nu ştiau să citească şi să scrie şi, în acelaşi timp, exista dorinţa de a da un temei convingerii că prin instruire, prin însuşirea unui minim de cultură avea să fie asigurată condiţia prealabilă exercitării drepturilor civice. Apărînd poporul împotriva lui însuşi, Republica urma să fie apărată de poporul vandal. Acest proiect constituţional trimite, la urma urmei, la o altă speranţă şi îi dă consistenţă: Luminile şi Revoluţia sînt indisociabil legate; încercările prin care a trecut Naţiunea nu vor fi fost zadarnice. La capătul drumului, Franţa va fi o ţară de oameni luminaţi şi de cetăţeni, sau dacă vreţi, de cetăţeni *tocmai pentru că* sînt oameni luminaţi. Luminile se aflau la obîrşia Revoluţiei, Luminile trebuie s-o încheie. Puterea îşi asuma în acest fel o misiune pedagogică: trebuia să ajute cu eficienţă artele, instruirea şi îndeosebi formarea noilor elite. Constituţia anului III a fost completată prin decretul asupra organizării instrucţiunii publice, unul dintre ultimele acte ale Convenţiei. În raportul său, Daunou rezumă mai bine decît oricine visurile şi simbolurile pedagogice termidoriene: Termidor sau o Republică luminată care s-ar întoarce chiar la izvoarele Revoluţiei, Termidor sau Luminile victorioase care ar pune un punct final încercărilor revoluţionare.

„Literele au urmat, de trei ani încoace, soarta Convenţiei Naţionale. Ele au gemut alături de noi sub tirania lui Robespierre,

au urcat pe eşafod o dată cu colegii voştri şi, în acele vremuri de restrişte, patriotismul şi ştiinţele, amestecîndu-şi regretele şi lacrimile cereau înapoi din aceleaşi morminte victimele deopotrivă de îndrăgite. După 9 termidor, recăpătînd puterea şi libertatea, le-aţi folosit în primul rînd pentru a consola şi a încuraja artele... Reprezentanţi ai poporului, după atîtea zguduiri, atîtea suspiciuni neliniştitoare, atîtea războaie necesare, atîta neîncredere plină de virtute, după cinci ani atît de plini de tulburări, de strădanii şi de jertfe a venit şi vremea bunăvoinţei, a apropierii, a unirii, a odihnei în mijlocul pasiunilor blînde şi al sentimentelor paşnice. Şi cine mai bine decît instrucţiunea publică va îndeplini această funcţie de reconciliere naţională? Da, literelor le revine să încheie revoluţia pe care au început-o, să stingă toate învrăjbirile, să restabilească înţelegerea între toţi cei care le cultivă; şi nu putem să nu recunoaştem că în Franţa, în secolul al XVIII-lea, sub domnia Luminilor, pacea între oamenii luminaţi este şi semnalul păcii în lume."[1]

Termidor învestea statul republican cu o misiune educativă durabilă care reproducea şi întruchipa opoziţia între *o putere civilizatoare şi un popor care trebuia civilizat*. Opoziţie moştenită de la Lumini, dar reactivată şi adaptată pentru a putea trage din Revoluţie şi, mai ales din Teroare, concluziile necesare pentru putere şi popor. Nu există putere legitimă fără suveranitatea care constă în universalitatea cetăţenilor, dar nu există cetăţeni fără un stat care să le deschidă drumul spre Lumini, deci spre politică şi care, la nevoie, să apere poporul de redeşteptarea demonilor care zac în el.

Convenţia a rostit ultimul cuvînt în dezbaterea termidoriană asupra Terorii, în ultima zi a lucrărilor sale, la 4 brumar anul IV.

---

[1] Daunou, *Rapport sur l'instruction publique du 23 vendémiaire an IV*, în B. Baczko, *Une éducation pour la démocratie*, Paris, 1982, pp. 504 ş. urm. Tînărul Constant îşi încheie reflecţiile asupra „reacţiilor politice" printr-o profesiune de credinţă în progres, care va asigura triumful „sistemului de principii" asupra „convulsiilor momentului". „Armonia de ansamblu, stabilitatea de detaliu, o teorie luminoasă, o practică ocrotitoare, acestea sînt trăsăturile caracteristice ale sistemului de principii. El reprezintă îmbinarea între fericirea publică şi cea particulară... El aparţine veacurilor, iar convulsiile de moment nu au nici o putere asupra lui. Dacă i se opune rezistenţă, se mai pot produce zguduiri dezastruoase. Dar de cînd mintea omenească merge înainte şi tipăriturile înregistrează progrese, nu mai există năvăliri barbare, coaliţii ale asupritorilor, invocări ale prejudecăţilor care să-l poată da înapoi." Constant, *op. cit.*, pp. 84–85.

În timpul acestei ultime şedinţe, ea a discutat proiectul de amnistiere prezentat de Baudin în numele Comisiei celor unsprezece. Proiectul fusese redactat în ceasurile fierbinţi ale zdrobirii agitaţiei regaliste şi ale insurecţiei din 13 vandemiar. Discursul antiterorist se vrea moderat, se pune problema de a încheia Revoluţia prin măsuri de pacificare. „Oare experienţa nu ne-a învăţat care este pericolul vicisitudinilor, oare nu ştim acum că numai după ce am străbătut toate extremele ne oprim pe linia de mijloc?"[1] Privind înapoi, Teroarea nu ne apare ca una dintre aceste „vicisitudini"?

> „Există neajunsuri inerente unei mari revoluţii şi printre aceste neajunsuri există unele care, prin însăşi natura lor, nu cunosc remediu."

Nimeni nu poate să ceară victimelor Terorii sau familiilor lor să ierte, dar sîntem îndreptăţiţi să le cerem să uite. Să ceri o dreptate abstractă nu duce decît la reînnoirea răului: „Dacă trebuie instituite tot atîtea jurii cîte comitete revoluţionare au existat, ar trebui să acoperim pămîntul Republicii de temniţe şi eşafoduri pentru a ne consola de atîtea temniţe şi eşafoduri"[2]. Proiectul propune chiar să fie desfiinţată pedeapsa capitală, manifestînd astfel voinţa de a sfîrşi o dată pentru totdeauna cu Revoluţia, lăsînd să cadă vălul uitării asupra Terorii. Un act simbolic trebuia să consfinţească această abolire: Convenţia avea să pronunţe decretul cu privire la locul Revoluţiei; preşedintele „urma să calce în picioare coasa morţii" care avea să fie spartă în mod solemn iar frînturile ei urmau să fie depuse la arhivă. Eşafodul avea să fie ars, iar piaţa avea să-şi schimbe numele; de aici înainte urma să se numească piaţa Concordiei.

După o dezbatere însufleţită în cursul căreia s-au dezlănţuit din nou pasiunile politice care tocmai urmau să fie condamnate la uitare, Convenţia termidoriană a statuat în felul ei, printr-unul din acele acte de compromis ambiguu, în care se dovedise întotdeauna atît de abilă. Amnistia a fost proclamată pentru „faptele pur relative faţă de Revoluţie" (cu excepţia celor pentru care existau dovezi de vinovăţie pentru participarea la „conspiraţia din 13 vandemiar"). Pedeapsa cu moartea n-a fost desfiinţată sau, ca să fim mai precişi, abolirea ei a fost amînată pînă „în ziua cînd va fi pronunţată pacea generală".

---

[1] Raportul lui Baudin, în numele Comisiei celor unsprezece, *Moniteur*, *op. cit.*, vol. XXVI, p. 303.

[2] *Ibid.*

În acest fel, ceremonia simbolică a distrugerii ghilotinei a rămas fără obiect.

În schimb, s-a hotărît ca piaţa Revoluţiei să poarte de atunci încolo numele de piaţa Concordiei.

Cît despre Revoluţie, numele ei a fost dat unei străzi care duce de la bulevard la piaţa Concordiei.

ÎN CHIP DE CONCLUZIE:

Termidor şi locul lui în istorie

Poate că acum vom fi în măsură să răspundem la întrebarea formulată la începutul acestui eseu: a fost Termidor „un fenomen matricial" în Istorie, reduplicat în cursul revoluţiilor care au venit după cea franceză?

În timpul perioadei termidoriene şi sub Directorat, aniversarea lui 9 termidor a fost sărbătorită în mod solemn ca ziua „fericitei revoluţii". Apoi nu s-a mai vorbit niciodată de sărbătorirea acestui eveniment. Totuşi, Termidor a devenit o zi memorabilă. După exemplul altor fenomene din perioada revoluţionară, cum au fost *iacobinismul* sau *bonapartismul*, el a fost ridicat la rangul de paradigmă a cursului istoriei de către toate ideologiile care au făcut din Revoluţia franceză punctul de referinţă sau sursa lor ca model explicativ pentru derivele istorice.

La moartea lui Lenin, n-au recurs oare Troţki, iar apoi troţkiştii, la Termidor, pentru a înţelege ascensiunea lui Stalin la putere? Revoluţia din Octombrie avea să aibă şi ea un Termidor al ei, iar staliniştii, noi termidorieni, aveau să fie foştii revoluţionari care ar fi „degenerat", devenind profitori şi gropari ai Revoluţiei. Această degenerescenţă, care pornea din tabăra poporului, urma să-i deosebească de contrarevoluţionari, „duşmanii de clasă" din primele ceasuri, chiar de totdeauna. Ca reacţie, Troţki şi partizanii lui au fost acuzaţi de către stalinişti de bonapartism, apoi au fost huliţi, chiar lichidaţi ca agenţi în slujba altora: Japonia, Polonia, Gestapoul şi Intelligence-Service. Metafora troţkistă a lui Termidor este cea mai cunoscută, aşa că ea a devenit semnul distinctiv al partizanilor lui Troţki. Dar fiecare revoluţie din secolele al XIX-lea şi al XX-lea a fost obsedată de spectrul *propriului ei* Termidor, de acel moment în care elanul revoluţionar avea să se zdrobească izbindu-se de revoluţionarii înşişi, care urmau să se schimbe pe neaşteptate, să trădeze mişcarea istorică şi să se întoarcă împotriva ei.

Dacă pentru mitologiile revoluţionare din secolele al XIX-lea şi al XX-lea Termidor a devenit o „matrice“, aceasta nu înseamnă că Revoluţia franceză ar fi fost într-adevăr trădată sau deviată în 9 termidor anul II. Dezbaterea care urmăreşte să stabilească identitatea „adevăraţilor“ groparí ai Revoluţiei: girondinii sau dantoniştii, iacobinii sau termidorienii, Directorii sau Primul Consul este veşnică şi sterilă; ea este parte din mitul revoluţionar şi nu face altceva decît să-l reproducă. Ca orice mit, cel al Revoluţiei asasinate ascunde realitatea, dar dă în vileag propriul lui adevăr. Acest adevăr constă chiar în reprezentarea pe care o dă mitul despre eveniment; că Revoluţia va fi fost sugrumată, îngheţată, ucisă — puţin importă —, esenţialul este că avea să fie nimicită pe cînd era încă *foarte tînără*, înainte să-şi poată ţine făgăduielile. Mitul lui Termidor nu este decît o variantă a mitului *veşnicei tinereţi a Revoluţiei*. Momentul termidorian mai întîi compromite iar pînă la sfîrşit distruge acest mit şi acest ansamblu de reprezentări. Discursul termidorian este plin de metafore care trădează toate istovirea, uzura mitologiei revoluţionare sub acţiunea timpului. Să-l ascultăm pe Boissy d'Anglas: cîmpul Revoluţiei pare „să ne înfăţişeze în faţa ochilor *urmele şi ravagiile timpului*“, revoluţionarii au trăit „*şase secole în şase ani*“. Fiecare an al Revoluţiei să facă oare cît un secol? Atunci care ar fi principala cauză a acestei îmbătrîniri? Cele şaisprezece luni de Teroare sau cele cincisprezece luni de experienţă termidoriană? Înecurile din Nantes sau adevărul cu privire la aceste masacre adus la lumină în timpul procesului Comitetului revoluţionar din Nantes şi al lui Carrier? Rechizitoriile lui Fouquier-Tinville în Tribunalul revoluţionar sub Teroare sau memoriile sale scrise ca apărare, în care arunca întreaga răspundere asupra Convenţiei?

Teroarea făurea un imaginar eroic respingînd realitatea şi dînd naştere unei legende sinistre. În Termidor totul iese deodată la suprafaţă. Momentul termidorian este izbucnirea unui lucru evident: Revoluţia este istovită. Revoluţia a îmbătrînit.

Termidor este momentul cheie în care Revoluţia trebuie să-şi ducă povara propriului trecut şi să mărturisească faptul că nu-şi va ţine toate făgăduielile de la început. Este mai ales momentul în care protagoniştii ei proclamă că nu mai vor nici să reînceapă istoria revoluţiei, nici să-i refacă experienţa.

Termidor este momentul în care revoluţionarii nu mai au decît o singură dorinţă, nu mai sînt animaţi decît de o singură motivaţie: să încheie, în sfîrşit, Revoluţia.

Revoluţiile îmbătrînesc destul de repede.

Ele îmbătrînesc urît datorită îndărătnicici simbolice de a voi să însemne întotdeauna un început de drum în Istorie, să fie o ruptură radicală în timp, să rămînă o operă mereu reîncepută, să întruchipeze tinereţea unei lumi veşnice. Revoluţia promite un viitor mai bun, dar ar vrea să nu se termine niciodată ziua de astăzi, inaugurală, care a marcat venirea ei pe lume.

Revoluţia franceză n-a îmbătrînit mai urît decît toate revoluţiile care i-au urmat şi care s-au inspirat din ea. Nici una din surorile ei mai tinere n-a vrut să se recunoască în Termidorul surorii mai mari. Pe drept cuvînt, Revoluţia, chiar atunci cînd este prinsă în propriile ei mituri, nu este un basm. Iar Termidor este o oglindă ce nu înşală şi trimite fiecărei tinere revoluţii singura imagine pe care n-ar dori s-o vadă: chipul uzurii şi al decrepitudinii care ucid visele.

CUPRINS

La 9 termidor Convenţia îi scoate în afara legii pe Robespierre, Saint-Just şi acoliţii lor. A doua zi, toţi vor fi ghilotinaţi. Începe o perioadă tulbure marcată de o dilemă politică inedită. Cum se poate ieşi din Teroarea pe care aceeaşi Convenţie o instaurase cu şaisprezece luni în urmă? Revoluţia poate face oare procesul Terorii fără a se autocondamna? Poate ierarhiza răspunderile, în vederea pedepsirii vinovaţilor, între simplii executanţi şi cei care au votat decretele şi ordinele? Poate cultiva ideea de libertate şi de respect al drepturilor omului fără să explice cum a fost cu putinţă ca Revoluţia, întemeiată pe doctrina Luminilor, să eşueze în vandalism?

Termidor devine astfel paradigmatic pentru toate revoluţiile al căror model l-a constituit Revoluţia franceză: este momentul mitic, pîndit de Istorie, în care ele trebuie să-şi recunoască eşecul. Cu cît apare mai tîrziu acest moment, tragedia socială, crimele şi minciunile se acumulează, producînd un rău din ce în ce mai dificil de înlăturat. Experienţa crudă a „revoluţiilor“ comuniste o confirmă.

Lei 690

ISBN 973-28-0398-3